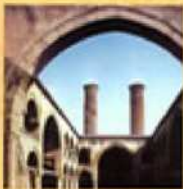

"et İslam'da Fıkhi İhtilâfların Ölçüsü"

Fıkhi İhtilâflarda ÖLÇÜ

Sah Veliyyullah ed-Dinlevi

FIKHİ İHTİLÂFLARDA
ÖLÇÜ

"et-İhtisâf fî Riyâseti Eshâbîc" - İhtisâf

Fıkhî İhtilâflarda ÖLÇÜ

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî

Tercüme ve Tahrîk
Musa HÜB

FIKHİ İHTİLÂFLARDA ÖLÇÜ

Çağırışla © Yeni Akademi Yayınları, 2006

Bu kitaptaki metin ve tasvirler, tamamen ya da bir kısmen, başka yayınlayan yazarın izninden jüriye izin alınmaksızın alınmış. muhtemel fahişlik ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve dağıtılması yasaktır.

Yazar

Dr. Mahmut YILMAZ

Genel Yürütmen

Ergin ÇİFTÇİ

Kapak

İhsan DEMİRHAN

Matbaası

Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN

975-6079-17-7

Yayın Numarası

18

Bütün Yeri ve Yılı

Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96

Şubat 2006

Genel Dağıtım

Gökkuşak Pazarlama ve Dağıtım

Atatürk Cad. No: 12 Çarşıbaşı/İSTANBUL

Tel: (0212) 519 39 33 Faks: (0212) 519 39 01

Yeni Akademi Yayınları

Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5

34676 Üsküdar/İSTANBUL

Tel: (0216) 518 42 88 Faks: (0216) 518 52 20

www.yeniakademi.com

İçindekiler

TAKDİM YERİNE	11
" Fıkhi İhtilâflara Modernist Yaklaşım "	
Düşüncesine Eleştirel Bakış	11
İhtilâf ve Mezhep Kavramlarının Hakikati	20
Oryantalist ve Modernist Tahrifat	24
El-İnsâf'ın İçeriği ve İşlevi	30
Tercümedeki EmegİN Beyanı	31
ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN TERCÜME-İ HÂLİ	37
MUKADDİME	47

Birinci Bölüm

İSLÂM'IN FİKHÎ KONULARINDA SAHÂBE VE TÂBİİN'İN İHTİLÂF SEBEPLERİ

İSLÂM'IN FİKHÎ (FERÎ/AMELÎ) KONULARINDA SAHÂ- BE-İ KİRÂM VE TÂBİİN-İ İZÂM'IN İHTİLÂF SEBEPLERİ	53
I. RASÛLULLAH (S.A.S.) DÖNEMİNDE FİKİH İLMİ	54
A. Sahâbe'nin Rasûlullah'a (S.A.S.) Sual Sorma Keyfiyeti	54
B. Bilmedikleri Konularda Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in Tavrıları	57
II. SAHÂBE İHTİLÂFLARININ SEBEPLERİ ve ÇEŞİTLERİ	63
III. TÂBİİN DEVRİ İHTİLÂFLARININ SEBEPLERİ	74
IV. TÂBİİN DEVRİ FİKİH EKOLLERİ	77
A. Hicaz Ekolü	77
B. Kûfe Ekolü	77

İkinci Bölüm

FIKHİ MEZHEPLERİN İHTİLÂF SEBEPLERİ

FIKHİ MEZHEPLERİN İHTİLÂF SEBEPLERİ.....	83
I. TEBE-İ TÂBİİNİN FIKIH METODU	85
II. FIKHİN TEDVİN EDİLMESİ.....	91
III. DÖRT BÜYÜK MEZHEP İMAMI VE	
MEZHEPLERİ.....	92
A. İmam Mâlik ve Mezhebi	92
B. İmam Ebu Hanîfe ve Mezhebi	94
C. İmam Şâfiî ve Mezhebi	100
D. Ahmet b. Hanbel ve Mezhebi	108

Üçüncü Bölüm

**HADİSÇİLER VE RE'YÇİLERİN
İHTİLÂF SEBEPLERİ**

HADİSÇİLER VE RE'YÇİLERİN İHTİLÂF SEBEPLERİ.....	113
I. HADİS EKOLÜ.....	113
A. Hadis Ehlinin Özellikleri	113
B. Hadisçilerin Metodları	120
C. Hadis Ekolünün Kullandığı Metodların Kaynakları	121
a. Hz. Ebu Bekir'in Olayları Çerçevesinde Bağlamın Yöntemi	121
b. Hz. Ömer'in Kadı Şurayb'a Mektubu	122
c. Abdullâh b. Mes'ûd'un Kadıların Öğütü	122
d. Abdullâh b. Abbas'ın Fetrâ Metodu	123
e. Hadislerde Şahsi Görüşleri Eş Tutmak	123
D. Hadis Tarihinde İki Dönem	126
a. Cem ve Tedvin Dönemi	126
b. Tetkik ve Tasnif Dönemi	127
E. Hadis Ehlinin Önemli Simaları.....	128
a. Cem ve Tedvin Döneminin Meşhur Hadisçileri	128
b. Tetkik ve Tasnif Döneminin Meşhur Hadisçileri	128
1. Ebu Abdillâh el-Buhârî.....	129
2. Müslim en-Nisâbüri.....	129

İçindekiler

3. Ebu Davud es-Sicistânî.....	130
4. Ebu İsa et-Tirmizî.....	130
II. RE'Y EKOLÜ	131
A. Re'y Ehlinin Özellikleri	131
B. Re'y Ehlinin Yöntemi: Tahric	138
a. Tahric	138
b. Tahric Metotları	138
C. Mezheplerin Yayılması	141
III. HADİS VE RE'Y EKOLLERİ HAKKINDA GENEL DEĞERLENDİRMELER	142
IV. HADİŞÇİLER VE FAKİHLER HAKKINDA HATTÂBÎ'NİN DÜŞÜNCESİ	147
a. Ehl-i hadis ve eser	148
b. Ehl-i fıkıh ve nazar	148
c. Mezhep inamlarından nakledilen farklı kaviller arasında: takınılan ortak tutum	148

Dördüncü Bölüm

HİCRÎ 4. ASIRDAN ÖNCEKİ İSLÂM TOPLUMUNUN DURUMU ve 4. ASIRDAN ÖNCEKİLERLE SONRAKİLER ARASINDAKİ İHTİLÂFLARIN SEBEPLERİ

HİCRÎ 4. ASIRDAN ÖNCEKİ İSLÂM TOPLUMUNUN DURUMU ve 4. ASIRDAN ÖNCEKİLERLE SONRAKİLER ARASINDAKİ İHTİLÂFLARIN SEBEPLERİ	155
I. HİCRÎ 4. ASRA KADAR ÜMMETİN TABAKALARI	156
A. Halk	156
B. Âlimler	157
II. MEZHEPLERE BAĞLILIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI VE SEBEPLERİ	158
A. Murtak Müntesip Müçtehid	158
B. Mezhepte Müçtehid	160
C. Murtak Müstakil Müçtehid	160

III. MÜÇTEHİDLERİN DERECELERİ HAKKINDA	
İBİN ZİYÂD'IN GÖRÜŞLERİ	163
A. Mutlak Müçtehidlik Çeşitleri	167
a. <i>Mustakil Müçtehidlik</i>	167
b. <i>Müntesip Müçtehidlik</i>	167
B. Mezheplere Bağlanan Müslümanlar	172
a. <i>A'min</i>	172
b. <i>Müçtehidler</i>	172
c. <i>Mutavassıtlar</i>	172
IV. TAKLİD NE ZAMAN FARZ OLUR?	172
V. MÜÇTEHİDLERİN DERECELERİ	177
A. Mutlak Müçtehid	177
a. <i>Mustakil Mutlak Müçtehid</i>	178
b. <i>Müntesip Mutlak Müçtehid</i>	180
B. Mezhepte Müçtehid	180
VI. İLK ÂLİMLER FIKİH USÛLÜ HAKKINDA	
NEDEN PEK KONUŞMADILAR?	182
VII. MÜNTESİP MUTLAK MÜÇTEHİDLER	
NESLİNİN TÜKENMESİ	184

Beşinci Bölüm

**HİCRÎ 4. YÜZYILDAN SONRA
FIKİH SAHASINDA VUKU BULAN HADİSELER
ve ÜMMETİN DURUMU**

HİCRÎ 4. ASIRDAN SONRA FIKİH SAHASINDA VUKU BULAN HADİSELER ve ÜMMETİN DURUMU ..	195
I. FIKİH İLMİNDE CEDEL VE HİLAFIN ORTAYA ÇIKIŞI	195
II. FIKİHTA TAKLİT OLAYININ BAŞLAMASI	207
A. Fıkah arasındaki tartışmalar ve mücadeleler	207
B. Kadıların zulümleri	207
C. İdarecilerin cehaleti ve insanların ehliyetsiz kişilerden fetva sorması	208

III. HER İLİMDE AŞIRI DERECEDE DERİNLEŞ- MEYE KAL. KIŞILMASI	209
---	-----

Altıncı Bölüm

**DÖRT MEZHEBİ TAKLİD MESELESİ
YANLIŞ ANLAŞILAN BAZI ÖNEMLİ HUSUSLAR**

YANLIŞ ANLAŞILAN BAZI ÖNEMLİ HUSUSLAR	215
I. DÖRT MEZHEBİ TAKLİD MESELESİ	215
A. Taklidin İcma ile Caiz Oluşu	215
B. Taklidin Haram Oluşu	216
C. Mezhep Taklidi Kimlere Haramdır	219
D. Mezhep Taklidi Kimlere Caizdir	222
II. TAHRİCİTE BULUNMA İLE HADİS ARAŞTIRMA- LARININ BİR ARADA YÜRÜTÜLMESİ	224
III. ŞERİ HÜKÜMLER ÇIKARMAK İÇİN KİTAP, SÜNNET ve ÂSÂRIN ARAŞTIRILMASI	227
A. Mutlak İctihad (Mutlak Müçtehidlik) Mertebesi	227
B. Kısmi İctihad (Mezhepte Müçtehidlik) Mertebesi	228
C. Halkın Mezhebi	230
IV. FUKAHA İHTİLÂFLARI	236
BİBLİYOGRAFYA	143

KISALTMALAR

- (A) : Abdülfettah Ebu Gudde
(T) : et-Tâlibî
(M) : Musa Hub
c.c. : Celle Celâluhu
s.a.s. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem
r.a. : Radiyallahu anhu
r.anha : Radiyallahu anhâ,
Radiyallahu anhum,
r.h. : Rahmetullahi aleyh

TAKDİM YERİNE...

Şâh Velîyullah'ın eseri "el-İhsâf"ın Gölgesinde...

"Fıkî İhtilâflara Modernist Yaklaşım" Düşüncesine Eleştirel Bakış

Zamanın ikinci dilimi. Kâinat küçüldü. Mekân daraldı, zaman hızlandı. İletişim ve ulaşım imkânları ile uzaklar yakın oldu. Bilim ve tıbbiikle nice bilinmezlerin perdesi aralandı. Eşya ve hadiseler yeni yorumlar getiriliyor. Dünyanın nice hayalleri, bugünün gerçekleri hâline geldi, yarının gerçekleri de bugünün hayalleri. Bu büyük değişim ve başkalaşım, çok yeni problemleri de beraberinde getirdi. Hayatı kolaylaştırıcı teknik ve icadlarla aslında ihtiyaçlar daha da çoğaldı, onları elde etmenin hırsıyla insanlar, akla-hayale gelmedik sıkıntı, stres ve hastalıklarla boğuşmaya başladılar. Nihayet bu hastalıklar, hayatın maddî-mânevî her iki yönünü çepeçevre kuşattı.

Ahıttızamanın garîb vaktini yaşadığımız böyle bir dünyada İslâm coğrafyası da, kendi içinde dev problemlerle karşı karşıyadır ve âdeta koca bir kazan gibi kaynayıp durmaktadır. Çok yönlü sancılarla kıvranan bu dünya, aslında asırlardan beridir yolu gözlenen bir mukaddes çocuğa hamiledir; lâkin mukadder böyle bir doğuşu seçen bazı lîr'ânî ruhlar bütün güzel ço-

cukların öldürülmesi emrini vermişlerdir, daha doğrusu şeytanın çekle vermiş olduğu emrin gereğini yerine getirmektedirler. Bu şeytânî plana göre: İslâm âlemi, sürekli yapay gündemlerle meşgul edilecek ve kendini bulup esas misyonunu ifa etmesine fırsat ve imkan verilmeyecektir. En önemlisi de İslâm toplumunu ayakta tutan ruhi dinamikler bir bir çökertilecek, Müslümanlık medeniyeti günübür gümbür değil, içten içe çürüye çürüye yıkılacaktır.

Bu küresel mastır plânın bir parçası olarak, inançlı beyinler pratikte olumlu bir neticesi olmayan ucuz tartışmalara kurban edilecek ve geçmişte ilmi çerçevede cereyan eden içtihad farklılıkları, ilim kisveli şerr güçlerin yönlendirmesiyle ucu toplumu kamplara bölme ve birbirleriyle vuruşturmaya kadar uzanan büyük kargaşalara ve f.kri-f.ili terörlere sebebiyet verdimeye aler edilecektir. Metin yazarlığını müsteşriklerin (oryantalistler), oyunculuğunu da birtakım modernist müslümanların (müstagriplerin de denilebilir) yaptığı bu oyunda sahnelenecek olan ana temalar isesirasıyla şöyle olacaktır: "Tasavvuf büyükleri, mezhep imamları, sahabiler, peygamberler, hepsi birer insandırlar; bu sebeple onlarla başkalarının sözleri ve fiilleri arasında fark yoktur; eserleri tartışılmaz değildir; mukaddes kabul edilemezler." Sapı danesinden ayırmak lâzım; vahiy kontrollü ve yönlendirmeli "peygamber" başka, ilham kaynaklı peygamber vârisi âlim ve evliya başka. Belki ilk bakışta bazı nazarlara olumlu gibi görünen sözkonusu yaklaşım, esasında İslâm Toplumunun remellerini sarsmak, onun da ötesinde yıkmaya kalkışmak anlamına geliyordu. Nitekim de öyle oldu. Osmanlı Devlet-i Âliyyesini, dışın darbeleri değil, için fiskeleri yıkmıştı. Nifakın, küfürden daha şerli kabul edilmesi de bundan idi.

İşte kaç asır var ki oryantalistlerin bu ilim perdeli ihanet oyunları İslâm coğrafyasında bir bir sahnelemiştir. Muhtaç ol-

dukları muhasebe ve murakabelerini hakkıyla yapanıyan Müslümanlar ve İslâmiyet Batılı müsteşrikler tarafından sorgulandı. Önce ümmetin önderleri İmam-ı Azam, İmam Ahmed gibi mezhep inanılan, sonra İbn Arabî ve İmam Rabbânî gibi mânâ inanılan sorgulandı. Ardından Ehl-i sünnet ve'l-cemaat akidesi ve fıkıha bir suallerine benzerşekilde hesaba çekildi. Bu yetmedi. Ebu Hureyre (r.a.) ve Muaviye (r.a.) gibi sahâbiler yıpratılmaya çalışıldı. Sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn'i yıpratmakla İslâm kalesinin yıkılmayacağı anlaşılmıca, bu kez hadis-i şerifler sorgulanmaya başlandı; dolayısıyla Efendimiz (s.a.s.) sarık sandalyesine oturtulmuş oluyordu. Nihayet o cinayet de işlendikten sonra şimdi artık Kur'ân yargılanmaktadır. İstemi nihai karar ise İslâm'ın idamıdır! İster doğu isterse batı kaynaklı bütün bu "akademik rez" kisveli içten çökertme çalışmaları, kendine göre ilmi bir zemin buldu ve lutta İslâm adına ilmi araştırmalar yapan nice resmî-sivil kuruluşları da etkisi altına aldı. İmaratlı da olsa gafîl bazı müminler de, tarafsız bilgi ve objektif tavırambalağları içinde kendilerinesanılan bu zehirli balı, şuurunda olmaksızın afiyetle yediler, başkalarına da yedirdiler; oysa zehirlenen bedenleri değil, rufları oldu; saf akidelerinden ve sağlam inanlarından oldular; hidayet adayı gayr-i müslimleri de imandan ettiler.

Batı kendine göre değişik mihenkler üretiyor; Doğulu da bu mihenklerle kendi değerlerini vuruyor. Oysa bilmiyor ki kaddi değerlerinin bizzat kendisi mihenk. Oysa modernist yaklaşımlar, bizi kandinize getirmez, "ötekiler"e götürürdü, "ötekiler" haline getirirdi. Hem kitaplardaki İslâm, zaman ve hadiselerin diğeri arasında bir aşımaya mı uğramıştı, tıpkı diğer senavi dinler gibi? Hayır! Tahrif ve tebdile mi maruz kalmıştı? Hayır! Bir harf mi eksilmişti Kur'ân'dan? Ona da hayır. Pek i nedendi? Muhakkak bir eskime ve tozlanma söz konusu. Ama bu, dinin

kendisinde değil, dindarın gönlünde ve kafasında gerçekleşmiştir. Müceddidler de her asrın başında bu paslanmayı izale için gönderilmiş değiller midir?

Kur'an ve Sünnet kaynağından doğan, sahâbe ve selef-i sâlihîn mahzeninde toplanan, müçtehidin-i izam ve ulema-i filhâm mecrasından asırlara dağıtımı yapılan ve ümmet-i Muhammed içinde nesiller boyu kesintisiz olarak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaati yetiştiren İslâm bengisuyu. Bu kutsal su, hala dupdurudur, çok berraktır ve hala aşkın ve taşkın bir şekilde kaynamaktadır. Günümüze kadar gelirken geçtiği bazı cevvelerde bir takım harici unsurların karışmış olması gibi bir durum katiyyen söz konusu değildir. Bid'atlar, dinin aslına da faslına da sızanamıştır, yani ne usûlünde, ne de fîrûunda bid'at yoktur; belki bazı müslümanların kendi dünyalarına sızmıştır, hepsi o kadar. Ehl-i dalaletin çokluğu, ehl-i hakkın şehrahını bozmaya muktedir olamamıştır, çünkü din, daima ilahî koruma altındadır. Bu, Allah'ın garantisidir çünkü.

Ne var ki –ilahî icraatın bir iktizası olarak– dinin satiyeti, bir takım dahili unsurların varlığıyla korunabilmiştir, tabii sebepler planında. Bu unsurların başında daasr-ı saadetten bugüne İslâm tarihi boyunca müslümanlar arasında birer muhteşem sütun gibi duran itikâdi-tikhi mezhep imamları ve onların yolundan giden âlimler gelmektedir. Ümmet bu hak mezhepler sayesinde derli-ropu bir İslâmî hayatı yaşamaya muvaffak olabilmıştır asırlardan beridir. Tek tek her Müslümanın birer sahâbi, yalut fıkıh erbabı olması mümkün olmadığına göre, bunun böyle olması kaçınılmaz idi ve kaçınılmaz olacaktır.

Hakikat şuki: Fıkıh sahasındaki meşhur dört hak mezhep, ayrılıkların çoğalmasını değil, azalmasını netice vermiştir. Hem mezheplerin ihtilâfı, ihtilâf-ı te'ad (iftirak vesilesi zıtlayma) değil, ihtilâf-ı tenevvü"dür (çeşitlilik-zenginlik sebebi bir farklılık-

tır). Dolayısıyla onlara dinde iftirak ve inşikak doğuran negatif olgular olarak değil, dengesiz, ölçsüz iftirak ve inşikakları câziyet çerçevesi içinde sınırlamaya vesile olan pozitif değerler olarak bakmak durumundayız. Mezhepler aynı zamanda İslâm'ın evrenselliğinin de bir göstergesidir. Bütün dil, din ve ırklara iman mesajının seslenebilmesinde kuşatıcı, kucaklayıcı ve her türlü problemleri çözücü bir ihata misyonunu görmektedir.

Bu bağlamda İslâm tarihinde mezhep ve fırkaların oluşmasını sağlayan başlıca âmilleri, kısaca sıralamak gerekirse şu maddelere indirgemek mümkündür: 1. İlâhî kader. [Bu, aslında diğer maddeleri de kapsar.] 2. Nassların (âyet ve hadislerin) kendi karakterlerinin farklı anlaşılmasına elverişli oluşu. 3. Hilâfet, yani siyasi âmil. 4. Cehalet: a. Şer'î hükümleri (maksatları) anlamamanın vasıtası olan Arapça'yı bilmemek. b. Şer'î gayeleri bilmemek. c. Dini konularda aklı hâkim kılmak. d. Bazı insanların, dinî mevzularda şahsî görüş ve arzularına uymaları. 5. Cahil halk arasındaki şüursuz taklitçilik.¹ İhtilâfların istenmeyen yanları ve yan tesirleri tabii ki merduttur; ancak zenginliğe ve çeşitliliğe bâdi olan tarafları, belki ondan da öte iinmeti sıratı müstakim üzere hakikate doğru yürütmesi nokta-i nazarından ise makbûldür, müstahsendir ve dahi zaruridir.

Fakat ne acıdır ki, bâtıl mezhep ve sapık tarikatleri İslâm toplumundan taretme çalışmaları esnasında fırlatılan tenkit oklarına yanlışlıkla hak mezhepler ve sağlam tarikalar da maruz kalmışlardır. Bazen de art niyetli bazıları görünüşte o bâtılları hedef alıyorum mazeretiyle gerçekte hakk ü hakikatleri vurmuşlardır. Değişik fırkaların birbirlerine yönelttikleri eleştiriler, bir kör döğüşünde karşılıklı onulmaz yaralar açmıştır maalesef. Muhakkak ki -merin hayır üzere ihtilâfı neticesi meydana gelen ilmi

¹ Bekir Topaloğlu, *Kelim İlmî*, s.159-163, Dima Yayınevi, İstanbul, 1993

tartışmalar, dinin ilmi plânda açılımını ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Ancak ifratların tefritleri, tefritlerin ifratları doğurduğu da bir gerçektir. Tarihte fıkah, akide, kelim ve tasavvuf gibi nice sahalarda yüzbinlerce muhavere, müzakere, münakaşa, münazara ve mücadeleler olmuştur. Mahz-ı hayr veya maltz-ı şerrin bulunmadığı bu dünyada, söz konusu olavların da farklı açılara göre değişkenlik arzeden hayır ve şerr yönleri tabii ki olacaktır, olmuştur da.

Oryantalistlerin, ilham kaynağı oldukları modernistlerle birlikte, İslâm toplumunda ondört asırdır var olagelmüş bir Ehl-i sünnet anlayışını devre dışı bırakıp itikâdi ve ameli sahada korkunç bir anarşi meydana getirerek müslümanlığı dolaylı olarak tahrif etmeye yönelik çalışmaları herkesin malumudur. Bu küresel mastır plânın bir parçası olarak ümmetin ekseriyetinin, dinlerini dört hak mezhep çizgisinde yaşamalarına savaş açılmıştır. Tek olan İslâm'da birkaç mezhebin olması, dalalet ve hatta şirk olarak lanse edilmiş ve mezheplerin, ümmetin birliğini böldüğü şeklinde yanlış bir söylem ileri sürülmüştür, müsteşriklere uyan müstağripler tarafından. Çoğunluk avam halkın, bu konuda yeterli bilgiye sahip olmaması da yapılan tenkitleri isabetliymiş gibi göstermekte ve beklenmedik şekilde inançlı dünyada kapanması zor gediklere açılmasına sebebivet vermektedir.

Mezhepleri kabul etmeyen söz konusu müstağripler ve entelektüel takılan bazı kesimler mezhepler arası ihtilâfları, bir sapma olarak algılıyor ve öyle lanse ediyorlar. Oysa bu, İslâm'ın nakli ve akli temellerini tam olarak kavrayamamaktan, bu temeller üzerine oturan mezhepleri delilleriyle bilememekten ve dinin cihan-şümûl mesajını kamilen idrak edememekten kaynaklanıyor; bununla beraber kasıtlı yaklaşımların varlığından doğuyor. Mezhepler arasındaki ihtilâflı konuları öne çıkarmak, müslümanların gündemdeki esas meselelerle uğraşmasına mani

olurken, beri taraftan İslâm fıkhnı ve fakihlerine duydukları güveni de sarsmaktadır. Sarsılan bu güvenle birlikte esas avam müslümanların sağlam dini temelleri sarsılmakta, belki şuurluca olmasa bile bir hüsnüzanna binaen tebaiyetle gittikleri doğru yollar çıkmazlara sürüklenmektedir.

Neden Müslümanlar tarih boyunca İslâmî mezhep imamlarının ardısıra yaşama yolunu seçmişlerdir? Kitaplık çapında geniş bir araştırmaya isteyen bu konuya dair, bir girizgâh yazısının istiâb edemeyeceği bu hikmet ummanlı mevzuda Şâh Velîyyullah Dihlevî'nin şu el-İnsâf isimli eserindeki gelen ifadelerini dikkatle okumakta büyük fayda var. Tâbiin döneminde mezheplerin teşekkül sürecine ve bunun ümmet tarafindan kabul edilmesi ve intisapla umumileşmesine dair Dihlevî şöyle demektedir:

“İşte yukarıda serdedilen ana sebeplerden ötürü sahâbe-i kirâm arasında birbirinden farklı nice mezhepler (görüşler, kanaatler, içtihadlar) ortaya çıktı; hemen arkadan gelen tâbiin nesli de onların bu çeşitlilik arzeden ilimlerini güçleri yettiğince aldılar; işittikleri hadis-i şerifleri ve onların içtihadlarını ezberlediler, kavramaya çalıştılar. Birbiri ile çelişiyor gibi görünen farklı rivayet veya içtihadlarla karşılaştıklarında da bunların aralarını buldular; ve yerine göre bazı kavilleri bazısına tercih etmeyi bir metod olarak benimsediler. (...) Böyle bir vetirenin neticesinde ise tâbiin ulemasından her bir âlimin kendi çizgisinde bir mezhebi oluşmuş ve her beldede başka başka imanlar temavîz etmiştir.

Buna örnek olarak merkezi yerleşim bölgeleri olmaları itibariyle aşağıdaki eşlemeleri kaydedebiliriz: Medine’de Saïd b. Müseyyeb (v. 94/712) ve Sâlim b. Abdillâh b. Ömer (v. 106/724). Bu ikisinden sonra da İmam Zühri (v. 124/741), Kâdı Yahya b. Saïd (v. 143/760) ve Rebia b. Abdırrahman (v. 136/753). Mekke’de Ata b.

Ebi Rebah (v. 115/733).. Kûfe'de İbrahim Nihâi (v. 96/714) ve Şa'bi (v. 103/721).. Basra'da Hasan Basri (v. 110/728).. Yemen'de Tavûs b. Keyvan (v. 106/724).. Şam'da da Mekhûl (v. 118/736).

Allah Teâlâ, gönülleri bu âlimlerin ilmine susanmış bir nesil yarattı. Yüreği ilim aşkı ile yanan bu nesil, özellikle onlara mey-
letti, adeta onların etrafında pervane kesildi; ve onlardan hadis-
i şerifleri, sahâbe'nin fetva ve kavillerini aldı; hatta bu âlimlerin
bizzat kendi görüşlerini ve tahkiklerini de öğrendiler. Problemi
olan kimseler, fetvayı onlara sordu; hemen bütün davalar da hep
onlara götürüldü; meseleler hep onlar eksenli döndü durdu; ve
bu âlimlerin kendi aralarında nice ilmi mübaheseler, müzakere-
ler gerçekleşti." [s. 64-65]

Esasen Şah Velîyyullah Dihlevî'nin el-İnsâf'a girişte serdetti-
ği ilk cümlesi gayet veciz ve hikmetli bir sözdür ki, kanaat-i âciza-
nemce meseleyi püf noktasından çözmektedir: "Hamd olsun o Al-
lah'a ki; rızası yolunda kendi iznine bağlı olarak vesilelik yapan bir
hidayet rehberi ve ışık kaynağı olsun diye Hz. Muhammed'i (s.a.s.)
insanlığa kendisinin rasûlü/elçisi gönderdi. Sonra nimetlerini
bütün bütün tamamlamak için de sahâbe-i kirâm, tâbiin-i izâm ve
müçtehidin-i fihâm'a Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) sıyerini (hayat
tarzını) dünya durdukça nesilden nesile muhafaza etmeleri vazife-
sini ilham etti. Doğrusu Allah dilediği her şeyi yapmaga kadirdir."
Yine el-İnsâf'taki aynı konudaki şu tespiti de aynı minval üzeredir:
"[Dört hak mezhep imamı gibi] Müstakîl müçtehidlerin mezhep-
lerine bağlanılması kaderi bir sırdır ki, Allah Teâlâ onu âlimlere (ve
onların ardından gidenlere) ilham etmiştir; ve onlar da işin bazı
yönlerinin şuurunda olarak veya olmaksızın o müçtehid imamlara
bu sur üzere tâbi olmuşlardır." [el-İnsâf, s. 27].

Dihlevî fıkham tedvin edilmesinde mevzuunda da yine Allah'ın
ilhamını esas sâik olarak kabul eder ve der ki: "Tedvin düşünce-

si, işte bu tebe-i tâbiin tabakasında (Allah tarafından âlimlere) ilham edilmiştir. Bunun sonucunda Medîne'de İmam Mâlik ve Abdurrahman b. Ebî Zî'b (v. 139/775) ve Mekke'de İbn Cüreyc (v. 150/767) ve İbn Üveyne (v. 198/813), Kufe'de Sevrî ve Basra'da da Rebî' b. Subîlî (v. 160/777) tedvin çalışmalarına giriştiler ve nice tedvinler gerçekleştirdiler. Usul olarak daha önce üzerinde durmuş olduğumuz metodu takip ettiler." [el-İnsâf, s.77].

Görüldüğü üzere Şah Veliyyullah Dihlevî, mezheplerin teşekkülünde ve ümmetin mezhepler halinde teşkilinde birtakım hikmetleri ve dünyevi sebepleri gözönüne almış olsa da, hepsinin ötesinde perde arkasındaki illet-i hakikiye olan kaderin elini görmekte ve dönüp dolaşıp meseleyi Allah'ın kullarına ilham etmesiyle gerçekleşen bir şekillenme olarak izah etmektedir. Maziye-kader, istikbale irade açısından bakmak gerektiği üzere, Dihlevî'nin artık tarih olmuş mazide kalmış bir döneme kaderi bir nazarla bakarak serdettiği söz konusu yorumu gayet isabetlidir; insanın irade-i cüz'îyesine cüz'î bir pay vermekle beraber, esas Müsebbib-i Hakikî'nin irade-i külliyesine ve hikmet-i şâmilisine meseleyi bağlamaktadır.

Dihlevî, yazmış olduğu bu nadide eserine el-İnsâf fi Beyâni Esbâb'l-İhtilâf ismini vermekle gerçekten müsemnâya münasip bir tercihte bulunmuştur denilebilir. Zira günümüzde bile hâlâ pek çoklarının kafalarında çözülememiş bir problem olarak duran, nicelelerinin de ameli hayatlarında bir keşmekeşliğe yol açan ve bazı garazkârların da bunu fırsat bilerek avlanmaya çalıştıkları bînbulanlık su, celîl-i ilim ve tahkikatı tarafında tarihte yüzlerce defa her ne kadar arıtılmış olsa da, sürekli dahili-harici bulandıranların var olduğu bir İslâm coğrafyasında sürekli bir teccide ve takviyeye ihtiyaç hasıl oluyor. Dolayısıyla Dihlevî'nin "İkhti İhrilâtlaun Sebeplerini Açıklamada İnsâf/Ölçü" isimli eseri, İkhti

ihtilâflar ve mezhepler konusunda ileri-geri konuşan, ifrat veya tefrite sapan, meseleyi serrişte eden ve bunlar sebebiyle zihni karışık olanlara hitap eden ve herkesi insaf'a davet eden, yani ölçüye, dengeye ve adalete çağıran ünlü bir eser. İnsafsızlık, saldırganlık veya taassub gel-girleri içindeki bir aklı sırat-ı müstakim olan hikmete sevk etmesi el-İnsâf'ın isminde saklı misyonunu da açığa vurmuş oluyor. Rasulallah'ın "İnsâf dinin yarısıdır," buyurması, İslâm'ı doğru anlama, anlatma ve yaşama da insafın mevkiini ifade etme bakımından ne kadar hayâtî ve vazgeçilmez olduğunu açık-seçik beyan etmiş olmaktadır.

İnsâf ki, ruhun iki kuvvesinden birisi olan vicdandaki hakkın sâikidir; hayrı şerden ayırd eden fitri bir melekedir; ruhun hakka ve iyiliğe yönelişi ve bağlanışı ve hakka bir çeşit bakışıdır; şer ve kötülüklerden nefretidir. Dihlevî, Allah'ın bir lütfu ve ikramı olarak kendisindeki o insâf melekmesini çok iyi kullarınaya muvâfâk kılmış ve neticede el-İnsâf'ı yazmak suretiyle, çok çetrefilli bir mevzuda hemen bütünükuuyucuları insafmelekmesini işleten bir sistem vaz' etmiş ve avam halktan havâsı kadar herkesin müsterekken rahatlıkla anlayıp kabullenebileceği basit, sade fakat gayet ilmi bir bilgi küpü hazırlamıştır. Sadediği ve basitliği ise Dihlevî'nin konuya vukufiyetinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bir konuyu en özlü ve kolay biçimde ancak en iyi bilenler anlatabilirler.

İhtilâf ve Mezhep Kavramlarının Hakikati

El-İnsâf'ı Bevân-i Esbâb-i İhtilâf isimli bu eserin tercümesine girişmeden önce, ihtilâf sebepleri derken kastedilen manaya değinmekte yarar var diye düşünüyorum. Çünkü pek çok müsteşrik ve müstagrip maalesef ve maatteessüf bu ihtilâf kelimesi ile İslâm tarihinde ve Müslüman dünyada büyük vurgun-

lar yapmaya kalkıyorlar. Zaten tarih boyunca İslâm âlimlerinin ve hatta Sahâbenin bile daima ihtilâf halinde olduğu, hiç ittifak meydana getiremedikleri ve bu yüzden de edile-i şer'iyeden biri sayılan "icmâ-i ümmet" dinamisinin aslında sadece bir var sayımdan ibaret olduğu gibi bir takım itirazlara ve reddiyelere giriyorlar. Hepsinden öte de İslâm'ı anlama ve yaşama noktasında Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat kavramını kökünden sarsmaya matuf olarak, kütüphaneler dolusu İslâmî kitaplarla geçen "ihtilâf" kelimelerini alevh tek kullanıyorlar.

Bu sebeple özellikle yanlış anlaşılan ve kasten yanlış anlatılan kavramlardan "mezhep" ve "ihtilâf" kelimelerinin Türkçe'ye çevirisi üzerinde bir nebze durmak ve bütün dillere tercüme edilirken verilmesi gereken mananın ne olması gerektiği hakkında birkaç kelam etmek yerinde olur kanaatindeyim. Zira pek çok insan, bu iki kelimeyi istilahi manası ile değil de, halk lisanındaki şekliyle biliyor ve beraberinde bir takım negatif çağrışımlara ve algılamalara girebiliyor. Özellikle modernistler, oryantalistler ve müstakipler bu ihtilâfları sn-i istimal ediyorlar, dillerine dolayıp serrişte ediyorlar. Birkaç paragraflık bir açıklama zihni pek çok düğümü de çözebilecektir düşüncesindeyim.

Arapça eserlerde "mezhep" kelimesi her geçtiği yerde bizim anladığımız şekliyle, yani istilahi manada "mezhep" olarak geçmez; bazı yerlerde de "görüş" manasına gelir. Mezhep ile görüş arasındaki fark ise müsellemdir. Herkesin görüşü olabilir, ancak mezhebi olmayabilir. Yine her mezhep, içinde bir sürü görüş barındırırken, her görüşün illa ki bağlı olduğu bir mezhebi olması gerekmez. Mezhep teyakkül etmiş bir yapı iken, görüş ise sadece bir tuğladır, bir cüz'dür. Tabii ki mezhep sahibi birinin görüşleri ise o mezhebin bir parçasıdır.

Meselâ: Bu kitabın Arapça nüshasında (s.26) "Ennehû kâne min mezhebi Umeyrâ'bni'l-Hattâb..." cümlesinde geçen mezhep

kelimesi "görüş" manasına gelir. Yani "Ömer b. Hattab'ın mezhebine göre" demek, "görüşüne göre" demektir. Çünkü Salâbe döneminde fıkıh sahasında bizim tarihi süreç içinde anladığımız manada bir mezhep teşekkülü henüz gerçekleşmemiştir. Hanefî, Mâlikî veya Şâfiî misali hiçbir sahabinin de öyle kendine müstahsır bir mezhebi, tıstanam teşekkül etmiş bir mezhebi yoktu. Bu yüzden ki "Hz. Ömer'in mezhebine göre" değil de "görüşüne göre; içtihadına, düşüncesine veya kanaatine göre vb." demek daha gerçekçi ve doğru bir çeviri olmuş olur. Arapça'daki her "mezhep" kelimesini Türkçe'ye "mezhep" olarak aktarmak, görüldüğü üzere anlam kaynaklarına ve kavram kargaşalarına kapı açmaktadır. Eski kitaplarda veya bu bilgiye sahip olmayan mütercimlerin Arapça'dan yaptıkları tercümelerinde -maalesef- İslâm'ın ilk yüzyılları itibariyle adeta kelle sayısında mezhep varmış gibi bir anlam ortaya çıkıyor ki bu yanlış veya en azından eksik bir bilgidir. "Mutlak zikir kemâline masrûftur" kâidesince, "filan sahabinin veya rabînin mezhebi" denildiğinde bu, tıpkı dört mezhep gibi dörtbaşı mamur teşekkül etmiş bir mezhebi ifade eder ki -geçtiği üzere- hatalı bir anlatım ve anlayış biçimi olur.

Diğer kelimemiz "ihtilâf". "İhtilâf" kelimesinin kendisinden türediği "İhtelefe" fiilini Arapça'dan Türkçe'ye tercümectime konusunda yapılan bir yanlışlığa da dikkat çekmek yerinde olur. "İhtelefe'nin üçüncü çoğul kipi olan İhtelefû'yu ele alalım; bu kelimenin bir menfî/olumsuz, bir de müsbet/olumlu manası vardır. Olumsuz çevirisi; "görüş ayrılığına düştüler, ihtilâfa düştüler" şeklinde yapılanlardır ki bu, tezâd/zıtlasma anlamı içerir. Olumlu çevirisi ise; "farklı görüşler serdettiler, değişik düşünceler ileri sürdüler" şeklindedir ki bu, tenevvü/çeşitlilik-zenginlik ifade eder. İhtilâf-ı tezad, iftirakı netice verir. İhtilâf-ı

tenevvü' ise tahmeti, evrenselliği. Dolayısıyla birincisi negatif, ikincisi ise pozitif bir durumdur. Bu farkı fark ettirmeyen bazı tercümcileri okuyan kimseler, İslâm tarihinde âlimlerin hiç ittifak edemedikleri, aksine hep "ihtilâfa düştükleri" zehabına kapılır; böyle bir izlenim uyandırmak ise İslâm uleması hakkında bir sürü yanlış düşüncelere kapı aralamak demektir. Çünkü İslâmi ilimlerdeki bu çeşit ihtilâflar, çoğunluğu itibariyle ümmet için büyük rahmettir ve iftihar vesilesi bir ilmi zenginliktir. Ayrıca ilmi ihtilâflar, İslâm'ın enginliğini ve evrenselliğini doğuran münbit zemin olmuştur. "Ayrılığa düştüler" şeklindeki bir tercüme ise, o evrenselliği ve enginliği hiç hatırlamadığı gibi, bilakis parçalanmayı, bölünmeyi, çarpışmayı ve ayrılığı ifade etmektedir.

İslâm uleması arasındaki ihtilâfı, "tefrika, inşikak, iftirak, ayrılık, dağınıklık, zıtlık" gibi olumsuz anlamları çağrıştıran bir tercüme ile karşılamak, günümüzün çoğu ilahiyatçıların ve avam halkın zihinlerini karıştırmaktadır. Oysa "fıkhi ihtilâf"ları, fıkhi ilmi çerçevesinde bir mana üzerine oturtmak ve ötesine geçen yanlış redailere kapı açmasına mahal tanımayacak şekilde ele almak gerekmektedir. Aksi takdirde kavram kargaşası meydana gelmektedir. Hem ihtilâf-ı tenevvûu, küçük çocuklaryahut avam halk arasında vukû' bulan "ayrılığa düşmeler, ucuz çekişmeler, birbiriyle çatışmalar, karşılıklı atışmalar" çizgisini aklagetiren bir seviyesizliğe indirgemek, herhalde ilmin haysiyetine uygun bir davranış tarzı olmasa gerek.

Fakihlerin ihtilâfı, tefrika/iftirak manasında bir ihtilâf değildir. İslâm hukukçularının ihtilâfı, ihtilâf-ı tenevvü' değil de, ihtilâf-ı tezâd olmuş olsa idi, ümmet arasında ihtilâf-ı kelimeyi netice vermesi gerekirdi. Yani ümmetin birlik-dirlik-beraberlik-bütünliğini tamamen bozulmasının iktiza ederdi. Oysa ulema, Asr-ı saadetten bu yana İslâm birliğinin cazibe merkezleri ol-

muşlardır. Eğer günümüz coğrafyasında ve tarih içerisinde ümmet-i Muhammed binasından fukaha ve ulema sütunlarının -farz-ı muhal- alınmadığı düşünülecek olsa, bu dev bina bir anda çöktüverecek ve herşeyin hâk ile yeksân olduğu görülecektir. Zira onlar, İslâm umrânının hem direkleri, hem kilit taşları ve hem de temel ve kubbenin bizâtihi kendisi olmuşlardır.

İhtilâf ve mezhep kelimelerinin çevirileri üzerinde kısaca durduktan sonra, bu hususları da mazeret göstererek kendilerine haklılık zemini arayan oryantalist ve modernist bir-iki iddiaya konumuz perspektifinden pek uzaklaşmamaya gayret ederek kısaca değinilmiş olsa isabetli olur diye ümit ediyorum.

Oryantalist ve Modernist Tahrifât

Mezhep içi veya mezhepler arası ihtilâfları asli meccarlarından dışarı çıkararak minder dışı yorumlara çekmek nice oryantalist batılalar ve modernist doğulular vardır ki, sözkonusu ihtilâf gerçeğinden garazkâr maksatları istikamerindeyağ çıkarmak için olmadık zorlamalı yorumlara, tekellüflü çıkarımlara tenezzül edebilmişlerdir. Kur'ân Müslümanlığı ve Tarihseclilik tezleri bunlardan en önemli iki tanesidir. İbrida-i kelâm teslim etmek lazımdır ki:

Kur'ân-ı Kerim'den asr-ı saadet duruluğunda âb-ı hayat içen salih insanlar, ancak onlar dünyanın kaderine hâkim olmuşlardır ve oluyorkar. O hâlde su bulandırılmalıdır ki, içenler hastalıklı olsunlar, kendilerine miras bırakılan yeryüzünü Allâh'ın sevdiği melekler ülkesi hâline getiremesinler. Müsteşriklerin bütün davaları gerçekte budur. Oysaki artık sular, ancak çorak arazi birkilerini yetiştirir; ve Peygamber Efendimiz bataklıkta yetişen gülden bizi istîâzeve davet buyurmuşlardır. Müsteşrik beyinli müstağripler, örneğin diyorlar ki:

“Onlar da insan; onlar da hata yapabilirler; o hâkle İslâm'ı

yaşamada ne tasavvuf büyüklerine, ne mezhep inanlarına, ne Tâbiine, ne Sahâbe'ye ve hatta ne de Peygamber'e itisapetmeye gerek var. Kur'ân ortada. Mâdem herkes O'na uymakla mükellef; Peygamber bile... Niye kendimizi hadislerle sınırlandıracağız ki! Hem bu zamanda dini ve dünyevi ilimler, eskisinden daha gelişmiş durumda. Kaldı ki bu asrın şartları, geçmişe uymuyor; şimdi tarihte benzeri görülmemiş çok yeni olaylar, gelişmeler, meseleler ve buluşlar var. Bu devrin insanlığına hitap edebilmek için geçmişle meşgul olmadan, doğrudan ve sadece Kur'ân'a müracaat etmek ve akıl mihengi üzerinde bir istinbat amcliyesi gerçekleştirerek hayata Kur'âni bir yorum getirmek lâzımdır.⁹

Belki ilk bakışta zahiren bu sözler genel anlamda bazı akıllara mantıklı gelebiliyor, parlak gözükebiliyor. Fakat bütün meseleyi yaratılmış olma ve insan türünden olma nokrasına indirgesek **yanılırız**. Mahlukiyet cihetiyle ve insan olma vasfıyla Ebu Cehil de, Ebu Leheb de birer mahluktular, insan suretinde yaratılmışlardı; ne varki Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer olanmadılar, çünkü iradelerini doğru kullanmadılar. Sahâbe bile kendi içerisinde derecelere ayrılırlar, rıpkı peygamberlerin resuller, nebiler ve ulu'l-azm olanlar gibi dereceleri olduğu üzere. Akıl ve idrak ufukları, istidat ve kabiliyet sınırları, hepsinden öze ise niyetlerindeki ve irade-i cüz'iyelerini kullanmadaki ihlâsları ölçüstiinde insanların hakk ü hakikate vukufiyetleri, vahv-i ilahiden maksad-ı ilâhiyi doğru anlamaları da değişir.

Doğrudan Allâh'ın konuştuğu, vahyi ile desteklediği, emir ve yasaklarını meleklerle bildirdiği bir peygamber ile herhangi bir insan bir olur mu? Tabii ki olmaz. Bu bakımdan yeniden Kur'ân'a dönüş hareketinde öncülüğü ancak peygamber vârisleri âlimler yapabilir, yoksa peygamberleri de kendileri gibi görmeye kalkışan köklerinden kopuk bilgiçler değil. Hadis-i ş-

ritleri, kıyası ve icmâ-i ümmetî dinin temel kaynaklarından kabul etmeyen, örf-ü İslâmiyî ve tasavvufu görmezlikten gelen, sadece Kur'an ve ferdi aklına esas alan yaklaşımlar, katîyen insanlığı Kur'an'a götüremez, götürse götürse pozitivist ve rasyonalist bir hayat felsefesine ulaştırır. Nakli değil, aklı din yerine ikâme ettirir; ilahi nassı değil, beşeri ussu din makamına oturur. Din denilen şey, beşeri değildir, dolayısıyla da kaynağı akıl değildir; belki semavidir, kaynağı vahiydir; akla düşen o vahiy anlamaya çalışmak ve gereğini yerine getirmekten ibarettir.

Bu kitapta işte aynı zamanda böylesi çağdaş anti sünnet hareketlerine, anti mezhep oluşumlara karşı Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın fikhî temellerini meydana çıkaran, gözler önüne seren ve hemen hemen bütün normal mü'minler tarafından anlaşılabilir kılan açıklamalar var, yorumlar var. Tabii bu arada bütün içtenliğimizle belirtmemiz gerekir ki, mezheplerin ve müntesiplerinin hakkaniyetini insâf çizgisinde ortaya koymaya çalışırken, tefekkür ve tecmülden nasipsiz mutaassıp ve körü körüne taklitçi bir zihniyetin varlığını da tasvip etmek mümkün değildir, hele bunu İslâm'ın müntesiplerinden istediği bir Müslüman tipi olarak yansıtmak da katîyen doğru olmaz. Kaldı ki zaten hiçbir mezhep inamı da mutaassıp değil idi.

M. Ebu Şehbe'nin bu konudaki şu sözleri bir fikir vermesi bakımından yeterli olur kanaatindeyiz: "İtiraf etmek gerekir ki, sonradan gelen bazı fakihlerin kendi mezhepleri için hadisleri te'vil ettikleri doğrudur; zira her zaman için bir grup içinde iyi ve dengeli insanlarla beraber kötü ve tutucu kimselerin de bulunacağı inkar edilemez bir gerçektir. Fakat bütün fakihlerin tutucu olduğunu ima ederek genelleştirmek, yanlıştır. Gerçek olan şudur: Fakihlerin çoğu sadece delile boyun eğmişlerdir. Bazı mezheplere ait kitaplarda, o mezheplerin hilâfına delilleri kuvvetli olan görüşlerin tasvip edildiğini görüyoruz. İlk mezhep

inamları ve talebelerinin mutaassıb ve inatçı olmayıp delilleri tabii oldukları bilinen bir gerçektir. Bunun en güzel delili bir kısıminın diğer kısmından ilân almasıdır. İmam Şâtibî'nin el-Muvafakât'ında belirttiği gibi her bir imamın şöyle dedikleri sahih isnadlarla rivâyet edilmiştir: "Ne zaman sahih bir hadis görürseniz, o benim mezhebimdir; daha önceki şahsi görüşlerimi duvara çalınız!" İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'in birçok meselede inamları ve üstadları olan İmam Azam Ebu Hanîfe'ye muhalefet ettiklerini görüyoruz. İmam Ebu Yusuf, bazı meselelerde İmam Ebu Hanîfe ile tartışmış, kendisinin haklı olmadığına kanaat getirince de o görüşünden vazgeçmiştir. İmam Muhammed de Hicaz'a gelip İmam Mâlik'e talebe olup Irak'ta muttali olamadığı bazı hadislerle karşılaşınca aynı şeyi yapmıştır. İşte bu içtihat ve araştırma son derece müsamaha ve genişliğe en güzel bir örnektir. Hakkı araştıran bir yazara düşen, insaflı elden bırakmamaktır. (Tefekkür diyebiliriz ki, bu insaflıçinel-İnsâfîsimli bu eseri de kıraat ve mütalaa etmek pek bereketli ve faydalı olabilir. M.) Yine hakikatin peşindeki araştırmacıya düşen görev, kendisine taraftar olan bir taifeyi tutup öbürlerine saldırmaksızın, mücâzefete ve aşırılığa başvurmadan sadece hak hükümlere ulaşabilmektir." [Hadis Müdhasası, 1/159-160, Necd-i Mecma' Görünüş, M. Emin Özafşar, Rehbere Yay. 1990-Ankara]

Keşke her mü'min İslâm hukukunu hayatlarını aındırgerken delilleriyle bilerek tartırsalardı! Fakat takdir edersiniz ki bu, tarihte hiçbir devirde ve dönemde olmamıştır. Tek tek her bir fert birer İmam Azam, İmam Şâfi, İmam Mâlik, İmam Ahmed b. Hanbel olamazlar. Hatta onlar bile kendileri ayarında birer imam yetiştirmekten âcizdirler. Kabul edelim etmeyelim bu böyle olagelmıştır ve olmaya da devam edecektir. Hem insanın ve kainatın yaratılış sisteminde öndekileri taklit kolaylığını tercih etme vardır. Bunun tamamen önüne geçmek de mümkün

değildir. Dolayısıyla da yapılması gerekli olan büyük sorumluluk, toplumların karşısında dört başı ma'mur ilim adamları çıkarabilmek, hakiki mana önderlerini yetiştirebilmek ve tebaiyetlerinde rıza-i ilahiyi elde edebilmektir.

İslâm hukukundaki, yahut diğer dinî ilimlerdeki ihtilâfları müsbet manada ele alarak onlardan da istifade ile çağın problemlerini çözüme konumunda ve sorumluluğunda bulmalarına rağmen, pekçok oryanalist ve modernist ilim araştırmacıları, maalesef "tarihselcilik" denilen bir metodu benimser hale gelmişlerdir. Bazıları itibaiyle samimi bir niyetle benimsenen bu yaklaşım ve yorumlama biçimi, esasen Kur'an ve Sünnet nasslarına vurulması hiç de muharref (İncil veya Tevrat gibi olmayacak) olan bir neticeyi doğuracağı gerçeği pek öngörülememi.

Kur'an'ın 23 sene gibi uzun bir zaman zarfında peyderpey inmesi, onun tarihselliğini değil; bilakis kişisel ve sosyal hayatın bizzat içindeki şartlara ve olaylara uygun olarak realite çizgisinde inmiş olduğunu, inerken de ferdi, ailevi, içtimai ve iktisâdî hayatı ideale doğru değiştirdiği, geliştirdiği ve şekillendirdiğini gösterir. Buna göre Kur'an'ın inişine şahit olan asr-ı saadet, âdetta sıkıştırılmış bir zaman dilimi mahiyetinde kendisinden sonra gelecek bütün çağların ihtiyaç hissedeceği ana kural ve disiplinleri bağrında saklıyor gibidir. Doğru bakış açısı ve isabetli yorumlarla ele alındığında ne dinî, ne de dünyevî cevap veremeyeceği hiç bir soru yoktur; ve koca İslâm tarihi bu sabit gerçeğin hüccetleriyle doludur. Hâşâ Kur'an'ın yetersizliği şeklindeki bir butlâm, bir vehim ve vesveseyi dillendirebilecek tek insî ve cinî vesvâs daha çıkmamıştır, o büyük yalına cür'et edebilecek kez-zâb-ı müllhid zuhur etmemiştir. Bilakis Kur'an-ı Kerim'in çağların aşkınlığı, ençinliği ve evrenselliği dillere destan olmuştur. Dolayısıyla tarihsellik yaklaşımına ihtiyaç hisseden ilim adamları, kolaycılığa kaçmaktadırlar. Kıyas ve icmâ-i ümmet dinamikleri-

nin kullanılması gibi zorlu ve çetin bir misyonu ifa ederek 14 asırlık yekpâre bir İslâm hukuku ve anlayışı ortaya koyacaklarına; İslâm tarihini bütün ilim birikimiyle kucaklamaktan ve yüklenmekten aciz kaldıkları bir acziyet sınırında kestirmeden Kur'ân'a yönelip onunla iktifaya kalkışmaktadırlar. Aynı zamanda çağdaşlarının genel geçer aklına münasip düşmüyor gibi görünen âyetleri de akıl mihengiyle yorumlayarak, yahut tarihsellikleri içerisinde müzeye kaldırarak maksad-ı Şârii önemli deyip o maksadın nasıl uygulanması gerektiğine dair yine doğrudan Şâriin buyurmuş olduğu mücyyideleri görmezlikten gelmeleri katiyen kabul edilemez ve peygamber vârisi bir âlim olma sıfatıyla bağdaşmaz. Muhtemel ve muhayyel bir Kur'âni dünyayı teşekkülüne değil, belakis ifsâdına hizmet eder.

Şükürderolsunki dünya yepyeni bir yörüngeye kayıyor. Buna esas yörüngesine oturuyor demek daha münasib olur. Âyet ve hadislerde müjdesi verilen bir kutlu ufka yürürken, yol ihtiyaçlarını tedarik için çok yönlü cendereler altında zorlu bir diriliş mücadelesi verilmektedir, ilmi, fkrî, hissi, kalbi; ferdi, ailevi, içtimâî hemen bütün sahalarda... Bütün semavi davalar ilim üzerine bina edildiği cihetle, ahir zamanda İslâm Hukuku'nun topyekûn insanlığın problemlerini çözmesinde de öncelikli olarak mezhep inanları ayarında hukukçulara, belki fakihlere ihtiyaç olduğu âşikardır. Binâenaleyh yeryüzünün ilim beşiği kabul edilen pekçok büyük şehirde, üniversitelerde yahut araştırma merkezlerinde, basın-yayın dünyasına organize edilen konferans, panel ve açık oturumlarda tebellür ettiğine nazaran sözkonusu böyle hayırlı bir süreç içerisine girilmiş olduğu görülmektedir denilebilir.

Maaliftihar ifade edebiliriz ki: İstikbal şerde ittifakların cennemi değil, yine tıpkı mazideki gibi hayırda ihtilâfların cenneti olacaktır inşallahurrahman...

El-İnsâf'ın İçeriği ve İşlevi

İşte yukarıda serdetmeye çalıştığımız hususlarda okuyuculara bulanmamış bir kaynak misali Bengisu takdim eden bu el-İnsâf isimli Risâle, cisminin küçüklüğüne rağmen büyük bir ihtiyacı gidermede bekleneni üstünde bir faideye ve te'sire mazhardır diye inanıyorum. Herkesin malumu olduğu üzere, değerlendirme şekline ve yorumcuya göre değişkenlik arzeden ve günümüzde çok tartışılan konulardan birisi "İslâm hukukundaki görüş farklılıklarının sebepleri ve mezhep meselesi" mevzuudur. Çevirisini yapmaya çalıştığımız "el-İnsâf fi Beyâni Esbâb'il-Ihtilâf" yani "İhtilâf Sebeplerini Açıklamada Ölçü" isimli eserde, işte yukarıda sözünü ettiğimiz mühim meselelerde gayet kıymetli, ufuk açıcı bilgiler ve ziyâlesiyle yararlı değerlendirmeler bulunmaktadır. Fikhi ihtilâflar konusunda yazılan oldukça hacimli ve detaylı büyük kitaplar mevcuttur. Fakat bu sahada -en azından ansiklopedik çapta- kısa ve özlü bir eser olan el-İnsâf'ın, ihtimal diğerlerine nazarandaha istifadeli olacağı kanaatini besliyoruz.

Tarafımızdan açıklayıcı ara başlıklar ve maddeler konularak daha sistematik hâle getirilmiş, Abdülfettah Ebu Güdde'nin tasarrufuyla yine Dîhlevî'nin Hüccetullah'l-Bâliğa'sından ikribasla ilave olunmakla daha dolgunlaşmış ve bunlarla birlikte adeta "şerhi" yapılmışçasına 50 sayfa civarındaki dipnot ve açıklamalarla zenginleşmiş bu Türkçe el-İnsâf, günümüzün bunca kafa karıştıran tartışılmalı dünyasında hem en her Müslüman için muhakkak bilmesi gereken zaruri bilgiler içeren bir elkitabıdır, bir bilgi paketidir diyebilirim.

Eserde ele alınan konulara dair bazı ana başlıkları şöylece sıralamak mümkündür: İslâm'da fıkhi mezheplerin tarihi kökenleri. Rasûlullah (s.a.s.) döneminde fıkıh ilmi. İslâm'ın fıkhi konularında sahâbe ve tâbiünün ihtilâf nedenleri. Tebe-i tâbiünün fıkıh

metodu. Mezheplerin tarihî süreci: İlk ortaya çıkışı, gelişmesi ve yayılması. Mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarının sebepleri. Fıkıhın tedvin edilmesi. Dört mezhep inamı hakkında özet bilgiler. Kûfe Ekolü ve Hicâz Ekolleri. Ehl-i hadis ile ehl-i re'y ekolleşmeleri: başlangıcı, tartışmaların doğuş noktaları. Hadisçiler ile re'y ekolünün metodları, özellikleri. Hadis ekolünün kullandığı usûl ve kaidelerin kaynakları. Hadis tarihinde iki dönem: *cem'* ve *tedvin* dönemi. Re'y ehlinin yöntemi: tahric. İlk müslümanlar ile daha sonrakilerin mezheplere bakışı. Hicri dördüncü asırdan önceki İslâm toplumunun mezheplere bakışı ile sonrakilerin durumu. Fıkah ilminde cedel ve hilafın zuhuretmesi. Mezheplere bağlılığın ortaya çıkışı ve sebepleri. İlk âlimlerin fıkah metodolojisi hakkında pek konuşmamaları. Şer'i hükümler çıkarmak için Kitap, sünnet ve âsârın araştırılması meselesi. İslâmî ilimlerde derinleşme ve bazı noktalarda aşırılığa gidilmesinin doğurduğu olumsuz sonuçlar. İcâhid ve müctehidlik dereceleri. Mutlak müctehidler neslinin tükenmesi. Fıkıhta taklit olayının başlaması. Dört mezhebin taklit hadisesine bakışı. Mezhep taklidi kimlere haramdır, kimlere câizdir, kimlere vâciptir? Fıkah kitaplarına dayanılarak fetva vermek doğru mudur? Avam halkın belli bir mezhebi olur mu, olmaz mı? Bunlar gibi daha pek çok konuda güvenilir dini bilgiler...

Tercümedeki Emegün Beyanı

El-hisâf'la alakalı tercüme tekniği ve tercüme üzerinde tarafımızdan yapılan çalışmalar meyanında ise şunları ifade edebiliriz: Eserden istifadeyi kolaylaştırıcı ve hatta artırıcı olsun diye, metinde geçen hemen çoğu terimleri açıklayan dipnotlar düşüldü. Özellikle bilinmesi gereken şahıslar hakkında çok kısa bilgiler verildi. Âyet, hadis ve diğer kitâb başlıklarına akademik metoda uygun olarak kaynakları yazıldı. Dahası Dîhlevî'nin mücmel

ve muhtasargeçtiği pekçok kilit cümle sayfalarca tutsa da uzun dipnotlarla açıklandı, genişletildi, daha anlaşılır hale getirildi. Eserin bazı yerlerinde müellif Şâh Veliyyullah Diblevi'nin, curnhur-u ulemanın paylaşmadığı bir-iki şahsi görüşü, üslûba riayet içinde dile getirildi ve o konuda âlimlerin genel kanaatleri dipnotlarda verildi. Hâsseten İmam Ebu Hanîfe ve Hanefî mezhebi hakkındaki bazı cümleleri ve cih-i re'yle alâkâlı bir takım yaklaşımları eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutuldu ve o mevzu da söz sahibi ulemanın karşıt noktadaki beyanları da dile getirilmek suretiyle bir orta yol belirlenmeye çalışıldı.

Abdülfettah Ebu Gudde ve Muhammed Abdullah et-Tâlibî'nin yapmış oldukları tahkiklere ilâve olarak ayrıca tahkikler yapıldı, kayuaklar verildi ve açıklamalar getirildi. Dipnotların sonlarına da, dipnotu kimin verdiğini gösteren kısaltma işareti konuldu: Abdülfettah Ebu Gudde için [A], et-Tâlibî için [T] ve Musa Hûb için [M] şeklinde. Dipnotlar, eserden istifadeyi belki iki-üç katına çıkaracak şekilde kilit noktalara yerleştirildi. Özellikle ihtilâf konular hakkında getirilen açıklamaları, külli düşünce, ihatah anlayış ve detaylı kavrayış bakımından büyük vazife gördüğü söylenebilir.

Yine asıl metinde sadece bir kelimayle dokunulup geçilen -örneğin musarrat hadisi gibi- nice hadis ve âyetlerin asılları kaydedilmiş, nice telmih, imâ veya işaretlerin gösterdiği manalarda dipnotlarda açık olarak zikredilmiştir. Bu açıdan metinde kapalı gibi görünen noktalara düşülen dipnotların özellikle okunması, mevzuu gerektiği şekilde anlayabilmek için oldukça kuzumludur, objektivite ve tutarlılık zaviyesinden de faydadan hâli değildir. İslâm hukukunun doğuşu ve mezheplerin teşekkülü sürecini şümullü ve zengin biçimde öğrenmede bu kitabın dipnotları gayet faydalı olacaktır diye ümit ediyoruz.

Eserde geçen özel isimlerin ilk zikredildikleri yerler baz

alınarak mümkün olduğunca hepsinin hem hicri, hem de milâdi vefat tarihleri ilâve edilmiştir. Bununla da yetinilmemiş, dipnotlarda hemen büyük çoğunluğu hakkında bir fikir verebilecek mahiyette tanıtıcı kısa bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler, metinde geçen şahıs ve görüşlerin oturduğu konumu doğru biçimde anlamave kavrama noktasında büyük bir yardım sağlayacaktır.

Şahıs ve yer isimlerinin yanı sıra, fıkah ve hadis ilmine dair bazı istilahların tariflerine yer verilmesi de, bu ilimlere âşina olmayan okuyuculara büyük kolaylık sağlayacaktır. Meselâ: Tedvin, Fetva, Nesh, İctihad, Müstehâze, Tehlil, Muhakale, Müzabene, Nass, Zâhir, Fukaha-i Se'bâ, Mevkuf Hadis, Mürsel Hadis, Munkatı' Hadis, İstihsan, Rüyd, Taklid, İttiba, Müste, Şâzz Hadis, Fâzz Hadis, Ehl-i Re'y, Kıyas, Kıyas-ı İktirâni, Kıyas-ı Şarti, Sebr-Hazf, Tahkik-i Menat, Tenkih-i Menat, Tahric-i Menat, Edille-i Şer'iyye, Tercih, Tahric, Musarrat, Telfik, Zammi Bilgi gibi.

Şâh Veliyyullah, el-İnsâf'ı genel olarak altı ana bölüme ayırmış ve o şekilde uzun bir anlatım içinde konuları sınımuştur; ara başlıklar atmamış, tasniflere, terriplere gitmemiştir. Oysa günümüz anlayışı, parçalara bölmeden kavrama başarısını gösterecek güçte değildir. Çağımız insanı, değil uzun konuların bir bütün olarak öylece anlaşılması, cümleler mevzuunda bile kısa olanlarını tercih etmektedir; uzun yapı ve bol sıfat ve zarf bulunan cümleleri zihninde toparlamaktan aciz kalmaktadır, en azından zorlanmaktadır. Bu gerçekten hareketle uygun yerlere ara başlıklar yerleştirildi, maddeler hâlinde sıralamalara gidildi, pek çok yere numaralar verildi; ve uzun cümleler mümkün mer-tebe bölündü. Bu kolaylaştırıcı ara başlıklar ve maddeler de belirgin olması kastıyla koyu siyah renkle yazıldı.

el-İnsâf'ın Arapça farklı baskıları bulunmaktadır. Bu

baskılar arasında yer yer farklı ifade ve cibarlere rastlanmaktadır; hatta bazılarında bizim esas aldığımız Dâru'n-Nefâis baskısında bulunan son bölüm mevcut değildir. Bu farklılıklar göz önünde bulundurularak, eksiklikler de giderilerek baskıların hepsini kapsayan bir tercüme ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Eserin böyle karşılaştırmalı olarak Türkçeye tercüme edilmesi ise, onu daha faydalı ve daha doyurucu hale getirmiştir. Bu bakımdan gerçekten ciddi bir gayret ve emek mahsülü bir çeviri olmuştur.

Uzun bir geniş yazısında buraya kadar gelmiş iken, kısaca tercüme tekniği üzerinde duralım. “Sâdık olursa güzel olmaz; güzel olursa sâdık olmaz” diye bir söz vardır. Bu söz tercümele-re tatbik edilirse, açılımı şöyle olur: “Tercüme, (ana metnin lâfzına) sadık olursa güzel olmaz; güzel olursa (lâfza) sadık olmaz.” Çok doğru! Tabii buradaki sâdık kelimesi, “tam teslim” manasında. Yani lafzi tercüme değil, tefsiri tercüme okunur. Merhum Cemil Meriç’in, Bu Ülke’inde (s.117-118) tercüme ile alakalı şu sözleri oldukça enestir:

“Tercüme ya soluk bir fotoğraf, diyor kitap, yahut sadakat-siz ama renkli ve canlı bir taklit. Tercüme bir yaratış, bence.. şiir gibi, deneme gibi ama onlardan çok daha güç. Edebiyatçılar, hiç olmazsa on büyük şair, on büyük romancı, on büyük tiyatro yazarı üzerinde anlaşabilirler, hangimiz on büyük mütercim sayabiliriz? Evet, tercüme sanatların en güçlü başka bir iklimde, başka bir çağda doğan düşüncecinin kendi toprağımızda dirilmesi. Yalnız düşüncecinin mi? Tercümeye lâfza teslimiyet ihanetlerin en büyüğü. Tercüme bir fetihtir, yalnız dili değil, düşünce ve hassasiyetin girift dünyasını da zenginleştiren bir fetih.”

El-İnsâftercüme edilirken mümkün olduğuncan netne sadık kalmakla beraber, manaya sadakat yönlü bir çizgi takip edildi. Hem diğer baskıları karşılaştırmalı, hem de mana öncelikli

bir üslupla tercüme edilmesi, onu Türkçe'ye ilk çevirisinde bulunaneksizlik ve hatalardan muhafaza etmiştir. Daha okunabilir, daha ilmi ve daha göz doldurucu hale getirmiştir.²

Hep ikinci sınıf kitap kabul edilen tercümelerin bu ikinci sınıf olmaktan kurtulmasının, Cemil Meriç'in ifadeleri içinde "lâ'izdan ziyade manaya sadakatle" yapılmasından başka çözüm yolu yoktur. Aksi takdirde öteden beri süregelen bu kabul, geleceğe de öylece intikal edecek ve tercüme işiyle meşgul olanlar, hep ikinci sınıf götülecek ve kimse şimdi olduğu üzere tercüme kitap okumayı bir türlü ciddiye almayacak, en azından hafif gören bir eda ile yaklaşacak ve esas zarar bütün insanlığa olacak.. çünkü kültürler arası difüzyonu sağlayan tercüme işi, görmesi gereken değeri görmediğinden ön'ü aksatılacak, layık-ı vechiyle yapılmayacak ve dile muktedir kimseler de mümkün olduğu sürece bu görevden kaçacaklardır; zira şahsiyetli hiçbir kimse hafife alınmak istemez, alınacağı işlere yaklaşmaz. Bu durumda mukadder sonuç: Kültürler arası bilginin akış hızının azalması ve ilmi inkişafların yavaşlaması olacaktır.

Nihayet-i kelâm: Birlik ve dirliğe her zamankinden daha ziyade muhtaç olduğumuz şu günlerde, ihtilâf meselelerine dair kaleme alınan eserler, bazı kimselerin tenkit oklarına hedef olabilir. Fakat birlik ve dirliğin sağlanması için taraflar arasındaki farklı görüşlerin cesaretle ele alınması ve belli bir çizgide muvafakaatın yakalanması gerektiği gerçeği de hakperestlikle teslim edilmelidir. Doğru bilgi ve ona dayalı basiret, fikir ve düşünce fatihlerinin başbuğudur. Türkçe'ye kazandırılan şu eserin, fıkıhın tarihi oluşum süreci, mezheplerin teşekkülü ve fakihlerin ihtilâf

² Bu çalışmamızda; uzun dipnotlarla getirilen açıklanmalar, metin içi esaslılar ve eksiklerin tamamlanması ile kitabın girişine "Türkî İhtilâfına Modernist Yaklaşım Düşüncesine Eleştirel Bakış" başlıklı yazı ile tercümeden fazlasını yapmaya, daha faydalı, zengin ve akademik bir eser ortaya koymaya gayret ettik.[M]

FİKHİ İHTİLÂFLARDA ÖLÇÜ

kaynaklarını bilme noktasında okuyuculara sağlam bir ilmi alt-yapı sağlayacağı aşîkardır. Hid-ayet-içre ve istikamet üzere şuur-lu bir İslâmi hayat yaşamak için gerçekten büyük bir boşluğu dolduracağını düşündüğümüz el-İnsâf'a başlarken, Rahmeti Sonsuz'dan ebedi rıza ve sermedi rıdvânını dileriz.

Musa HÛB

15 Aralık 2005

Büyük Çamlıca/İstanbul

ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN
TERCÜME-İ HÂLİ³
(D.1702-V.1763)

*Şeyh Velîyyullah ve emsali kimseler Tabâ
ağnemah enserler; hâkları kendi evlerinde, dal-
ları ise bütün Müslümanların evlerindedir.*

Üstad Zaferî'l-İslâm Hân⁴

Şah Velîyyullah Dîhlevî⁵ ismiyle, Kutbuddin lakabıyla bilinen Müceddid İmam Ahmed b. Abdurrahim b. Vecihüddin el-Ömerî'nin nesebi, baba tarafından Hz. Ömer'e, anne tarafından da Hz. Ali'ye (ca.) dayanır. 1702⁶ (4 Şevval 1114) tarihinde, Delhi'ye

³ Bu Tercüme-i hâl, Üstad Zaferî'l-İslâm Hân'ın, İmam Dîhlevî hakkında hazırlanmış olduğukitâ'ıtan ibtisar edilmiştir. [A]

⁴ Zaferî'l-İslâm Hân Abdullhayy- en-Nedvi, Nüzhetü'l-Havâitr, c.6, s.406, Dâire'l-Medri'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, 1957. Bu sözün sahibinin Müfîri Ahmed Kâgîri olduğu,Dîhlevî'nin bir başka biyografisinde geçmektedir. [M]

⁵ Şah Velîyyullah'a "Dîhlevî" (yahut Dehlevî) denilmesi, Hindistan'ın meşhur Dehû şehrine nisbet edilmesisebebiyledir ki, bu şehir harflarıyer değiştirmesiyle "Delh" olaraktelaffuz edilmiştir. "Şâh" ise Farsça bir sözcüktür;Sânîlerleve meşayih hakkında kullanılır. Şâh Velîyyullah, ilim ve tasavvufa meşhur olan bir âiledendir. Kendisinden başka, babası ve çocukları da bu lâkapla anılmıştır.[A]

⁶ Hicri 1114, milâdi olarak 1704 tarihine tetabuk ediyô; bir hesap yanlışlığı olabilir.[M]

yakın bir belde (Muzaferriye Kasabasına bağlı Pühler Köyünde) dünyaya gelmiştir ve 1763 (29 Muharrem 1176) tarihinde altmış bir/iki yaşında yine Delhi'de vefat etmiştir; (Menhediler mahallesindeki Delhi kapısının sol tarafında bulunan kabristana) habasının yanına defnedilmiştir. Kendisi ilim ve takva yönüyle meşhur bir aile içinde neş'et etmiştir.

Seyyid Nasiruddin Şehid'in torunlarından olan babası, asrının ulema ve sülâhlerini de büyüklerindendir ve İslâm fihhına dair yazılmış dev eser 'Fetevâ-yı Hindîyye'nin tedvin edilmesi onun gayretleri neticesinde gerçekleşmiştir. Bu sebeple öncelikli olarak kendisine teşekkür edilmelidir. Aile fertlerinin çoğunluğu, Hind yarım adasında İslâm davet mesajının, maziden günümüze kadar taşınmasında büyük bir misyon ifa ede gelmişlerdir. Kendisi de, soyunun baba tarafından Hz. Ömer b. Hattab'a kadar ulaştığını, 'el-İmdâd fimeâsir'l-eccâd' isimli eserinde bizzat kaydetmektedir. [İlk evliliğinden Şâh Muhammed, ikincisinden de Şâh Abdülaziz Sâhib, Şâh Rafiuddin Sâhib, Şâh Abdülkadir Sâhib, Şâh Abulganî Sâhib isimlerinde toplam beş erkek oğlu ve Emetilaziz adında bir de kızı dünyaya gelmiştir. M.H.]

Onun yaşadığı asır, -kendisinin de kitaplarında tasvir ettiği üzere- cihaddan el-etek çekildiği, yöneticilerin ettikleri zulümlere sessiz kalındığı ve toplumu saran fesatlara göz yumulduğu ti-

⁷ Şâh Velîyyullah'ın tarafından Ehli bey'tos İmam Musa Kazım'ın soyundandır, onun silsilesi de Efendimiz (s.a.s.)'e dayanır. Dihlevî'nin dedesi Şeyh Vecihüddin el-Ummen'in, Seyyid Nûrudebbâr Meşhûdî'nin torunu olması, onun anne tarafından silsilesinin de İmam Musa Kazım vasıtasıyla Rasûlullah'a ulaştığına haydedilmektedir ki, buna göre İmam Dihlevî'nin seyyid olduğu ortaya çıkmaktadır. Şu ki esende böyle geçmektedir: (Bkz. Nuzhetü'l-Havâss, 6/398-415; Mezhaplerin Doğuşu ve Kıtlad Tartışması, (Derleme) Çev: Şükrü Özen, s.11. Patar Yayınları, İstanbul 1987). Şâh Velîyyullah baba tarafından Hz. Ömer'e dayandığı kendisi ifade etmiştir ki bu, yukarıda ana metinde zikredildi. (Bkz. Şâh Velîyyullah, el-Hüccetülahî'l-Bâliğa, Çevr: Dr. Mehmed Entügan, c.1, s.3s, İz Yayıncılık, İstanbul 1994) [M]

pik bir cehalet ve taassup asıydı. Milletin bütünlüğü bozulmuştu ve çözülme öyle had safhaya ulaşmıştı ki; sadece İmam Dihlevî'nin, melik Âlemgir Evrenğzib'in (v. 1118/1706) vefatından sonraki hayatı süresi içerisinde tanı on hükümdar değişikliği olmuştu. İş bu kerteğe gelip dayamınca İmam Dihlevî de kendisini, mevcut negatif şartlar üzerinde bir indifa gerçekleştirmekten sorumlu olma konumunda buldu; kendisinden beklenen ideal, böylesine çetin-zorlu bir realite karşısında yepyeni bir diriliş gerçekleştirmesi idi. "Umulur ki sana, âlemin nizamını çözmek üzere bir hak indirilir"⁸ noktasından hareketle, artık bundan sonraki kitaplarında ve konuşmalarında çoğunlukla "İslâm'da cihad fikrinin yeniden diriltilmesi ideali"ni işliyordu ve bu konu üzerinde yoğunlaşıyordu.

Şah Velîyyullah'ın yaşadığı aynı dönemlerde imparatorluk da en şanlı ve en görkemli yıllarını yaşıyordu. Fakat ne acıdır ki İmam, imparatorluğun yıkılışa geçtiği ilk yıllara da şahid oldu. Hatta onun zamanında İngilizler, m.1763 senesinde "Doğu Hindistan Şirketi"ni kurmaya da muvaffak olmuşlardı. Hadis ilimlerinde yaşadığı asrın imamu olan Şeyh Muhammed Efdal es-Şeyâlikûrî'ye (veya Siyâlkûrî) talebelik yapmıştır. H.1142 senesinde Hicaz'a gitmiş ve orada iki sene geçirmiştir. Bu iki sene zarfıyla ise sayılı âlimlerden dersler almıştır; bunların en meşhuru da Ebu Tâhir Muhammed b. İbrahim el-Medîni'dir (ö.1145 h.-1732 m.). Bu Zat, İmam Dihlevî ile alâkalı şu sözü söylemiştir:

"Bir hadisin lâfzını benden naklederdi; ben de o lâfızdan murad olunan manayı ifade sadedinde bazı düzeltmelerde bulunurdum."⁹ Bu tıpkı İmam Buhârî'nin Ebu İsâ et-Tirmizî hakkındaki demiş olduğu "Benim senden istifade ettiğim şeyler, senin benden elde ettiklerinden daha çoktur" sözüne benemektedir.

⁸ Velîyyullah Dihlevî, *et-Tefhimâtu'l-İlâhiyye*, c.2, s.120 [A]

⁹ *et-Bâliğü'l-Cenâ*, Ebu Tâhir Muhammed b. İbrahim, s. 79 [A]

Babasının Rahimiye Medresesindeki' tefris kürsüsü 1719 yılında Dihlevî'ye intikal etmiş; aynı sene Sultan Muhammed Şah Ali de Delhi'nin hükümdarlık tahtına oturmuştu ve 1748'e kadar orada kalmıştı. Esasen bu Sultan, İmam Dihlevî'nin hayranlarıydı ve kendisine medresesini kurması için Şahcehân muntkasında mükemmel bir mahalle bile hediye etmişti [ki buraya sonradan Dâru'l-ülüm adı verilecek olan bir ilim yuvası kurulmuştur.]

İmam Dihlevî'nin yapmış olduğu ilk iş; Kur'ân-ı Kerim'in Farsçamealini yazmak oldu (h.1151); ziradevletin resmi dili Farsçaydı. Bu çalışmasındaki esas gayesi ise; Müslümanların, dini asli kaynağından öğrenebilmelerini sağlamaktır. Fakar bu yol, bid'atları 'din' ismi altında ~~tervî~~ eden klasik hocaların ve geleneksel şeyhlerin yolu değildi. Bu yüzden dönemin âlimleri kendisine çokcidditavır aldılar ve devleti omuza alıybine kışkırttılar.. hem öyle kışkırttılar ki hayatının sonlarına doğru, iki avucunun birden kesilmesine kadar varan nice zulüm ve baskılara maruz kalmaya başlamıştı...¹⁰

Şah Veliyyullah, Hind toplumu için nice maarif hizmetleri verdikten sonra kanaat ötesi inanç plânında şu gerçeğe ulaşacaktı: "Bugün müslümanların maruz kaldıkları en büyük musibet bid'atlardır.. ve toplumun, bütün bid'atlardan ve putperest gelenek-göreneklerden tamamen temizlenmeye ihtiyacı vardır." Bu hakikati yakinen kavradıktan sonra artık var gücüyle o istikamette çalışmalara yönelecekti. Zira bu bid'atlar, müslümanların Hindüs¹¹ gibi daha başka bölgelerdeki

¹⁰ Bu zulme tür'etilen ise Emir Necef Ali Hân'dır. [A]

¹¹ Hindüs (İndüs): Hind yarımadasında bir nehirdir. Tibet tepesinden kaynayıp, Kaşmir, Pencib ve Pakistan'dan akarak Arap denizi Keraşişikenarına dökülen büyük bir delraya dökülmektedir. Burada ● nehir etrafı makûm ilmiyye yerleşim bölgeleri kasatılmaktadır. [M]

putperest toplumlarla uzun yıllar sosyal ilişkilerle girmeleri sonucunda İslâm'a sızmıştı.

5 Mayıs 1731 tarihinde, bu fitne vefesad kasırgasına bir sınır koymak için silahlı bir indifa'ya önderlik etti. Aslında Onun bu fiili mücadelesi ilk defa o tarihten beş sene önce, Kur'ân-ı Kerim'i Farsça'ya çevirdiği zaman (1726) başlamıştı. Başlattığı bu indifa, kısa zamanda Hindistan'ın kuzeyinde geniş bir sahayı hakimiyeti altına almayı başardı ve Seyyid Ahmed başkanlığında geçici bir hükümet ilân etmeye muvaffak oldu. Bu hükümete ise sırasıyla:

İmam Veliyyullah Dîhlevî 1731'ten 1763'e

İmam Abdülaziz 1763'ten 1824'e

İmam Muhammed İshak da 1824'ten 1846'ya kadar cumhurbaşkanlığı yaptılar.

İndifa, 05 Mayıs 1731 (21 Zilhicce 1144) yılından 06 Mayıs 1831 (27 Zilkade 1246) yılına kadar devam etti;¹² yani 'Bâlâkîr' olarak bilinen meşhur savaşta indifa kuvvetlerinin malum batallık önünde hezimete uğradığı zamana kadar. Ve bu savaşta geçici hükümetin bakanlar kurulu başkanı Seyyid Ahmed şehid edildi. Her ne kadar indifa, bu şekilde silah kuvvetiyle zoraki sindirilmiş olsa da tamamiyle ortadan kaybolmamış ve "toplumsal bir hareket" olarak günümüze kadar devam ede gelmiştir.

İmam Dîhlevî'nin en önemli kitabı "Huccetullahi'l-Bâliğa"sıdır. Şeyh Seyyid Sâbık, sözkonusu kitabı takdiminde şöyle der: "Şeyhu'l-İslâm Şah Veliyyullah Dîhlevî'nin Huccetullahi'l-Bâliğa isimli bu eseri, şariatın esrân ve İslâmî teşri felsefesinden bahsetmektedir; ve sahasındaki nadir eserlerden biridir. Konuları itibariyle de bir ilktir ve gayet orijinaldir. Üslûbu zaviyesinden ise oldukça açık, ilgi çekici ve harikadır. Eserin Arapçası ga-

¹² Enteresân bir tevafuktur ki, 5 Mayıs 1731'de başlayan indifa, tam bir yüzyıl sonra 6 Mayıs 1831'de son buluyor; ve indifa bir "hareket" hüviyetine bürünüp toplum berdevam olup gidiyor. [34]

yet anlaşılır, ibareleri kuvvetli, mantık zinciri de oldukça tutarlı ve sağlamdır. Huccetullahî'l-Bâliğa, müellifinin, İslâmî düşünce ve aklı ilimler sahasında zirve isimlerden biri olduğuna apaçık şehadet etmektedir.¹³

İmam Dilâlevî'nin eserleri yüzü aşkındır, bunlardan günümüze kadar gelmiş bulunan bazıları –ilim dallarına göre– şunlardır:¹⁴

Kur'ân İlimleri:

1. Ferhu'l-Rahmân fi Tercemeti'l-Kur'ân (veya fi Tefsiri'l-Kur'ân)
2. Te'vilü'l-Ehâdis fî Tefsiri Kasası'l-Enbiyâ
3. el-Fevzü'l-Kebir fi Ulûm'l-Kur'ân (veya fi Usûl'it-Tefsîr)
4. el-Ferhu'l-Münîr (habîr) fi Garibi'l-Kur'ân ve Tefsirihi
5. ez-Zehráveyn fi Tefsiri Sureti'l-Bakara ve Âli-i İmrân
6. Mukaddime fi Kavânini Tercemeti'l-Kur'ân

Hadis İlimi:

7. Şerhu Terâcim-i (Ebvâb-i) Sahihî'l-Buhârî
8. en-Nevâdir min Ehâdisi Seyyidi'l-Evâli ve'l-Evâhir
9. el-Musaffâ (mine'l-Muvatta') Şerhu'l-Muvatta'
10. el-Musevvâ Şerhu'l-Muvatta'
11. el-Erbâin
12. Risâle Basita fîl-Esânid
13. el-İrşad ilâ Mühimmâti İlmî'l-İsnâd
14. el-Fadlî'l-Mübîn fi'l-Müselcel min Hadisi'n-Nebiyî'l-Emin
15. Te'vilü'l-Ehâdis fi Rumûzi Kasâsi'l-Enbiyâ

¹³ Çeviri'mi yapmıştığımız nüshada sadece 28 tane ismin ismi verilirken, biz bunlara da habaşıta eserlerinden 31 tane ismi de ilâve edip toplam 59 adet olmak üzere yukarıdaki gibi bir sınıf andırma yoluna girdik. [M]

Fıkıh İlmi:

16. Huccetullahi'l-Bâliğa (İslâm Hukuk Felsefesi)
17. Ikdi'l-Cid fi Ahkâmî'l-İctihâd ve'l-Taklid
18. el-İnsâf fi Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf Beyne'l-Fukahâi ve'l-Müctehidin

Din Usûlü, Kelâm, Akaid ve Enâr-ı Şeriat:

19. Husnî'l-Akide (veya el-Akidetü'l-Hasene)
20. İzâletü'l-Hafâ an Hilâfeti'l-Hulefâ
21. Kurretü'l-Ayneyn fi Tafdili's-Şeyhayn
22. el-Büdüru'l-Bâziga
23. el-Mukaddemetü'l-Senüyye fi İtisâri'l-Fırkatî's-Sünüyye
24. Tuhfetü'l-Muvahhidin
25. el-Ütikâdî's-Salih

Tasarruf ve Hakikat İlmi

26. Hemeât
27. Lerneât
28. Setaât (fi Feyz-ı Rabbânî)
29. Hevânî' fi Şerhi Hızbi'l-Bahr alâ Lisâni'l-Hakâik ve'l-Meârif

30. Eltâfi'l-Kuds fi Bevâni Letâifi'n-Nefs
31. Şifâti'l-Kulûb fî'l-Hakâiki ve'l-Meârif
32. Fiyûzu'l-Harameyn fi müşahedâti ve'l-Meârifî'r-Ruhiyye
33. el-Kavlü'l-Cemil f. Bevâni Sevâi's-Sebil
34. el-Mektûbu'l-Medenî fi hakaikî'r-Tevhid
35. el-Hayrî'l-Kesir
36. et-Tefhimâtü'l-İlahiyye
37. Eryabü'n-Negam fi Medhi Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem
38. ed-Dürri's-Semîn f. Mübeşşirâti'n-Nebiiyyi'l-Emin

39. Fethu'l-Velûd li Ma'rifeti'l-Cinûd
40. el-Intibâh fî Selâsili Evliyâillâh
41. Keşfü'l-ğayn an Şerhi'r-Rubâiyyeteyn
42. Risâletü'l-Hikme
43. Risâle fî Rubâiyyâtihî ve'd-Divân
44. el-Makâletü'l-Vâdie fî'l-Vasıyyeti ve'n-Nasîha
45. Kırabu'l-Vasıyye
46. es-Sırrü'l-Mektûm fî Esbâbi Tedvini'l-Ukûm

Tarih ve Hal Tercümanları:

47. Sürûru'l-Mahzûn
48. Mecmuatü'r-Resûl fî Menâkıbi'l-İmam el-Buhârî ve Fadlî İbn Teymiyye

49. Enfâsü'l-Ârifîn (Aşağıdaki 7 bölümü içerir; bunlardan müstakil eserlerolarak da bahsedilir:)

1. Bevâriku'l-Velâyât
2. Şevâriku'l-Ma'rîfât
3. el-İmdâd fî Maâsirî'l-Ecdâd
4. en-Nebzetü'l-İbriziyye fî'l-Lerâiî'l-Aziziyye
5. el-Atıyyetü's-Samedîyye fî Enfâsî'l-Muhammediyye
6. İnsânü'l-Ayn fî Meşâyihî'l-Haremeyn
7. el-Cüz'ü'l-Latîf fî Tercemeti'l-Abdiddaîf

Mektupları, Şiirleri:

50. Şâh Velîyyullah Ki Siyâsi Mektubât
51. Hayât-ı Velî ve Kelîmât-ı Tayyibât
52. Rubâiyyât ve Divân
53. Divânü's-Şi'rî'l-Arabî (Velîyyullah'ın oğlu Abdülazîz tarafından derlenmiştir.)
54. el-Mektûbât (Şâh Velîyyullah'ın hayatından bahseden

bir eserdir ki, Şâh M. Rahim Dihlevî tarafından derlenmiş mektublarını ihtiva etmektedir.)

Diğer ilim dalları:

55. er-Risâle fi Cevâbi-Mesûlî's-Şeyh Abdullah b Abdülbaki ed-Dihlevî

56. Risâle-i Dânişmendi

57. Sarf Mir

58. el-Belâgu'l-Mübîn

59. es-Sâf fi Beyânî'l-Ihtilâf

Eserlerini çoğunlukla Arapça yazmış olan Müellif Dihlevî'nin, Farsça kaleme almış olduğu pek çok eseri de bulunmaktadırlar.

[Böylece ilim ve hizmetledolu dolu bereketli bir hayatyaşayan Şah Velîyyullah (e.h.), asrının müceddid imanı olarak kabul görmüş ve öylece Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.]

MUKADDİME

Hamd olsun o Allah'a ki; rızası yolunda kendi iznine bağlı olarak vesile olan bir hidayet rehberi ve ışık kaynağı olsun diye Hz. Muhammed'i (s.a.s.) insanlığa kendisinin rasûlü/elçisi olarak gönderdi. Sonra nimetlerini bütün bî'nînı tamamlamak için de salâbe-i kirâm, tâbîn-i izâm ve müçtehidin-i fihâm'a Allah Rasûlünün (s.a.s.) Şi'yerini¹⁴ dünya durdukça nesilden nesile muhafaza etmeleri vazifesini ilham etti. Doğrusu Allah dilediği her şeyi yapmaya kadirdir. Ben de şehadet ederim ki: Allah'tan başka ilâh yoktur, yalnızca O vardır ve O'nun şeriki de yoktur. Yine şehadet ederim ki: Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s.), Allah'ın kulu ve rasûlüdür; ve O'ndan sonra hiçbir peygamberle gelmeyecektir. Allah (c.c.) O'na, ailesine ve bütün ashâbına salât eylesin.¹⁵

¹⁴ Şi'yer-i Nebî: Hz. Muhammed (s.a.s.) doğuşu, gençliği, risaleti, sözleri, davranışları, savaşları, vefatı... kısaca bütün bir tarihçe-i hayatından bahseden ilme verilen isim. [M]

¹⁵ Muellif Şeh Veliyyullah (r.h.), bu kirâm giriş kısmında 'selâm'ı zikretmeksiz Efendimiz'e (s.a.s.) sadece "salât etmek" ile yetindi. Bunun sebebi: Salât ü selâm'ın ikisiinden birinde *ifrâs/aşır* girmemini caiz olup-olmadığı mevzuunda âlimler arasında farklı görüşlerin bulunmasıdır. Bu görüşler arasında muhakkak ilimler üzerine karar birliğine vardıkları sonsöz: "Salât li selâmında ifrâs girmenin, evlâ olan görüşün tersine olduğu"dur. (Yani evlâ olan aşır girmenektir).

Sözün özü:

Kerem sahibi Allah'ın rahmetine muhtaç Veliyyullah b. Abdürrahim (Allah her ikisine de nimetlerini dünya-ahiret itmam eylesin) der ki: "Allah Tealâ bir zamanlar kalbime, sayesinde timinet-i Muhammed (s.a.s.) içinde meydana gelmiş bütün ihtilâfların" sebeplerini tesbit edebildiğimi ve Allah ve Rasûlî katında neyin doğru, neyin yanlış olduğunu kendisiyle bilebildiğim bir mizan ve bir kistas yerleştirdi.¹⁷ Ayrıca bu türki ihtilâflı meseleleri, hiçbir şüphe ve probleme mahal kalmayacak şekilde, gerek akli ve gerekse nakli delillerle isbat edebilme güç ve imkânında bana bahşetti.

Nihayet bir vakit bana, sahâbe ve onları müreakiben yetişen

Bahis-mevzu edilen bu hususu daha derinlemesine öğrenmek için şu kaynaklara bakılabilir: Allâme Ahmed el-Beğsî el-Mağribî, Mücellîl-Escîr ve'l-Hakkâki Günâ yetellaku bi's-Salâti alâ Hayrîl-Halîk, s.48-51; Allâme Şebbâr Ahmed el-Ösmânî el-Hindî, Fethu'l-Mülhembi Şerhi Sahîhi Nisâm, 1/110.

Nebî (s.a.s.) üzerine salât getirmede ifrâta girme durumu, müteakiddinin ve mücahhibinin ulanmasında bir âlimin kitabı hariç, diğer bütün kitaplarda bol bol bulunmaktadır. Bukitaplar için, el-Loknevî'nin "es-Ref'u ve't-Tekmil ilâ-Cerhi ve't-Ta'dîl" isimli eserinin 39. sayfasına düştüğünü notlara batabilir. [A]

- ¹⁶ "İhtilâf" kelimesinin kökündünden türediği "İhtelef" fiilini Arapça'dan Türkçeye tercüme etme konusunda yapılan bir yanlışlığa dikkat çekmek yerinde olur. "İhtelef" fiilinin bir müsbet/olumsuz, bir de müsbet/olumlu nazısı vardır. Olumsuz çevirisi; "görüş ayrışığına düşülen, ihtilafa düşülen" şeklinde yapılmaktadır ki bu, tezekküd/uzuşuna atılımı içindir. Olumlu çevirisi ise; "Farklı görüşlerden geldiler, değişik düşüncelere sahip oldular" şeklindedir ki bu, tenevvü/çeşnîlik ifade eder. Dolayısıyla birincisi negatîf, ikincisi ise pozitif bir durumdur. Bıfarkı farketmeme-yen bazı tecrübeler okuyatkinseler, İslâm tarihinde âlimlerin hiçtirif ak edemedikleri, aksine hep "ihtilafa düşükleri" zehabına kapılır; böyle bir izlenim uyandırmak ise bir sürü yanlış düşüncelere kapı aralamak demektir. Çünkü İslâmî ilimlerdeki buççit ihtilâflar, çoğunluğu itibarıyla "nimet için büyük rahmettir ve iftirah vesileri bir zenginliktir. [M]

- ¹⁷ Müellirin "Allah ve Rasûlî karında neyin doğru, neyin yanlış olduğunu kendisiyle bilebildiğim bir mizan.." sözünü bu şekilde kabuletmek mümkün değildir. Çünkü Allah ve Rasûlî'nin katında neyin hak olduğunu naklî bir surette bilmek hiçbir kimseye nasip olmaz olmuş bir nimettir. [A]

âlimlerin özellikle fıkhi hükümlerdeki ihtilâf sebeplerini sordular. Ben de hemen o andan itibaren zamanının el verdiği ölçüde ve soruyu soran kimsenin anlayabileceği bir tarzda, cevap olarak kalbine gelen şeylerin bir kısmını açıklamaya başladım. Bu açıklamaların sonucunda ilgili konuda faydalı olacağına inandığım şu risâle (kitapçık) vücûda gelmiş oldu; ve ismini de “el-İnsâfî Beyâni Esbâb’l-İhtilâf” (Fıkhi İhtilâfların Sebepleri-ni Açıklamada Ölçü) diye koydum.

Allah bana kâfidir ve O, ne güzel bir vekildir! Yegâne kuvvet ve kudret, başkasına değil ancak zametsahibi o yüce Allah’a mahsustur.

ŞAH VELİYULLAH DİHLEVÎ

Birinci Bölüm

İSLÂM'IN FIKHÎ KONULARINDA
SAHÂBE VE TÂBÎÎN'İN
İHTİLÂF SEBEPLERİ

**İSLÂM'IN FIKHÎ (FER'Î /AMELÎ)
KONULARINDA SAHÂBE-İ KİRÂM VE
TÂBİİN-İ İZÂM'IN
İHTİLÂF SEBEPLERİ¹⁸**

Öncelikle bilinmelidir ki Fıkıh ilmi, Allah Rasûlü (s.a.s.) döneminde tedvin¹⁹ edilmiş değildi. O zamanlar İslâm ahkâmı üzerinde, asr-ı saadetin akabinde yetişen fakihlerin ele aldıkları şekliyle durulmuyordu. Malum olduğu üzere asr-ı saadet sonrası fakihleri, bütün gayretlerini kullanarak İslâm fıkının rükünlerini, şartlarını, müstehap ve menduplarını en ince ayrıntısına varıncaya kadar açıkladılar; ve neticede delilleriyle birlikte her hususu tamamen birbirinden ayrılacak şekilde ortaya koydular. Hatta zamanın seyri içinde vuku' bulması muhtemel olan bir kısım hadiseler farzettiler veya teori planında bazı meseleler ortaya atıldılar, sonra da bunlar hakkında birtakım hükümlertakdir ettiler. Ve bu farazî meseleleri ve hakkında verdikleri hükümleri de aralarında inceden inceye medar-ı bahs etti, uzun boylu

¹⁸ İhtilâf sebepleri derken, her mevzuada ihtilâf edilenler gibi bir mana anlaşılmamalı: bubâ'ij[ç] "Sahâbe vezübü'nin yeryer farklı görüşlerde olmalarının sebepleri" şeklinde kavramak gerçeğin ifadesine daha yakın bir ifade olur. [M]

¹⁹ Tedvin: Bir konudaki hükümleri toplayıp kanun haline getirme; ya da bir husus- taki mevzuat kitap şeklinde bir araya toplama, demektir. [M]

tartıştılar; haddi (sınır) gerektiren yerlerde had koydular; ve hasrı (kasr, tahsis etme) lüzumlu kılan noktalarda da hasr etme yolunu tuttular...

1. RASÛLULLAH (S.A.S.) DÖNEMİNDE FIKİH İLMİ

Hâlbuki Devr-i Risâlet Penâhi'de ise, meselâ: Rasûl-i Ekrem (s.a.s.) abdest aldı; Ashâb Efendilerimiz de O'nun abdest alışını görürler ve "Bu, rûkündür; bu da edeptir" demeden, negördülerse aynen kopya eder ve öylece tatbik ederlerdi. Rasûlullah (s.a.s.) namaz kılar, sahâbe-i kirâm da O'nun namazını izler ve tıpkı şahit oldukları şekliyle de namazlarını ikâme ederlerdi. Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.s.) hacctmişti. Mü'minler de O'nun hac farızasını nasıl eda ettiğini dikkatle takip etmiş ve haclarını O'nun yaptığı gibi öylece yapmışlardı. İşte Efendimiz'in (dini emirleri yaşama ve yaşatmada) takip ettiği yol genellikle bu şekilde idi. Meselâ: "Abdestin farzları dörttür veya altıdır" diye herhangi bir açıklamada bulunmazdı O (s.a.s.). Dolayısıyla da herhangi bir kimsenin abdest azalarını şu bildiğiniz tarzda ardarda yıkamaksızın abdest alabileceğine ihtimal vermezdi ki, o abdestin sıhhat veya fesadına hükmetis; tabii Allah'ın diledikleri mahfuz.

A. Sahâbânın Rasûlullah'a (s.a.s.) Sual Sorma Keyfiyeti

Kaldı ki Ashâb-ı Kirâm da bu türlü meselelerde Nebiyy-i Ekrem'e (s.a.s.) çok az soruyorlardı. Abdullah b. Abbâs (r. 68/687)³⁰ der ki: "Rasûlullah'ın Ashâbından daha hayırlı bir top-

³⁰ Abdullah b. Abbâs b. Abdulmuttalib: Rasûlullah'ın (s.a.s.) amcası Abbas'moglundur. Hibrü'lünme (ünvanın deryası) unvanıyla anılır. İlim ve hadis ilmi yönüyle sahâbenin en büyüklerindendir. Taif'te H. 86/687 yılında irtihâl-i dar-ı beka etmiştir. [N]

luluk görmedim; Efendimiz'in vefat-ı seniyyelerine kadar on üç mesele dışında O'na hiç bir şey sormadılar. Onların sorduklarının da hepsi, Kur'ân-ı Kerim'de mevcut bulunmaktadır. Meselâ: "Sana hürmetli ayı ye bu ayda savaşmanın hükmünü soruyorlar...".²¹ "Bir de sana kadınların ay halini soruyorlar..."²² âyetleri gibi. Bu sözüne İbn Abbâs, şu cümleyi de ilâve eder: "Ashâb-ı Rasûl, kendilerine faydası olmayan şeyleri sormazlardı."²³

Abdullah b. Ömer (v: 74/693)²⁴ de şöyle demiştir: "Vuku' bul-

²¹ Bakara, 2/217 [A]

²² Bakara, 2/222 [A]

²³ Darîmî, Mukaddime 18 (1/18) (Seyyid: Muhammed b. Fudayl, Ata'da; Ata, Şâid'den; Said de İbn Abbâs'ın rivâyet etmiştir.); Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, 1/158 (Taberâni'nin el-Kebir'inden -11/454, Hadis No: 12288. İbn Abbâs'tan rivâyetle nakletmiştir ve sonra şöyle demiştir: "Senetteki Âtab. Süb şikâhtır. İkkin bazı sebeplerle hafızaya yazılmasına uğramıyor; geri kalan diğer ricalin ise hepsi şikâhtır." (Nuc: Muhammed b. Fudayl, Ata' hafızasının zayıf düşmesinden sonra ondan rivâyete bulunmuştu.); C. Suyûrî, el-İrâkân, 2/315'de şu sanılara yer verir: "Bezzâr, İbn Abbâs'ın şuwâizi'ni nakletmektedir: Ben Ashâb-ı Muhammed'den (s.a.s.) daha hayırlı bir topluluk görmedim. Zira onlar, Rasûlullah'a (s.a.s.) 12 mesele haricî hiç bir sorun sormamışlardır; o sorduklarının da hepsi Kur'ân'da mevcuttur." Şuyûrî devamında "İmam Râzî, bu sözü 14 kelime' lîfâzla nakletmiştir." der ve Râzî'den naklele bu sualleri tek tek zikreder. Ardından da bu 14 kelimeden Rûh ve Zülcâzâ'n'a dair olan iki tane'sini ashâbın değil Mekke müşriklerinin yahut Yahudilerin sormuş olduğunu... dolayısıyla geriye yine 12 sual kalacağını belirir. Esasen ashâbın Rasûlullah'a sadece 13 sual sorduklarını ve bunlarında Kur'ân'da mevcut olduğunu haber veren İbn Abbâs'ın bu ifadelerindeki hasır, bir hasır-ı izafî'dir. Bu durum, ashâb'ın Rasûlullah'a sordukları suallerden Kur'ân'da zikredilmiş olanlara nazaran zeta böyledir. Sünnet-i Sahihâ'da vârid olan diğer suallere gelince, onlar sayılarına yakacak kadar çoktur. Hafız İsmâîl-Kayyûm (rh). İlmîlî-Mucaddin kitabının sonunda (4/150. 246-414) Ashâb'ın Rasûlullah'a sualleri ve O'nun (s.a.s.) verdiği fetvaları geniş bir bölümde toplamıştır. [A]

²⁴ Abdullah b. Ömer b. el-Hatâb: Mekke'de küçükken babası Hz. Ömer ile beraber müslüman olmuşlar. Bedir ve Uhud'dan sonra kabilelere karışmışlardır. İbn Ömer, ilim ve amel yönünden müslümanların insanlarından biriydi, yukarıya ve enlendendi. Sahâbe arasında meydana gelen savaşlara bulaşmıştı. Kendisi İslâsullah'tan (s.a.s.) hadis rivâyet etmiş, büyük sahâbiler de kendisinden rivâyete bulunmuşlardır. Rasûlullah'tan sonra almış sene yaşamış ve ömrünü fetva vermekle geçirmiştir. H. 73/693 senesinde vefat etmiştir. [M]

mannîş hadiselerin hükmünü sorma! Ben Ömer b. Hattab'ın (v. 23/643), meydana gelmemiş şeylerin hükmünü soran kimseye lânetettiğini duymuştum.²⁵

Kâsım (v. 102/720) ise: "Sizler öyle şeyler soruyorsunuz ki, biz zamanında onları hiç sormazdık; hem sizler eskiden bizim hiç araştırmadığımız meseleleri kurcalıyorsunuz ve ne olduğunu bilmediğin hususları soruyorsunuz. Halbuki biz o problemlerin cevaplarını biliyor olsaydık, zaten onları ketmetmek bize helâl olmazdı ki!" buyurmuştur.²⁶

Amr b. İshak'ında bu konu ile alakalı şöyle bir söz vardır: "Rasûlullah'ın ashâbından hayattayken gördüklerim, yetişemediklerimden daha çoktur. Ben, dini yaşamada onlar kadar kolaylaştırıcı, müstahakâr ve mülâyim davranan ve de onlar kadar az öfkelenen bir başka topluluk görmedim."²⁷

Übâde b. Nüsey el-Kindî'ye,²⁸ bir kavim içinde vefat eden fakat vefâsı bulunmayan bir kadının durumunun ne olacağı sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Ben öyle bir toplumu idrak ettim, öyle insanlar gördüm ki; onlar sizin gibi işleri böylesine zorlaştırmaz ve sizin sorduğunuz şu meseleleri de asla sormazlardı."²⁹

Bu haberleri Dârimî (v. 255/859) eserinde kaydedip rivayet etmiştir.³⁰

Sözün özeti şudur: İnsanlar, Allah Rasûlü'ne (s.a.s.) farazi

²⁵ Dârimî, Mukaddime, 18

²⁶ Dârimî, Mukaddime, 17

²⁷ Dârimî, Mukaddime, 18. Yani "Ashâb-ı kendilerimiz, yapıkları işlerde müskulpesent, dini hayatlarında ve ibadetlerinde de zorlaştırıcı değillerdi; zira onlar, dini yaşamasalar da dünya hakkörülü ve kolaylaştırıcı idiler" demektir. [A]

²⁸ Bazı nüshalarda Übâde b. Nüsey, yahut Yusr'ekinde kaydedilmiş; fakat bizim elimizdeki iki ayrı nüshada ise Nüsey diye geçmektedir. [M]

²⁹ Dârimî, Mukaddime, 18 [M]

³⁰ Dârimî, Mukaddime, 17-18. Bâb-ı Kerâhiyyet-i Fityâ, 1/50-51. [T]

konularda değil bizzat gerçek hayatta mevcut olan meselelerle alâkalı sorular sorarlardı; O da onlara fetva³¹ verirdi. Davalar O'na ulaştırılır; O da onlar hakkında isabetli hükümler ortaya koyardı. Ashâbın ma'rufameller yaparken görürse sevinir, teşvik ederdi; münkere girmiş hâllerine şahit olunca da üzültür, onları o filden men' ederdi. Rasûlullah'ın (s.a.s.) kendisine sorulan meseleler hakkında vermiş olduğu bütün fetvalar, baktığı davalarda koyduğu tüm hükümler veya herhangi bir kötü işin fâiline o fiili işlemeyi yasak etmeleri, bunların hepsi sosyal hayatın bilfil içinde cereyan eden hadiselerle ilgiliydi ve bütünüyle vâki ve vârid idi.

B. Bilmedikleri Konularda Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in Tıvırları

Bu sebeptedir ki Hz. Ebu Bekir (v. 13/634) ve Hz. Ömer (v. 23/643) efendileriniz, çözümünü Kur'ân'da bulamadıkları bir meseleyle karşılaştıklarında, önce o hususa dair Rasûlullah'ın (s.a.s.) bir hadisi olup olmadığını insanlara sorarlardı. Mesela: Halifeligi döneminde Ebu Bekir'e (r.a.) yaşlı bir kadın gelmiş ve ninenin miras hakkına dair İslâm'ın hükmünü sormuştu. ● da: "Ben bu konuda Rasûlullah'tan (s.a.s.) birşey duymadım" demiş ve meseleyi çevresindekilere danışmıştı. (Bir cevap alamayınca) öğle namazını müteakip cemaate hitaben: "İçinizde ninenin miras durumuyla ilgili Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) herhangi bir hadis işiteniniz var mı?" dedi. Muğîre b. Şu'be (v. 50/670) "Ben!" dedi. Ebu Bekir (r.a.): "Ne biliyorsan söyle!" deyince, "Allah Rasûlü (s.a.s.) nineye 1/6 miras hakkı vermiştir" dedi. Ebu Bekir: "Peki

³¹ Fetva: Bir meselelerin dinî hükümlerini öğrenmek üzere sorulan soruya verilen cevap. Fetva denir; bu fetva, içtihad, tahrir ve Taklid yoluyla verilir. Fetva'nın çoğulu fetavîdir. Fetva verene muftî, fetva vermeye iftâ, fetva almak üzere sorm sorana mültefi, fetva istenmeye deistiftâ denir. [M]

bunu senden başka bilen birisi var mı?" diyerek hadisi te'yid ettirmek istedi. Bunun üzerine Muğire (r.a.), Muhammed b. Mesleme'yi (r.a.) şahit gösterdi; o da "Muğire doğru söyledi" diyerek lehte şahitlik etti. Sonuçta Ebu Bekir (r.a.) o niyete altıda bir (1/6) miras verdi.³²

Hiz. Ömer'in (r.a.), düşük ceninin (gurre) diyeti hakkında sahâbe'ye danışması ve o mevzuda Muğire b. Şu'be'nin (r.a.) rivayet ettiği hadis-i şerif doğrultusunda hükmün vermesi...³³

³² Muvatta, Ferâiz, 2, 4; Tirmizî, Ferâiz, 10, 11; Nesâî, Ferâiz, 4/73; İbn Mâce, Ferâiz, 4; Ebu Davud, Ferâiz, 5; Dârimî, Ferâiz, 19.

(Hadisin yollarını bütününüskadır; nevar ki Nesâî'nin dediği gibisettir telir inkara' vardır. Tirmizî bu hadis için şahittir denmiştir. Ayrıca bkz. et-Telhisul-Habir, 3/82 ve Irvâül-Gaîl, 2/124) [A]

NOT: "Ebu Bekir, Ömer ve Ali (r.him) gibi büyük sahabilerin, sahâbeden biri -büyüklerinden de olsa- bir hadis rivayet ettiği zaman, bu hadis Hiz. İyganber'den beraber iştirği bir şahid getirmediğçe veya yemin içmedikçe kabul etmezlerdi. Hulefâ-i Râşidin'ın bu hareketi, -sahabiye güvenisizlik veya bir yalvarlama değil- sadece bir takva, birtirizlik ve araştırmacılık gereğidir. Onlar böyle ihtiyatlı ve hassas davranmakla, kendilerinden sonra gelenlere tesbir vça expuma kaidelerinin temellerini atmışlardır." (M. Ebu Şehbe, Hadis Müdafaza, c.1, s.319, Altı. Mohamed Gönmez, M. Enin O zafır, Rehber Ync. Ankara 1990). [M]

³³ Buhari, Dinet, 12, 35; Tisam, 13; Muslim, Kasame-Diver, 11, 39.

Bu hadisenin Sahih-i Muslim'deki kaydı şöyledir: "et-Müver b. Mahteme'den, kendisi deniyor ki: Ömer b. Hatrab, kadının düşük yapması hakkında insanlara danışıp istişare yapmış. Muğire b. Şu'be: 'Ben Allah Rasûlünün (s.a.s.), çocuk düşürmeye sebep olan kişinin tazminatolarak bir köle ya da cariye ödemesi gerektiğiz ekliis lehükum verdiğine; thid oldum' dedi. Bunun üzerine Ömer (r.a.), 'Seninle beraber bu olaya şâhid olan birisini daha getir' deyince, Muhammed b. Mesleme de: 'Muğire lehinde şahade bulundu' "

Dil erbabı denmişlerdir ki: Kadın karınıdaki çocuğuzarınanndan evvelvaz' erdiği zaman, 'cenini düşürdü' denilir. Esasen 'gurre' ise, 'atın ahındaki beyaz' denilir; fakat bazen insanların ahırlarındaki beyazlar için de kullanılır. Nirekin Hadis-i şerif de deylele geçmektedir: "Muhakkak sizler kıymet günii (dünvadaalmış oklagunuz) abdeğlerin ikeri ile (gören muhtacellu) alım ak seklı arlar gubipnıl purl gelirsiniz..." Ve ister insan olsun, ister başka bir canlı, ister erkek ve isterse dişi olsun her türlü kıymetli şeye de 'gore' denilmiştir. Buradaki 'gurre'den nurad, insandır. Demek: Bu ceninin diyeti, bir köle yahut bir cariye dir ve anının düşük yapmasına sebep olan kimsa, bu diyet borcunu ceninin velisine öder. [A]

Yine Hz. Ömer'in (r.a.), veba salgını hakkında ashâba danışması ve Abdurrahman b. Avf'ın (v. 32/662) veba hastalığı ile ilgili Allah Rasûl'ünden (s.a.s.) naklettiği hadis gereğince hareket etmesi...³⁴

Kısa bir başka defasında Emîr'ül-müminîn Hz. Ömer'in (r.a.), Mecûsilerin statülerinin belirlenip onlardan cizye alınıp alınmaması meselesinde de yine Ibn Avf'ın bildirdiği hadisle amel etmesi...³⁵

³⁴ Buhârî, Tıyy, 30, Hücl, 13; Müslim, Şekâm, 98, 100; Muvatta, Medine 22, 24; Ahmed b. Hanbel, 1/194 [M]

Burada, Hz. Ömer (r.a.)'ın hilâfeti yıllarında h. 17. veya 18. senesinde Şam'a yaptığı yolculuk esnasında olduğu bilinmektedir. Hadîsinin özetleriyle: Abdullah b. Amr'dan: Hz. Ömer (r.a.), Şam'a girmek için yola çıktığı için. Tebük yakınlarındaki Serga mevkiine [Bazı kaynaklara göre Cabiye mevkiidir -M-] geldiğinde kendisine "Şam'ı veba salgınının kapı kapı vurduğu" haberi verildi. Bunun üzerine, veba salgını olan bir beldeye girip girmeme mevzuunda Ensâr ve Muhâcirin'in iktisadî ve imkânî ihtiyarlarıyla aynı istişarede bulundu. Herkes farklı farklı görüşler serdetti. Hz. Ömer'in (r.a.) kendi fikri ise "Şam'a girinceyip geriye dönmek" şeklindeydi. Nihayet Abdurrahman b. Avf (r.a.), Rasûlullah'ın (s.a.s.) "Bir beldeye veba salgını olduğunu duyarsanız, sâkin oraya giriniz. Eğer siz kendiniz böyle bir beldeye bulunuyorsanız, zihâr oradan dışarı çıkınız" buyruklarını haber verince, Hz. Ömer (r.a.) de Serga denilen mevkiden Medine'ye geri döndü. Bu hadîsi Abdurrahman b. Avf bizzat rivayet etmiştir. [A]

³⁵ Buhârî, Cizye ve Mecâda, 1; Eb u Davud, İnzaret, 31; Ahmed b. Hanbel, 1/191 Buhârî'nin rivayeti şöyledir: Becâle İbnü Abedet-Temîni el-Basri dedi ki: "Vefatından bir sene evvel Hz. Ömer'den (r.a.) "Mecûsilerden (kendî, detlerine göre kâşifler arası yahut yegnen-neyze.. vb.) evliliği olan karı-kocaları birbiriinden ayır" şeklinde yazılı bir emirname geldi. Lâkin Ömer (r.a.), Mecûsilerden cizye almıyordu. Ne zaman ki Abdurrahman b. Avf'dan (r.a.) "Rasûlullah'ın (s.a.s.) mecûsilerden cizye aldığı" duydu, ondan sonra Ocâcizye almaya başladı. Bir başka rivayette ise şu şekilde geçmektedir: Hz. Ömer, mecûsilerden bahsetti ve dedi ki: Onların işlerini nasıl yapayım bilmiyorsunuz? Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf (r.a.) da Efendimiz'le (s.a.s.) "Mecûsilerle cizye kitabı uyguladığınız hükümleri uygulayın" hadîsini rivayet etti. Bu hadîsi, İmam Şâfiî rivayet etmiştir. Ebû'l-Bekkâr İbnü Teymiyye'nin "Münekkâl-ı Ahbâr"ında da aynı hadîs kaydedilmiştir. [A]

Abdullah b. Mes'ûd'un (v. 32/652) bir meselede kendi görüşüne Ma'kal b. Yesâr'in (r.a.) haber verdiği hadis-i şerifin uygun düşmesi karşısında sevinmesi...³⁶

Yine Ebu Musa el-Eş'arî'nin (v. 44/666), Hz. Ömer'in kapısından geri dönmesi karşısında Hz. Ömer'in ondan bu yapmış olduğu hareketine mesned teşkil eden sebebi sorması ve Ebu Musa'nında isti'zan hadisini ona haber vermesi; aynı hadisi duyduğuna dair Ebu Saîd el-Hudrî'nin de (v. 74/693) şهادette bulunması...³⁷

³⁶ Nesâî, Talâk, 57.68; Ebu Davud, Nikâh, 31.32; Tirmizî, Nikâh 44; İbnü'l-Mace, Nikâh (1891).

Hadissahih'tir. Çok çok tarihler ve ayet edilecek bu hadisin metinlerinde bazı farklar da bulunmaktadır. Tirmizî, Beyhâkî, Hâkim ve diğer muhaddisler bu hadisin sahih olduğunu belirtmişlerdir. Bkz. Nesâî, el-Kübrî, 3/316-317. Beyhâkî, 7/245-246. İrrevâ'î-Gâfil, 6/357-360. [A]

Söz konusu hadisin tamamı Nesâî'de şöyledir: Abdullah b. Mes'ûd 'a (r.a.) 'kocasını vefat ettirip ve kocası tarafından kendisine miras bırakılan bir kadının durumunu' sordulunca. "Ben Rasûlullah'ı (s.a.s.)'nı mevzuda bir hüküm verirken görmedim" diye cevap verdi. Fakat insanlar bir ay boyunca gidip gelip (Yine bu mehir meselesini sordular. Yapılan ısrarlar karşısında İbn Mes'ûd (r.a.) da kendi rey'iyle ihtihad etmek durumundakı ve o yerleşim bölgesinde geçerli gelen el-yeyş göre böyle bir kadına ne az, ne de fazlakâfi miktarda bir mehir verilmesi ve kadının idder beklemesi gerektiğine ve miras hakkının da bulunduğuna hükmetti. Bunun üzerine Ma'kal İbn Yesâr da araya kalktı ve aynı konumda ki bir kadın hakkında Allah Rasûlünün (s.a.s.) de ripka bu şekilde ferman verdiğine şهادette bulundu. İbn Mes'ûd (r.a.), kendi ihtihadının Rasûlullah'ın (s.a.s.) hükmüne uygun çıkması karşısında öylesine mutlu oldu ki, İslâm'a gidiğinden beri hiç bu kadar sevinmediğini belirtti. [A1]

³⁷ Buhârî, Teslîm ve İsti'zan, 13; Müslim, Âdâb, 14

Müslim'in rivayeti şöyledir: Ebu Saîd el-Hudrî rivayet ediyor: "Ben Medine'de Emsâdan mecliste otuyordum. Yanımda kârân ve celâz içinde Ebu Musa el-Eş'arî geldi. "Nebûa halin?" dedik. Anlamaya başladık. "Ömer beni çağırıyor, gittim. Kapının önüne vardım. Üç defa selâm verdim fakat içtilen, selâma cevabı sevap alınmayınca ben de geri döndüm. (Ayrılıp gidiyorken arkadan): "Selâmınız içeri girinceye kadar olursa" dedi. "Siz gelmişsiniz. Kapının önünde üç defa selâm verdim. Fakat selâma herhangi bir karşılık verilinceye kadar ben de geridöndüm. Zira Allah Rasûlü (s.a.s.)'ni yonulurken"

Daha bunlar gibi pek çok hadise var ki, başta Buhârî ve Müslim olmak üzere diğer Sünen kiraplarında kaydedilip rivayet edilmiştir.

Ez'ümle Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) mübârek halleri böyle idi ve muhterem adetleri de bu minval üzere cereyan ediyordu. İşte her sahâbî, Rasûlullah'ın (s.a.s.) yaptığı ibadetler, verdiği hüküm ve fetvalardan Allah'ın kendilerine müyesser kâkığı kaclarını gördü. Bunları nasibi ölçüsünde güzelce anladı, hafızasına nakşetti ve eldeki karinelerin ihata sınırları içinde mevcut bulunan gizli bağlantılardan hareketle o hüküm veya fetvaların hususi bazı vecihlerinin bulunduğunu derinlemesine kavradı. Bunun sonucunda da kendince yeterli sayılabilecek bir takım karine ve emârelerden hareketle o emirlerden bazısının mübah, bazısının müstehap ve bir kısmının da mensuh³⁸ olduğuna hükmetti. Bunu yaparken de dayandığı esas unde, istidlal yollarına başvurmaksızın sadece "o şeye gönlününün inşirah içinde yatışması ve viedamında imân ve kanaat hasıl olması" idi. Konuyu şöyle bir örnekle biraz daha açmak mümkün: Araplar'ı ele alalım, nasıl onlar aralarında konuştukları sözlerin ifade ettiği meram ve maksatları hiç farkında olmadan tasrîh, telvîh, işaret ve imâgîbî yollarla anlarlar ve gönülleri, bu konuda hiçbir tereddüt hisset-

Sizden biriniz bir yere girmek istediğinde üç ketüdesturistesin. Eğergimesine izin verilmezse geri dönersün." Bu hadisüştiren Hz. Ömer "Yabu hadisin delîlîni getirirsin, ya da senin canını yakarım" dedi. (Ebu Musa hadiseyi böyle anlatıktan sonra) Ubeyy b. Ka'b: "Bu meclisin en küçüğü kim ise, o gitsin onunla" dedi. Ebu Said'der ki: "Bende kavminin küçüğü benim!" deyince Ubeyy, Ebu Musa'ya "O halde Onu al, götür!" dedi.

Bir rivayette şöyle bir ziyâdetlik vardır: Ebu Said devanla dedi ki: Ömer'e girim versen zanhadisini dayadığımıdır Ebu Musa içinde şahitlikte bulundu. Bunu müzerine: "Rasûlullah'ın (s.a.s.) bu hadisi bana gizlikahîmş, onu bilmeyişim Çarşılarda alış-veriş ve ricavetle meşgûliyet, benim bu gibi bazı hadiseleri öğrenmemi engelledi" buyuydu. [A]

³⁸ Nesh: İslâm'da şer'î bir hükümün daha sonra gelen bir başka şer'î delil ile ilga edilmesi demektir. İlgâ edilen hükme de mensuh denilir. [M]

mez; zira doğru anladıklarına kânidirler; işte aynı şekikle ashâb-ı kiram da hadis-i şerifleri öylece tabii bir yolla anlardılar.

Sahâbe bu gidişat üzere devam ederlerken Asr-ı saadet yılları gelip geçti. Daha sonra onlar, zamanın getirdiği şartlara göre değişik belde, şehir ve ülkelere dağıldılar; ve her biri, gittikleri yerlerdeki insanlar tarafından gözlerinin içine bakılan, kendilerine iktida edilen birer önder insan haline geldi. Bu dönemdir ki İslâm toplumunda dünya kadar farklı olay zuhur etti ve yeni yeni meseleler ortaya çıktı. Ortaya çıkan bu problemler çözülmek üzere o muktedâbih olan sahâbilerle götürüldü ve onlardan çözüm için fetvalar istendi. Her bir sahâbi de daha önceden ezberlenmiş olduğu âyet veya hadislerle ya da bunlardan yaptığı istinbatlarla o meseleleri cevaplandırdı. Şayet hafızasındaki âyet veya hadislerde yahut bunlardan çıkardığı hükümlerde meseleyi çözer mahiyette bir cevap bulamazsa, o zaman da kendi re'yi ile içtihad³⁶ etti. Onlar genel olarak önce Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) tebyîn, tahsis, tahdîd veya ta'mim ettiği meselelerde verdiği hükümlerin mihrıverî, yani temel illetini tespit ettiler; ve sonra da o illerin bulunduğu her yere o hükümü teşmil ettiler, tatbik ettiler. Murâd-ı İlâhîyi anlama ve ona uygun hükümü çıkarabilme mevzuunda da hiçbir fedakârlıktan geri durmadı, var güçleriyle çalıştılar ve mükemmel bir performans sergilediler.

³⁶ İctihad: Fer'ıyyata, yani ibadet ve muamelata müreallik bir hüküm, pe'yi delîlinden istinbat (çekip çıkarmak) içint amîkânî sarfettinektir. Bogihîfer'i hükümleri delîllerinden istinbat eden zîna da muçtehid desir. Alkâm-ı asliyyede, yani: itikat meselelerinde içtihad cariceleşildir; onlar kariyyatandır. (Bz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiye ve İslâmî Fıkhiye Kısasa*, c.1, s.17, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985). İctihad cihyetini kazanmanın iki esası vardır: 1. Kabiliyet. 2. İlîm: a. Kur'ân Kerimî bilmek. b. Sünneti bilmek. c. Arapçayı bilmek. d. İcma v-âkıdan komları bilmek. e. Kıyası bilmek. f. Fıkah usulünü bilmek. g. Fıkhi bilmek. (Bkz. Fahrrettin Arar, *Fıkah Usulü*, s.309, [FAY yayımları, İstanbul, 1996.]) [36]

II. SAHÂBE İHTİLÂFLARININ SEBEPLERİ ve ÇEŞİTLERİ

Sahâbenin asr-ı saadeti müteakip izledikleri aşamada aralarında farklı farklı içtihadlar ortaya çıktı. Bu farklı içtihad ve görüşlerin zülûluna zımın hazırlayan temel faktörler ve bunların vuku' bulma tarzları ise şöylece sıralanabilir:

1. Bir sahâbî, Allah Rasûlü'nden herhangi bir mesele hakkında bir hüküm duymuştur (ve onunla amel etmiştir). Fakat diğer sahâbî o hükümü duymamış ve o meselede kendi re'yi ile içtihad etmiştir. Böyle birdurumda ise şu tabloları ortaya çıktığı görülmüştür:

a) Sahâbî içtihadının hadîs-i şerîfe uygunluğu yakalaması:

Meselâ: Nesâî (v. 303/912) ve diğer hadisçilerin rivayet ettiklerine göre; Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) "kocası vefat etmiş ve kocası tarafından kendisine mehir tahsis edilmediği bir kadının durumu" sorulunca, "Ben Rasûlullah'ı (s.a.s.) bu konuda bir hüküm verirken görmedim" diye cevap verdi. Fakat insanlar biray boyunca gidip gelip O'na bu mehir meselesini sordular. Yapılan ısrarlar karşısında İbn Mes'ûd (r.a.) da kendi re'yi ile içtihad etmek durumunda kaldı ve o yerleşim bölgesinde geçerli genel işleyişe göre böyle bir kadına ne az, ne de fazla kâfi miktarda bir mehir-i misli verilmesine, ayrıca kadının iddet beklemesi gerektiğine ve miras hakkının da bulunduğu hükmetti. Bunun üzerine Ma'kûl İbn Yesâr da ayağı kalktı ve aynı konumdaki bir kadın hakkınca Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) de tıpkı bu şekilde hüküm v-erdğine şahitlik etti. İbn Mes'ûd (r.a.), kendi içtihadının Rasûlullah'ın (s.a.s.) hükmüne uygun çıkması karşısında öylesine mutlu oldu, öylesine mutlu oldu ki, İslâm'a girdiğinden beri hiç bu kadar sevinmediğini belirtti.⁴⁰

⁴⁰ Nesâî, Talak, 57, 68; Ebu Davud, Nikah, 31; Tirmizî, Nikah (1145); İbn Mace, Nikah (1891)

b) Bir meselede iki sahâbi arasında müfazaara meydana gelmesi ve komuyla alakalı bir hadis-i şerifin zamm-ı gâlib oluşturanacak şekilde ortaya çıkması; ve sonuçta sahâbînin kendi içtihadından vazgeçip, duyduğu bu hadisin hükmüne tâbi olması:

Hadis imamlarının naklettikleri şu hâdisle bu duruma güzel bir misal teşkil eder: Ebu Hureyre (v. 57/676), cünüp olarak sabahlayan kimsenin o gün oruç tutmasının sahih olmayacağı görüşündeydi. Ne zaman ki Ezvâc-ı Nebî'den (s.a.s.) bazıları, kendisine "bu görüşünün yanlış olduğunu" haber verdiler, o da bu içtihadından vazgeçti.⁴¹

c) Zamm-ı gâlib meydana getirmeyen bir hadisin sahâbî'ye ulaşması; fakat sahâbî'nin o hadiste tenkide açık bazı noktalar görmesi sebebiyle kendi içtihadını terketmemesi; ve bu meyanda bazı tenkitler dile getirmesi:⁴²

Örnek olarak temel hadis kitaplarının Fatıma binti Kays'la (rha) alakalı rivayet ettikleri hadiseyi zikredebiliriz: Fatıma, "Allah Rasûlî'nin (s.a.s.) talâk-ı selâse ile boşanmış bir kadına hem nafa-ka ve hem de süknâ (oturacak bir ev) verilmesine hükmetmediğine" dair Hz. Ömer'in yanında şهادette bulundu. Fakat Hz. Ömer (r.a.), onun şahitliğini reddetti ve "Biz doğru mu söylüyor, yalan mı (doğru algılanmış mı, iyi hıfzetmiş mi, yoksa unutulmuş mu, ya da vehmini mi konuşturuyor) bilmediğimiz birkadının bir

Hadis sahihtir. Pek çok râfîklerin yayırdılan bu hadisin mericlerinde bazı farklar dâbıhu unakzade. Tirmizi, Beyhaki. Hâkim ve diğ. emuhaddisler bu hadisin sahih olduğunu belirtmişlerdir. Bkz. Nesâi, el-Kubrâ, 3/316-317, Beyhaki, 7/245-246, İrvâi'î-Gâfil, 6/357-360. [A]

⁴¹ Buhari, Süyüm, 22 (1925, 1926); Müslim, Süyüm, 75 (1109); Nesâi, el-Kubrâ, 2929, 2930; Müvatta, 1/290; Abdürrezzak, (7398); Tahavi, Şerhu Meâni'l-Asâr, 2/102; Beyhaki, 4/214.

⁴² Yani sahâbînin hadisin rivâisi, yahut rivayet yolu gibi noktalarda bulgulara ulaştırı-ye açık zaıf yanlar sebebiyle o hadisle amel etmemesi; ve Kar'ân ve Sünnetten istinbatla elde ettiği kendi içtihadına tâbi olması demektir. [M]

sözüyle Allah'ın Kitabı'nı terk etmeyiz. Aksine talâk-ı selâse ile boşanmış bir kadına nafaka da vardır, sükna da!" dedi.⁴³ Ve Hz. Âişe (v. 58/677) de: "Ya Fâtıma! (Rasûlullah ne sükna verdi, ne de nafaka, derken) Allah'tan korkmuyor musun?" demiştir.⁴⁴

Bir başka misal, Buhârî ve Müslim'in şu rivayetinde zikredilen hadisedir: Hz. Ömer (r.a.), su bulamayan cünüp bir kinse-

⁴³ Burada Hz. Ömer'in "Doğru mu söylüyor, yalan mı bilmediğimizi..." cümlesi, beş temel hadis kitabında bu lafızlarla geçmemektedir. Meselâ Müslim'de "Hafızasında tutmuş mu, yoksa unutmuş mu bilmediğimizi" şeklinde geçmektedir (Müslim, Talâk, 16). Ebu Davud ve Tirmizî'de de böyledir. Nesâî ve İbn Mâce'nin rivayetlerinde ise bu cümle zikredilmemiştir. İbn Ebi Şeybe, Musannef, 3/147'de, Müslim'in lafızla geçmektedir.

Yine Tahavî (v. 321/933), Şerhu Meâni'l-Asâr'i'l-Muhtelif'i-Me'sûre, 3/67'de "Lâ nedri lallâhü kezebe" lafızlarıyla, 3/68'de de "Lâ nedri lallâhü eynebe" şeklinde zikredilmektedir ki, bu iki rivayetin manası birdir ve "Leallâhü ahmet-İhtimalki yandı" demektir.

Hz. Ömer'in (r.a.), Fatma binti Kays'ı yalan söylemek ve hadise değişikliği/türütme yapıp kâğıt irtihâ ederkengâşihesini ifâtededinde "Lâ nedri-İlmüyuruz" kelimesini kullanması, Fatma'nın yalandan söylebileceği ihtimalini kastettiğini gösterir.

"Kezebe-Yalan söyledi" fiilinin "Ahrae-I-lata etti" manasına da gelmesi noktasından hareketle bütün bu fârich lafızlarda, bazı ravilerin şâhî tasarruflarını açıkça görülmekte olduğu anlaşılabilir.

Harîbî, Avnül-Ma'bûd, 1/63'te şöyle der: Araplar, konuşmalarında "kezeb" kelimesini "hıta" yerinde de kullanmışlardır. Örneğin derler ki: "Kezebe san'î ve kezebe busarî" = "Kulağın yalan söyledi ve gözlerinde yalan söyledi." Bunun anlamı: "yanıldı, yandı algıladı" demektir. Yine Allah Rasûlû (s.a.s.), kardeşine ilâç olarak balı tavsiye ettiğindeki bir adama himben: "Sadakallahü ve kezebebatu nu ehîze" buyururmuş. Busüz der: "Allah doğrusoyladi, senin kardeşinin karnı iseyalan soyledi (yani yanlış algıladı, hata etti)" manasına gelir.

İbn Hacer Askalanî, Hedvü's-Sâri, 2/150'te İbn Hibbâr'ın "Hicaz ehli, kezebe fiilini, 'ahrae' fiili yerinde kullanırdı" sözünü nakleder. İbn Abdilber de, Câmi'ü-Beyânü'l-İlmî ve Fazlî, 2/154'te bu meyanda pek çok misaller zikreder.

"Kezebe'nin 'Ahrae' yerinde kullanılıpına dair geniş mahumat elde etmek isteyenler, Ubûde b. Sâmî'tin "Kezebe Ebu Muhammed" sözüne değinmiş olduğu diğnâta bakabilirler: Tehâvî, Kavâidü Ulûmü'l-Hadîs, s.170-171.

Şâh Veliyyullah'ın (ömründe Hz. Ömer'in sösti olarak) zikretmiş olduğu "Lâ nedri e sadakat em kezebe?" cümlesi bu şekilde bazı usûl-ifâkîh kitaplarında geçmektedir. Bunun için Hatîfî filohpıe'l-Bedevî'nin Usûl-i fikh 2/149, s. 163'e ve Hanbelî fakihî İbn Kudâzî'nin Ravzatu'n-Nâzir, s.45'e bakılabilir. [A]

⁴⁴ Buhârî, Talâk, 9, 41; Müslim, Talâk 46; Ebu Davud, Talâk 40. [M]

nin teyemmümün etmesi durumunda temizlenmiş olmayacağı kanaatini taşıyordu. Bir zaman Hz. Ammâr (v. 37/657), Rasûlullah'la beraberken başından geçen bir hadiseyi anlattı Hz. Ömer'in yanında. Olay şöyle cereyan eder: "Ammâr, Allah Rasûlü (s.a.s.) ile bir seferde iken ihtilâm olur, fakat gusûl için su bulamaz. Bunun üzerine elbiselerini çıkarır ve iyice toprağa beler, vücuduna toz-toprak sürer. Yaptığı bu fiilden haberdar edilen Allah Rasûlü (s.a.s.) 'Sadece şöyle yapsaydın yeterli olurdu' buyururlar; ve (bu türlü durumlarda ne yapılması gerektiğini -yani teyemmümabdestinin mahallî şeklini- bilfiil göstermek için) iki elini yere vurur, sonra elleriyle yüzünü ve kollarını meslederler."⁴⁵ Hadise budur. Fakat Hz. Ömer bu hadiste gördüğü gizli bir illet sebebiyle onu hüccet olabilecek derece de bulmadığından kabuletmedi; bununla beraber kendi re'yinin dayandığı delilide serdetmedi. Ne zamanki Ammâr'ın rivayet ettiği söz konusu hadis, ikinci tabaka (tâbiin) arasında pek çok tariklerle şöhrat buldu, işte ancak o zaman bu hadis hakkındaki gizli illet vefatı da ortadan kalktı ve artık insanlar bu hadisi kabul edip, hükümünce amel etmeye başladılar.

d) Hadisin sabâbiye hiç ulaşmaması

Müslim'in tahrir ettiği hadis, bu durumun güzel bir örneğini oluşturur: Abdullah b. Ömer (ca.), kadınlara gusletrikleri zaman saç örgülerini çözmelerini emrederdi. Onun bu ihtilâdını Hz. Âişe validemiz duyunca dedi ki: "İbn Ömer, ne tuhaf şeyler söylüyor, hayret! Tutmuş kadınlara (gusl esnasında) saç örgülerini çözmelerini emreliyor. Oldu olacak, onlara bir de saçlarını traş etmelerini emretseydi bari! Ben, Rasûlullah (s.a.s.) ile birlikte aynı anda tek bir kovadan su alarak guslediyordum; başıma

⁴⁵ Buhari, Teyemmüm, 7, 8; Müslim, Hayz, II, 111; Ebu Davud, Taharet 123; Nesai, Taharet, 198. [M]

ancak üç kere su döküyor, daha fazla dökmiyordum. (O da bunu görüyordu; fakat ses çıkarmıyordu.)⁴⁶

Diğer bir misal olarak İmam Zühri'nin (v. 124/741) rivayeti zikredilebilir: İstihâze hâlindeki bir kadına⁴⁷ namaz düşmeyeceği –yani aybaşı ve lohusahk hâlleri dışında görülen kanın namanaza mani olmayacağı– ruhsatını ifade eden hadis-i şerif, Hind'e ulaşmamıştı. Bu sebeple o, (nüstehâze, namaz kılamaz diye bildiğinden bu türkü durumlarda) namaz kılamadığı için hep ağlardı.⁴⁸

2. Ashâb, Rasûlullah'ın (s.a.s.) yaptığı bir fiili görür; bazın o fiili ibadet diye yorumlar; bazıları da (yapılıp yapılmaması serbest olan) müsbat bir amel olarak anlar; (ve neticede bir ihtilâf meydana gelir):

Meselâ: Temel hadis kitaplarının rivayet ettikleri tahsib hadisesi; yani Rasûlullah'ın (s.a.s.) hac mevsiminde Arafat'tan inerken düz yoldan ayrılıp Ebtalâ (Muhassab) denilen mevkîde bir süre konaklaması. Ebu Hureyre (r.a.) ve İbn Ömer (r.a.), Rasûlullah'ın (s.a.s.) bu hareketinin bir ibadet olduğu kanaatine vardılar

⁴⁶ Müslim, Hayz, 43, 44, 59; Ebu Davud, Taharet, 39; Ahmed b. Hımbel, 6/210. (Übeyd İbnu Umeyr el-Leysi'den rivayetler). [M]

⁴⁷ Müstehâze: Sayılı hayız günlerinden sonra kan akışhâlinde devam eden kadındır. Böyle bir kadının âdeti olan hayız günleri sayısınca günler geçtikten sonra bir kere gusl emrinin ve her vakir namaz için yeni bir abdest alınmasının yereceğine Allah Rasûlü (s.a.s.) ruhsat verdi. Zevce-i Nebî Aişe (r.ha) rivayet etmiş tir ki: Bir zaman Fatma binti Ebi Hubeyy: "Ya Rasûlallah! Ben temizlenmiyorum (yani benden sürekli kan akıyor, hiç kesilmiyor). Namazı terkeleyim mi?" diye sordu. Rasûlullah (s.a.s.) de: "Ben bir damar çatılamasam, hayız kanı değildir. Hayız günlerin geldiğinde namazın terk et. Âdetin olan sayılı hayız günleri biteriğinde de, üzerindeki kan yıka, guslet ve namaz kıl." buyurdular. (Muvatta, H No: 132, s. 51) [A]

⁴⁸ Müslim, Hayz, 44. (Hadis, İmam Zuhri nakliyle Ebubekir b. Abdurrahman b. el-Hâris'ten rivayet edilmektedir.) [T]

ve orada bir süre durmayı, hacın sünnetlerinden biri kabul ettiler. Hz. Âişe ve İbn Abbâs ise Allah Rasûlü'nün (Mekke'den çıkmaya daha elverişli olduğu için orada konakladığını söylediler, dolayısıyla da) bu fiilin ârizi olduğuna, sünnet olmadığına hükmettiler.⁴⁹

Diğer bir misal ise: Cumlma göre; haccederken tavaf esnasında remel yapmak (adımları kısaltarak ve omuzları silkerek çalmıca koşmak) sünnettir. İbn Abbâs'a göre ise Allah Rasûlî (s.a.s.) binn, müşriklerin "Yesrib (Medine) hınnması Müslümanları çıkertmiş" sözleri üzerine ibadet kastı gütmeksizin arzî olarak yapılmıştı ve dolayısıyla hacda remel yapmaksünnet değildi.⁵⁰

3. Yanlış anlamaktan (rehinden) kaynaklanan ihtilâflar:

Meselâ: Allah Rasûlî (s.a.s.) hayarında bir kere haccetmiş, ashâb-ı güzîn de onun nasıl haccettiğini bilfil takip etmişlerdi. Fakat bir kısım nokraları farklı anlamaları yüzünden bazı sahâbiler, onun hacının temettu', bazısı kıran ve bazıları da ifrat haccı olduğuna hükmetmişlerdi; ve böylece aralarında bir ihtilâf meydana gelmişti.⁵¹

⁴⁹ Ebu Hümeys'e'nî hadisi, kendi görüşünü ifade noktasında yeterince açık değildir. Bkz. Buhari, Hacc, 83, 146; Müslim, Hacc, 336. İbn Ömer'in hadisi için bkz. Müslim, Hacc, 338. Âişe'nin hadisi için bkz. Buhari, Hacc, (1765); Müslim, Hacc, 339, 340. İbn Abbas'ın hadisi için bkz. Buhari, Hacc, (1766); Müslim, Hacc, 331, 341. İbn Hacer, Fethu'l-Bârî'de (3/591) der ki: İbnü'l-Münzir, hacda Ebrâh denilen mevkiye inmenin müstahab olup olmadığı noktasında ihtilâfın, fakir olan hacin me-nasikinden olmadığı hususunda ise irtifakın bulunduğuı nakletmektedir." [T]

⁵⁰ İbn Abbas'ın remel'in sünnet olmadığına dair olan görüşü için bkz. Müslim, Hacc, 237-239. Hz. Peygamber (s.a.s.) Hudeybiye antlaşmasından bir yıl sonra yapılan umre tavafında, düşmana karşı zayıf, bitkin ve yorgun görünmemek için ashâbına remel yapmalarını, yani kopyasına emh-karlı yürümelerini emir buyurmuştu. Bkz. Müslim, Hacc, 39, 240; Buhari, Hacc, (1602). [M]

⁵¹ Bkz. Beyhakî, Sühenü'l-Kübra, Kirâbu'l-Hac: Cinde Ebvâbil-İhtiyâr fi İfrâd'l-Haccı ve'l-Temettu'l bil-Umreti; Nasbu'rice, 3/99-107; İbn Uscimeyn, Şerhu'l-Manzûmâtü'l-Beykûmiyye, 122-117. Tâkkik: Seyyid b. Abbas el-Cüeymî. [T]

Bir başka misal: Ebu Davud (v. 275/888), Said b. Cübeyr'den (v. 95/713) rivayetle naklediyor: Abdullah b. Abbâs'a (r.a.) dedim ki: "Ey İbn Abbâs! Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) hacca niyet edip ihramı giyerken telbiye/tehlil⁵² getirip getirmediği hususunda ashâb'ın ihtilâfa girmelerine hayret ediyorum." İbn Abbâs şöyle cevap verdi:

"Zannediyorum insanlar içinde bu meseleyi en iyi bilen benim. Rasûlullah (s.a.s.) hayatında sadece bir defa hacca gitti; işte insanlar arasındaki görüş ayrılıkları da buradan doğmuştur. Hadise şudur: Allah Rasûlü (s.a.s.) hacca gitmek için yola çıktı. Zülliuleyfe mevkiindeki kendi mescidinde iki rekat namaz kıldı, sonra o mediste ihrama girdi ve hemen ardından da hac için tehlil getirdi. Bu tehlili de orada bulunan insanlar duyular ve öylece bellediler.

Daha sonra Allah Rasûlü (s.a.s.) devesine bindi. Devesi ayağa kalkıp yola koyulduğunda yine tehlil getirdi. Bir kısım kimseler de bu tehlili işittiler. Halk, değişik güzergâhlardan birbirleri ardısracemâatler halinde geliyordu. Devesi yerinden kalkmış giderken Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) tehlil getirdiğini duyan işte bu kimseler de dediler ki: "Allah Rasûlü (s.a.s.) devesine binip yola koyulduğunda tehlil getirdi."

⁵² Tehlil: Lâ ilâhe illallah demek; yani kelime-i tevhidi söylemek anlamının yanında, hacçolarca telbiye getirmek manasına da gelmektedir. Hadîski telbiye, Hz. İbrahim'in mazide vapuştuğu olduğu hacca davet çağrısına karşı daha sonraki müslümanların 'Lebbeyk' deyiş icabı etmeleri şeklinde yorumlanmaktadır. Telbiye ise: 'Lebbeyk, Allahumme lebbeyk. Lebbeyk lî şerike lekelebbeyk. İnnel-Hamde ve'n-nimete lîke ve'l-mülk. Lî şerike leke.' demektir. Türkçeye şöyle çevrili yapılabılır: "Allahım! Enrîne uyup geldim. Buyur, emret, Sen karşı boyunum kaldırırsın (uç defa); Senin hiçbir ortağın yoktur. Davetine icabet edip geldim. Şüphesiz, hamd, nimet ve mülk yalnızca Sana aittir; hem Senin hiçbir ortağın da yoktur." Bkz. Buhari, Hac, 26. Libas, 69; Müddim, Hac, 147. 269, 271; Dâirini, Mensuk, 22; Tirmizi, Hac, 97. Telbiyenin fazîlenine dair Allah Rasûlü (s.a.s.) buyurmuşlardır ki: "Hiçbir Müslüman yoktur ki, telbiye getirsin de yeryüzünün bir ucundan öbür ucuna sağında ve solunda olan taş, ağaç ve toprak onunla birlikte telbiye de bulmasın." Tirmizi, Hac, 14; İbn Mace, Menâsik, 15. [M]

Sonra Rasûlullah (s.a.s.) yoluna devam etti. Beydâ tepesinin zirvesine çıktığında yine tehlil getirdi. Orada bu tehlile şahid olan diğer bir topluluk da: "Allah Rasûlü (s.a.s.) sadece Beydâ tepesinin zirvesine çıktığında tehlil getirdi" dediler.

Allah'a yemin olsun ki olayın aslı şudur: Allah Rasûlü (s.a.s.) Zuhuleyfe'de hacca niyet etti, iki rek'at namaz kıldı ve ihrama girdi. Devesine binip oradan yola koyulduğunda ise tehlil getirdi ve Beydâ tepesinin doruğuna yükseldiği zaman da yine tehlil getirdi.⁵³

4. Unutma ve yanlışmanın yol açtığı ihtilâflar:

Şahâbe arasında görüş farklılıklarına sebep olan bu çeşir ihtilâfların doğuş kaynağına misal sadedinde şu hadiscyi dile getirebiliriz. Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ömer (r.a.) bir zaman: "Allah Rasûlü (s.a.s.) Recep ayında birumte yapmışın" der. Âişe vâlidemiz (r.ha) de, bu sözlü duyar ve İbn Ömer'in yanlış olduğunu belirtir.⁵⁴

5. Zabt (İndisi esberlemedeki hatalar) yönüyle meydana gelen ihtilâflar:

Örneğin: Abdullah b. Ömer (r.a.), Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) "Ailesinin ağlamasından ötürü ölüye azap edilir" şeklinde bir hadis rivayet etmiştir. Hz. Âişe (r.ha.) de İbn Ömer'in (r.a.) bu hadi-

⁵³ Ebu Davud, Menâsik, 21; Ahmed b. Hanbel, 1/360; Hâkim, 1/451; Beyhâkî, 1/37. Hadis, Hâsif b. Abderrahman üzerinde dörtlü şuruktur, kendisi de seçmiş-ihtizâr (bağlama könü) bir kimsedir. Avnihadisî Tirmizî, (819); Nesâî, (5/162) muhtasarını rivayet etmektedir. Tirmizî hadisi hakkında "Hasen-Garib bir hadis" demiştir. Bu hadisi Abdülcelan b. Harb'dan başka kimsenin rivayet ettiğine rastlamadık. Hâfiz, et-Telhis'te aynı hadisi hakkında şayetler: Hadisin senedindeki Hâsif, hakkında ihtilâf olan bir râvidir. "El-Munzir" bu hadisi zayıf kabul ederken et-Elbâni'den ve Ebu Davud'un sunanındaki zayıf hadislerden birisi olarak kabul eder (388). [T]

⁵⁴ Buhari, Umur, 3; Müslim, Hacc, 219-220 (1255); İbn Mâce, Menâsik, 47; Tirmizî, Hacc, 91; Ahmed b. Hanbel, 3/73, 129, 154, 155; Cen'ul-Fevaid, 1/345-346 (Hz. Ömer ve İbn Ömer'den rivayetle.) [M]

si yanlış zaptettiğini söyledikten sonra onun doğrusunun şöyle olduğunu söylemişti:

"Bir gün Rasûlullah'ın yolu (s.a.s.), bir Yahudi kadının mezarına uğradı; kadının yakınları mezarının başında ağlaşıyorlardı; bu manzarayı görünce buyurdular ki: 'Onlar kadına ağlıyorlar. Hâlbuki aynı anda o da kabrinde azap görüyor.'⁵⁵ İşte İbn Ömer, bu hadisi hafızasında tam tespit edemediğinden buradaki azabın illetinin ağlamak olduğunu ve bu hükmün de her meyyit hakkında geçerli olduğunu zannetmişti

6. Hükmün illetini tesbitine noktasından doğan ihtilâflar:

Buna bir cenaze geçerken Rasûlullah'ın (s.a.s.) ayağa kalkması hadisesini örnek verebiliriz: Bazı sahâbiler, Rasûlullah'ın (s.a.s.) meleklerle ta'zim için ayağa kalktığını söyledilervebundan, mü'min-kâfir her cenazeve ayağa kalkılması gerektiği şeklinde bir genel hüküm çıkarttılar.⁵⁶ Bazıları da O'nun (s.a.s.), ölümün

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel'in Müsnedinde (1/36, 37,2/31, 38, 134) geçti mi görür: Al-lâh Rasûlû (s.a.s.) bir kabrin yanından geçerken buyurdular ki: "Bu kişi, zilesinin kendisine ağıltanmasından ötürü azaba dışar çıkar." İbn Ömer'in rivayeti empi bu hadis sebebiyle Hz. Aîşe (r.h.a): "Allah, Ebu Abdurrahman'ı (İbn Ömer'i) affetsin. Kesinlikle O, vehmini söylüyor. Zira Allah Teâlâ 'Hiç kimse bir başkasının günahı yüzünde muahaze edilmez' (İsra, 17/15; Fâre, 18) buyurmuştur. Oysa Allah Rasûlû (s.a.s.) o zaman" Muhakkak 'bu' kabirdeki kişi şimdi azap görüyor ve çöli de ona ağlıyorlar" demıştır. (Buradan, Ebu Abdurrahman'ın hadisi tam zatredeemediğini ve delaîlîyle de buna bağli olarak verdiğibihişimde yanlış olduğunu sonucu çıkarılır. Bkz. Musîm, Cenâiz, 16 18, 19, 25; Buhârî, Cenâiz, 32, 33, 44; Ebu Davud, Cenâiz, 24, 25; Tirmizî, Cenâiz, 22, 24 -25; Nesâî Cenâiz, 3, 14, 15; Muvana, Cenâiz, 37. [M])

⁵⁶ Nesâî, 4/48; Hüküm, 1/357. Hadis sahihtir. Enes'ten rivayete gelen bu hadis şöyledir: "Allah Rasûlû (s.a.s.) ömüründen bir cenaze geçerken ayağa kalktı. Kendisine 'O bir yahudi kadının cenazesidir' denilmesii üzerine buyurdular ki: Biz (oyahudiye değil) ancak meleklerle (şuaretten) ayağa kalktık." Hâkim bu hadisin Müslim'in sahih hadis sanlarına uygun olduğunu belirtir. Ayrıca bu hadisi te'yid eder mahiyette Ebu Musa el-Eş'arî'den bir hadis varid olmuştur ki, Ahmet b. Hanbel, 4/391 ve Tayâlisî, 126, 528'de kaydedilmiştir. Heysemî ise Mecma'ında (3/27) şöyle demektedir: "Bu hadisin etidinde Leys b. Ebi Süleym vardır. Kendisi herne kadar şakadır, lakin müteffistir." [T]

dehşetinden dolayı ayağa kalktığını belirttiler ve aynı şekilde bu hükmi hareket hakkında geçerli umumî bir hüküm olarak aldılar.⁵⁷ Bazıları ise "Allah Rasûlü'nün yanından bir yahudi cenazesi geçti. O (s.a.s.) da bir yahudi cenazesinin kendi başından daha yükseğe kaldırılmasını uygun bulmaması sebebiyle ayağa kalktı"⁵⁸ hadisinden hareketle bu ayağa kalkma meselesini sadece kafir cenazelerine t'ahsis ettiler.⁵⁹

7. Birbiriyle çelişiyor görünen hadislerin arasında bulma konusunda ortaya çıkan ihtilâflar:

Meselâ: Rasûlullah (s.a.s.), Hayber'in fethedildiği yıl (h. 7/628) Müt'a nikâhına rûhsat vermiş, sonra bunu yasaklamıştı.⁶⁰ Evras (Huneys) savaşı zamanında (h. 8/630) yeniden izin vermiş, fakat daha sonra bu nikâhı bütünüyle menliyetmişti.⁶¹

İbn Abbâs'a göre: "Müt'a nikâhına verilen bu rûhsat, zaru-

⁵⁷ Buhari, Cenâiz, 48-49; Müslim, Cenâiz, 78; Ebû Davud, Cenâiz, 43; Tirmizi, Cenâiz, 51. Câbir b. Abdullah'tan gelen bu hadisin metni şöyledir: "Bir cenaze geçiyordu; Allah Rasûlunun üzerine ayağa kalktı. Biz de O'nunla beraber ayağa kalktık. Sonra dedik ki: Ya Rasûlallah! O bir Yahudi kadının cenazesiydi. Bu yurdular ki: Ölsen çok ürperticidir, korkmuşur. Bu sebeple, bir cenaze gördüğümüz zaman ayağa kalkm." [T]

⁵⁸ Nesîi, Cenâiz, 47. Hadis sahihdir. Hasan b. Ali'den rivayet edilen bu hadis şöyledir: "Bir yahudi kadının cenazesi geçiyordu. Rasûlullah (s.a.s.) de onunla beraber yolda oturuyordu. Cenazenin, (mubarek) başı üzerinden cenazesini uygun bulmadığından ayağa kalktı." El-Elbâni, Sahihu'n-Nevâ'ide (1819) ve el-Mıskât'ta (1684) bu hadisin sahih olduğunu söylemektedir. [T]

⁵⁹ Müldir Şah Velîyullah'ın zikrettiği bu görüşlerden daha başkaları için bakınız Fethu'l-Bâri, 3/180-181. [A]

⁶⁰ Buhari, Nikâh, 31; Haec, 34; Müslim, Nikâh, 17, 21, 29-32; Haec, 158-159. (Hz. Ali'den rivayetle); Ayrıca bkz. Fethu'l-Bâri, 9/167-169. [M]

⁶¹ Efendimiz (s.a.s.) buyurmuşlardır ki: "Ey İnsanlar! Ben size kafelerle Müt'a nikâhı yapmanız konusunda izin vermişim. Şüphesiz Allah bunu kıyamete kadar haram kılacaktır. Kimin yanında müt'a nikâhlı bir kadın varsa, onu serbest bırakın. Onla evlenmiş hiçbir şeyi değeri alınmayın." Müslim, Nikâh, 22; İbn Mâce, Nikâh, 44; Dârimî, Nikâh, 16; Ahmed b. Hanbel, 3/406. [M]

rette binacın verilmiştir; yasak da o zaruretten ortadan kalkması sebebiyle gelmiştir. Dolayısıyla hüküm de bu minval üzere bâkidir.⁶² Sahâbe'nin cumhuru ise: "Mu'ta nikâhına verilen izin, yapıp yapılmaması serbest olan bir mübahlıktan (cevâzdan) ibaretti; arkadan gelen yasak ise o cevâzı tamamen ortadan kaldırmıştır" görüşündeydiler.⁶³

Bir başka örnek olarak şunu kaydedebiliriz: Allah Rasûlî (s.a.s.), istinca (kaza-yı hacet) yaparken kible cihetine dönmeyi yasaklamıştı.⁶⁴ Bazı fakihler, bu hükmün umumî olduğunu, aksine neshedilmiş olmadığını kabul ettiler. Câbir (r.a.), Rasûlul-

⁶² *Ma'ni ne nassan* zaruret haliolursa yine, Mu'ta nikâhı caiz olur; o zaruret ortadan kalkınca dâcaiz olmaz demektir. Bu sözünde de açık olduğu üzere Ebu Abbas'ın Mu'ta nikâhının uzun süre caiz gördüğü (bkz. Müslim, Hacc, 145; Nesâî, Menâsik, 50; Ahmed b. Hanbel, 1/50), ancak dahasınrahu görüşünden vazgeçtiği rivayet edilmektedir. Müslim, Saïd b. Cübeyr (r.a.)'den, Ebu Abbas'ın (r.a.) şu sözünü nakleder: "Subhânallah! Benimye fitva vermişim! Mu'ta nikâhı mündarölmüş hayvan eti gibi yalnız dâda kalan için helâl olur. Şilere gelince, onlar bunu genişletmiş; ve hukmü zaruret olana ulmayana, mukime veya yolcuya, hasıl herkeste teşmil edilir." (Müslim, Nikâh, 27.) Timizî ise Ebu Abbas'ın ilk görüşünden dönmesiyle nikâh onun ağzından şu sözünü rivâyet eder "Mu'ta nikâh ancak İslâm'ın ilk dönemlerinde vardı. Bir erkek bilmediği bir beldeye girince orada ikamet edeceği siney egüne bir kadını evlendir, kadın onun eşyasını kutur ve onun duruma ile ilgilenirdi. Sonra şu âyet indi: 'O mü'minler arzlarını konmuşlardır. Ancak hanımları ve sağ ellerinin sallıp oldukları cariyelelerinden müstesnadır, (onlarla cimada bulunabilirler)' (Münirün, 5-6). Bu ikisi dışında kalan her cinsi birleşme haramdır." (Timizî, Nikâh, 28). [M]

⁶³ Buhârî, Nikâh, 31, Hacc, 34; Müslim, Nikâh, 17, 21, 29-32

⁶⁴ Buhârî, Vudû, 11; Müslim, Taharet, 57, 59, 60; Nesâî, Taharet, 19, 20, 21. (Ebu Eyvub el-Esferî'den gelen bir rivayet.). Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurmuşlardır ki: "Küçük veya büyük abdest bozmak için tuvalete çknığınızda ön ve arkasını kible tarafına dönmeyin; doğuya veya banyaya dönün." (Timizî, Taharet, 6, Büyü, 41; Ebu Davud, Taharet, 4; Ahmed b. Hanbel, 2/250, 3/437, 7/421). Hanefîler dışındaki çoğunluk fakihler, kapalı tuvaletlerde kibleye dönmenin mekruh olduğunu söylerler; dayandıkları delil ise Hz. Câbir'in naklettiği bir hadistir. Hadis için bkz. Ebu Davud, Taharet, 4; İbn Mâce, Taharet, 17, 18; Ahmed b. Hanbel, 7/415, 430, 438, 439. [M]

lah'ın ihtilâl-i dâr-ı bekâ buyumadan bir yıl önce yüzü kibleye dönük olarak bevl ettiğini (küçük su döktüğünü) görmüş ve bunun bir önceki yasak hükmü neshettiğine kail olmuştur.⁶⁵ İbn Ömer (r.a.) de Rasulullah'ın (s.a.s.), sırtını kibleye vermiş, yüzünü de Şam tarafına çevirmiş olduğu bir vaziyette def-i haccerini yap-
rığna şahit olmuş ve bu şehadete dayanarak cumhur-u sahâbe'nin görüşünü reddetmiştir.⁶⁶ Bir kısım fıkıhçılar da bu iki rivayetin arasını cem' etme yoluna gittiler. İmam Şa'bi (s. 103/721)⁶⁷ gibi bazı âlimler ise şu fikri iltizam ettiler: "İstincada (abdest bozarken) kibleye dönmenin yasaklanması, sahralara mahsus bir nehirdir. Eğer hela içinde (yani kapalı bir mekanda) olursa, yüzünü veya sırtını kibleye çevirmede herhangi bir beis yoktur." Başka fakihlere göre de: "Bu nehy hadisi, umumidir ve muhkemdir. Ayakra bevl etme fiilinin ise yalnızca Nebi'ye mahsus olma ihtimali vardır ve dolayısıyla O'nun bu hususi fiili, kesinlikle esas umumi yasağı neshedici veya tahsis edici değildir."⁶⁸

III. TÂBİİN DEVRİ İHTİLÂFLARININ SEBEPLERİ

İşte yukarıda sıradan ana sebeplerden ötürü sahâbe-i kirâm arasında birbirinden farklı nice mezhepler (görüşler, ka-

⁶⁵ Hadis şahihtir. Müslim, Taharet 62; İbn Davud, Taharet, 5; Tirmizî, Taharet, 7; İbn Mace, Taharet, 18; Ahmed b. Hanbel, 3/360; İbn Cürüd, (31). İbn Huzeym (58), İbn Hibban (1420-Ihsan), Hâkim (1/154) hadisim sahih olduğunu ifade etmişlerdir. [T]

⁶⁶ Buhari, Vudû, 12, 14; Müslim, Taharet, 61. [M]

⁶⁷ Âmir b. Şuayb el-Şa'bi: Tâbiîn âlimlerinin büyüklereindir. Hz. Ömer'in halâfeliği sırasında h. 17 senesinde doğurmuştur. Dinde iman ve fakirli. Hz. Âlî, Ebu Hureyre, İbn Abbâs, Hz. Âişe ve İbn Ömer ve daha başka sahâbilerden hadis rivayet etmiştir. Kendisi, Ebu Hanîfe'nin büyük üstadlarındandır. Kufe kadılığına atanmıştır. Çok hadis rivayet eden, kısa ve haber naklinde bulunan biriydi. H.165/M.723 yılında vefatetmiştir. [M]

naatlar, içtihadlar) ortaya çıktı; hemen arkadan gelen tâbiîn nesli de onların bu çeşitlilik arzeden ilimlerini güçleri yettiğince aldılar; işittikleri hadis-i şerifleri ve onların içtihadlarını ezberlediler, kavramaya çalıştılar. Birbiri ile çelişiyor gibi görünen farklı rivayet veya içtihadlarla karşılaştıklarında da bunların aralarını buldular; ve yerine göre bazı kavilleri bazısına tercih etmeyi bir metod olarak benimsediler. Bu arada belirtelim ki bir takım görüşler, -sahâbenin büyüklerinden rivayet edilmiş bile olsa- onların nazârında zamanla zayıf bir konuma düşmüş ve pek kabul görmemiştir; tıpkı cünüp kimsenin teyemmümünü hakkında İbn Mes'ûd ve Ömer'den (r. anhumâ) rivayet edilen içtihadların durumu gibi.⁶⁸ Çünkü Ammâr, İmrân b. Husayn (v. 52/672) ve daha başkalarının bu konuda rivayet ettikleri hadisler,⁶⁹ tâbiîn döneminde daha çok ihtihâr edip herkesçe bilinir hâle geldiği için İbn Mes'ûd ve Ömer'in (r. anhumâ) içtihadları gitgide eski itibarını kaybetmiştir. Böyle bir vetîrenin neticesinde ise tâbiîn ulemasından her bir âlimin kendi çizgisinde bir mezhebi oluşmuş ve herbeldede başka başka imamlar tenâyüz etmiştir.

Buna örnek olarak merkezî yerleşim bölgeleri olmaları itibariyle aşağıdaki eşlemeleri kaydedebiliriz:

• Medine'de Saîd b. Müseyyeb (v. 94/712) ve Sâlim b. Abdillâh b. Ömer (v. 106/724). Bu ikisinden sonra da İmam Zühri

⁶⁸ Buhari, Teyemmüm, 4, 5, 7, 8; Müslim, Hayz, 110. İbn Mes'ûd'un teyemmümlenil kerih gömesinin sebebi: Hz. Ömer'in Ammâr'ın rivayet ettiği hadisîyvereribulmanasıdır.

İbn Hacer deniştir ki: "İbn Mes'ûd'un, Ammâr'ın hadisini kabul etmekten içti- nap etmesinde mazereti olmaz. Bu yüzden kendisinin daha sonra bu görüşün- den döndüğü rivayet edilmiştir. Nitekim bu rivayeti İbn Ebi Şeybe, munkar' bir senetle tahrîş etmiştir." (Fethu'l-Bârî, 1/457). [T]

⁶⁹ Ammâr b. Yâsir'in rivayet ettiği hadisün kaynakları bir önceki dipnotta verilmiş- tir. İmrân b. Husayn'ın hadisi için ise bkz: Buhari, Teyemmüm, 6, 9; Müslim, Mesâcid, 312. [T]

(v. 124/741), Kâdî Yahya b. Said (v. 143/760) ve Rebîa b. Abdîrrahman (v. 136/753);

- Mekke'de Atı b. Ebi Rebah (v. 115/733).
- Kûfe'de İbrahim Nehâî (v. 96/714) ve Şa'bi (v. 103/721).
- Basra'da Hasan Basrî (v. 110/728).
- Yemen'de Tavûs b. Kaysan (v. 106/724).
- Şam'da da Mekhûl (v. 118/736).

Allah Tealâ, gönülleri bu âlimlerin ilmine susanmış bir nesil yarattı. Yüreği ilim aşkı ile yanan bu nesil, özellikle onlara meyletti, adeta onların etrafında pervane kesildi; ve onlardan hadis-i şerifleri, sahâbe'nin fetva ve kavillerini aldı; hatta bu âlimlerin bizzat kendi görüşlerini ve tahküklerini de öğrendiler. Problemi olan kimseler, fetvayı onlara sordu; hemen bütün davalar da hep onlara götürüldü; meseleler hep onlar eksenli döndü durdu; ve bu âlimlerin kendi aralarında nice ilmî mübaheseler, müzakere-ler gerçekleşti.

Ayrıca bu dönemde Said b. Müseyyeb⁷⁰ ve İbrahim Nehâî⁷¹ gibî tâbiînün büyükîmamları, İslâm fikhını bâblarına/konularına göre en kapsamlı şekilde bir araya getirdiler; zira bütün bu bâbların remeli olabilecek mahiyette sâlef-i sâlihîn'den devşirdikleri bir takım usûllere sahip bulmuyorlardı.

⁷⁰ Ebu Muhammed Said b. el-Müseyyeb b. Hazn: Tâbiîn büyüklerindendir. Hicaz'ın en büyük fakihî ve üsûlî tabirisiydi. Hadis, fıkah ve zühdî kendisinden öğrenmişti. Hz. Ömer'in halife olmasının ikinci senesinde dünyaya gelmiş ve büyük sahâbîlerle hadis işitmiştir. Hasan el-Basrî, ilimdeki büyük yeri ve üslûk kudretine rağmen, alimden kalkanadığı bir problemle karşılaşmış zaman hemen Said b. el-Müseyyeb'e yazar ve durumu ona sorardı. [M]

⁷¹ İbrahim b. Yezid en-Nehâî: Tâbiîn neslinin büyüklerindendir. Alkame, Mesrûk, el-Esved ve daha başkalarından rivayette bulunmuştur. Fakih ve muhalefisttir. Henüz on sekiz yaşını aşmamış kendisinden ilim alınıyordu. Şöhrette n boyanmamış ve sorulmadıkça konuşmaktan kaçınırdı. H. 96/M.714 yılında 46 yaşında ikna ve fat emmiştir. [M].

IV. TABÎİN DEVRİ FIKIH EKOLLERİ

A. Hicaz Ekolü

Said b. Müseyyeb ve arkadaşlarına göre: Fıkıhta en sağlam, en güçlü ve en güvenilir âlimler, Harameyn (Mekke ve Medine) âlimleri idi. Zira onların mezheplerinin temeli, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın (v. 35/655) fetva ve hükümlerine; İbn Ömer, Hz. Âişe ve İbn Abbâs'ın fetvalarına; ve de Medine kadılarının davalarında verdikleri kararlara dayanıyordu. İşte Harameyn fakihleri, bütün bu fetva ve hükümleri, Allah'ın kendilerini müvesser kıldığını ölçüde bir araya topladılar ve sonra bunları eleştirel bir bakışla tetkikten geçirip değerlendirmeye tabi tuttular. Tahsil ettikleri bu yekûn içinde Medine fukahasının üzerinde ittifak ettikleri hüküm ve fetvaları, adeta azı dişleriyle tıracasmasısınca sahiplenip aldılar; ihtilâf ettikleri hüküm ve fetvaların da en kuvvetlilerini ve en sahihlerini tercih ettiler. Böyle bir tercihte bulunurken ise; ya o fetvayı benimseyen fukahanın çokluğunu, ya da o fetvanın güçlü bir kıyasa veya Kitap ve Sünnet'ten yapılan açık bir tahrice (çıkartma) uygun düşmesini kistas kabul ettiler.

Onlardan devşirdikleri bu ilmi birikim içinde herhangi bir mesele için cevabını bulamadıkları durumlarda ise, onların sözleri dışına çıkarak "nassların imâ ve iktiza manalarından hareketle çözüme ulaşmak" gibi ayrı bir metod takip ettiler. Bütün bunların sonucunda da fikihî konulara göre hemen her mevzuda dünya kadar bilgiye, ilmi hasılâta sahip olmuş oldular.

B. Kûfe Ekolü

İbrahim en-Nehai ve Ashâbuna göre: Abdullah İbn Mes'ûd ve ekolündeki fakihler, fıkıh ilminde insanların en sağlam ve en

güvenilir olanlarıydı. Nitekim Alkame⁷² (v. 62/682) bunu Mes-ruk'a hitaben söylediği şu sözü ile ifade etmiştir: "Abdullah b. Mes'ûd 'dan daha anlayış ve daha bilgili biri var mıdır?" Ebu Hanife'nin (v. 150/769) Evzâi'ye (v. 176/792) dediği şu söz de aynı meyandadır: "İbrahim en-Nehâî, Sâlim'den daha fakih idi. Şayet sahabilik fazileri olmasaydı, 'Alkame, Abdullah b. Ömer'den daha fakih'tir' derdini. Abdullah'a gelinee, gözardı edilebilecek küçük bir âlim değildir, o da (ilm ü irfanıyla büyüklüğü müsellemlen olan) o meşhur dev fakih'tir yani!"

İbrahim Nehâî'nin mezhebinin bilgi kaynakları ise: Abdullah b. Mes'ûd'un fetvaları, Hz. Ali'nin (d.598-v.661) yaptığı içti-hadlar ve verdiği hükümler, Kadi Şurayh'ın (v. 78/697) ve diğer Kûfe kadılarının kazıyeleridir. İmam Nehâî, bu hüküm ve fetvalardan Allah'ın kendisine muvaffak kıldığı kadarını bir araya topladı. Sonra bunlar üzerinde, tıpkı Medine ekolünün (İmam Mâlik ve arkadaşlarının), Medinelilerin âsârı (söz ve uygulamaları) üzerine yaptıkları çalışmalar gibi gayet başarılı ve inceden inceye pek çok ilmi çalışmalarda bulundu; ayrıca onların yaptıkları tahrirler misilli o da bu birikmiş rivayetleri, isnadları ile birlikte çıkararak, her bir rivayetin varsa başka isnadlarını da göstererek en sıhhatlilerini diğerlerinden tefrik ü temyiz etti. Bu çalışmaların sonucunda da fıkıhın meselelerini konularına göre bâb bâb bir hülâsa olarak elde etmiş oldu.

Said b. Müseyyeb, Medine fakahasının sözelisi mesabesindeydi ve onların içinde Hz. Ömer'in içti-hadlarını ve Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadisleri en iyi bilen de o idi. İbrahim

⁷² Alkame b. en-Nehâî: Irak fakihidir. Rasûlullah (s.a.s.), henüz hayatta ikendemiş ve Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Ebu Mes'ûd gibi sahâbîlerden hadis duymuştur. Ebu Mes'ûd'un en yakın talebesidir. Kâbûs b. Ebi Zâbyân, onun hakkında şöyle demiştir: "Rasûlullah'ın (s.a.s.) ashâbı olan bazılarına yetiştim; onlardan bir kısmı Alkame'ye bazı meseleleri sorular ve ondan feta isterlerdi." H.62/M.682 yılında vefat etmiştir. [M]

Nehâi de Kûfe fukahâsının sesi-soluğu konumundaydı. Eğer bu iki fakih Said b. Müseyyeb ve İbrahim Nehâi, bir hususta söyledikleri sözü bir başkasına nisbet etmemiş ve ona herhangi bir kaynak da belirtmemişlerse, onların bu sözleri, ekseriyetle ya sarihan ya da imâen selef-i salihinden birine izafe edilmiş bulunurdu. Hemen bütün Mecfne ve Kûfe fakihleri, hayatta iken bu iki zatın etrafına hâlelendi ve onlardan ilim tahsil ettiler. Denilebilir ki öğrendikleri bu ilimlerin usûlünü (metodolojisini) de mükemmel bir şekilde yerli yerince kavradılar; ve bu esaslar üzerlerinde ilerleyerek nice tahrirler yaptılar ve yeni yeni ilmi sonuçlara ulaştılar...

Allahü a'lem

İkinci Bölüm

FIKHÎ MEZHEPLERİN İHTİLÂF SEBEPLERİ

[Tebe-i Tâbiin Devri ve Mezheplerin Gelişmesi]

FIKHÎ MEZHEPLERİN İHTİLÂF SEBEPLERİ

[Tebe-i Tâbiin Devri ve Mezheplerin Gelişmesi]

Rasûl-i Ekrem'in "Bu ilmi, gelen her neslin en adâletli ve en üstün olanları yüklenip götürür."⁷³ sözü ile vaadettiği müjdeyi gerçekleştirmiş istikametinde Allah Tealâ, tâbiin asrından hemen sonra ilim ehli bir nesilyarattı. Bu ilim sevdalı kuşak, (yani tebe-i tâbiin nesli); abdest, gusûl, namâz, hac, nikâh ve alış-veriş gibi her zaman karşılaşılan pek çok muamelenin nasıl yapıldığı-

⁷³ Zayıf bir hadistir; pek çok sahâbiden nakledilmektedir. Ebu Hureyre, Ebu Ümame, Ali b. Ebi Talib, Abdullah b. Ömer, Üsâme b. Zeyd, Muaz b. Cebel, Cabir b. Semure, Abdullah b. Amr, İbn Mes'ûd bunlardan bazılarıdır. Bu tariklerden en meşhuru ise İbrahîm b. Abdurrahman el-Uzî' den müsteşel olarak gelen rivâyetir. Ebu Hureyre'nin rivâyetini İbn Adî (I/146)'da ve Harib de Şerefî Ashabî'l-Hadis isimli eserinde (s.24-52) kaydetmektedir. İbn Adî: "Bu hadisi Medine b. Ali'den başkası rivâyetmemiştir; o ise - Medine b. Ali b. Halid el-Hafri'dir ve hadiste metruk (tarkedilmiş) bir kimsedir.

Hadisin Abdullah b. Amr ve Ebu Hureyre' den gelen bir başka tariki ise: Ukaylî, ed-Duafâ'sında (I/10), İzzâr, Me'mûr-ı Zevâid'de (I/140) mhrîc ettiğî Heysemî deniştir ki: "Hadisin senedindeki Amr b. Halid el-Kureşî'nin «doğrusu Halid b. Amr el-Kureşî» kızı olduğu söylenmiştir Yahyâ b. Ma'in ve Ahmed b. Hanbel'e onun hadisi olduğunu bildirmişlerdir."

Söz konusu hadisin bir üçüncü tariki İbn Adî, el-Kâmil'inde (I/146) zikretmektedir ve şöyle demektedir: "Mevâsîl-i Fozâî'nin hadisinin; fakbu ismiyle geldiğini görsün; başka bir tarikle rivâyet edildiğine şâhîr olmadım.

nadaîr hazarbilgi birikimini tâbiindenaynen devraldılar. Nebiyyi Zîşan'ın (s.a.s.) hadis-i şeriflerini rivayet ettiler. Dönemin çeşitli İslâm beldelerindeki kadı ve müftülerin verdikleri hüküm ve fetvaları dinlediler, iyice billediler. Kendileri de bazı problemleri gündeme getirdiler ve onların çözümünü mahiyetinde bazı içti-hadlarda bulundular. Derken bulundukları toplumun aydın ta-

Ebu Umametin rivaye ettiği hadis-i şerif Ukayfi, ed-Duafâ'ında (I/9); İbn Adîy, el-Kâmil'inde (I/146) kaydetmektedir. Hadisin senedindeki Muhammed b. Abdülâzîz el-Remî hakkında Ebu Hatim şu sözleri sarf etmektedir: "Bu ravide bazı gariplikler vardır. Hadisşöhrerinde övülen bir kimse değildir. Tam manasıyla zayıf bir ravidir." Bu garipliklerinden olarak Ebu Hatim deniyor ki: "Bu hadis, İbn Adîy'in rivayetinde Rezik Ebi Abdüllah el-Ehîdî'den gelmektedir. Ukayfi deise Rezik'ten daha bağkara ilenden rivayete ilinmektedir. Bunların hepisi de müadeddirdir. Eğer istada Rezik çirpa nplı Ukayfi'deki gibi zayıf kabul edilmektedir. Eğer senette o yoksa, ben Muhammed b. Abdülâzîz'in Rezik'ten bir rivayetin bilmiyorum.

Ben Rezik'in, Kâsim'dan herhangi bir rivayetine de şahit olmadım. Kâsim hadis-re sadık (doğru sözlü, güvenilir) bir ravidir, fakat çoğunlukla garipsayılabilircek halleri (rivayetleri) vardır.

Ali b. Ebi Talib'in rivayetini ise İbn Adîy (I/145) tahric etmiştir; senedinde itham vardır; İbn Adîy'in şeyhi, bu hadisin isnadıyla bin hadis rivayet etmek edir. Bkz. el-Kâmil, 2/301.

İbn Ömer'in rivayetine gelince, onu da İbn Adîy (I/145) tahric etmiştir; bu rivayetin senedinde Halid b. Amr el-Korâşî vardır ki, bu ravi hakkındaki notlaları yukarıda Ebu Hureyre'nin hadisi münasebetinde kaydetmiştir.

Üsame b. Zeyd'in rivayetini Harib, Şeyhi Ashâbî'l-Hadis isimli eserinde tahric etmiştir (no: 53, s. 28); bu rivayetin senedinde Muâz b. Rifâa's-Sâimî vardır ki, Yahya b. Main bu kişiyi zayıf bir ravi kabul etmiştir. el-Fesv'de onun hakkında "Le'yyinü'l-Hadis" derken, İbn Hibban da "Münkerü'l-Hadis'ine ve pekçok münsel hadis rivayet etmektedir" deniyor. İbn Adîy ise "Muâz'ın rivayet ettiği hadislerin çoğuna güvenilip de onlarda amel edilmez" demektedir. Muâz, sözkonusu hadisi İbrahim b. Abdurrahman el-Uzri'den rivayet eden ravidir. -Doğrusunu Allah bilir.

Muaz b. Gebel'in rivayetini de Harib, Şeyhi'l-Ashâbî'l-Hadis'inde tahric etmiştir (no: 14, s. 11); bu hadisin senedinde ise Şehr b. Hanşeb ve Abdullah b. Hırâş vardır ki, her ikisi de zayıf ravilerdendir. Şehr b. Hanşeb'in Muaz'dan bir rivayetin bilmiyorum. Allahu a'lem.

Câbir b. Semure'nin rivayetini hadis kitaplarında bulamadım; fakat el-İrakî, et-Tâkid ve'l-İ'tihâ'da s. 166'da bu hadisi kaydetmiştir.

Abdullah b. Amr'in rivayetini ise Ebu Hureyre'nin hadisi ile beraber yukarıda geçmiştir.

bakası, ekâbiri olma konumuna yükseldiler. Nihayet bütün dinî meselelerde yegâne mercü haline geldiler ve en önemli işler onlara havale edilir oldu. Böylesine kutsal bir misyonu yüklenen bu altın kuşak, üstadlarının minvali üzere yola revan oldular ve adeta öncekilerden aldıkları materyallerden nakış nakış nice hahlar nescettiler. Ayrıca nassların imâ ve iktiza manalarını araştırmada konusunda da hiç gevşeklik göstermediler ve yer yer hükümler çıkardılar, fetvalar verdiler, hadis rivayetinde bulunup ilim öğretiler...

I. TEBE-İ TÂBÎİNİN FIKIH METODU

Bu tabakada yer alan âlimlerin yaptıkları çalışmalar aşağı yukarı birbirine benzer, ve adeta aynı metotları kullandıkları söylenebilir. Takip ettikleri bu metotları (uygulamaları) şöylece özetlemek mümkündür:

İbn Mes'ûd'un rivayetine gince, Harib, mezkur eserinde (nec:54, s.28) tahriş etmiştir ve bu rivayetin ravilerinden Ebu Sâlih -Leys'in kâtibi- sadıkta; lakin kesirü'l-galata/bol bol hata eder; yazdıklarında sebnî/güvenilirdi; fakat yer yer gafletleri/zuhilleri vardır.

Bu sebeple diyebilirim ki: Belki de Ebu Sâlih, bu hadisi bir galar eseri olarak rivayet etmektedir. Leys, Sa'd ve Yezid senediyle. Nitekim İbn Amr ve Ebu Huneyr'in rivayetlerinde geçmiştir.

İbrahim b. Abdurrahman el-Uzri'nin mursal rivayetine gince, onu da Ukayli ed-Duaî'î'sında (4/256), İbn Adî el-Kimîlînde (I/146,147), Harib de Şerefi Ashubî'l-Hadis'inde (nec:55, s.28) tahriş etmiştir. Bu rivayetin isnadında Aza'n b. Rîf'ae es-Selâmi vardır ki, bu zat zayıf bir ravidir. Rivayet edildiğine göre İbrahim b. Abdurrahman b. El-Uzri şöyle demiştir: "Bu hadisi bize şeytillerimizin en şika olanı rivayet etti." Allahu âlem.

Şimdiye kadar bahsettiklerimizden hareketlesunuş olarak hadisin sahîh olmadığı gerçeği anlaşılmaktadır ki aynı sebeple Ukayli ed-Duaî'î'sında (4/256) şöyle demektedir: "Bu hadisi bir topluluk, sabit olamamış bir cihetle merfu olarak rivayet etmektedir." El-İraki'de bu hadisi zayıf bulmuş ve İbn Kattan'ında zayıf kıldığını açıkça belirtmiştir. -En doğrusunu Allah bilir- [T]. Aynı hadis için ayrıca bkz. Kenzu'l-Ummal, 10/28918. [M]

1) *İster mü'med olsun, ister mü'rel olsun, Rasûlullah'ın bütün hadisleriyle amel ettiler.*

2) *Sahâbe ve tâbiîn sözleriyle/görüşleriyle istidlalde bulundular. Çünkü onlar biliyorlardı ki sahâbe ve tâbiînin görüşleri;*

a. Ya Allah Rasûlî'nden nakledilen hadis-i şeriflerdir; sahâbe ve tâbiîn onları ihtisar etmiş ve (doğrudan Rasûlullah'a nisbet etmeyi uygun bulmadıklarından) o hadisleri mevkûf⁷⁴ olarak rivayet etmişlerdir. Örneğin: İbrahim en-Nehâî "Rasûlullah (s.a.s.), muhâkale⁷⁵ ve müzâbeneden⁷⁶ nehyetti"⁷⁷ hadisini rivayet ettiğinde kendisine: "Sen Allah Rasûlî'nden (s.a.s.) bundan başka bir hadis ezberlemedin mi?" denildi. Bunun üzerine "Evet ezberledim. Lakin bana 'Abdullah böyle dedi', 'Alkame şöyle dedi' demek dahasevimli geliyor" karşılığını verdi.⁷⁸

⁷⁴ Mewkûf Hadis: Sahabinin söz, fiil ve tavrakirlerine ait olan otomatik ve yamunkan nakillerdir ki, bunlardan rivayet, sahabiye dayanan bir ada kalır; Rasûlullah Efendî'nin te-ref olunmaz. Bkz. Tecd-i Sarîh Tec. 1/134. D.I.B. Yayınları. [M]

⁷⁵ Muhâkale: Arazinin buğday karşılığında kiraya verilmesidir. Yahu mahsulün üçte biri gibi belli bir miktar üzerine yapılan muzara akdidir. Henüz başağında ki ziraî ürünün, buğday karşılığında satılması da denilmektedir. [M]

⁷⁶ Müzâbene: Bir kimsenin, ziraî ürünü köy (tahullar için) ağırlık tartım ile satmasıdır. eğer ürün fazla gelirse bir peçicab ötmek, yok az gelirse cezamesini ödem. İmam Mâlik deniyir ki: Bir kişinin diğer bir kişiye "Senin bu elbisene mukabil sana şu kumaş gömlek vereceğim; her gömüğün ölçüsü ise çukadar olacak" dese; verdiği bu ölçüden az olmasa durumunda aradaki farkı cezamesini öder; fakat fazla gelmesi durumunda ise her hangi bir şey ödemez. (Bkz. Muzara, Müzabene Bâbü, Müsned-i Abdullah b. Ömer. Bu esri Dürin-Nefis neşretmiştir.) [A] Ayrıca üzerindeki yağ harmanların kuru harma mukabil satılmasına da müzabene denilmektedir; böyle bir alış-veriş aldatma ve bilinmezlik içerdiği için yasaklanmıştır. [M]

⁷⁷ Muhâkale ve müzâbeneden nehyeden hadisler, sahâbiiden değişik rivâidlerle gelmiştir.

Buhari, Bay'ü, 75, 32, 91; Müslim, Buv'ü, 59, 72-75. (İbn Ömer'den)

Buhari, Mühâkâle, (2381); Müslim, Buv'ü, 81, 82, 103. (Câbir'den)

Buhari, Buv'ü, (2146); Müslim, Buv'ü, 105 (Ebu Saïd el-Hudrîden) [T]

⁷⁸ İdrîmi, Mukaddime, 28

İmam Şa'bi'ye (v. 103/721) bir hadisin Rasulullah'a ref' edilip edilmediği (merfu olup olmadığı) sorulmuştu. Cevaben dedi ki: "Hayır. Fakat hadisin Nebî'den sonra gelen (sahâbe veya tâbiin-den) birisine nispet edilmesi bize daha sevindi gelmektedir. Çünkü o hadiste bir ziyadeliik ve noksanlık varsa bu kusur, rivayet zincirinde Nebî'nin berisindeki o şahıslar üzerinde kalmış olacaktır."⁷⁹

b. Ya da sahâbe ve tâbiinin sözleri, temel nasslardan⁸⁰ istinbat yoluyla çıkardıkları görüşleriydi

c. Yahut da onların kendi rey'leri ile ortaya koymuş oldukları içtihadlarıydı. ● sahâbe ve tâbiin ki bütün bu ilimlerde kendilerinden sonra gelenlerden çok üstündürler. İctihad ve istinbatlarında daha isabetlidirler. Zaman bakımından daha önce gelmişlerdi ve dini ilimler açısından da daha engin ve daha anlayışlı bir mevkide bulunuyorlardı. Bu durumda ise tabii olarak onların görüşleriyle amel etmek taayyün etmektedir, yani ümmet için bağlayıcı bir hükümlü halini almaktadır; dolayısıyla daha sonra gelen müslümanlara düşen onların kavillerine tabi olmaktır. Ancak sahâbe ve

⁷⁹ Dürini, Mukaddime, 23

⁸⁰ Nass: Burada nass'ın murad, Kur'ânı nazım (arapça lafızları) ve hadislerin lafızlarıdır. "Nass, genel olarak söz manasında kullanıldığı gibi, Kur'ânı nazımına ve hadislerin lafzına da nass denilir. Üstünlükten dolayı nass: mütekellimeilerinden ileri gelen bir sebeple, mesela; ne gibi bir nassda mübni bir söylemiş olması kari nesile zahinden ziyade açık-vazih olan sözdür ki, imâm olacağı gibi hüsn da olabilir. Mesela: "Hel Min Hâlikin Gayrullah" nazım-ı celîli, Allahu Teâlâ'nın birliğini, şeriknessi mütezzehe olduğunu beyan hususunda "bir nass"tır. Çünkü bu nazım-ı celîl, Hâlik Teâlâ'nın vahdanıvetini beyan için nazil olmuştur. Nass'ın hükmiî si gasından kat'î surette anlaşılacağı ile amelün vücubudur. Te'vile, tahvise, meshe ihtimali vardır. Fakat nüz'ur bir ihtimal, açık olan ve kat'iyen mahûl bulunamamasıyla amelün vücubuna bir mani teşkil etmez. (Bkz. Ö. Nasûhi Bîlmezi, Hukuku İslamiyye ve Istihak Fikhiyye, Kamûna, c. I, s. 75-76, Bîlmezi Yaşar, İstanbul, 1935.) Nasslar sübûti ve delalet bakımından dört mevidir: 1. Sübûti kat'î, delîlet kat'î. 2. Sübûti kat'î, delîleti zannî. 3. Sübûti zannî, delaleti kat'î. 4. Sübûti zannî, delali zannî. [M]

tâbiin'in, aralarında ittilâflı olan ve Rasûlullah'ın (s.a.s.) hadislerine apaçık muhalif düşen görüşleri varsa bunlar müstesna; bu kabil iç-tihadlarıyla amel etmek lazım gelmez, bağlayıcı değildir.

3) *Eğer bir meselede Allah Rasûlünden (s.a.s.) gelen rivayetler birbirini ile çelişki arz ediyorsa, bu durumda sahâbe-i kiramın konuyla ilgilisözlerine baş vurulur.*

Şayet sahâbe, birbirini ile çelişirhalde bulunan sözkonusu hadislerden bir kısmının mensûh olduğunu veya zâhiri manasından⁸¹ bir başka manaya hamledilmesi gerektiğini söylemişlerse, yahut hiç böyle bir açıklamada bulunmadan o hadisle amel ermeme noktasında ittifak etmişlerse, o takdirde bu, o hadiste bir illet olduğunu ortaya koyma, ya da neshedilmiş olduğuna veya te'viline hükmetme gibi sayılacağından, işte bütün bu gibi durumlarda tebe-i tabiin yine sahâbeye ittila etmişler; hadisi terketmişlerdir.

Mesela: Köpeğin yaladığı bir kabin yedi defa yıkanmasını emreden hadis-i şerif⁸² hakkında İmam Mâlik'in: "Bu hadis geldi, lakin bilmiyorum ki hakikatı nedir?" sözü bu mananın bir ifadesi olmaktadır. –Bu sözü İbn Hacıb, Muhtasaru'l-Usûlünde kaydetmiştir.– Yani İmam Mâlik: "Ben fakihlerin o hadisle amel ettiklerini hiç görmedim" demek istiyordu.

⁸¹ Zâhir: Mübâhatsıgısını işinçeklenmanasızanışılan, kendisiyle ne kastediği te-fekküre muhtaç olmaksızın malum olan lafızdır. Meselâ: "Ehâllallahu'l-bey'a" nazar-ı şerifi, alıpeverişinulcalak'ın,usuufade hususındazihirdir, açık bir ifadedir. Zâhirin hükümü, yakinenbilinenmanasıylecanınetlemenin vacip olduğudur. Vakıa zahir bir lafız, manaya taz'ı bakımından hâss ve âmm olabilir. Bu cihetle te'vile, mühsise ihtimali vardır. Fakarmücerret bu ihtimal,zahirin yakinen bilinen manasıyle amclivücubuna manile gildir. (Ö. Nâzihî Bîlmen. Hukuk-u İslâmiye ve İslâhân Fikhiyye Kanunu, c.1, s.75, Bîlmen Yayınevi, İstanbul, 1985.) [M]

⁸² Hadis şâhidir: "Köpeğin yaladığı bir kabin temiz hale gelmesi için onu yedi defa yıkamanız gerekir." Bkz. Buhârî, Vudû, 33 (Ebu Hüreyre'den); Müslim, Tahâret, 89-93 (Abdullah b..Muğaffel'den); İmam Mâlik'e göre köpek temizdir ve bu hüküm taabbüddür. [M]

4) Bir meselede sahâbe ve tâbiinin görüşleri de farklılık arzederse eğer böyle bir durumda her tebe-i tâbiin âlimi için terhihe şayan olan; kendi beldesinde kabul gören mezhebin görüşleri ve üstadlarının içtihadlarıdır. Çünkü bir âlim, kendi üstadlarına ait görüşlerin sahâbîlerini sakimlerinden ayırt etmede daha bilgili ve onların içtihadlarına uygun usulü tespit ve muhafazada daha başarılıdır. Yine bir âlimin kalbi, kendi beldesindeki üstadların faziletlerini kabul etmeye daha meyillidir.

Meselâ: Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Âişe, Hz. İbn Ömer, Hz. İbn Abbâs, Hz. Zeyd b. Sâbir ⁸³ (v. 45/665) gibi sahâbîler ile onların sohbetlerine katılan Saîd b. Müseyyeb –ki bu zat kendi akranı içinde Hz. Ömer’in verdiği hükümleri ve Ebn Hureyre’nin hadislerini en iyi ezberleyen insandı–, Urve (v. 94/712), Sâlim, İkrime,⁸⁴ Atâ İbn Yesâr (v. 115/733), Kâsım, Ubeydullah b. Abdullah (v. 98/716), ez-Zühri, Yahya b. Said, Zeyd b. Eslemec, Rebîa ve emsali kimselerin görüşleri, Medinelilere göre başkalarının görüşlerine nazaran alınmaya daha layıktır. Çünkü Rasûlullah Efendimiz (s.a.s.), Medine’nin faziletleri-üstünlükleri meyanında pek çok hadisler serdetmiştir;⁸⁵ kaldı ki Medine her asır-

⁸³ Zeyd b. Sâbir b. ed-Dahâkel-Ensârî: Rasûlullah Medine’ye geldiğinde on bir yaşında idi. Katıldığı ilk savaş, Hendeksavaşı olmuştu. Rasûlullah, Tebrük seferinde savaşa ona vermiştir. Zeyd, O’nun vahiy kâtib-i idi. Rasûlullah’a Süryanice mektuplar gelirdi. Rasûlullah ona bu dili öğrenmesini emretti; o da öğreni. Sonra Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in kâripliğini yaptı. Hz. Ömer, onu üç kez Medine’ye, kendisine vekil olarak bıraktı. Miras kanununda şahah en bilgisi idi. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman zamanlarında Kur’ânın toplanması vazifesi için bu yüce sahâbî kullanılmıştı. 45/665 senesinde vefat etmiştir. [M]

⁸⁴ Her halde el-İnsâf intisabı edildikten yanlışlıkla yazılmış; çünkü İkrime, Medine ehlinde değil, Mekke ehlindeydi. [A]

⁸⁵ Bu hadislerden bazıları şunlardır: “Yahu yuvasına toplanmış gibi (ehl-i) iman da Medine’ye toplanır.” (Ticrid, 6/233). “Ya Rab! Dünya bereketlerinden Mekke’ye bahçerğin lütfu keremünün iki mislini Medine’ye nazım müyesser kıl.” Buhârî, Medine, 10; Müslim, Hacc, 466. [M]

da fukaha yatağı ve ulema merkezi olagelmıştır. Bu sebeptendir ki İmam Mâlik'in Medine ehlinin teamüllerini yakından takip ve iltizam etmiş olduğu görülür. O, Medine ehlinin icmaına sınıksız yapışmasıyla iştihar etmiştir. İmam Buhârî dahi (v. 256/870) kitabında "Mekke ve Medine ehlinin üzerinde ittifak ettikleri şeyleri alma" şeklinde bir bâb açmıştır.⁶⁶

Kûfe ehline göre, amel noktasında başkalarına nispetle tercih edilmeye layık olanlar: Abdullah b. Mes'ûd ve ekolünün görüşleri, Hz. Âli, Şureyh ve Şa'bî'nin kazayveleri ve İbrahim en-Nehâî'nin fervaları idi. Mesrûk, teşrik⁶⁷ [mirasa ortak kılınma] konusunda Zeyd b. Sâbir'in görüşüne meyledince Alkame O'na dedi ki: "Sizin aranızda kuvvet-i istidlal ve isbat itibarıyla İbn Mes'ûd'dan daha güçlü bir kimse var mı?" Mesrûk da: "Hayır! Fakat ben, Zeyd b. Sâbir ve Medine ehlinin, onu aralarında mirasa ortak kıldıklarına şâhit oldum" dedi. ⁶⁸

5) *Ekol haline gelmiş bir beldedeki âlimler bir şey üzerinde ittifak etmişlerse, teke-i tâbîn ulcması o şeye adeta aza dışlarıyla tutunmuş yorcasına sarıldılar.* İmam Mâlik'in "Bize göre üzerinde hiçbir ihtilâfın bahis mevzusu olmadığı sünnet, şöyle şöyledir." sözü işbu gerçeği anlatmaktadır.

6) *Eğer âlimler bir hususta ihtilâf etmişler ise, o takdirde görüşler arasında en kuvvetli olanı ve eni tercih edilmesini aldılar.* Bunun iltizam ederken de ya o görüşü kabul edenlerin çokluğunu veya o görüşün kuvvetli kıyası yahut kitap ve sünnetten yapılan tahrice uygun olmasını ölçü kabul ettiler. İmam Mâlik'in "Bu, duyduklarımın en güzeli" sözü bu esasın ifadesi olmaktadır.

⁶⁶ Bkz. Buhârî, Fıslâm, Nebînin (s.a.s.) zikrettiği, üzerinde ehl-i iltim'in ve Mekke ve Medine ehlinin ittifak ettiği şeyler bâbı (İetlâf-İ Bâri, 13/302). [T]

⁶⁷ Teşrik: İslâmî miras hukukunda bazı özel durumlarda anabir kardeşlerle ana-baba bir kardeşleri çir mirasçı yapmak demektir. [M]

⁶⁸ Dârimi, Ferâiz, 8 (2/350). [M]

7) *Tebe-i tâbiin*, herhangi bir meselenin cevabını sahâbe ve tâbiînden elde ettikleri birikim içinde bulundukları zaman, onların sözlerinin dışına çıkarak imâ ve iktizâ manalarından hareketle ulaşılabilecek manaları araştırdılar ve bu manalarda yeterli cevabı bulma yoluna gittiler.

II. FIKHİN TEDVİN EDİLMESİ

Tedvin düşüncesi, işte bu tabakada ilham edilmiştir. Bunun sonucunda Medine’de İmam Mâlik ve Abdurrahman b. Ebî Z’îb (v. 159/775) ve Mekke’de İbn Cüreyc (v. 150/767) ve İbn Uyeyne (v. 198/813), Kufe’de Sevri ve Basra’da da Rebî’ b. Subih (v. 160/777) tedvin çalışmalarına giriştiler ve nice tedvinler gerçekleştirdiler. Usûl olarak daha önce üzerinde durmuş olduğumuz metodu takip ettiler.

Halife Ebu Cafer el-Mansur (v. 158/775), bir hac esnasında İmam Mâlik’e dedi ki: “Ben, ümmete senin tasnif etmiş olduğun ‘Muvatta’ kitabıyla amel etmeyi emretmeye karar verdim. Onun nüshalarını çoğalt, ben de değişik İslâm beldelerine birer nüsha göndereyim; topyekûn herkeşe Muvatta ile amel etmelerini ve ondan başka hiçbir şeye bakmamalarını emrederim.” İmam Mâlik ise: “Ya Emir’l-Mü’minin! Zuhâr böyle bir şey yapma. Çünkü halka bundan önce pek çok ihtihadlar ulaştı; ümmet nice hadis-i şerifler duydu ve rivayet ettiler. Ve hertopluluk kendilerine ilk önce ulaşan hadisleri kabullendiler ve ihtilâf meselelerde kendilerine ulaşan bilgilerle çözümü bulmaya çalıştılar. Bütün bu sebeplerden dolayı insanları kendi haline bırak. Bırak her belde halkı kendi yolu üzere devam etsin” dedi.⁸⁹

⁸⁹ ez-Zehbî, ez-Siyer, (8/55-56) ve et-Tedvin, (1/209). [T] Ayrıca bkz. Muhammed Ebu Zehra, Mâlik, s.178, Dâirü’l-İkri’l-Arabî. [M]

Bu kıssa, Halife Harun Reşid'e (ö. 193/809) izafe edilerek de anlatılır. Harun Reşid, İmam Mâlik'le Muvatta'yı Kâbe'nin duvarına asıp insanları da onunla amel etmeye mecbur tuma" fikri üzerinde istişare eder. İmam der ki "Sakin böyle bir şey yapma. Çünkü ashâb efendilerimiz vefat-ı Nebi'den sonra furiâlarla alakalı meselelerde (dinin pratik hayatla alakalı fikhî konularında) ihtilâf ettiler ve farklı beldelere ayrılıp gittiler. Onların hepsi oturmuş birer sünnettir ve ardisıra gidilen bir yol olarak yerleşmiştir." Bu söz karşısında Harun Reşid: "Allahseni muvaffak kılsın ya Ebâ Abdillâh!"⁹⁰ demiş ve düşüncesinden vazgeçmiştir. (Bu hadiseyi İmam Suyûtî anlatır.)⁹¹

III. DÖRT BÜYÜK MEZHEP İMAMI VE MEZHEPLERİ

A. İmam Mâlik ve Mezhebi

İmam Mâlik⁹² (d. 93/713-4; 179/795), Medîne alimleri arasında Fahr-i Kâinat Efendimiz'in (s.a.s.) hadis-i şerifleri mevzuunda ehil kabul edilen bir insandı. İsnad bakımından da onların en sikası/güveniliri ve Hz. Ömer'in içtihadlarını, Hz. Âişe ve İbn

⁹⁰ Ebu Abdullâh, Mâlik b. Enes'in künyesâdır. [M]

⁹¹ Bu hadiseyi az farklılıkla İmam Gazâlî de zikretmiştir. İktz. İhyâ-u Ulâmî'd-Dîn, I/39, Dâirü'l-Kitâbî'l-İlmîyye, Beyrut. [M]

⁹² Malik b. Enes b. Ebu Âmir: Dedesi Ebu Âmir, Rasûlullah'ın ashâbından olup, Bedir hariç Rasûlullah'ın bütün savaşlarına katılmıştır. Mâlik, H. 93 senesinde Medine'de doğmuştur. Medine alimlerinden ilim tahsil etmiş ilminin bu Ömer'in azadlığı Nâfi ve İbn Şihâb ez-Zehrî'den almıştır. Fıkhraki üstadı ise Rabia'dî'ye'ye diye bilinen Rabia b. Abdurrahman'dır. Ustaları kendisinin hadis ve fıkhta yetkili olduğuna dair icazet verince, hadis rivâyetinde bulunmak ve ferra vermek için ilim medîsi oluşturmuş ve öğrenen faaliyetine başlamıştır. Pek çok muhaddis kendisinden hadis almıştır. Hep Medine'de ikamet etmiştir. İmam Şâfi'nin hocası olmaktadır. 179/795 yılında vefat etmiştir. [M]

Ömer'in ve bunların fukahâ-i seb'a (yedi fakih)⁹³ diye bilinen talebelerinin görüşlerini en iyi bilen birbiriymişimamıdır. Rivayet ve fetva ilmi, o ve onun emsali otorite âlimler üzerinde kuruldu ve onlar sayesinde yükseldi. Zaman gelip ilmi öğretme misyonu kendisine tevdi edilince, o da hadis rivayetinde bulundu; fetvalar verdi; ilmi insanların istifadesine sundu ve bu noktada üzerine düşen vazifeleri bihakkin eda etti. Ve şu hadisin haber verdiği kimse olma şerefine mazhar oldu:

"Çok sürmez, yakın bir gelecekte insanlar ilim talebiyle devlerine binip şedd-i rihal ederler, yolculuğa çıkarlar; fakat o zaman Medine'nin âliminden daha bilgili ve salâhiyetli birini bulamazlar."⁹⁴ İbn Üveyne ve Abdürrezzak'ın dediklerine göre –ki bu iki zatın bir şeyi kabul etmeleri o şeyin doğruluğu için yeterlidir- Efendimiz'in bu müjdesi İmam Mâlik'e tıpatıp uymuştur. İmam Mâlik'in yakın arkadaş ve talebeleri, onun rivayetlerini ve ihtiyar ettiği hadisleri bir araya topladılar, sonra onları özetlediler, yazdılar, belli bir düzene soktular; ardından da onun rivayet-

⁹³ *Fukahâ-i Seb'a* (Yedi Fakih): Said b. el-Müseyyebi, Urve b. ez-Zübeyr, el-Kasım b. Muhammed, Hârice b. Zeyd, Ebu Bekr b. Abdurrahman, Süleyman b. Yâsar, Ubeydullah b. Abdullah b. Ube. [M]

⁹⁴ Tirmizi, İbn, 18; Ahmed b. Hanbel, 2/299; Hameydi, 2/485, No:1147; İbn Ebi Hatim, el-Cehr ve't-Tâdil, 1/11-12; İbn Hibban, 3736-İhsan, 2308-Alevazid, Hakim, 1/90-91; Beyhaki, 1/386; Hatib, Tarih-i Bağdad, 5/306-307, 13/17. Rivayetlerlerinden birisi Süfyan-İbnü Cüreyc-Ebu Zübeyr-Ebu Salih-Ebu Hureyre şeklinde dir. İmam Tirmizi, İbn Hibban ve Hâc'in bu hadisin sahih olduğunu söylemişlerdir.

Direktürdenmiştir ki İbn Cüreyc'in tedlisinden çekinilir. Zira o, kabilül-tedlis tir/çok kötü tedlisle bulunur. Kandı, İbrahim b. Yahya, Musab. Ubeydullah b. cerbedilmiş kimselerden hadis rivayetine durumunda tedlis yapmıştır; başkalarından rivayet ederken ise tedlis yapmaz. [Bana göre İbn Cüreyc, bu hadisi Ebu Zübeyr'den rivayette bulunduğu için, tedlis yapmamıştır, sonucuna varılır. -M-] Söz konusu hadisi, Nesâi, el-Kubrâsında (4291) Süfyan-İbn Cüreyc-Ebu Zinad-Ebu Salih senedinde nakletmiş ve demiştir ki: Senette Ebu Zinad'ın İmamın bir yanlığıdır, doğrusu ise Ebu Zübeyr'dir. Bkz. Tahfetu'l-Fayz, 9/445. [T]

lerine şerhler yazdılar ve bunların tahrirlerini yaptılar. Ayrıca İmam Mâlik'in içtihad ve fetvalarında kullandığı usûl ve delilleri ele aldılar ve onları net bir şekilde ortaya koydular; daha sonra da bu ilmi, başta Mağrib ülkeleri (Kuzey Afrika) olmak üzere dünyanın dört bir yanına götürdüler. Allah Tealâ da bu ilim hamesesi zatlar sayesinde, insanlardan büyük bir kısmını İmam'ın ilminden nasıbdâr eyledi.

İmam Mâlik'in mezhebi ve usûlü hakkında burada kısaca serdettiğimiz hususların hakikatini anlamak için Muvatta isimli eserine bakılabilir; dediklerimiz orada detaylarıyla görülecektir.

B. İmam Ebu Hanife ve Mezhebi⁹⁵

İmam Ebu Hanife (d. 80/699-e. 150/767), İbrahim Nehai ve onun akranı olan fakihlerin görüşlerini benimsedi ve bazı istisnalar hariç, onların görüşleri çerçevesinden dışarıya çıkmadı. Kendisi İbrahim en-Nehai'nin mezhebinden bazı esaslar çıkarma nok-

⁹⁵ Ebu Hanife: Nu'mân b. Sübî b. Nu'mân b. el-Memûn b. Zâid b. Mih. Kûfe'de H. 80 senesinde doğdu. Atâ b. Ebi Rebâh, İbn Ömer'in azatısı Nâfi gibi pek çok tabiin'ün ulemasından hadis işitti. Ebu Hanife Kûfe'dekumaş tüccarıydı ve muamelelerindeki doğruluklarınınmıştı. Fakihtrave kıyasa inanmış. Büyük bir fıkah halkası vardı; eğitirdiği müstehidinamlarlaarkasında en büyük fıkah mezhebinin teşekkül etmesine sebep oldu. İbn el-Cevzi, el-Muntazam'ında şöyle der: "İnsanlar Ebu Hanife'nin ahlakı ve fıkhasında ihtilafa düşmüşlerdir. Süfyan'ın-Sevri ile İbnü'l-Mübarek, "Ebu Hanife insanların en fakihidir" demişlerdir. İmam Mâlik'e "Ebu Hanife'yi gördünüz mü?" diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Biradım gördüm, san'atı sünnatın olduğu gibi işler en müspet eder." Şatîr de, "İnsanlar fakihtrave Ebu Hanife'nin içlidir." demişir. Terribü'l-Medînik'de Kadî İyâz şöyle der: "Leysb. Sa'd, İmam Mâlik'e "Bakıyorum terbiyorsun?" demiş, İmam Mâlik de, "Ebu Hanife'nin yanında terbiye ediyordum, o gerçekten fakihtr" demiştir. Mezhebini ne bîrîz öceltiği: iş işareci esastaki bir mezhep olupudur. Esed b. Anr şöyle demişir: "Talebeleri, Ebu Hanife'nin yanında bir meselein cevabında ihtilafa düşerler ve çeşitli cevaplar iletir. Sorulurdu. Sonra meseleyi Ebu Hanife'ye sorarlardı. O da en uygun cevabı verirdi. Ömeselelerinde üç gün durduktan sonra onun kağıtlarına yazarlardı." İshak b. İbrahim "Ebu Hanife'nin talebeleri, onunla birlikte mesele müzakerelerine dalarlardı." Ebu Hanife, talebelerinden biri, gereği kadar acelelenmeden bir meseleyi yazmak

tasında cansalsızdı; İslâm'ın pratik meselelerine dair tahriclerde bulunma şekillerinde gayet başarılıydı, oldukça ince nazarlıydı; ve bütün himmetini sözkonusu ferî hususlara yöneltmişti.

İçin acele ettiği zaman ona engel olmadı. el-Mevâ'rif el-Mekki'nin "Menâkib ü Ebi Hanîfe" adlı eserinde (2/133) şöyle demektedir: Ebu Hanîfe, mezhebini talebelerince istişare-i meşayihine dayandırmıştır. Onlar istişare-i meşayihin kedişi başına dince bir içtihadla bulunmamış; Allah, peygamber ve müminler için öğüt verirken aşırı gitmemişler. O, meseleleri tek tek ortaya atar, talebelerini dinler, kendi görüşünü söyler ve onların bir ayhattadaha fazla münakaşaya kalkmaz. Bu meseleler hakkında görüşlerden biri ağırık kestirmede Ebu Yusuf bir cevap olarak onu tespir ederdi. Nihayet o, bütün esaslara (usûl) böylece tespir etmiştir. En doğrusu ve gerçeğe en yakın olan da budur. İnsanlar için bu, daha tatmin edici bir yoldu. Tek başına içtihad yapanların ve sadece kendi görüşüne bağlananların mezhebinden daha iyidir." Bundan anlaşıyor ki Ebu Hanîfe, talebelerini kendilerine anlattığı şeyi kabule zorlamaz; aksine konuyu aceleyle tartıştır; onların kendi görüşlerini açıklamalarına imkân verirdi. Böylece onlar, delili anlayışla meseleyi kabul ederler; delilsiz görüşleri kabul etmezlerdi. Ebu Hanîfe: "İstikrarın asırlara dayandığını bilmeden bizim oturduğumuz malikîtin doğru değildir." derdi. İşte Hanefî mezhebini her tarafa eşit bir şekilde yayılmasını ve Ebu Hanîfe'nin öğrencilerinin istikrarlıklarının ve çabuklarının asıl sebebi budur. Çünkü fıkah eğitimiyle ve gençleri yetiştirilmede onun metodu önceki bir metoddur. Bu itibarla İbn Hacer el-Mekki, el-Hayrâtü'l-Husnâ'da (s.26) şöyle der: "Bazı bilginkler demişlerdir ki, meşhur İslâm mezheplerinden hiçbirinin Ebu Hanîfe gibi arkadaş ve öğrencileri yoktu. Bilginler ve bütün insanlar müteşabih hadîsleri, içtihadla dayanan meseleleri, yani olayları, kaza ve hükümleri açıklamakta Ebu Hanîfe ve arkadaşlarından yararlandıkları kadar kimseden yararlanmamışlardır." İbn Nefîs Muhtâr'ında b. İshak, el-Fihristü: "Karada, denizde, doğu ve batıda, uzakta ve yakında ilmin redvini Ebu Hanîfe sayesinde almışız." deniyor. İbnü'l-Esir, Cümle'l-Usûl'da şöyle der: "Allahın gizli bir sırrı olmasaydı bu ünvanın yarısı günümüze kadar büyük insanın (Ebu Hanîfe'nin) mezhebi üzere Allaha ibadet etmezlerdi." Adı geçen bilginlerin üşü de, yani İbn Hacer el-Mekki, İbnü'n-Nedîm ve İbnü'l-Esir, Hanefî mezhebi mensubu değildiler ki, onun marfûsı namakân söylen-sin. Kısaca Hanefî mezhebini özelliklerini şöylece özetleyebiliriz: Meselelerin uzam münakaşalara dayandırarak halli ve yazılması.. hükümlerin fıkah sahâbeler devrindeki fıkahî fevzî ve zengin ilk kavga müzâkâşına kadar topluluklardan rivayet edilme ve yeni olayların hükümlerini açıklamada arınlag cletopulukların örnekçabırlar barınması. İşte bu sebeptendir ki Hanefî mezhebi, her devrin ihtiyaçlarına ve imamlığı medeniyette ilerlemesinin gereklerine ayak uydurmuştur. İmam Azam 150/767 yılında da vefat etmiştir. (Bkz. Muhammed Zâhid el-Kevserî (v. 1336/1917), Fıkhu Ehlil-İrâk ve Hadîsihu, (Hanefî Fıkının Esasları), s.60, Çevr. Abdülkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu, Diyanet Yayınları, Ankara, 1991. [M])

Bu söylediklerimizin gerçek olup olmadığını öğrenmek isteyen, İmamı Muhammed'in Kitabü'l-Âsâr'ında, Abdürrezzak'ın Câmi'i'nde ve Ebu Bekr İbn Ebi Şeybe'nin Musannef'inde zikredilen İbrahim en-Nehai'ye ait görüşleri özetlesin ve sonra da bunları İmam Ebu Hanîfe'nin mezhebiyle kıyaslasın. Sonuçta görecektir ki İmam Ebu Hanîfe, bazı cüzî yerler hariç, çoğunlukla Nehai'nin cadde-i kübrasından ayrılmamıştır; bahis mevzusu cüz'î konularda da yine Kûfe fakihlerinin mezhebi dışına çıkmamıştır.⁹⁶

⁹⁶ Müellif, İmam Ebu Hanîfe Hazretleri hakkında tamamen tâbî durumuna sokan ve ona fikirleri "mutlak müctehid insanlık" payesi tanıyan bu sözleriyle kadîmînas davranıymorgibi gözetmektedir. Zira İmam Ebu Hanîfe, ne bir tâbî fâkih, ne meselede müctehiddir; belli mutlak müctehit bir mezhep imamıdır. Hocalarından devşinlikle mahfuz, kendi metodu ve çitihallerıyla şekillennmiş bir mezhebin kurucusudur. Hem aksihalde Hanefî mezhebi olanaklı, onun yerine Örneğin Nehai mezhebi işler edendive görünümüne dek oradibi olumsuz. Halbuki kader, Ebu Hanîfe'yi muktedakılma'ya kaza buyurmuştur.

Dihlevî'nin bu sözlerine karşı şikanâlimlerden birisi olanaklı M. Ebu Zehra, bu iddiaları çürüten görüşlerle -özetle- şunları söyler: "Dihlevî'nin bu sözleri, Ebu Hanîfe'nin yeni bir fikh görüşü getirmediğine, onun mezhepte bir mukallid olduğuna hükmediyor. Oysa Ebu Hanîfe bir mukallid olmuş olsaydı, fikh sahâsında asırlara hakim olan bu büyük tesiri meydana getirilebilir miydi? Dihlevî'nin delil olarak aldığı Âsâr isimli eser, mezhebin zahîr rivayet kırılganlığının dörtte birini bile iltiva etmez. Öyleyse ona göre asıl nâhai hüküm verilebilir ki! Hatta Âsâr'da dahi İbrahim Nehai râikîyle gelmeyen pek çok hadîs-i şerîfler vardır. Metâla İmam Ebu Hanîfe, bir kimsenin Âzâf'ta vakfe apıktan sonra Beytullah'ı tavaf etmeden kanî ile cîma ederse bir deve keser, hacım tamamlar, pekiinde İbn Abbas'tangelen rivayeti almıştı ki, bu Kûfe fikhî değıl, Mekke fikhîdir. Oysa İbrahim en-Nehai, bu meselede hacım tamam olmahğı görünüşündedir. Kalkık İmam Ebu Hanîfe, yalnızca İbrahim en-Nehai'nin fikhî nakleden Hammâd'dan ders almış, başkalarından da ilim okumuş ve bu okuduklarını kendi ilâh mantığı ile yeğumuş ve bu sahâda asırlaradanağısını vuran yepyeni bir çığır açmıştır." (Bkz. M. Ebu Zehra, Ebu Hanîfe, s. 260-261, Mtc: Osman Keskioğlu)

Bu noktada Şah Veliyyullah Dihlevî'nin mezhep görüşü hakkında küçük bir açıklamada bulunmak, konuyu onun kaleminden anlamak noktasında oldukça gerekli bir boşluğu doldurur kanaatindeyiz: Esasında Şah Veliyyullah, Hanefî mezhebi nispeti olarak yetmiştir; ancak Hicaz'a gitirken sonra mezheple ilgili konusundada daha ilimle bir yaklaşım sergilemiştir; çünkü orada Şîitî ilim-

İmam Ebu Hanîfe'nin en meşhur talebesi Ebu Yusuf'tur (ö. 13/734-v.182/798).⁹⁷ Kendisi Harun Reşid zamanında kâdîkudât/başkâdılık vazifesini yüklenmiştir ve böylece Hanefî mezhebinin yayılmasını sağlamış ve Irak, Horasan ve Maverâü'n-nehr diyarlarında bu mezheple hükmedilmesine sebep olmuştur.

İmam Ebu Hanîfe'nin talebeleri içinde en güzel eserler veren, ilmi araştırmalara ve derslere en fazla düşkün olan Muham-

lerinden ders okumuş ve bu aradıkları mezhepleri de yakınlarını aynen iletmişlerdir. Hayatını bu ve devamındaki yıllarda "mezhepler arası uzlaşma, birleştirici, dengeleyici, te'lîf ve irtikâd edici" bir çizgide seyr etmiştir. Bunun sonucunda muhaddis-fakihlerin yolundan girmeyi mezhep edinmiştir. Bu konuda şöylece der: "Dört mezhebi ve onların usullerini inceledikten, dayandıkları hadîslerin doğruluğunu sonra, gâibten gelen bir işaretle ve ısmailî zamanında hadîsîlîmi olan fakihlerin yolundan girmeyi uygun gördüm ve buna azmettim." (Veliyyullah Dîhlevî, el-Cüvâ'î-La tîf'î Terecümâ't-Abdülkâdîr, s.4, Delhi, 1897.) Madîne-i Nûbeve-ri'de ikengörülmüş olduğu bir rüya vesikasıyla yemeden Hanefî mezhebi içinde karar almıştır. Füyûzü'l-Hımaneyn isimli eserinde (s.48, Delhi Matbaa Alamedî, tarihsiz) bizzat kendisi bu rüya şöyle anlatmaktadır: "Hz. Peygamber (s.a.s.) bana, keşf âleminde şöyle dedi: "Hanefî mezhebinde üçle üç-güzel bir yoldur ki, o yol, Buhârî ve arkadaşları zamanında toplanan ve ayrılan sünnete uyan yoldur en iyisidir. O yoldur şudur: Bir mesede her ikisi de üç imanın (Ebu Hanîfe, Ebu Yusuf ve Muhammed) görüşlerinden hadîs en yakın olanı alınıp, bu da, hadîs âlimlerinden olan fakihlerin ihtiyâr ettikleri görüşlerin toplanması ilocudur. Usûl üç imanın da sustuğu, inkârında yaşanmadıkları ve hadîslerini icalele tetkîki nice şeyler vardır ki, onları da kabul etmek ve hepini de Hanefî mezhebinden saymak lazımdır." Dîhlevî, yine aynı eserde (s.103) Hanefî mezhebinin derin bir sırrı bulunduğunu ve bu mezhebin bu sırrına en diğer mezheplere karşı bir üstünlüğe sahip olduğunu belirtmiştir. Hatta 1143 senesinde gittiği Hicaz'da ikon 15 Zilkade günü Mekke'ye giren Şâh Veliyyullah Dîhlevî, ulemaya öğrencilerinin ısrarî istekleri üzerine, Mescidi Haram'da, Hanefî mihrabının yanına ders vermeye başlamıştır ve pek çok insanı bu derslere katılmıştır. [M]

⁹⁷ Yakup b. İbrahim el-Ensârî: H.112 yılında doğmuş, büyüyünce hadîs rivayetiyle meşgul olmuş, fûhî öncü İbn Ebî Leyâ'dan almış, sonra Ebu Hanîfe'nin ders hallasına katılmıştır; kendisi İmam'ın en büyük talebesiydi ve yardımcı konumundaydı. Ebu Hanîfe'nin mezhebine yönük: İlk etapta zaman, meseleleri kaleme alan ve onları yayın kimseler. 182/798 yılında vefat etmiştir. [M]

med b. Hasan'dır (d. 132/749-v. 189/805).⁹⁸ Rivayete göre kendisi, Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'tan fıkıh tahsil ettikten sonra Medine'ye gitti ve orada İmam Mâlik'ten Muvatta'yı ders aldı. Oradan da kendi bölgesine döndü ve Hanefi mezhebinin meselelerini tek tek Muvatta ile karşılaştırdı; eğer bu iki mezhep arasında ittifak olmuşsa, onu kabul etti ve onunla amel etti. İttifakın gerçekleşmediği hususlara gelince, bu durumda eğer sahâbe ve tâbiinden bir taifeyi Hanefi mezhebi doğrultusunda görmüşse onu aldı. Fakat fukahanın amel ettiği sahih hadislerden birine zıt olan, ya da ulemanın çoğunluğunun ameline muhalif olan zayıf bir kıyasla veya esnek bir tahrirde karşılaşırsa, bu nevi kıyas ve tahrici rerketti ve bu konuda daha üsrün gördüğü selefte ait bir başka görüşe geçti.

Hanefî Mezhep İmanları Arasındaki İhtilâfların Sebepleri

Ebu Yusuf ve Muhammed de, üstadları Ebu Hanife gibi mümkün olduğunca İbrahim en-Nehaî'nin mezhebinden ayrılmadılar, aynı çizgiyi takip ettiler. Yer yer aralarında cereyan eden ihtilâfların kökü ise temelde iki ana sebebe dayanmaktadır:

1. Üstadları olan Ebu Hanife, İbrahim en-Nehaî'nin mezhebi üzerine bazı tahrirlerde bulunmuş, bu iki talebesi de o noktada daha farklı düşüncelere kanaat getirmiş ve bu farklı tahrirler sonucunda da aralarında bazı ihtilâflar meydana gelmiş olabilir.

⁹⁸ Muhammed b. Hasan b. Ferkal eş-Şeybânî: Şeybanoğulları İzzetlilerindandır. Vâsit'te dünyaya gelmiş, Kûfe'de yetişmiştir. Önce Ebu Hanife'den sonra da Ebu Yusuf'tan olmak üzere fıkıh tahsil etmiş ve Hanefî fıkıh ve usûlünde iman olmuştur. Harun Re'îd onu Rakım kadılığına getirmiş, sonra da adanmıştır. Horasan'a giderken Halife'ye eşlik etmiş ve Rey'de vefat etmiştir. İmam Şafîi onun fesahati sebebiyle: "Eğer Kur'ân, (İman) Muhammed'in dili üzere inmiş olsaydı yeridir." der. Fıkıh ve usûlünde dair pek çok kîtabı vardır. 189/805 yılında vefat etmiştir. (Bkz. Zî'îdî, A'âm, 6/80). [M]

2 İbrahim en-Nehaî ve akranına ait birbirinden farklı görüşler olabilir; ve bunlardan birini diğerine tercih etme hususunda Ebu Yusuf ve Muhammed, üstadları Ebu Hanîfe ile ayrı düşmüş de olabilirler.⁹⁹

İmam Muhammed (ra.) nice eserler vücuda getirdi; mezhebin üç imamının (İbrahim en-Nehaî, Ebu Hanîfe ve Ebu Yusuf'un) görüşlerini bir araya topladı; ve bu hizmetle de insanlığa büyük faydalar sağladı.

Ebu Hanîfe'nin talebeleri, sözkonusu eserlere yönelmiş, onlar üzerinde ihtimam göstermişlerdir; o eserleri özetlemişler, dağıntık konuların bir araya getirmişler, kapalı kısımları anlaşılır hale sokmuşlar, şerhlerini yazmışlar; onlardan çıkardıkları esaslar ışığında yeni yeni sonuçlar elde etmişler, orijinal meseleler ortaya koymuşlar ve mevcut meseleleri de delillendirmişlerdir.

Bu mezhebin müntesipleri sonraki yıllarda Küfe'den Hırsa ve Maverâi'n-nehr diyarlarına kadar yayılmışlar ve gittikleri yerlerde bu mezhebin yerleşmesini sağlamışlardır. Bu imamların hepsine ait olan görüşler, daha sonra "Hanefî Mezhebi" diye anılmıştır.

Esasen İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed de müstakil birer mutlak müçtehidler; usûl ve fûrûda kendilerine has

⁹⁹ Müellif, bu son cümlelerle İmam Azam Ebu Hanîfe'yi talebeleriyle aynı kefeye koyuyor ve hepsinin İbrahim en-Nehaî'nin dışına çıkarıldıklarını ve İmam Azam'ın değil, aslında en-Nehaî'nin gerçek İmam olduğunu, Ebu Hanîfe'nin ise sadece Nehaî'nin mezhebinin tahririni yaptığına iddia ediyor. Bu sözlerle belli bir derece hakikat payı olabilir; tabii ki bir istisnâ sözkonusudur; fakat İmam Azam'ın mezhebindeki müstakil imamlığı ve mutlak içtihad mertebesindeki otoritesitartışılmazdır ve bu gerçek ilâhî emirlerle tecmülus-ı fıkaha mabeyninde tembiricimâhasıl olmuştur. Ayrıca İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in de orantılı oldukları konum yokunda bahsedildiği cinsten sadece derletmeçilik ve katipliğe benzer bir mevkide gıl-bizâyle anlıyor da olabiliriz; Şâh Veliyyullah'ın hemen üç paragraf sonra ifade ettiği mutlak müçtehidlik makamıdır.[VI]

mezhepleri bulunmaktadır ve üstadları olan İmam Azam ile aralarında azımsanmayacak çoklukta ihtilâfları vardır. Fakat:

i. Üç imanın da aynı mimbardan beslenmiş olup temelde birbirleri ile uyum arzetmeleri ve

ii. Mezheplerinin 'el-Mebsûr' ve 'el-Câmiu'l-Kebir' gibi eserlerde hep bir arada tedvin edilmiş olması hasebiyle, Ebu Yusuf ve Muhammed'in mezhepleri, Ebu Hanife'nin mezhebiyle birlikte telakki edildi ve topluca "Hanefî mezhebi" şeklinde tek bir mezhep addedildi.¹⁰⁰

C. İmam Şâfiî ve Mezhebi

İmam Şâfiî (d. 150/767-ve. 204/819), Hanefî ve Mâlikî mezheplerinin daha yeni yeni yerleşmeye başladığı, usûl ve fîrûnunun tertip edildiği kuruluş yıllarında neş'et etti. Öncükilerin yapmış olduğu ilmi çalışmalarını inceledi; fakat o çalışmalar içinde gördüğü bazı eksiklikler, kendisini onların mezhepleri üzere gitmekten alıkoymuştu ve bunları el-Ümm isimli kitabının baş taraflarında açıkladı. Bunları şöylece özetleyebiliriz:

1. İmam Şâfiî, önceki alimlerin mürsel¹⁰¹ ve munkatı' hadis-

¹⁰⁰ İmam Dîhlevî bu sözlerini kendince doğru bir mahniile onurtuyor olabilir; lakin daha önceki dipnotlarda da ifade edildiği gibi bu, İmam Azam Ebu Hanife ile Ebu Yusuf ve Muhammed'i bir seviyede tutan bakış açısı uncaclîfîn kendisine mahsusdur ve kâriyyen cümhar-u fukaharın kabulü değildir. [M]

¹⁰¹ * Mürsel hadisin ne olduğu noktasında âlimler dört çeşit tarif ortaya koymuşlardır:

1- Mürsel Hadis: Yaptı büyük tabûnin, sahîb'eyi atlayarak doğrudan Rasulullah'a izafe ederek rivayet ettiği hadislerdir. Küçük tabûnin Rasulullah'a izafe ederek rivayet ettikleri hadisler ise: bu tariftir dışındadır.

2- Mürsel Hadis: Tabûnin doğrudan Rasulullah'a nisbet ederek rivayet ettiği hadislerdir. Had işlerini cümhar-ı umûrunda ittifak ettikler ita'rif budur.

3- Mürsel Hadis: Hangi üstadın olursa olsun (ister sahîbu, ister tabînin) senâidinden birinin zikredilmediği/düştüğü hadislerdir. Bu tarife göre mürsel hadise munkatı' hadis ayrı olmaktadır. Bu tarif ise usul âlimlerinin çoğunluğuna göredir ki Hatîb Bağdadî'nin tarifi de buyledir (s.384).

lerle¹⁰² amel ettiklerini gördü. Halbuki bu iki çeşit hadise halel (bozukluk, eksiklik ve zaaf) giriyordu ve bunun sakıncaları vardı. Çünkü hadislerin tarikleri bir araya getirilip incelendiği zaman;

4- Mürsel Hadis: Sahâbe'den başkasına "Rasulullah şöyle dedi" şeklinde doğrudan Rasûlullah'tan rivayet ettikleri hadislerdir. Âmiîd, İbn Hacıb, Şeyhu'l-Muvaffak ve diğer başkalarının tarifi böyledir.

* Mürsel hadisin hüccet/değil olup olmayacağı noktasında âlimler farklı görüşler serdetmişlerdir.

1. Mutlak Kabul: İmam Mâlik, İmam Ebu H. ufile, bu ikisinin mezheplerindeki fıkahçılarımlıhepi ve Mu'tezile'nin çoğunluğun, ikiriivayetten birinegün: Ahmed İb. Hanbel ve Ebu Davud, mürsel hadisin mutlak olarak hüccet olacağına kâildirler.

2. Mutlak Red: Eksir hadis intamlarına göre, mürsel hadis mutlak olarak hüccet/akbul edilmez; yalnız bu görüşe sahip hadisçiler, sahâbe mürsellerinin hüccet olup olmayacağı noktasında ihtilaf etmişlerdir.

3. Tafsil: İmam Şatîr'in mezhebine göre mürsel hadis, belli şartları taşırsa makbul, taşıyarsa makdûrur. İbn Receb "Şerhu İleri-Tirmizi"de (1/301) İmam Şatîr'in bu meseledeki idkâmı zikrettikten sonra muhteva olarak şunları demektedir: "-Bu söz, geryekten güzel bir sâdır:- Mürsel Hadis sahîhtir; vebelli şartlarla kabul edilir. Bu şartlardan bazıları hadisi irsal eden ravinin (mürsel) kendiyile alâkalıdır; vâç raneedir: 1- Mürsil'in, rivayeti kabul olunmayan hirmecrah veya meşhul ravilerden hiçbir rivayette bulunmamış olması. 2- Mürsil'in hadis hafızalarının isnatlarına muhtâf rivayetlerde bulunmuşlardan olması; eğer onlara muhalefet edenlerden ise rivayet ettiği mürsel hadis kabul edilmez. 3- Mürsil'in tabîinin büyüklüğünden olması. Çünkü tabîinin büyüklüğü ya bir sahâbiden ya da tabîinin büyüklüğünden hadis rivayet etmişlerdir. Ancak bunların dışındaki tabîinin vedahatta geyenler, rivayetleri kabul edilmeyen ravilerden debol bol hadis rivayetinde bulunmuşlardır. İşte bu şartlar, rivayetettiği mürsel hadisin kabul edilebilmesi için ravilerin üzerlerinde bulundurulması gereken özelliklerdir.

Ayrıca mürsel bir haberinkabuledilmesi için onu rivayet eden kimisinin, u haberin sahîh olduğunu ve bir adının bulundüğünü gösteren bir başka defille (hadisle) rivayetini güçlendirmesi şart koşulmuştur. Bu konuda daha detaylı bilgiler için bkz. er-Risale, s.461-471; Ma'rifetü Ulumil-Hadis, s.25-27; et-Tamîid, 1/19-39; el-Kifaye, s.384-397; Camiir-Tahsil, el-Bâisul-Hasis, Şerhu İleri-Tirmizi, 1/273-320; Ferahil-Magis, 1/134-155; er-Nukat,2/540. [T]

¹⁰² **Munkat' Hadis** ise: Senedinle sahâbeden sonra gelen râi (tabîin)nin düğüğü hadislerdir. Veya -bir başka tarîde göre- senedinle yalnızca bir ravinin düğüğü hadislerdir; ancak ardarda olmamak şartı ile senedinde birden fazla ravinin düğüğü hadislere de em unkar' hadis denilmiştir. [M]

nicemürsel hadisin asl ü esasının olmadığı, nicesinin demüsne'de hadislere ters düştüğü ortaya çıkıyordu. Bu sebeple İmam Şâfiî, usûl kitaplarında belirtilen şartları taşımayan mürsel hadislerle amel etmemeye karar verdi.

2. Daha önceki devirlerde ihtilâflı hadislerin arasını bulma konusunda yeterli kaidelerin tespir edilmediğine ve bu yüzden de onların içrihadlarına bazı hâlelerin girmiş olduğuna kanaat getirdi. Kendisi bunun için bir takım usûller geliştirdi, kırsaslar ortaya koydu; ve bunları bir kitap halinde tedvin etti ki, bu kitap İslâm hukuk metodolojisi (fıkıh usûlü) dalında yazılan ilk eser olma özelliğini taşıyordu.

Bahis konusu ettiğimiz hususlara örnek olma sadedinde şunu kaydedebiliriz: Anlatıldığına göre, İmam Şâfiî bir gün Muhammed b. Hasan'ın meclisine girer. İmam Muhammed, o sırada Medine alimlerinin, tek bir şahidin yemin ederek verdiği habere dayanarak hüküm vermelerini tenkit etmektedir ve : "Bu, Allah'ın kitabına bir ziyadeliştir" demektedir. İmam Şâfiî de "Haber-i vâhidle Allah'ın kitabına bir ziyadeliği yapılmayacağı sence sabit bir hüküm mü? (Yani sabit kanaatin bu mu?)" der. "Evet" cevabını alınca sözünü şöyle tamamlar : "O halde sen niçin Efendimiz'in 'Vâris için vasiyyet yoktur'¹⁰³ hadisine binaen

¹⁰³ Şahih bir hadistir. Buhari, Vesaya, 6; Nesei, Vesaya, 5; Ahmed el-B. Hambel, 5/267, 4/186, 187; Ebu Davud, Vesaya, 6; Tirmizi, Vesaya, 3; İbn Mace, Vesaya, 6; Tâ-yalisi, 1127; Abdürrezzak, Musannef, 16308; Taberani, el-Kebir, 8/159/160, no: 7615; Beyhaki, 4/264. Hadis, İsmail b. Ayyaş-Şamihîl b. Müslim el-Hay-lani-Ebu Ümame el-Bahili senet zinciriyle rivayet edilmektedir ve yukarıdaki cümle bu hadisin metninde geçmektedir. Zeylî hadisin tehlîhi mektasında de-miştir ki: İmam Ahmed, Buhari ve bir grup hadîşçi: "İsmail b. Ayyaş'ın Şamihîlardan rivayet ettikleri hadisler sahihtir. Hicazlılardan rivayet ettikleri ise sahih değildir. Bu hadis ise Şamihîların rivayet ettiklerinden değildir." demişler-dir. İmam Tirmizi ve Hafız da bu hadisin hasen derece de bir hadis olduğuna be-lirtmişlerdir: et-Telhis, 3/92. Hadise delil mahiyetinde daha pek çok rivayetler vardır, bkz. Nasb'ı-Râye, 4/403-404. [T]

"Vârise vasiyyette bulunmak caiz değildir" diye hükmediyorsun? Halbuki Allah şöyle buyuruyor: "Sizden öleceğini anlayan kimse, geriye hayır/mal bırakacaksa, onu anası, babası ve akrabaları için, münasip bir tarzda vasiyet etmesi size farz kalındı. Bu, müttakiler üzerine bir borçtur."¹⁰⁴ İmam Şâfiî daha bu kabil pek çok şeyler serdedince, İmam Muhammed konuşmasını kesmedurumunda kalır.¹⁰⁵

3. Bazı sahih hadisler, fetva vazifesiyle muvazzaf tâbiin fıkıhçılara ulaşmıştır. Bu durumda onlarda kendi r'ç'leri ile ihtilâf etmişler veya nassların umum ifadelerine tabi olmuşlar, ya da bu husustasahâbe-i kirâm'dan gelen nakillereiktida etmişler ve fetvalarını da bu şekilde vermişlerdir. Tâbiinden sonraki tabakaya (tebe-i tâbiin) gelindiğinde, söz konusu sahih hadisler tamamen günyüzüne çıkmıştır. Lakin bu sefer de dönemin fakihleri, günyüzüne çıkan o hadislerin, kendi memleketlerindeki yerleşik amele ters düştüğü ve yöre alimlerinin ihtilâfsız yapa geldikleri sünnete zıt olduğu gerekçesiyle, bu kabil sahih hadislerle amel etmediler. Zira onlara göre bir hadisin, yerleşik sünnete ters düşmesi, o hadisin sıhhatini zedelemektedir ve onu delil olmaktan düşüren bir illet hâlini almaktadır. Veya bu tür sahih ha-

¹⁰⁴ Bakara, 2/180 [A]

¹⁰⁵ Yani söz konusu ayet, varise vasiyet yapmanın caiz olduğunu bildirmektedir. Oysaki haber-i vâhid olan "Lâ vasiyyete il vâris..." hadisi, varise vasiyetin caiz olmadığı hükmünü getirmektedir ki, bu hüküm mezar ayetindeki hükme ziyade bir hükümdenektir. Esasen, mirasın taksimini -bir ölçüde- ölenin irâsiyatiline bakan bu ayeti, Nisa suresinin 11 ve 12. ayetleri nesbetmiş ve yapılacak taksimatın kimene kadar pay verilmesi gerektiğini her bir şâkilceşâkiye beyan etmiştir. Bu nokradan bir değerlendirmeye gidince, İmam Şâfiî'nin (Bakara, 180)'deki hükmü, haber-i vâhi ile hükümlü ziyade olduğuna dair görüşü -buraya muhtas olmak üzere- tenkid görebilir; zira haber-i vâhid değil, bir başka ayetle hüküm değiştirilmiştir burada. Fakat İmam Şâfiî, bu ayeti mensuh kabul etmiyorsa, o zaman durum değişir; kendi içinde mütakâbetli hale gelir. [M]

disler, tebe-i tâbiin döneminde ortaya çıkmadı da; belki daha sonraki nesilde hadisçilerin, farklı hadis tariklerini toplama yolundaki gayretleri sonucunda; ve bunun için değişik yörelere seyahatler düzenlemeleri ve oralarda ilim erbabını araştırmaları neticesinde günyüzüne çıktı, iştilar etti

Nice hadisler var ki, onu sahâbeden bir veya iki kişi rivayet etmiş, onlardan da ancak bir veya iki râvi o hadisi rivayet etmiştir ve bu durum böylece devam etmiştir. Dolayısıyla bu kabil pek çok hadis fikhîçılara ulaşmıştır; ancak hadis tariklerini bir araya toplayan ve onları ezberleyen hadis hafızları döneminde ortaya çıkmıştır. Örneğin sadece Basralıların rivayet ettiği nice hadis-i şerifler var ki, sair belâlerdeki âlimlerin onlardan haberdar olmadıkları görülmüştür.¹⁰⁶

İşte bu gerçekten hareketle İmam Şâtî şöyle bir açıklama getirir: Sahâbe ve tâbiin uleması, bir meselede önce hadise baş vururlardı. Eğer onda aradıkları cevabı bulamazlarsa, bu sefer istidlal yollarından birine revessül ederlerdi. Şayet bundan sonra meseleyi çözer mahiyette bir hadis ortaya çıkarsa, kendi içtihadlarından vazgeçer, o hadisi esas alırlardı. Durum böyle olunca ise fikhîçilerin sonradan günyüzüne çıkan sahih hadislerle amel etmemeleri, o hadislerin sıhhatini zedelemesiz. Ancak onlar, böyle bir hadisten haberdar olmuşlar ve onun sıhhatini zedeleyen illeti de açıklamışlarsa o takdirde söylenecek söz kalmaz

¹⁰⁶ O zamanki toplumlarında hep çok kapalı bir kutuyabenzememi, seyahatları çok zor ve zahmetli olması ve onlara mecburi bir ihtiyaç da duyulmayışı şehirleri ayrı ayrı kaplar hâline getirmiştir. Hadis ve ilim talebi uğrunda yapılan yolculuklar ve bunun çok rağbet görmesi ise, şehirler arasında irtibatı sağlamış ve kısa zamanda şehirler birleşik kaplar gibi bir hâle geçerek birinden mevcur bulunan ilme diğerleri de sahip olmuş, bunun sonucunda da hadislerin yokûmuna ulaşmasını yanında, hadis lafızları bezzerlik arzenneye başlamış, giderek teçride de bir birlik meydana gelmiştir. [M]

Buna örnek olarak “Kullereyn” hadisini¹⁸⁷ verebiliriz. Bu hadis sahihtir; pek çok tarikle de rivayet edilmiştir, ve bunların çoğu Velid (veya Ebu'l-Velid) b. Kesir'e dayanmaktadır. Bu zat, Muhammed b. Ca'fer b. ez-Zübeyr'den veya Muhammed b. Abbad b. Ca'fer'den; o, Ubeydullah b. Abdullah'tan; ve o ikisi de İbn Ömer'den nakletmiştir kullereyn hadisini. Ebu Velid b. Kesir'den sonra hadis pek çok tariklere ayrılmış ve iyice yaygın hale gelmiştir. Hadisin senedindeki bu iki ravi (Muhammed b. Ca'fer ve Muhammed b. Abdâl) her ne kadar sika (güvenilir) ravilerden olsalar da, fetva vermeve ehil olan ve insanların kendilerine dini konularda baş vurdıkları simalardan değildirler.

Bu kulleteyn hadisi, ne Said b. Müseyyeb ne de Zühri devrinde ortaya çıkmıştı, yani bilinmiyordu; dolayısıyla ne Mâlikîler ve ne de Hanefiler onunla amel etmişlerdi. Ancak İmam Şâfiî, onun günvüzüne çıktığı devri idrak ettiği için sözkonusu sahih hadisle amel etmişti.

Meclis muhayyerliği hadisini¹⁸⁸ de bir ikinci misal olarak kaydedebiliriz: Çünkü bu hadis, saltâbeden İbn Ömer ve Ebu

¹⁸⁷ Sahih bir hadistir. Ebu Davud, Taharât, 33; Nesâi, Taharât, 43; Tirmizî, Taharât, 50; İbn Mâce, Taharât, 75; Dârimî, Vudû, 55; İbn Cavad, el-Münreka, 45; Tahavî, Şerhu Meâinil-Âsâr, 1/15; İbn Hibban, 1249-İhsan; Darakutni, 1/13, 14, 15, 17; Beyhâkî, 1/26, 261. Bu rivayetlerin hepsi Ebu Usame-Velid b. Kesir-Muhammed b. Ca'fer b. Zübeyr-Abdullah b. Abdullah b. Ömer-Abdülâzîz b. Ömer isnadlarıyla yaceredilmektedir. Hakîm, (1/132)'de bu hadisle alakalı: “Bu hadis, Buhârî ve Müslim'in kıtasatı-buhâlikleri şartlarına uygun sahib bir hadistir” demektedir. Bkz. Nazhur-Râye, 1/104-111; et-Telhis, 1/16-20; el-İmân, 1240. [T]

Kulleteyn hadisi: İbn Ömer'denmiştir ki: İslâm'ın yerele bulunup yarıcı hayvanların uğrağı olansuyunmen nizolup olmadığınca dair Rasûlullah'a salsoruldugunu iittin Cevaben buyurdular ki: “Eğer su ikikulleyle uluşursa (büyük kulp-yaklaşık yarımm), böyle bir su pışık rıqarız ve onu hiçbir şey demecis kılınmaz” (Ahmed b. Hanbel, 2/23, 27, 107; Dârimî, Vudû, 55; Nâziye, 4/104. [M])

¹⁸⁸ Buhârî, Büvü', 19, 22, 42-47; Müslim, Büvü', 43, 45, 46; Ebu Davud, Büvü', 51, 53; Tirmizî, Büvü', 26; Nesâi, Büvü', 9, 14; İbn Mâce, Ticâret, 17, 18; Ahmed b. Hanbel, 2/4, 9, 52. [M]

Hureyre'nin kendisiyle and ettiği ve pek çok tariklerle rivayet edilmiş olan sahih bir hadis-i şeriftir. Fakat fukaha-i seb'a ve çağdaşları döneminde ortaya çıkıp tanınmadığı için, onlar bu hadis-le amel edememişler ve gereğince hükmedememişlerdi. İmam Mâlik ve Ebu Hanîfe ise "Bu durumu hadisin sıhhatini zedeleyen bir illet saymışlar ve onunla amel etmemişlerdi. Ama İmam Şâfiî, bu hadisle amel etmiştir.

4. Sahâbe görüşleri, İmam Şâfiî asrında derlenip bir araya getirilmişti. Gerçekleştirilen bu derleme çalışması sonucunda sahâbe kavillerinin sayıca çok fazla olduğu, aralarında bir sürü farklılıklar bulunduğu ve bu ihtilâfların da hayli derince olduğu gerçeği ortaya çıkmıştı. İmam Şâtü, sahâbe içtihadlarından bir çoğunun sahih hadislerle muhalif olduğunu gördü; zira hersahâbiye bütün hadisler ulaşmamıştı, dolayısıyla da herbiri kendi re'yi ile içtihadetmişti. Yineo, selefın bu türlü durumlarda kendi içtihadlarını bırakıp daima hadise müracaat ettiklerine şahit oldu. Bunun üzerine İmam Şâfiî kendisi de, sahâbenin üzerinde

Bu hadis; Abdullah b. Ömer ve Hâkim b. Hâzım'dan iki ayarîde gelmektedir. İbn Ömer'in rivayetinde "Aho vesatıcı kimseler, birbirlerinden ayrılmadıkça alış-verişten vazgeçme hakkına sahiptirler; ancak muhayyerliği şart koşmaları durumunu hariç" şeklinde ve İmam Mâlik'in Muvatta'sında da "Aho vesatıcıdan her biri, birbirinin yaundanaymadıkça alış-veriş bozma hakkına sahiptirler; ancak muhayyerlik şartıyla yapılan alış-veriş müstesna" şeklinde arid olmak suretiyle ortaya çıkmıştır. Enterasıdır bu hadis. İmam Mâlik, Muvatta'sında rivayet ettiği hâle, kendisi onunla amel etmiştir. [A]

Beğavî, Şerhu's-Süneninde (8/39) şöyle der: "Aho-veriş yapan kimselerin mekan muhayyerliği konusunda ihtilâf edilir. Ekseralimlere göre: Aho vesatıcı, alış-veriş mekânından bedenleri ile ayrılmadıkça müddetçe şartı ile hımeveya kabul etme arısında muhayyerdirler. B u görüş, İbn Abbas, Ebu Hureyre, Abdullah b. Amr, Hâkim b. Hâzım'dan nakledilmiştir; Abdullah b. Ömer, Ebu Berze el-Eslemî bu görüştedirler; ve Kadi Şareyh, Said b. Müseyreb, Hasan Basri, İbnü'l-Mübarek, İmam Şâfiî, İmam Ahmed, İshak, Ebu Ebevd, Ebu Sevr de aynı mezheptedirler. İbrahim en-Nehai de denmiştir ki: "Mekan muhayyerliği sabit olmaz; karşılıklı kabulle alış-veriş tahakkuk eder, bağlayıcı olur; İmam Mâlik, Şeytan Sevrî ve Ashab-ı Re'yin de görüşü bu mertebedir. [T]

ittifak etmedikleri görüşleriyle and etmeyi terketti ve “Onlar da insan, biz de insanız!”¹⁰⁹ diyerek, nihayet onların da bizim gibi insanlar olduğunu ve hata yapabileceklerini ifade etti.

5. İmam Şâfi bazı fakihlerin, şeriatın cevaz vermediği re'y (şahsî görüş) ile delil olarak kabul ettiği kıyası birbirine karıştırdıklarını, her ikisini bir tuttuklarını ve hatta bu re'yi bazen ‘istihsan’¹¹⁰ diye isimlendirdiklerini gördü. Burada re'iden maksadını: Muhtemel bir zorluk ya da bir maslahatın bulunabileceği şeyin (mazinne), herhangi bir hükme illet kılınmasıdır. Halbuki kıyas, illetin nassla belirlenmiş bir hükümden çıkarılma ve (hakkında nass bulunmayan meseleye aynı) hükmü verme işlemidir. İmam Şâfi, bu kabil re'ye dayalı çıkarımları tamamen reddetti ve dedi ki: “İstihsanda bulunan kimse, kendisini Şâri

¹⁰⁹ İmam Şâfi'nin sahâbe hakkında söylenmiş olduğu benzer bir sözlü, İmam Azan Ebu Hanîfe Hazretleri'nin tabiin hakkında söylediği ile nakledilir: “Allah Rasûlü'nden gelen hadisler, başımız göğümüz üstüne. Sahâbe'nin görüşleri noktasında ise muhayyeriz. Tabi'in ihtihadlarına geline, biz de insanız, onlar da.” (Bkz. Muhammed Zehvî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirîn*, c.1, s.131. Dâru'l-Kalem, Beyrut.) Bu sözün İmam Şâfi'ye nisbet edilmiş olmasının sebebi ise şöyledir: Ebu Rey'e'nin benzer bir sözüne cevap verdiğinde M. Ebu Şehbe'nin şu sözünü kullanmalarını ayırtan burayaderecettin ve lüzumla buluyoruz: “Biz cema'hâbe'yi normal bir insan olarak görüyorduk ancak Rasûl'ün terbiyesi onların din ve ahlak yönünden mukemmül, şahsiyetleri bakımından insanlığın yitice bir razi/kamel oldukları kabul ediyorduk. Hz. Peygamber'in terbiyesi sayesinde onlar bu risaletibürün insanlığa taşınmayacak olmuştuklardı. Tabii ki biz, Hz. Peygamber'in ashabı gibi oldukları şeklide tasavvur ederken, ihlas sahibi olan imamlara bağli olan, din ve ahlaki öğretilerini öğretilerimiz için ahlaki kastediyoruz; yoksa muvafık vummedler zaten sâdehîrîdîr. Aynı şekilde biz ahlaki yalan söylemekten ve hadis uydurmaktan beri olduklarını söylüyoruz; fakat bununla onların tamamı muvafık oldukları nassın olduğunu kastediyoruz.” (Bkz. M. Ebu Şehbe, *Hadis Müdafası*, s.348. Mrc. Mehmet Görmez- M. Emin Özağar, Ankara 1990.) [M]

¹¹⁰ İstihsan: Zorluk ve maslahatın galip bulunması re'y yolu ile hükme illet/sebeplendirilme demektir. [M]. İstihsan hakkında bkz. *Kavlatü'n-Nâzîr*, 1/407; el-Müvcedde, 451-454; Anâid, el-İhkâm, 4/156; el-Müvcedfâ, 1/275; el-Lem'e, s.67; Usûlû's-Sen'at 2/204; Nihayetü's-Sevâ, 3/167; Fevâidü'l-Rahanevîr, 2/320; el-Fıkam, 2/112; İrşâd-ı Fuhtûl, s.241. [T]

(kanun koyucu) makamına oturtuyor demektir". Onun bu sözünü İbnü'l-Hâcib, 'Muhtasarü'l-Uşûl isimli eserinde nakletmiştir.¹¹¹

Bu beşinci maddeye örnek olarak "yetimin rüşde ermesi"¹¹² meselesini getirebiliriz; zira bu, gizli-kapalı bir hadisedir. İstih-sanda bulunan fakihler ise rüşdün muhtemel bulunurluk yaşını -ki yirmibeş yaşıdır- rüşdün yerine ikame etmişler ve buna bağlı olarak da: "Yetim, bu yaşa nlaştığında malı kendisine teslim edilir" dediler ve bunun bir istih-san olduğunu, aslında kıyasa göre gerçek rüşd emaresi belirmedikçe malının kendisine teslim edil-menesi gerektiğini beyan etmişlerdir.

Kısaca belirtmek gerekirse İmam Şâfiî, önceki fakihlerin yap-mış oldukları bu gibi işleri görünce, fıkıh ilmini yeni baştan ele aklı ve sonuçta derli-toplu bir hukuk metodolojisi (fıkıh usûlü) tesis etti. Bu usûle bağlı olarak da ferî meseleler çıkardı, kitaplar tasnif etti; pek çok hayırlı çalışmalarda bulundu ve insanlığa fay-dalı oldu. Belli fakihler de onun etrafında hâlelendiler; onun ki-taplarını ihtisar ettiler, şerh ettiler, istidlallerde bulundular ve nice tahrirler gerçekleştirdiler; sonra da değişik ülkelere dağıldılar ve gittikleri yerlere onun mezhebini götürdüler. Böylece Şâfiî mez-hebi de İslâm toplumuna yayılmış ve yerleşmiş oldu.

D. Ahmet b. Hanbel ve Mezhebi¹¹³

Muhterem müellif Şah Veliyyullah Dihlevî, "fukaha mez-hepleri arasındaki ihtilâflar" hakkında özlü bilgiler sunduğu bu

¹¹¹ İmam Şâfiî'nin bu sözünü, İbn Hâcib'in mezkûreserinin perhiozan 'Şerhu Muhtasaril-Uşûl'ünde Adududdîn el-İcî (v. 756-1355) rivayet etmiştir. [M]

¹¹² Rüşd: Akıl-bâliğ olmama yanında, mâlî tasarrufları yerli yerinde yapabilme me-tlesidir. Bazıları buna ilaveten dinî yaşantısının da güzel olması (adâlet) şartını ararlar. [M]

¹¹³ Ahmed b. Hanbelî anıların bu bölüm, tarafımızdan buraya ilave edilmiştir. [M]

bölümünde İmam Mâlik, İmam Ebu Hanîfe ve İmam Şâfiî ve mezhepleri üzerinde duruyor; lakin İmam Ahmed'i bir sonraki "ehl-i hadis ve ashab-ı re'y arasında ki ihtilâfların sebepleri" bölümünde ehl-i hadisın imamlarından olma yönünü ön planda tutmuş, orada bahis-mevzu etmiştir. Vaki İmam Ahmed müçtehid hadisçilerdendir ve onun hadisçiler sınıfında sayılması, fukaha sınıfı içerisinde sayılmasından daha isabetli olabilir. Kırkbin kûsur hadis içeren meşhur Müsned'ini derlemiştir. Ancak arkasından Hanbelî mezhebinin teşekkül edip, tâ günümüze kadar müntesipleri devam edegelen dört hak mezhepten biri olarak kalması, gerçeği göz ardı edilemez.

Ahmed b. Hanbel b. Hilâl ez-Zühelî eş-Şeybânî el-Mervezî, Bağdat'ta yetişmiştir. İlim yolunda Kufe, Basra, Mekke, Medine, Yemen, Şam ve Cezîre'yi dolaştı. Önce İmam Şâfiî mezhebi üzere fıkah tahsil etmiş, daha sonra müstakîl içtihadla bulunmuş ve mezhep imamı olmuştur. Süfyan b. Uyeyne, İbrahim b. Sa'd, Yahya el-Kattân, Hüseyin b. Beşir, Mu'temir b. Sükyman, İsmail b. Aliyye, Vekî b. el-Cerrâh ve Abdurrahman b. Mehdi gibi büyük muhaddislerden hadis tahsil etmiş, kendisinden de Buhari, Müslim, Ebu Davud başta olmak üzere Abdürrezzak b. Hammâm, Yahya b. Âdem, Vefid b. Hişam b. Abdülmelik et-Tayâlisi, Esved b. Anır ve Muhammed b. İdris eş-Şâfiî –İmam Şâfiî, İmam Ahmed'den hadis tahsil eder, o da ondan fıkah ve ilim tahsil ederdi- gibi müasırları rivayette bulunmuştur.

İbrahim Harbî demiştir ki: "Üç büyük zata yetiştim, onlar gibisi bir daha yeryüzüne gelmeyecektir ve kadınlar onlar gibi çocuk doğurmaktan acizdirler: 1. Ebu Ubeyd b. Kâsım b. Şellân'ı gördüm, tıpkı içine ruh üflenmiş büyük bir dağ gibiydi. 2. Beşir b. Hâris el-Hâfî'yi gördüm, o da sanki bütün vücudu baştan aşağı akılla doldurulmuş bir insan misaliydi. 3. Ahmed b. Hanbel, o ise sanki Allah önceki bütün âlimlerin ilimlerini onda

dercetmiş, dilemediğini ifşa ediyor, dilemediğini kendine saklıyor bir âllâme gibiydi.” Halîfe Me'mun döneminde Kur'anın mah-luk/yaratık olup olmadığı fitnesinden bu inanı da nasibini almış, resmi ideolojîyi kabul etmediği için işkence görmüş ve hapse atılmıştır. Fakat o metanet göstermiş ve baskılara boyun eğmemiştir. H. 164 yılında doğmuş olan İmam Ahmed, 241/855 senesinde Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Üçüncü Bölüm

EHL-İ HADİS VE
ASHÂB-I RE'YİN İHTİLÂF
SEBEPLERİ

HADİSÇİLER VE RE'YCİLERİN İHTİLÂF SEBEPLERİ

I- HADİS EKOLÜ

A. Hadis Ehlinin Özellikleri

*1- Re'ýden ve kayastan başlanmazlar ve zaruret bulunmadıkça fetva vermez, hüküm istinbatında bulunmazlardı*¹¹⁴

Gerek Said b. Müseyyeb, İbrahim en-Nehai ve Zühri'nin yaşadığı asırla, gerek İmam Mâlik ve Süfyânî's-Sevrî¹¹⁵ devrinde ve gerekse daha sonraki asırlarda re'ye dalmayı hoş görmeyen bir ulema sınıfı daima bulunurdu ki, bunlar başka çıkar yol bulamayıp çârâçâr kalma (zaruret) halleri müstesna, istinbatla

¹¹⁴ Bu özelliklerin neler olduğu gösterilmiştir başkılar, esas metinden hareketle tarafımızca yazılmıştır. [M]

¹¹⁵ Süfyân b. Said b. Mesruke's-Sevrî: Ebu Abdullah diye künyesi vardır. Kendisi tabiidendir. Aynı zamanda fakih, fakva ve zühdi ile tanınmış bir hadîşçidir. Şii düşünceye sahip olduğu da soylenir. Kendisinden kadılık yapman istemiş fakat kabul etmemiştir. Bunun üzerine saklanarak hıyarını sürdürmüştür; halife kendisini aramışsa da bulunamazmıştır. Wasra'da 161/778 senesinde vefat edeneye kadar gizli bir hıyar sürdürmüştür. [M]

hüküm çıkarmaktan ve fetva vermekten sakınırlar; ve himmetlerinin çoğunu Rasûlullah'ın (s.a.s.) hadislerini rivayet etmeye ayırırlardı.

Abdullah b. Mes'ûd'a (r.a.) bir meslek hakkındaki görüşü sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Allahın sana helal kıldığı bir şeyi haram kılmaktan veya haram kıldığı bir şeyi de helal kılmaktan nefret ederim."¹¹⁶

2- Hadisçiler, olmanış dayılar hakkında hükümvermezlerdi

Muaz b. Cebel¹¹⁷ (r.a.) ise: "Ey insanlar! Belâ (problem meydana) gelmeden (çözümaramada) acele etmeyin! Çünkü Müslümanlar içinde elbet kendilerine soru sorulduğunda cevap verebilecek kimseler bulunacaktır demiştir."¹¹⁸ Henüz gerçekleşmemiş hadiseler üzerinde fikir yürütmenin, olmadık olaylar hakkında söz söylemenin iyi bir davranış olmadığına dair Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd (r. anhum) gibi sahabilerden de benzeri rivayetler vardır.

İbn Ömer (r.a.), Cabir b. Zeyd'e hitabere: "Sen Basra fakihlerindensin. Sakın, Kur'an nassı veya uygulanagelen bir sünnetin dışında bir şeyle fetva vermeye kalkışma. Şayet bu ikisinin dışında bir şeyle fetva verirsen hem kendin helak olursun, hem de başkaların helak edersin" uyarısında bulunmuştur.¹¹⁹

Ebu'n-Nadranlar: "Ebu Seleme, Basra'ya geldiğinde ben ve Hasan el-Basri¹²⁰ ona ziyarete gittik. Hasan el-Basri'ye hitaben de-

¹¹⁶ Dârimî, Mukaddime, 19 (I/55) [T]

¹¹⁷ Muaz b. Cebel el-Ensâri: Sahâbînin büyüklerinden ve bilgilerindendir. Otuz üç veya otuzsekiz yaşındaiken 18/639 senesinde vefat etmiştir. [M]

¹¹⁸ Dârimî, Mukaddime, 19 (I/56). Hadîs: "Ve izâ tâlâ vafika - Egerkonusursa muvaffakıdır" ziyadesi vardır. [T]

¹¹⁹ Dârimî, Mukaddime, 20 (I/59) [T]

¹²⁰ Ebu Said Hasan b. Yezâr el-Basri: H. 21 yılında Medine'de doğmuş tabiin âlimlerindendir ve Basralıların imamıdır; fakihdir, fâkih ve zahid bir zattır. 110/728 senesinde Basra'da vefat etmiştir. [M]

di ki: 'Sen öyle bir Hasan'sın ki, Basra'daki hiçbir kimse sana kavuşmak kadar sevinli değildir bana. Ama bununla beraber bana serin kendi re'îninle fetva verdiğiine dair bazı sözler nakledildi. Zihar, Kitâb veya Sünnet dışında kendi re'îninle fetva vermiyeesin!'¹²¹

İbnü'l-Münkedir de şöyle demiştir: "Âlim, Allah (c.c.) ile kulları arasındaki ilişkiyi düzenleme işine girişmiştir; bu sebeple biran önce kendisine çıkış yolu aramalıdır."¹²²

Bir defasında Şa'bî'ye "Siz âlimlere bir soru sorulduğu zaman ne yapıyordunuz, nasıl davranıyordunuz?" denilmişti "Tam da bilenine sordun bunu. Bir âlime herhangi bir mesele sorulduğunda vâkıdaki âlim arkadaşına, 'Onlara fetva ver' diyerek cevap verne işini ona yüklemek isterdi. Lakin söz gider gelir, nihayet ilk âlime geri dönerdi" buyurmuş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: "Şu kimseler sana Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) bir hadis rivayet ederler ise onu al. Fakat kendi re'îleriyle birşey söylerlerse onu da hellâya at!"¹²³

Bütün bu olayların ve sözlerin hepsini Darîmî rivayet etmiştir.

3- Hadisîler, bütün himmetlerini hadis toplamaya ve rivayet etme işine vermişlerdi

Sözkonusu temel anlayışın sonucunda bütün İslâm memleketlerinde hadis-i şcrifleri ve âsâr (sahâbe vetabiînin söz ve uygulamalarını) redvin etme, sahifeler ve nüshakaryazma faaliyetlerini hızla yavıldı; hatta öyle oldu ki ehl-i rivayetten olup da eserler vücûda getirmeyen, yahut ihtiyâç duydukları hadis ve haberleri içenen sahife ve nüshaları olmayan kimseler az bulunur oldu. Bu sebeptendir ki o devrin büyük hadis imamları, Hicaz, Şam, Irak,

¹²¹ Darîmî, Mukaddime 20 (1/58-59) [T]

¹²² Darîmî, Mukaddime 20 (1/53) [T]

¹²³ Darîmî, Mukaddime 23 (1/67) [T]

Mısır, Yemen, Horasan gibi diyarlar arasında meclis dokumaya başladılar; ulaşabildikleri kitapları derlediler, değişik nüshaları araştırdılar ve garip hadislerin ve nadir haberlerin aşını-esasını öğrenmek için uzun boylu çalışmalara giriştiler. Bu âli-himmet zatların gayretli çalışmaları sonucunda, hadis-i şerifler ve âsâr (sahâbe ve tâbiîn sözleri) daha önce hiçbir kimsenin toplamayı başaramadığı miktarda büyük bir yekûn olarak bir araya toplandı; ve o zatlara, daha öncekilerden hiçbir kimseye müyesser olmayan başarılar müyesser kılındı. Bu şekilde hadislerin farklı rivayet tariklerini öğrenme çabaları neticesinde pek çok yeni şeyler ortaya çıktı. Bazen bir hadisin yüz ve daha fazla tariklerini topladıkları olurdu. Değişik varyantları ile nakledilen bu çoktariikli (senetli) hadisler birbirlerini tamamlıyordu; birinde gizli kalan nokta diğesinde açığa çıkıyor, eksik olan yerler diğeriyle kapatılıyordu. Böylece onlar, hangi hadisin ne derece garip ya da müstefiz (meşhur) olduğunu öğrenmişler; mütâbi ve şâhid olabilecek hadisleri inceleme inkam bulmuşlardı ve daha önce ferva ehli fıkıhçılara gizli kalan pek çok sahih hadisleri ulaşımlar, daha açıkçası büyük bir hadis külliyyatına sahip olmuşlardı.

4- Hadisçiler; hadisi başkalarından daha iyi bilir

İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel'e şöyle demiştir: "Sizler, sahih haberleri/hadisleri bizden daha iyi bilirsiniz. Bir sahih habere ulaştığınız zaman onu bana da bildirin ki bende onunla amel edeyim; hadis, Kûfe, Basra veya Şam kaynaklı olmuş farketmez." (Bunu Kemal b. el-Hümâm zikretmiştir.)

Bu meydana nice sahih hadis-i şerifler var ki, hususi olarak belli bir belde ehli, yahut sadece bir âile fertleri tarafından rivayet edilmiştir. Örneğin: Şamlıların, Iraklıların veya hassaten Ehl-i Beyr'in rivayetleri.. Bürcey'din, Ebu Bürde¹²⁴ tarikiyle Ebu

¹²⁴ Bürde b. Ebu Musa el-Eş'ari, kadı ve emir idi. H. 102 yılında vefat etmiştir [M]

Musa'dan¹²⁵ aldığı hadisleri kaydettiği nüshası veya Amr b. Şu-ayb'ın, bahası ve dedesi yoluyla elde ettiği hadisleri topladığı nüshası gibi. Veya az rivayette bulunan ve pek tanınmayan bir sahabinin rivayet ettiği ve bu yüzden de kendisinden az bir topluluğun nakletmiş olduğu hadisler gibi... -İctva ehlinin geneli, bu nevi hadis-i şeriflerden habersiz kalmıştır.-

Böylece her beldenin sahâbe ve tabiin fakihlerinin rivayet ettikleri hadisler ve vermiş oldukları fetvalar, bu hadisçilerin ellerinde bir araya toplanmış oldu. Onlardan evvel hiçbir kimse böyle bir şeye güç yetiremiyordu; ancak kendi beldesinin ve ashabının hadislerini toplayabiliyordu. Daha önceki kimseler, hadis ravilerinin isimlerini bilme ve onların adalet mertebelerini tespit etme mevzuunda sadece kendi gözlemlerine ve bulabildikleri kanileri değerlendirme sonucunda elde ettikleri kanaatlere dayanıyorlardı. Bu dönemde ise hadisçiler, sözkonusu ilme ayrı bir önem verdiler ve derinlemesine onun içine daldılar; bu sahada yapmış oldukları pekçok araştırmalar ve tedvinlerle onu müstakil bir ilim hâline getirdiler. Ayrıca hadislerin sıhhatli olup olmadığını dair hüküm verme konusunda da geniş araştırmalarda bulundular, ince kritikler yaptılar. İşte bu kritikler, münazaralar ve tedvinlerle (bazı hadislerin senetlerindeki) irtisal ve inkıta halleri gibi kapalı kalmış olan nice karanlık noktalar onlar için aydınlık hale gelmiş oldu.

5- Meşhur hadisçiler döneminde tedvin edilen hadisler, önceki asırlara nisbetle oldukça fazladır

Özellikle Süfyan-ı Sevri, Veki ve emsali hadisçiler var gücüyle

¹²⁵ EbuMusa Abdullah b. Kays el-Eş'arî Kardeşlerinden ve kavminden olmuş bir heyetle Resulullah'a (s.a.s.) gelmiş ve hep birlece Müslüman olmuşlardır. Resulullah (s.a.s.) ile birilke Hayber ve sonrasında gazide de hazır bulunmuşlardır. Hz. Ömer dönemindeki kadırlardır. Sıffin Savaşında Hz. Ali tarafında yer aldı ve meşhur hakem olayında hakem seçildi. Karpı hakem onun doğruluk ve safiyetinden istifade ile onu aldı. H. 44/665 tarihinde vefat etti. [M]

çalışıyorlar, mükemmel bir cehd sarfiliyorlardı; buna rağmen yine de 1.000 (bin) rakamının altında muttasıl-merfû hadis ancak elde edebilmişlerdi. Nitekim Ebu Davud es-Sicistânî Mekke ehline gönderdiği bir risalede bu gerçeği belirtmektedir.¹²⁶

Oysa sözünü ettiğimiz tabakadaki muhaddisler ise, 40.000 (kırk bin)e yakın hadis rivayet etmişlerdi. Dahası İmam Buhârî'nin Sahih'ini 600.000 (altıyüz bin) hadisin içinden, Ebu Davud'un da Sünen'ini 500.000 (beşyüz bin) hadisin içinden ihtisarettiği tarihi bir vak'adır.

İmam Ahmed b. Hanbel, Müsned'ini Rasûlullah (s.a.s.)'ın hadislerini tınnunada bir nizan, bir mihenk olabilecek şekilde hazırlanmıştı. Öyleki bir had'ıs, bütün tarihlerinden tek bir tari-kiyle de olsa Müsned'de varsa, o hadisin bir aslı vardır, yoksa yoktur, haline gelmişti.

Bu devrin dev had'ıs imamları ise şu zatlardır: Abdurrahman b. Mehdi (v. 198/813), Yahya b. Said el-Katrân (v. 198/813), Yezid b. Harûn (v. 206/821), Abdürrezzak (v. 211/836), Ebu Bekir b. Ebu Şey-be (v. 235/849), Müsedded (v. 228/843), Henûâd b. es-Sehri (v. 243/857), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), İshak b. Râhîveyh/Râhe-veyh¹²⁷ (v.228/843), Fazl b. Dükcân (v. 219/834), Ali b. el-Medîni (v.

¹²⁶ Ebu Davud size konmuş Risâle'de, kendilerinden öncekilerden hadis toplamada hassas davranan kimselerin yüksek rakamlara ulaştıklarını belirtiyor ve örnek olarak da el-Hasan b. El-Hüfî'nin 900 hadis cen' ettiğini söylüyor. Bkz. Ebu Davud, Risâletü Ebi Davud ilâ Ehl-i Mekke, s. 47, Nqr. Muhammed b. Latîf es-Sabbag, Beyrut, 1405. [M]

¹²⁷ Bu gibi isimler nazîvcüleri göre, Râheveyh, Zencüveyh şeklindedir; had'isçilere göre ise Râhüve- Zencüveyh şeklindedir. Okunur. Had'isçiler "veyh" şeklindeki okunmayı sevmeyizler. İbn Hacer, İbrahim Netaûn "Veyh, şeytanın bir ismidir" dediğini söylüyor. Bkz. Muhammed Zâhid el-Keiserî, Fıkhu Ehlil'İrâk ve Had'isihun, (Hanefî Fıkhuun Esasları), s.60, Abdülfettâh Ebu Gudsâ'nın düştüğü dipnot, Çevr. Abdülkadir Şener-M. Conal Sofuoğlu, Diyanet Yayınları, Ankara, 1991. [M]

234/848) ve akranları. İşte bunlar, muhaddisler topluluğunun ilk kurmaylarıdır, önde gelenleridir.

Bu isimler içerisinde muhakkik âlim olanlar, rivayet ilmini iyice öğrenip hadislerin derecelerini tam kavradıktan sonra fıkıh sahasına yöneldiler.

6- Muhaddisler, belli bir mezhebin taklitçisi olmamışlardır

Hiçbiri, geçmiş imamlardan birine –kim olursa olsun– körü körüne bağlanma taraftarı değildi; ve bu hadisçiler arasında belli bir mezhebi taklit etme¹²⁸ gibi ortak bir görüş de yoktu. Çünkü onlar, mevcut mezheplerden her birine değişik noktalar da ters düşen nice hadisler ve âsâr biliyorlardı. Bunun doğal sonucu olarak da onlar, hadisi şerifleri, sahâbe, tâbiîn ve müçtehidlerin görüşlerini araştırmaya giriştiler; bunu da kendilerinde mekke haline gelen kıstaslar ışığında yaptılar.

¹²⁸ Taklid: Gerçeklik manasına olan kılâf'eden türeyen taklid, hüsnâna bir kimseye gerçanlık takınak demektir. Usulcülerin ıslahında taklid, delilini bilmeksizin başkasının görüş, fikri ve içtihadıyla amel etmektir. Bir müçtehidin görüşüyle amel eden kişi, amelinden meydan gelecek uhrevî-mânevî mes'ûliyet, o müçtehidin boynuna yüklediği için bu ameline, taklid, kendisine de musallid demektir. İttiba: Bir başkasının delilini bildiği halde, onun görüş ve içtihadıyla amel etmeye ise taklid değil, ittiba demektir. Kişi, taklilde hülûlâ, ittihad ise edili kabul etmektedir. Bu bakımdan ittiba, içtihad ile taklid arasında orta bir mertebedir; yani ittiba, içtihadın aşığı, takliden üstün bir mertebedir. Bir müçtehidin içtihadındaki delilini bildiği halde, o mes'ûriyetle amelden keyfiyetü'ttebîr' adı verilir." (İlkz. Fahrettin Arar, Fıkıh Usulü, s. 314, İFAV yayınları, İstanbul, 1996.)

Ömer Nasuhi Bilmen de şöyle demektedir: Taklid: Başkasının el'âl ve harekatına ittiba etmektir. İslahatta taklid "Bir şeye imlâhın vücudu için bir delil olmadığı halde müccred emrîk (sağlam, sabit) olduğuna irrikat ile intisap ve ittiba etmekten ibarettir.. Mesela: Müayyen bir müçtehide ittibaın vücudu için bir delil yoktur. Fıkâr efrad-ı ilimmet. içtihad bilhakkın muvallâk olan mâna-yı İslâmiyeden herhangi birine içtihadıdamuhik göreyek tâbiçulabilir ki, bu, bir meçrûtaklidiçen ibarettir. (Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslâmiyye ve İslahatın Fikhiyye Kanunı, c.1, s. 17. Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985.) [M]

Hadisçilerin esas aldıkları söz konusu bu kıstasları şu şekilde özetleyebiliriz:

B. Hadisçilerin Metodları

1. *Muhaddislere göre, bir mesele hakkında Kıra'ân-ı Nâtik'in açık âyeti/nassı varsa, onu bırakıp da başka bir şeye müracaat etmek caiz değildir*

2. *Eğer Kıra'ândaki ilgili nassın manası tam açık değil de, farklı vecihler ihtimali içeriyorsa, bu durumda hükmü belirleyici esas; sünnet-i Rasûl olur*

3. *Meseleğin cevabını Allah'ın Kitabı'nda bulamazlarsa, sünnet-i Rasûlullah'a (s.a.s.) bağ vurur, onu kabul ederlerdi. Bu sünnet, ister fukaha arasında müstefiz/yaygın bir sünnet olsun, isterse sadece bir aileye veya belli bir beldeye mahsus olsun ya da hasaten tek bir tarikle gelmiş bulunsun, farketmezdi. Yine bu sünnet, sahâbe ve fukahanın kendisiyle amel ettiği veya etmediği bir sünnet olsun, onlar için önemli değildi. Zira onlara göre, eğer bir mesele hakkında bir hadis varsa, o meselede o hadisin hilafına olan (sahâbe ve tâbiîn'in) âsârına veya herhangi bir müctehidin içtihaadına ittiba edilmezdi.*

4. *Eğer meseleyi çözecek hadis-i şeriflerin araştırılması noktasındaki bütün çabılarına rağmen, o mesele ile alakalı bir hadis bulamazlarsa –kendilerinden öncekilerin yaptıkları gibi- bu kez sahâbe ve tâbiînden bir cemaatin kavillerine sarılıncı, ona iltida etmişlerdi. Kesinlikle belli bir beldeye ya da fikhî bir ekole bağlanmazlardı. Cumhur-u hulefa ve fukahanın üzerinde ittifak ettiği hükümlere tâbi olurlar; ihtilâfa düştükleri hususlarda ise, en âlim, en müttaki, zabt bakımından da en güçlü olanın sözünü veya görüşlerden hangisi daha meşhur ise onu alırlar, ona uyarlardı.*

5. *Şayet bir mesele hakkında birbirine efit iki kavil/görüş bulurlarsa, o zaman bu mesele ilâ kavillîföhmülü bir mesele olurdu*

6. Bütün bu sayıları çözüm yolları ile meselenin içinden çıkılmanmışsa, bu sefer de Kitap ve sünnetin umumî prensiplerine, imâ ve iltizazlarına bağ vururlardı. Cevap verirken, hükmü bilenleri meselelere, benzerlerini hamlederlerdi; çünkü bu iki unsur, ilk bakışta birbirlerine çok benziyordu. Bu konuda usûl kaidelerine de dayanmazlardı; bilakis kalbe doğan ve akla yatan bir manayı (gönlün kanaatini) esas alırlardı. Nitekim onlara göre tevatütin ölçüsüz ravi-lerin sayıları veya halleri değil, ancak insanların gönüllerinde yerleşmiş bir yakın (kesinleşmiş kanaat) idi. Sahâberin halini beyan ettiğimiz yerde bu hususa dikkatleri çekmiştik.

Burada sözünü ettiğimiz şu esaslar, ilk hadisçilerin tavırları ve açıklamalarından çıkarılmıştır.

C. Hadis Ekolünün Kullandığı Metodların Kaynakları

a. Hz. Ebu Bekir'in Olayları Çözümüne Bağlama Yöntemi

Meymun b. Mihrân (v. 117/735)¹²⁹ naklediyor: Hz. Ebu Bekr'e (r.a.), çözülmesi gereken birdavagelirse, önce Allah'ın Kitabına bakardı. Eğer cevabı onda bulursa, davalılar arasında onunla hüküm verirdi. Kitab'dan bir çözüm bulamadı diyelim. Bu sefer davanın halliyle ilgili bir sünnet bilivorsa, o sünnete göre hükümde bulunurdu. Eğer hafızasındaki hadis bilgileri içinden de bir çözüm formülü bulamazsa, o zaman müslimanların huzuruna çıkar, çözümü onlara sorardı. Ve derdi ki: "Bana şöyle şöyle bir dava geldi. Rasûlullah'ın (s.a.s.) böyle bir mesele karşısında nasıl hüküm verdiğini biliyor musunuz?" Bununtiz:-

¹²⁹ Meymun b. Mihrân, bir köle idi, azad edildi ve tabiiyetinin büyüklerinden biri halife geldi. Kendisi kamaş rüccarıydı, buna rağmen Ömer b. Abdulaziz onun el-Cazire toprak mahsulüleri vergilerini toplamak üzere tayin ettiğini H. 117/735 senesinde vefat ettiğini [M]

rinc bütün mü'minler, bir araya toplanır, belleklerinde problemi çözer mahiyette Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) bir hüküm varsa onu bildirirlerdi. Bir zaman Ebu Bekr (ra.) şöyle demiştir: "Peygamberinizin ilmini ezberleyip muhafaza eden kişileri bize lutfeden Allaha hamd-ü senalar olsun." Eğer meseleyi halletmede Rasûlullah'tan (s.a.s.) bir sünnet de bulamamışsa, bu defa da insanların en hayırlarını, önde gelenlerini (sahabileri) bir araya toplar, onlarla meseleyi istişarce bulur ve onların görüşlerinin icma ettiği istikamette hüküm verme yoluna giderdi.¹⁸⁰

b. Hz. Ömer'in Kadı Şurayh'a Mektubu

Kadı Şurayh'ın (v. 78/697)¹⁸¹ anlattığına göre, Hz. Ömer, ona şöyle bir mektup yazmıştır: "Sana Kitabullah'ta hükmi bulunan bir mesele gelirse, onunla hükmet; ve insanlar kesindikde seni onunla hükmetmekten alkoymasın. Eğer sana, Kitabullah'ta bahsedilmeyen bir problem gelirse, Rasûlullah'ın (s.a.s.) sünnetine bak ve onunla hüküm ver. Eğer o mesele hakkında sünnet-i Rasûlullah'ta (s.a.s.) da bir cevap bulamazsan, o takdirde insanların üzerinde icma ettikleri görüşü bul, ona sarıl. Şayet hem Kitabullah'ta ve hem de sünnet-i Rasûlullah'ta bir cevap bulamazsan, hattasenden önce o hususta hiç kimse de bir şey söylememişse, o zaman şu iki yoldan birini tercih et: Ya kendi re'yiyle içtihad et ve bu mevzuda ilklfetva veren sen ol. Ya da acle etme, sonra cevap ver. Ben ce hemen ferva vermesen daha iyi olur; zira böyle bir ertelemde senin için hayırdan başka birşey görmüyorum."¹⁸²

c. Abdullah b. Mes'ûd'un Kadılarına Öğütü

Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre: Vaktiyle biz ne hüküm veriyorduk ve ne de öyle bir komanda bulunuyorduk. Al-

¹⁸⁰ Döring, Mukaddime 20 (1/58) [T]

lah (c.e.) takdir buyurdu ve biz şu gördüğünüz mevkiye ulaştık. Artık bu giünden sonra kime bir mesele getirilirse veya bir dava arz edilirse, önce Allah'ın Kitabı'na baksın, onunla hükmetsin. Hükmetni Ku'rân-ı Kerim'de bulamadığı bir meseleyle karşılaşırsa, Rasûlullah'ın (s.a.s.) sünnetine müracaat etsin ve onun hükmettiği şeyle hüküm versin. Yok eğer o hususta Rasûlullah (s.a.s.) da bir hüküm vermemişse, o zaman önceki salih mü'minlerin verdikleri fetvalarla hükmetsin. "Ben hüküm vermekten korkarım." veya "Benim görüşüm şöyle" demesin.¹³³ Çünkü: "Haram bellidir, helal bellidir. Bu ikisinin arasında da şüpheli şeyler vardır. Seni şüphelendiren şeyleri terket, düşürmeyenleri al! (Yani zihnini meşgul edenı bırak!)"¹³⁴

d. Abdullâh b. Abbas'ın İctima Metodu

İbn Abbâs (r.a.), kendisinden bir husus sorulduğu zaman, Kur'ân'da o mesele hakkında bir hüküm varsa onu haber verir, yoksa hadis-i şeriflere, onda da yoksa Ebu Bekr ve Ömer'in (r.a.)'nın içtihadlarına bakardı. Onlardan da bir çözüm bulamazsa, en son kendi re'yi ile içtihad ederdi.¹³⁵

e. Hadislerle Şahsi Görüşleri Eş Tutmak

İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Rasûlullah (s.a.s.) şöyle dedi, falanda böyle dedi" diyerek (ikisini aynı ke-

¹³³ Şurayh b. Hâris el-Kindî: Büyük İslâm kadılarındandır. Hz. Ömer, onu Kûfe kadılığına tayin etmiş ve bu görevde çok uzun süre kalmıştır. Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ud gibi sahabîlerden hadis rivayet etmiştir. H.78/697 yılında vefat etmiştir. [M]

¹³² Dârimî, Mukaddime 20 (1/60) [T]

¹³³ Yani ne korkaklık gösterip mesdeyi çözümünüz halde bırakın, ne de tamamen indî görüşlerle çözüm arama yoluna girsün. [M]

¹³⁴ Dârimî, Mukaddime 20 (59/60). Tirmakî'deki son cümleler hadis-işarîftir: bkz. Behârî, Büyû', 3; Nesâî, Kâdî, 11; Ebu Davud, Büyû', 3; Tirmizî, Büyû', 1 [M]

¹³⁵ Dârimî, Mukaddime 20 (1/59) [T]

feyc koymanız yüzünden) yerin dibine geçirilmekten veya bir azaba duçar olmaktan korkmuyor musunuz?”¹³⁶

Katade¹³⁷ demiştir ki: İbn Sirin, bir adama Nebi (s.a.s.)’den bir hadis şöylemişti. Adam: “Falan da şöyle şöyle dedi” dedi. İbn Sirin bunun üzerine şu karşılığı verdi: “Ben sana Nebi (s.a.s.)’den hadis rivayet ediyorum. Sen ise ‘falan da şöyle şöyle dedi’ diyorsun.”¹³⁸

el-Evzai (v. 176/792) anlatıyor: Ömer b. Abdülaziz bir yazılı fermamında şöyle ilan buyurdu: “Allah’ın kitabında cevabı mevcut bir mesele üzerinde hiç kimsenin re’y hakkı yoktur. İmanlarını re’y beyan emeleri, hakkında herhangi bir ayetin inmediği ve Rasûlullah’ta (s.a.s.) bir sünnetin şeref-sudûr olmadığı meseleler üzerinde geçerlidir. Rasûlullah’ın (s.a.s.) sünnetinin bulunduğu bir mevzuda hiç kimsenin re’y beyan etmesi baltis-mevzu olamaz.”¹³⁹

A’miş (v. 148/765) anlatır: İbrahim en-Nehâi “Tek kişi imama uyduğu zaman imamın sol tarafına durur.” derdi. ●na Scni’ ez-Zeyyâr’ın İbn Abbâs’tan (r.a.) rivayet ettiği, Rasûlullah’ın (s.a.s.) İbn Abbâs’ı namazda sağ tarafına durdurduğunu bildiren hadis-i şerifi haber verdim. Bunun üzerine İbrahimi, kendi görüşünden vazgeçti ve hadise tâbi oldu.¹⁴⁰

Yine anlattığına göre İmam Şa’bi’ye bir adam gelerek bir

¹³⁶ Dârimî, Mukaddime 39 (1/114) [T]

¹³⁷ Katade b. Dâime ed-Devsi: Enes, Şâid b. . Müsteşşice diğerlerinden hadis rivayet etmiştir. Güzelci görünmezdi, buna karşılık çok güçlü bir hafızaya sahipti. Kendisi hakkında şöyle derdi: “Kur’ân’da hiçbir ayet yoktur ki, onun hakkında bir şeyler işirmiş olmayayım.” İmamı Ahmedonun hakkında “Katade, refîriye ulenî arasındaki ihtilâfı en iyi bilendir.” denmiştir. Güçlü hafızasıyla Arap dili, lügati ve Arap tıbbi (Eyyâmü’l-Arab) konularında da otorite i. h. 14. 117/735 tarihinde vefat etmiştir. [M]

¹³⁸ Dârimî, Mukaddime 40 (1/117) [T]

¹³⁹ Dârimî, Mukaddime 39 (1/114) [T]

¹⁴⁰ Dârimî, Mukaddime 54 (1/153) [T]

şey sorar. O da: "Bu mesele hakkında İbn Mes'ûd şöyle şöyle diyor." der. Adam: "Sen bana kendi görüşünü söyle!" deyince Şa'bi de cevaben: "İbn Mes'ûd'un re'yi'ni beğenmiyor musunuz da bana kendi görüşümü soruyorsunuz? Oysa ki benim dinim, bu insanların yolu üzeredir. Vallahi size kendi re'yi'ni söylemek-tenseşarki söylemeyi yeğlerim." der.¹⁴¹

Bu haberlerin hepsini Dârimî rivayet etmiştir.

İmam Tirmizî'nin kaydettigine göre Ebu Said şöyle anlatır: Veki'n (c. 197/812) yanında idik. Re'y taraftan bir adama hitaben dedi ki: "Rasûlullah (s.a.s.) kurbanlık develerin kurban için olduğu anlaşılsın diye hörgüçlerinin sağ tarafına kesici bir aletle vurarak nişan koymuştur. Sen ise 'Ebu Hanîfe buna müste'¹⁴² (tenkil/işkence) diyor.' diyorsun." Adam: "İbrahim en-Nehaî'nin de nişan koymaya 'müste' dediği kendisinden rivayet ediliyor" karşılığını verdi. Bunun üzerine Veki'n sert bir şekilde öfkelenildiğini gördüm. O adama dönerek: "Ben sana 'Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu' diyorun; sense 'İbrahimde böyle dedi' diyorsun. Aslında sen hapsedilmeyi ve bu sözünden vazgeçinceye dek zindanda kalmayı nasıl dahaak etmişsin!" buyurdu.¹⁴³

Abdullah b. Abbâs, Ata', Mücahid ve Mâlik b. Enes (r. hum), ortak bir görüş olarak şöyle diyorlardı: "Allah Rasûlü (s.a.s.) hariç, istisnasız herkesin sözü kabul de edilebilir, red de edilebilir."

Sonuç:

Ozerle söylemek gerekirse: Ehl-i hadis, fıkıh ilmini sözünü ettiğiniz bu kaideler üzerine bina etmişlerdir. İster kendi za-

¹⁴¹ Dârimî, Mukaddime: 17 (1/47) [T]

¹⁴² Müste: Kulak, burun, tenenül uzvu... gibi organların kesilmesi suretiyle bedene yapılan işkence demektir. Ebu Hanîfe, kurbanlık devlere nişan konulmasını muhtâşap görür; ancak hayvan, iflâk varacak ölçüde yaralanmasını iyi görmemektedir. [M]

¹⁴³ Tirmizî, Hâc, 64, 67; İbn Mâce, Menâsik, 96 [M]

manlarında vaki olan meselelerden, isterse daha öncekilerin bahsettikleri meselelerden hemen her mesele hakkında:

i. ya metlû-muttasıl ya da mürsel bir hadis

ii. veya sahih ya da hasen yahut itibara elverişli mevkuf bir hadis

iii. veya ilk iki halifeye (Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e) ait biruygulama

iv. yahut diğer halifelere, İslâm ülkesinin çeşitli diyarlarında görev yapan kadıların, fetva veren fakihlerin hüküm ve görüşlerinden bir şeyler bulmaya çalışmışlardır.

v. nassların genel ifadelerinden, imâveiktirizadelerlerinden istinbat yoluna başvurmuşlar ve böylece meseleyle çözüm getirmişlerdir.

İşte bu şekilde Allah Tealâ onlara sinnetle amel edebilme yolunu kolaylaştırdı.

D. Hadis Tarihinde İki Dönem

a. Cen ve Tedvin Dönemi

İlk Nesil: Ehl-i İtadisiyyinde—ki bunlardan bir kısmının isimleri yukarıda zikredilmişti—en yüksek konumu ihraz eden, rivayeti en çok olan, hadis mertebelerini en iyi bilen ve fıkıh sahasında da en derin olan Ahmed b. Hanbel'dir (164/241); ondan sonra da İshak b. Râhûyeh'tir (161/238).¹⁴⁴

Başlangıçta fıkıh ilminin bu yol üzere tertip edilmesi, hadislerden ve âsândan müteşekkil büyük bir yekûnun toplanmasına bağlıydı. Öyle ki Ahmed b. Hanbel'e: "Fetva verebilmesi için, bir kişiye 100.000 (yüzbin) hadis bilmesi kifayettir

¹⁴⁴ Ebu Ya'kub İshak b. İbrahim b. Muhallid b. Râhûyeh el-Hanzali et-Tenini; H. 161'de doğmuş, büyük hadîş hafızı ve şâhidir. Takvasalıbidir. Kendisinden İmam Ahmed, Buhari, Müslim ve daha başkaları rivayette bulunmuşlardır. 238/852'de vefat etmiştir. [M]

mi?" diye sorulduğunda "Hayır!" dedi. "Ya 500.000 (beşyüzbin) hadis bilirse?" denilince ise "Eli! Ümit ederim..." karşılığını vermiştir. Bu olay, Gâyetü'l-Müntehâ isimli eserde böyle geçmektedir. İmam Ahmed'in bu sözden muradı; hadis ehlinin takip ettikleri metod üzere fetva vermektir.¹⁴⁵

b. Tetkik ve Tisnif Dönemi

İkinci Nesil: Allah (c.c.), mezkur cem ve tedvin neslinin arkasından başka bir nesil kütetti. Bu yeni nesil, seleflerinin, hadislerin toplanması ve fihri kendilerine mahsus esaslar üzerine ikame edilmesi işini tamamlamış olduklarını görünce, kendilerini diğer ilimlere verdiler:

a) Sadece salih hadisleri içeren kitaplar telif etmek

Bu ikinci nesil, özellikle Yezid b. Harun, Yahya b. Said el-Kattân, Ahmed b. Hanbel, İshak ve en'sali büyük hadisçilerin icma halinde sıhhatine hükmettikleri salih hadisleri diğerlerinden ayırarak bir araya getirdiler.

b) Ahkâmı hadisleri için müstakil eserler yazmak

Değişik İslâm şehir ve belgelerindeki ulama ve fukahanın, mezheplerini üzere bina ettikleri fihri hadisleri bir araya topladılar, tedvin ettiler.

c) Hadislerin layık vechiyle değerlendirilmesine yönelik çalışmalar yapmak

d) İlk hadisçilerin rivayet etmedikleri şâzz ve fâzz hadisleri¹⁴⁶ belirlemek

¹⁴⁵ Fetva ve fetva verebilme şartları için bkz. İbnü'l-Kayyim, Tâlimü'l-Muvakkâ'in, 1/44 vd. [M]

¹⁴⁶ *Şâzz hadis:* Sika bir ravinin, sika ravilere muhalif rivayet ettiği hadistir. *Fâzz hadis:* Mücillîti fâzz hadisleri ne kast ettiği açık olarak bilinmemektedir; zira hadislinenarinde böyle bir enlahk kullanılmamaktadır. Kelime matasından hareketle 'ferd' ya da 'garib' hadis karşılığında kullanılabilir. Fâzz kelimesi Arapça'ezze fiilininun-ifiilidirki "ensullerindenayrı, benzerlerinden farklı olan" anlamına gelir. [M]

c) Bazı hadislerin ilk hadisçiler neslinin vakf' olmadıkları yönlerini ortaya çıkarmak

Meşelâ: Hadisin murtasıl birsenetle rivayet edilip edilmediği, âli sened olup olmadığı, fâkihin fâkihten veya hâfızın hafızdan rivayeti (mü'şecel) oluşu ve benzeri ilmi değeri olan özelliklerinin ortaya çıkarılması gibi.

E. Hadis Ehlinin Önemli Simaları

a. Cem ve Tedvin Döneminin Meşhur Hadisçileri

[Bu ilk devrin meşhur hadis imanlarından bazıları sadedinde şu isimleri saymak mümkündür: Abdurrahman b. Mehdi (v. 198/813), Yahya b. Said el-Kattân (v. 198/813), Yezid b. Harûrî (v. 206/821), Abdürrezzak (v. 211/836), Ebu Bekir b. Ebu Şeybe (v. 235/849), Müsedded (v. 228/843), Hennâd b. es-Sehrî (v. 243/857), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), İshak b. Râhûyeh (v. 228/843), Fazl b. Dükeyn (v. 219/834), Ali b. el-Medîni (v. 234/848) ve akranları.]¹⁴⁷

b. Tedkik ve Tasnif Döneminin Meşhur Hadisçileri

Bu dönem muhaddislerinin önde gelenleri şunlardır: Buhârî (v. 256/870), Müslim (v. 264/878), Ebu Davûd (v. 275/888), Abd b. Humeyd (v. 249/863), Dârimî (v. 255/869), İbn Mâce (v. 275/888), Ebu Ya'la (v. 307/919), Tirmizî (v. 279/892), Nesâî (v. 303/912), Dârekutnî (v. 385/995), Hâkim (v. 405/1014), Beyhakî (v. 458/1066), Harîb (v. 463/1070), Deylemî (v. 509/1115), İbn Abdî'l-berr (v. 463/1070)...

Kanaatimizce bu hadisçiler içinde ilmi en geniş ve tasnif ettiği eseri en faydalı olanlar, birbirine yakın zaman dilimlerinde yaşamış bulunan şu dört meşhur hadis imamıdır:

¹⁴⁷ Parantez içindeki bu kısım, kama münasibeti cihetiyle buraya tarafımızdan yerleştirilmiştir. [M]

1. Ebu Abdillâh el-Buhârî

Ebu Abdillâh el-Buhârî'nin (v. 256/870) yapmış olduğu hadis çalışmalarıyla başarmayı hedeflediği yegane gayesi: Sahih müstefiz ve muttasıl hadisleri diğerlerinden ayırmak ve onlar içinden fıkâh, sîret/ahlak ve tefsir ilmini istinbat etmekti. Bunun için de Câmîu's-Sahih'ini meydana getirdi. Ve eserini hazırlarken ileri sürdüğü şartları da harfiyyen uyguladı. Bize gelen bir habere göre: Salihlenden bir zat, rüyasında Allah Rasûlî'nü (s.a.s.) görür. Rasûlullah (s.a.s.) ona buyururlar ki: "Sana ne oluyor da Muhammed b. İdris (eş-Şâfiî)'in fıkhu ile meşgul oluyorsun da benim kitabımı terk ediyorsun,!" Adam der ki: "Ya Rasûlallah! Senin kitabın nedir?" Buyururlar ki: "Benim kitabım, Sahihu'l-Buhârî'dir." Ömrüme yemin ederim ki bu kitap, hüsn-ü kabûle mazhar olma ve şöhrat bulma açısından öyle bir dereceye ulaşmıştır ki onun üstüne çıkamaz.

2. Müslim en-Nisâbüri

Müslim en-Nisâbüri (v. 264/878), sahih olduğu üzerinde muhaddislerini emna ettiği, kendilerinden sünnet istinbatında bulunan muttasıl merfu hadisleri diğerlerinden ayırmayı amaçlamış, bu çeşit hadislerin kavranmalarını ve onlardan hüküm çıkarılmasını kolaylaştırmak istemişti. Bu niyetinin sonucu olarak da hadis sahâsında çok teripli bir servücuda getirdi ve her hadisin farklı rivayet tariklerinin bir araya topladı. Böylece farklı rivayetlerdeki metin farklılıklarını aydınlatı ve hadis senetlerini olduklarından daha da açık hale getirmek için kısımlara ayırdı. İlk bakışta tezat gibi gözüken hadislerin arasını buldu. Öyle ki Arapça'yı bilen hiçbir kimsenin sünnet yolunu terk edip başka yolları sapmasına bahane bırakmadı, ona bütün mazeret kapılarını kapadı.

3. Ebu Davud es-Sicistânî

Ebu Dâvûd es-Sicistânî (v. 275/88). Bu zâtın, hadis çalışmalarının sonucunda ulaşmayı arzuladığı esas hedefi: Değişik İslâm beldelelerindeki fakihler arasında dolaşıp duran ve onlar tarafından istinbat kaynağı ve hüküm dayanağı olarak kullanılan bütün ahkâm hadislerini bir araya toplamaktır. Bu gayeyi gerçekleştirmek içinde ‘Sünen’ini telif etti. Eserinde sahih, hasen, leyvî ve amel etmeye elverişli hadisleri bir araya getirdi. Bizzat kendisi “Kirabıma âlimlerin terkedilmesinde istifak etdikleri hiçbir hadisi almadım. Aldıklarım içinde zavf olanlarınıza’fını açıkladım ve yine gizli illeti bulunan hadisleri de işin erbabının anlayacağı şekilde beyan ettim” demektedir. Her hadisi şerifin baş tarafına, herhangi bir âlimin o hadisten çıkardığı hükümü ya da görüşü başlık olarak koymuştur. İşte bu sebeptedir ki İmam Gazali ve başkaları, Ebu Davud’un Sünen’inin her müctehide muakkak kâfi geleceğini ifade etmişlerdir.

4. Ebu İsa et-Tirmizî

Ebu İsa et-Tirmizî (v. 279/892). Öyle gözükiyor ki Tirmizî, açıkladıkları ve gizli bıraktıkları taraflarıyla beraber İmam Buhari ve Müslim’in yolu ile her mezhepsahibinin görüşlerini içeren hadisleri cem eden Ebu Davud’un yolunu beğenmiş ve bu iki yolu birleştirmiş, ayrıca bu birleşime sahâbe, tâbiîn ve değişik belde fakahasının görüşlerini de ilave ederek câmi bir kitap vücûda getirmiştir. Hadis tariklerini güzel bir şekilde ihtisar etmiş ve onlardan bir tanesini zikredip diğerlerine işarette bulanmakla yetinmiştir. Bütün hadisler içinde hangilerininin sahih, hasen, zayıf veya münker olduğunu tek tek belirtmiştir. Hadislerin –varsa– za’fiyet noktasını da açıklamıştır. Bu açıklanalarla hadis tâliplerinin basiretli davranmalarını, neyin ne olduğunu bilmelerini ve rivayetler arasında hangilerine itibar etmenin doğru olduğunu bilmelerini amaç-

lamıştır. Yine bir hadis, müstefiz ya da garip bir hadis ise, onu da söylettiştir. Ayrıca Sahâbe-i kiram ve muhtelif belde fukahasının görüşlerini de kaydetmiştir. Ravilerden isminin bilinmesi gerekenlerinin isimlerini, künyesi bilinmesi gerekenlerin künyelerini zikretmiştir. Neticede hadislerde ilim erbabına kapalı hiçbir nokta bırakmamıştır. Bu sebeple de Tirmizi'nin kitabı hakkında "muhakkak o, her müctehid için kâfidir ve her mukallide (bir mezhebe tabi olana) de fazla gelir" denilmiştir.

II. RE'Y EKOLÜ

A. Re'y Ehlinin Özellikleri

Ehl-i hadise mukabil, İmam Mâlik ve Süfyân'ın yaşadığı aşırıda ve daha sonraki devirlerde bir başka ekol daha teşekkül etmiştir: Ehl-i Re'y.¹⁴⁸ Bu ekolün başlıca özelliklerini şöylece sıralamak mümkündür:

1. Mevcut meselelerin ötesinde farazi problemler ortaya atıp, onlar hakkında nazari bütümler çıkarırlardı

Bu fıkıh ekolü, muhtemel meseleler hakkında yeni hükümler çıkarmaktan ve fetvalar vermekten çekinmiyorlardı. Fıkıh ilminde budenli derinleşmelerine gerekçe olarak ise: "Din binası,

¹⁴⁸ Re'y ve Ehl-i re'y hakkında (ve bunla a bağli olarak kıyasa ve istisna hakkında) M. Zahid el-Kevserî'den (Fıkhu Ehlî'l-İrak ve Hadisulhım, (Hanefî Fıkının Esasları), s. 7-22, Çevr. Abdolkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu, Diyanet Yayınları, Ankara, 1991.) konuyu daha detaylarıyla kıyasama adını bir özer bilgi nakletmekyevinde olur:

"Re'y ve Kıyas: Re'y iki kısımdır. Kökü re'y, kişinin kendi hevesine dayanan görüştür. İyî re'y ise, Kitap ve sünnete kıyas yoluyla sahâbe, tabiin ve tebe-i tâbiîn fukahalarının müstefiz uygun olarak yeni bir olayın hükmünü nasretten çıkarırlardı. Sahâbe, "âbii ve Tebe-i Tâbiîn fukahaları yukarıdaki manada re'yle iştirâk yapıyorlar; yani masdara başvurarak yeni olayların hükmünü çıkarıyorlar, yoluna gitmiyorlardı ki bu, inkârı mümkün olmayan ismilerdendir.

fikhin temelleri üzerinde durmaktadır; bu sebeple de fikhin her-
kese duyurulması ve her tarafa yayılması gerekmektedir⁹ diyor-
lardı.

Ebu Bekir er-Râzî Cessâs (d.305/917-370/980) el-Furûfî'l-İsôlîsi'nin eserinde
der ki: "Kıyasla bulunamayacakları olayların hükümlerini ortaya koymak için iç-
tihad yapmayı ilk inkar eden İbrahim en-Nazzâm'dır. O, bu konuda bilgisizliği
yüzünden ve tahsevvire kapılarak, kıyasla içtihad yapıldığı için sahâbîlere (dil
uzatmış, onlara uygunsuz şeyler nâibet ederek, Allah'ın onları nitilediği ve
övdüğü şeyin zıddı ile vasıflandırmıştır ... Sonra Bağdatlı kelâmcılardan bir
kasını bu görüşe nıymış, ancak Nazzâm gibi selâfi yermemiş ve kınamamıştır.
Yine deşayın girimleri taraflar olmuştur. Selâfî dil uzatmamakla birlikte içtihad
ve kıyas konusundaki sözleri onları daha da kötü bir iş işlemeye sevkemiştir;
çünkü onlara göre sahâbîlerin içtihadları kesin bir hüküm vermek için değil, bir
kısmı yeni olaylarla ilgili hususları salıh etmekten ibarettir. Bu surette on-
lar, görüşlerini böyle bir cehaletle sıslamışlar ve sanki Nazzâm'ın selâfi hanlı
bulmakla işine düştüğü çirkindarından kurtulmuşlardır! Dahası sonra Davud
b. Âlî adında câhil biri çıkıp, her iki tarafın nesböllediğini arılamamışlara
uyumş, kısmen Nazzâm'ın, kısmen de kıyası reddeden Bağdatlı kelâmcıların
sözlerini benimseyerek kıyas ve içtihadı reddetmek için deliller getirmiştir. Bu-
runla birlikte o, aklı delillerin hepsini kabulet memiş, ömri ömlelerde aklın hiçbir
rolü olmadığını sanarak kendisini hayvan mertebesine indirmiştir."

Ebu Bekir Râzî böylece, re'y ve kıyasın delil oluşunu şüpheye mahal vermeye-
cek şekilde ispat etmeye çalışmıştır. Bununla da re'yle içtihad, bütün İslâm hu-
kuklarının ovünmeye layık bir sıfat olup (der) bir anlayış ve kavrayış ifade
eder. Bunun içindir ki İbn Kuteybe, Kırâzü'l-Meârif'te "re'y taraftarları"
başlığında fakihleri zikreder ve Evzâi, Süfyanı Sevrî ve İmam Mülik'i bunlar
arasında sayar. Yine Hâfiz, Muhammed b. el-Hâris el-Huysenî "Kudûtu Kurtuba"
adlı eserinde İmam Mülik'in öğrencilerini re'y taraftarı olarak gösterir. Hâfiz
Ebu'l-Velid b. el-Faradi de Târihu'l-Ülüm'l-Enekus adlı kitabında aynı ifadeyi
kullanır. Benzerden anlaşıyor ki: bazı rivayetlerin kördülediği re'y, şer'î delillerin
reddetdiği, nefis arzuların mahsulü olan andli görüşlerdir.

Hanefîlerin "re'y taraftarları" diye isimlendirilmesi ise, ancak hüküm çıkarması-
da re'yi çok iyi kullananlarından öeri gelmiştir. Nerede olursa olsun, ister
İrak'ta, ister Medine'de, fikhin bulunduğu her yerle re'y de bulunacaktır. İslâm
hukuklarının hepsi sadece ellerindeki delillere göre, içtihadı şartlarında ibti-
laf etmişlerdir. Kitab, Sünnet, İma ve Kıyası kabûle ve sadece bunlardan bi-
riyle yetineme konusunda itirâf etmişlerdir. Anveş'in dediği gibi, hadisçiler
nakli olup, ezaeşgibi idiler. Fakihler ise rabîp h ilimündedirler. Bu itibarla E-
kâh olmayan bir hadis ravısı Kıya vermeye kalkarsa gülünç duruma düşer. er-
Rândhurî, el-Muhaddisü'l-Fâsil'da, İbnu'l-Cevzî Telhîsü'l-İhsis ve Ahbârü'l-
Hamkâ'da, el-Hatibü'l-Bagdâdî de Kırâbü'l-Falâh ve'l-Müretakkâ'de bunun
misallerini vermişlerdir. Buradaha disekolünden söz etmeye gerek yoktur.

2. Hadis rivayet etmekten kaçınırlardı

Farazi problemler hakkında bile hükümler isbat eden, fetvalar veren ehl-i re'y, Rasûlullah'ın (s.a.s.) hadislerini rivayet etme noktasında ise oldukça çegingen davranıyor ve hele Ona (s.a.s.) bir söz nisbetetmekten şiddetle kaçınıyorlardı.

Hanbelî bilginlerinden Süleymân b. Abdillâzî et-Tîfî, Hanbelî usûlüne dair yazdığı Muhtasâr'ı-Ravzaadhişerin içinde şöyle der: "İsilesinî re'y tarafıdır. İzzetli bir sözdir. Hükümlerde re'y ile içihad yapan herkese şamildir. Birün İslâmîmleriburundalıdır; çünkü müçtehidlerin içihadlarında aklal vere'ye bîşvırmadan yapamazlar. Doğruğunda münakaşa edilmeyen Tahkîk'ü-Merâât ve Terkîh'ü'l-Merâât gibi içihad usullerini her müçtehid kullanmıştır.

Şey tarafıdır deyind, halkı Kar'ın mescidi ortaya çıkıttan sonra rivâiler tarafından İrâkîlara yattı Ebu Hanîfe ve ona tiki olan Kufîlere ad olarak veriliştir. Bazıları Ebu Hanîfe'ye dil namında ileri gitmişlerdir. Ben ise vallâhî Ebu Hanîfe'ninkendisine nisbet edilen şeylerden uzakolduğu kanaatindeyim ve ona bu gibi isadlardan tenzih ederim. Kısaca, Ebu Hanîfe inat olsun diye hiçbir şeye re muhalefet etmemiştir. Sünnet konusunda mukalefe ettiği olmasa, ancak doğruğünlüğün emevutulanlehlilere dayanarak muhalefet etmiştir. Muhalefeleri ona karşı pek imati davranmamışlardır. Ebu Hanîfe ise içihadında yamış ise bir isabet etmişse ikili mukafırlanmıştır. Ona dil uzatanlar, yahodşilerdir, ya da içihad yapılması gereken yerleri bilmeyenlerdir.

Arkadaşlarından Ebu'l-Ver'î'n Usûlu'dlîsin adlı kitabındaki ifadesine göre, Ahmed b. Hanbel ve Ebu Hanîfe'yi saygı ve övgü ile anmıştır."

Şafî mezhebinden olan Şihâb İbn Hacer el-Mekkî, el-Hayra'rû'l-Hisân adlı kitabında (s.29) şöyle der: "Anlaşılmaktadır ki sonraki âimlerin Ebu Hanîfe ve talebeleri için re'y tarafırları tabirini kullanmaları onl,arkışılınak için değildir. Bu, onların kendi görüşlerini, sünnet ve sahâbilerin içihadlarına tercih ettiklerini söylemek gayesinde gutmez; çünkü Ebu Hanîfe ve talebeleri bu gibi durumlar dan uzaklar." Daha sonra İbn Hacer el-Mekkî, Ebu Hanîfe ve arkadaşların ilkhı takip ettikleri yola aşkından; onları önce Kitap, sonra Sünnet ve daha sonrada sahâbilerin fevkalari'biçin hadde bulunduklarını belirtmiş ve bu munasini zannedenleri reddetmiştir. Bir müçtehid olan Ebu Hanîfe'vitenki dolen güvenilir hadisçilerin bulunduğunu inkaredemeyiz. Bu hadisçiler, Ebu Hanîfe ve arkadaşlarının kabul emmediği rivayetlerde bulunan ilkelere dikler emmedikleri için onun ve öğrencilerinin re'ye karşılık hadisi terkettiklerini zannetmişlerdir. Çoğunlukla bu hadisçiler, Ebu Hanîfe ve öğrencilerinin delillerden nasıl hüküm çıkardıklarını kavrayamışlardır. Esasen bu, müçtehidlerin görüşlerinin çok keskin olduğundan ve hadis nakledenlerin idraklerinin sathilığından ileri gelmiştir. Dolayısıyla hadisçiler re'ye karşılık rivayeti terkadıyorlar diye fikihçileri tekd etmişlerdir. Onların bu yersiz tenkidleri sadece kendilerini acıdır.

Hatta İmam Şa'bi şöyle demiştir: “Bir hadisi doğrudan Allah Rasûlî'ne nispet etmeyip, o hadisi kendisinden aldığımız raviden nakletmek, bize daha sevimli gelir. Zira eğer o hadiste bir fazlalık yahut noksanlık varsa böylece o

İbn Hazm, İslâm hukukçularını, re'y ve hadis taraftarları olmak üzere ikiye ayırır. Ashûda bu ölçüyeceğeryükdeğildir. Bazı cahil nakilelerin sözlerine dayanarak Ahmed b. Hanbel'i'nin müminlerden (halk-ı Kur'ân mensesi) sonra bir takım kimseler tarafından uyulmuşdur.

İbrahim'in Nehaive bazı arkadaşlarından rivayet edilen “re'y taraftarları sunnetin dışındadırlar” sözü, itikadî konularda sahîh söz-e'te muhtelif olan re'y anlamındadır. Yani bu sözle fer'î hükümlerle ihtilâf etmek değil; haricîler, kaderiler ve mücebbile gibi bid'at taraftarları kasdolunmaktadır. Bu sözü, başka türlü anlamak, onu tahrif etmektir. Uydurmacılara kâsinî düğmüçbîle biizâret-i Nehaive İbn'l-Museyyib fer'î meselelerde re'y ile ihtilâf yapmışlardır.

İbn Hazm, kıyas konusunda sahâbîlerden nakledilenleri hepsini yalanlamaya çalışır. Bilhassa Hz. Ömer'len rivayet edilen hadisi doğru bulmaz: (Oruçlu iken hamurcu öpmesine dair) hadis. Ahmed b. Hanbel, 1/21; Ebu Davud, Seyam, 2/418). Oysa bu hadisî el-Haribî'l-Bagdadî ve diğer hadisçiler birçok yolla ve birbirine yakın lafızlarla rivayetemişlerdir. Diğer sahâbîlerden rivayet edilenler de böyledir...

İstihsan: Yine Hanefîlerin istihsan prensipleri de kişinin kendi arzusu ve hevesine ayarık hüküm vermesi demek değildir. Hanefîlere hücum edenler, onların istihsandaki maksat ve anlı-yırlarındaki inceliği kavramakta aciz kalmışlardır. Oysa Kıyası kabul eden fıkahçılar arasında, Hanefîlerin kast ettiği namada istihsan yapımayan yoktur. İstihsanın bulunduğuna ilk olarak söyleyen İmam Şâfi'dir. Onun bu konudaki delilleri doğru olacak olursa, aynı deliller istihsandan önce kendisinin tamamen hümsüxlüğü kıyasın da bard olduğuna gösterir. Temelde kıyas da, istihsan da doğrudur. Bunları kabul edenlerin anıldıkları namada tür-birlerini iptal etmezler; çelişik değillendir. Kıyası kabul edenlerin istihsan konusundaki ihtilâfları tamamen fâsidir. Yanılsında bu konudaki ihtilâf hüpsüsiye verilep ism üzerindedir. Buas günümüzde rımsinolojik ihtilâf denilmektedir. Ebu Bekir et-Râzi, Fusûl'isn istihsan bahsinde şöyle der: “Allah'ın iyî olduğuna delillikane ederektahsin ettiğiy, güzel (müstahsen) olduğuna göre, doğ-nalığı hakikadecelil bulunma birşey bakımında istihsan (güzel bulma) deyimini kullanmamız caizdir. Ailâh şu ayet-i kerîmede bu deyimni kullanılmasına hoş görmüş ve güzel olan şey yapanların hıdaye erdiğini bildirmişir: “... Sözün işi tip güzel olannıayan kullanımı maşâh. İşte Allah'ın hıdaye ettiğî kimseler onlardır. Ve onlarakal sâhibi kimselerdir.” (Zümer, 39/17-18). İbn Mes'ûd'un ri-vâyet ettiği mefûn bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyunmuşdur:

nakışe, hadisi kendisinden işittigimiz kimsede kalmış olur ve Rasulullah'a nispet edilmemiş olur.”¹⁴⁹

“Müslümanların güzel gördüğü şey; Allah katında da güzeldir. Müslümanların kötü gördüğü şey ise Allah katında da kötüdür.” (Ahmed b. Hanbel, 1179; Heyserî, Necmaü’z-Zevâid, 1/177.) Kitap ve sünnetle ısrıhsan lafzınının bulunduğu “İhsan” (iyi, güzel) kökünden gelen lafızların kullanılmasını gösteren dehil bulunmaması göndüğüne dairdehil bulunduğuna sürece, nakışe anlatmak ve bir terim olmak üzere ısrıhsan nın kullanılmasında bir engel yoktur... İsrıhsan kavrayan, lafız verimına olmak üzere iki yonden bizimle tanışabilir. Lâfız yünden tutupnak olursa, bu yonden muarızımız haiz olabilir. O da dilediği rabiri kullanabilir. Lâfız yünden tanışmanın bir anlamı yoktur, çünkü herkes istediği terimi kullanabilir. Özellikle bu terimin manası dil ve hukuk açısından uygundüyorsa, iman ister Arapça, isterse Farsça konuşabilir, bunabir diyeceğimiz yoktur... İslâm hukukçuları ısrıhsan sözünü birçok yerlerde kullanmışlardır. Rivayet edildiğine göre İyâs b. Muaviye hukûmı verirken, “İmanlar için yararlı olduğusürecekıyas yapınız; onlar için kıyas ehvârî olmadığı rak dide ısrıhsan yapınız.” derdi. İstıhsan kelimesi İmam Mâlik’in eserlerinde de geçmektedir. İmam Şâfiide, “Mur’atın otuzdihem olmasın istıhsanediyyetün (iyi buluyorun).” demiştir. Buda güce bu terimi kullanmak veya onun kullanılmasına ısrar etmek yerlerde olamaz... İstıhsanı iki manası vardır:

1. İhtıhad yapmaktır ve bizim görüş ve ihtıhadımız bırakılan ölçüler tayinde re’înin üstün olmasıdır. Nitekim bazı partırlarında boğanmış olan kadınlaraverihmesi gereken mut’anın miktarını tespitböyledir. Zira Kur’ân-ı Kerim’de “Onlara zengin kendi durumuna, yoksul dakevli gücüac göre uygun bir şekilde mut’a veriniz. Bu, iyilik yapanlara munasip bir borçtur” denilmektedir. (Bakara, 236). Burada Allah, kâfiyefakirlik ve zenginlik durumuna göre mut’a vermeyi emretmiştir. Mut’anın miktarıise belli değildir. Ancak mahnisve nakdite göre bu miktar tesbit edilecektir... İşte arkadaşlarımız bu rielti içtısıla istıhsan adını vermişlerdir. Bu anlamda İslâm hukukçuları arasında bir ayrılık yoktur. Hiç kimse nin bunun aksini söylemesi mümkün değildir.

2. İstıhsanın diğer manası ise daha kuvvetli bir delilden dolayı kıyas terk etmek tir. Bu da iki şekilde olur. Birincisi, iki esasa (asıl) benzeyen fer’î bir meselein bulunmasıdır. Bu fer’î meseleyi bir gerekçe edayarak, sadece bunlardan birineki yasennek kıyasdır. İşte bina Hanefîler, istıhsan adını vermektedirler. Eğer ikincisi için benzerlik söz konusu olmasa diğer aslabenzemesi gerekir vevona kıyas yapılarak hüküm verilir. Bu kabilden olmak üzere çok katışık ve muhtıak biriken fer’î meseleler vardır; çünkü asıllardan birine kıyas yaparken ikisinden birini öncekiye tercih etmek; düşünme, araştırma ve dikkat ister...”

¹⁴⁹ İdrîsî, Mukaddime, 28 [M]

İbrahim Netai, “Başka hadis bilinciz misin?” diyen birisine şu şekilde karşılık vermiştir: “Abdullah dedi ki.. Alkame dediki. demek bana daha sevimli geliyor. İbn Mes’ud’un bile Allah Rasûlî’nden (s.a.s.) bir hadis rivayet ettiği zaman yüzü renkten renge girerdi ve ‘Rasûlullah, işte böyle ya da buna yakın bir şey söyledi’ derdi. (Sahabi bile böyle hassas davranınca, bana nasıl olmak düşer?)”¹⁵⁰

Hiz. Ömer (r.a.) Ensâr’dan bir topluluğu Kûfe’ye gönderirken onlara şöyle hitap etmiştir: “Sizler Kûfe’ye, Kur’ân okurken ağlayan, inleyen bir topluma gidiyorsunuz. Sizi karşılamada görünce sevinçten “Hz. Muhammed’in ashâbı geldi, Muhammed’in ashâbı geldi” diyecekler. Huzurumuza gelip sizden hadis-i şerif öğrenmek isteyecekler. Siz, mümkün mertebe Rasûlullah’tan az hadis rivayet edin.”¹⁵¹

İbn Avn da şöyle demiştir: “Şa’bî’ye herhangi bir şey geldiği (bir husus sorulduğu) zaman hemen cevap vermekten korkar, çekinirdi. İbrahim ise uzun uzun cevaplar verirdi.

Yukarıdaki zikredilen âsârı Dârimî, rivayet etmektedir.¹⁵²

3. *Ellerinde yeterli hadis, sahâbe ve tâbiin âsârı olmaması sebebiyle, ihtiyaç hissettikleri ilmi malzemelerin tedvinini kendilerine öğütüldü*

Ehl-i Re’yin ihtiyaç duyduğu hadis, fıkah ve ahkâmın tedvin edilmesi, farklı şekillerde olmuştur. Bunun sebebi: onların sahip oldukları ilim malzemesi arasında, fıkah ilmini ehl-i hadisın takip ettiği usûl üzere istinbat etmeye güç yetirebilecekleri derecede hadis, sahâbe ve tâbiin âsârı olmamasıydı.

¹⁵⁰ Dârimî, Mukaddime, 28 [M]

¹⁵¹ Dârimî, Mukaddime, 28 [M]

¹⁵² Dârimî, Mukaddime, 28 (1/82-85). (İbn Avn’ın sözü burada geçmektedir.) [T]

4. Kendi inanlarıyla yetindiler

Değişik İslâm beldelerindeki âlimlerin görüşlerini araştırıp değerlendirmeye ve onları derleyip üzerlerinde ilmi çalışmalar yapmaya da gönülleri pek yatmadı. Yatmadı ama o âlimleri yüceltmekten ve onlardan istifade edememe noktasında kendilerini irtihâ etmekten değeri durmadılar. Re'ý ehli, tâbi oldukları imamların en yüksek tahkik mertebesinde olduklarına inanıyorlardı ve kalbleri de onlara karşı tam bir kabullenişle dopdoluydu.

Nitekim bu gerçek Alkame'nin şu sözünde ifadesini buluyordu: "İlmi, Abdullah b. Mes'ud'dan daha güçlü, daha güvenilir birini onlar içinde?"

Ebu Hanife (d. 80/150) de diyorlu ki: "İbrahim Nelaî, Sâlim'den daha fakihdir. Eğer sahâbe olmanın ayrıcalıklı üstünlüğü olmasaydı, Alkame, İbn Ömer'den daha fakihdir, derdim. Tabii İbn Ömer deyip de geçilemez; o da ilmi dirayetiyle ve şöhretiyle hepimizin malûmu olan fakih bir sahabidir."

5. Elh-i re'ý, feraset ve muhakeme sahibi, zeki ve hâzır cevap kimselerdi

Evet re'ý ehli, fetânet ve feraset sahibiydiler ve zihinleri oldukça kıvrak olduğundan bir konudan bir konuya oldukça hızlı intikal edebiliyorlardı. Bu özellikleriyle, kendi inanlarının görüşlerini daha başarılı bir şekilde açıklayabiliyor ve herhangi bir renkir karşısında çok güçlü cevaplar vermeye muktedir olabiliyorlardı.

Sonuçta: "Herşey, yaratılış kabiliyeti doğrultusunda gelişmeye daha elverişlidir" sünnetullahı çerçevesinde Allahı 'fealâ'nın "Her grup, kendi elindekilerle iftihar etmektedir"¹⁵³ buyruğu yerini bulmuş oluyordu.

¹⁵³ ,Al-Buhârî, 23/53; Rum 39/22 [A]

B. Re'y Ehlinin Yöntemi: Tahric

a. Tahric¹⁵⁴

Re'y ekolü, fıkıh ilmini, temelde “tahric kaidesi/metodu” üzerine oturttu. Bu metod ise şu şekilde tatbik edilirdi: her fert, tâbi olduğu mezhebin sözcüsü durumunda olan ve o yolun görüşlerini en iyi bilen ve o görüşler arasında en isabetli tercih bulunan kimsenin kitabını ezberleyecek ve her meselede hükümün gerekçesini düşünecektir. Ne zaman kendisine bir soru sorulsa veya doğrudan kendisi bir şeyi iltiyaş duysa hemen ezberindeki sözkonusu ilmi birikime, yani kendi mezheb âlimlerinin açıklamalarına bakacaktır. Eğer aradığı cevabı onlarda bulabilirse ne âlâ. Bulamadığı takdirde ise mezheb âlimlerinin genel ifadelerini işlettirecek ve onları meseleye tatbik edecek, yahud da onların sözlerinden zımni işaretler arayacak ve o işaretlerle cevabihükümlü istinbat emineye gidecektir.

b. Tahric Metodları

Bu mxyanda ise doğabilecek ihtimaller ve bu ihtimaller karşısında re'y ehlinin takip ettiği metodlar genel olarak şöylece sıralanabilir:

¹⁵⁴ Tahric: Lüğatte, çıkarmak manasındır. İsnadla ise: Fakihlerin kavillerinden ve mezhep imamlarının mezhelerine ait metin ve kaidelerden şer'î hükümleri çıkarmak manasındır. Tahric edene muharric, cih-i tahric, sahîb-ı tahric veya as-hab-ı vücuh denilir. Nüçtehic: şer'î meselelere verdikleri edillerden hükümlistihsarac eden (çıkarıcı) demektir. Muharric ise, mezhebin nass ve kaidelerinden hüküm çıkaran fakihir. Bir fakihin tahric yapabilmesi için şu vasıflara sahip olması gerekir: 1. Mensup olduğu mezhep inancının ve ona tâbi olan diğer müçtehidlerin iştihaatlarını, o mezhebin fıkhi kaidelerini, edilleriyle birlikte bilmek. 2. Ediller üzerinde tefekkür ve incedane yapmaya muktedir olmak. 3. İçinde bulunduğu cemiyetin ürf ve adetlerini, bulundığı zaman ihtiyaçlarını bilmek. Bu üç vasfı ihlasla tatbik edip hayata, muharric denilir. (Bkz. Fahrrettin Atar, Fıkıh Usulü, s.317-318. İFAV yayımları, İstanbul, 1996.) [M]

1. Bazı sözlerin, imâ ve iktiza delâletleri olur ve o sözden kastedilen manâ bunlarla anlaşılır olur.

2. Bazen adı ve hükmü konulmuş bir meselenin benzeri yeni meseleler ortaya çıkar, bu yeni meseleler önceki bilinen meseleyle tatbik edilir ve onun hükmünü alırlar.

3. Bazen de hükmü açıkça belirlenmemiş bir meselenin illeti, tahrir veya sebr-hazf¹⁵⁵ yoluyla tesbit edilir ve o tespit edilen illetin diğer kapalı meselenin illeti ile benzerlik arz etmesi sebebiyle, hükmü bilinmeyen mesele, bilinene hamledilir ve onun hükmünü alır.

4. Bazen müctehidin bir konuda iki sözü olabilir. Bunların kıyas-ı iktirânî veya kıyas-ı şartî¹⁵⁶ şeklinde tarkip edilmesi meseleyi çözüme kavuşturabilir.

¹⁵⁵ Sebr-Hazf: Tahrir ehlikimise, müctehidin asıl içtihadındaki hukukun illetini bulmak üzere, iller olamaz elverişli vâkıfı bir araya toplar ve illerliği bu vâkıflara teker teker vererek hükümde nâsıs olup olmadıklarını ve illet olma şartlarını araştırıp aramadıklarını inceler. İller olamayacakları bir bir çıkarmak suretiyle en son illeti tespit eder. [M]

¹⁵⁶ Kıyas-ı İktirânî: Kıyas-ı hamîlî ve kıyas-ı cezâî olarak da isimlendirilir. Büyük ve küçük olmak üzere iki mukaddime (öncül)den oluşur.

• Meselâ:

Küçük Öncül: Her cisim, mülecimdir (belli parçaların birleşmesiyle meydana gelir)

Büyük Öncül: Her mülecim, mühdistir (sonradan vücud bulmuştur)

Netice: O hake hercisim, mühdistir.

• Fâideler bir misal:

Her müskir (sarhoşluk veren şey), hamî (içki)dir. Her çeşir lamm da lammıdır.

Ohakkiler sarhoşluk veren şey, haramdır.

• Bir başka misal:

Zarar veren her şey, şer'an mekruhtur.

Her mekruh da yasaklanmıştır.

Ohakkile zarar olan her şey, yasaklanmıştır.

Kıyas-ı şartî: Burada ayrı şekilde iki mukaddime denilmektedir. Onlardan bir tanesi her birine bir şart şig'ası bitirilmiş iki kazıyeden oluşmaktadır. Diğer ise hamî kıyas (yani iktirânî kıyas)tır ve 1. Mukaddimelerde aynen veya ram rasiolarak zikredilmiştir; ayrıca kondisive bir isim kelimesi de bitirilmiştir ki busebeple onakıyas-ı istiknaide denilmiştir.

5. Müçtehidlerin sözlerinde örnekler yardımıyla veya kısımlara bölmek suretiyle bilinebilen, “fakat efrâdın câmi, ağ-yârım mârû” olarak belirtilenmiş bir takım noktalarla karşılaşılabılır. Bu türlü durumlarda, filologlara (dilbilimciler) baş vurulur

• *Misâl:*

1. Mukaddime: Eger + âlem hâdis ise, + onun bir yaratıcısı vardır.

[Şer’ + 1. Kazıyye + 2. Kazıyye]

2. Mukaddime: Lâkin âlem hâdistir.

İhtisâs Kelimesi

Netice : O hâlde bu âlemin de bir yaratıcısı vardır.

• *Fıkahî bir misâl:*

Eğer bu nikâh sahih ise karşılıklı helâlligi ifade eder.

Lâkin nikâh sahihtir.

O hâlde bu nikâh helâllik ifade eder.

• *Bir başka misâl:*

Eğervitirmamızı bir binek üzerindeki kılınabiliyorsa, o nafiledir.

Lâkin o, binek üzerinde kılınabiliyor.

O hâlde vitr, nafile bir namazdır.

Burada kıyas-ı şariye daha başka misaller verilebilir. Arzu eden, İmam Gazalî’nin Mi’yârü’l-İlm isimli kitabının 151-159. sayfelerine bakabilir. Biz burada kıyas-ı ikirânî ve kıyas-ı şer’î’yi müellifin metinde isimlerini zikretmesine uyarak ele aldık. Yoksa bunlar, manikî kıyasçılarındandır; şer’î kıyaslardan değildir.

Zuhârî’Hiçkinise, alkanın çıkarılmasında İslâm fukahasının bu mantık kıyaslanamaması azer ettiğini vehmetmesi⁹ Zira İslâm fukahasının şer’î bir nasının bulunmadığı yerlerde hükümlerin burada kullandıkları kıyası şer’î kıyas denilir. Kıyas şer’î hükmi kıyas ile tayin edilmemiş bir fer’î, illet benzerliği sebebiyle hükmi Şari tarafından nasla tayin olmuş bir fer’î ile ilhak edilmesidir. Sonuçta o fer’î mesde, benzeri olduğu asl’ın hükümünü almış olur. Kıyas-ı şer’î, manikî kıyasın hilâfına olarak diğer unsurdan oluşur: asl, fer’, illet ve hüküm. Usûl kitaplarında uzun uzadıya üzerinde durulmuştur. [A]

Genel olarak kıyas konusunda şöyle bir açıklanmaya girmek faydalı olur. Kıyas öncüller denilen binlerce çok önemmeden, bunları taşıyıcı olarak bulunan ve sonuç denilen bir önerme çıkarmak biçimindeki bir dedüksiyondur. **Dedüksiyon** Zâhînin bir veya bir kaç önermeye dayanarak, zorunlu olarak çıkarıldığı akıl yürütme biçimidir, yani risülden gelir. Tümdengizim: Bir bürünc dayanarak o bürünün parçaları hakkında yargıda bulunan akıl yürütme biçimidir. Kıyasında bir akılta kendi içinde aşınma vardır. Kesin kıyas: Sonucu öncüllerde biçim bakımından değil, anlam bakımından bulunan kıyas. Seçmeli kıyas: Sonucu hembiçim hem anlam bakımından öncüllerde bulunan kıyas. **Kategorik kıyas:** ilâ öncül, bir sonuğun önermesinden oluşan çıkarım rûbî. [M]

ve o şeyin zâtî özelliklerini elde etmek, derli-toplu bir tanımını yapmak, kapalı noktalarını açmak ve müşküllerini izale etmek için aşırı gayretler gösterilir, bir sûtî tekellüflere girilir.

6. Eğer müctehidlerin sözlerinde iki mânâyâ hamledilebilecek bir cümlele karşılaşırsa, cevabi hüküm o iki iltimalden birini tercih etmede aranır.

7. Delillerin eldeki mesele ile ilgisi kapalı ise, bu durumda kapalı nokta aydınlatılır ve gerekli açıklamalara gidilir.

8. Bazen tahrir erbabınca, kendi inamlarının bir fiili veya sükûtı.. vs. dahi delil olarak kullanılabilir.

İşte yukarıda serdedilen bütün faaliyetler tahrir olarak isimlendirilmektedir. Bunu belirtmek üzere şu çeşit ifadeler kullanılır: “Falanın esaslarına göre tahrir olunan görüş (kavl-i muharrec) şudur”, “Falanın mezhebine ya da usûlüne göre şöyle denilir” ve ya “Falanın görüşüne göre meselenin cevabı şöyle şöyledir.”

Bu tür fihri çalışmalarda bulunanlara “müctehid fîl-mezheb (mezhepte müctehid)” ünvanı verilmiştir. “el-Mebsûr'u”¹⁵⁷ ezberbilenler müctehid olur; rivayet ilminden hiç haberi olmasa ve hatta hiçbir hadis bilmiyor da olsa.” Böyle diyen kimsele-
rin bu sözlerindeki “icthad”dan maksat, sözkonusu tahrir me-
toduna göre yapılmış olan icthadlardır.

Bu tahrir metodu, hemen her mezhepte yaygın olarak uygulanmıştır.

C. Mezheplerin Yayılması

Hangi mezhep âlimleri meşhur olmuş, kadılık ve müftülük işlerikendilerine tevdi edilmiş, herkese açık halkderslerivermiş-

¹⁵⁷ el-Mebsûr: İmam Serahsî'nin (v. 483/1090) Hanefi fihriyatıdır; lîf'etmiş oldu-
ğu ve Zâhiri't-Rivâye'yi nıphayan 30 cüzük (on büyük mücelletten) oluşan
büyükbir kimbizimdir ve marbu olarak bulunmakradır. [A]

ler ve yazdıkları eserler de insanlar arasında şöhret bulmuş ise, yeryüzünün dört bir tarafına böyle âlimlerin mezhepleri yayılmış ve yerleşmiştir.

Aksine hangi mezhep sahipleri de sessiz kalmış, adları sanları duyulmamış, kadılık veya müftülük gibi görevlerle tanzif edilmiş ve insanlar da onlara pek rağbet etmemiş ise, kısa bir müddet sonra böyle âlimlerin mezhepleri, izleri-eserleri kaybolup gitmiştir.

III. HADİS VE RE'Y EKOLLERİ HAKKINDA GENEL DEĞERLENDİRMELER

Öncelikle bilinmelidir ki, fukahânın sözlerine göre tahrirlerde bulunma ve hadislerin lafızlarını araştırma metodlarının herbirinin dinde usûl kabul edilmiş birer asâ-ı esâsı vardır. Muhakkik âlimler, asırlar boyu bu iki esâsı uygulamışlardır. Fakat bazısı, bu iki esâstan birini çok, diğerini az; bazısı da birini az, diğerini çok kullandı. Fakat bu iki metoddan hiçbirinin bir kereliğine bile ihmal edilmesi doğru değildir; tıpkı ekseri ehli-i hadis ve ehli-i re'y âlimlerinin yaptıkları gibi. Doğru olan: Bu iki metodun birbirlerine mutabık hale getirilmesi ve herbirinin boşluğunun, diğerine kapatılıp giderilmesidir. Bulhususuifadesinde Hasan Basri'nin şöyle bir sözü vardır: "Kendisinden başka ilah bulunmayan Allah'a yemin ederim ki sizin yolunuz, dinde gultivv yapıp haddi aşan müfritlerle, dini ihmal edip yüz çeviren müferridlerin arasındaki orta yoldur (ne ifrat, ne teftit; belki vasat yol)."

1) Hadis ekolü, kendi tercih ve görüşlerini, râbiin ve daha sonraki müçtehid inamların görüşleriyle karşılaştırmalıdır. Re'y ekolü de sarîh ve salîh sünnete muhalefet etmekten ve hakkın-

da bir hadis veya âsâr bulunan hususlarda kendi re'yi ile hüküm vermekten mümkün mertebe kaçınmalı.

2) Bir hadiscinin, ehl-i hadisin mulikem kabul ettikleri, fakat Şâri Teala'nın, hakkında bir nass indirmedigi kaidelere aşırı dalması ve dalıpda bunun neticesinde birhadisi yahutsahih bir kıyası reddetmesi doğru değildir. Meselâ bu bağlamda:

i. Hadisçi, içinde en küçük inkita veya irsal şâibesi var diye hadisi reddetmemeli. Tıpkı Ibn Hazm'ın (v. 456/1063), haddi zatında sahih ve muttasıl olmasına rağmen Buhârî'nin rivayetinde inkita şâibesi var diye çalgı aletlerinin haramlığına dair olan hadisi¹⁵⁸ reddetmesi gibi. ●ysa ancak hadisler arasında çelişki bulunduğu zaman, şâibeli olan hadis terk edilmelidir.

ii. Yine "falan adam, filan muhaddisin hadiskrini herkesten daha çok ezberlemiştir", deyip de bu sebeple onun hadisi, -bin cihetten üstünlüğü de olsa- başkasının hadisine tencih edilmemelidir.

3) Çoğu raviler, hadisleri bilmânâ rivayet ederken, temel (ve genel) mânâyı aktarmaya özen gösterdiler; ancak Arapça'da söz sahibi dilbilimcilerin bildikleri inceliklere, hususiyetlere pek iribar etmediler. Onların (f), (v) gibi harflerle ve bir kelimenin takdim veya te'hir edilmesi gibi bazı cümle kuruluşlarıyla hüküm isidkiline gitmeleri, hep bu türlü dil kaidelerine aşırı dalmaktan ileri gelmektedir. Bir olayı diğer bir ravi anlatırken çoğu zaman bir harfin yerine başka bir harf getirebilir. Gerçek olan şu ki: ravilerin söylediği ibarenin hepsi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kelimedir. Tabii eğer o konuda daha sonra bir başka hadis veya delil ortaya çıkarsa, ona uymak vacip olur.

4) Tahrîc yapan kimsenin, vücûh ehli âlimlerin ihtilâf ettik-

¹⁵⁸ Buhârî, Eşribe, 6. Bkz. Abdullâh el-Cedî, Risâletü Ehâdîsin Zemînî'l-Gnüve'l-Mekzûf fî'l-Mefzûn, s. 32-35 [T]

leri ve hakkında çelişkili görüşlerin bulunduğu meselelerden olan tahric-i menar¹⁵⁹ veya bir meselelerin hükümünün, benzeri bir meseleyle hamledilerek tespit edilmesi gibi hususlarda, tâbi oldu-

¹⁵⁹ Burada Tahric-i Menâr, Tahkik-i Menar ve Tenkîh-i Menar hakkında Abdülfettâh Ebu Güddâ'nın, Kessefînün Fikhu Ehli İslâ ve Haclisühüm kitabına [s.84-86, (Hânefî Fikhu'nın Esasları), Çevr. Abdülkadir Şener-M. Cemal Söfoğlu, Diyanet Yayınları, Ankara, 1991] değinmiş olduğu diğer bir iktibas etmek yerinde olur: "Hanbelî hukukçularından İbnu Kudâme el-Makdisî, Ravdaru'n-Nâzir ve Cennetu'l-Munâzir adlı eserinin kıyas bölümünün baş uyarfına (Abdukkadir Bedrân haşiyeli baskı, II/2 29-234) şöyle der: "

"Tahkiku'l-Menâr ikiye ayrılır:

1. Küllî bir kaide için ittifak edilmesi veya bu kaide hakkında bir nass bulunması veya ferî bir meselede müçtehidin bir kurala uygun olarak içtihadla bulunmasıdır ki, böyle bir metoda başvurulmasında ihtilâf bulunmadığını biliyoruz. Mesela, insanlı bir hayvanı bir yabancı şeyi avlamaya ceza olarak bir sığır kurban etmesi gerekmektedir; çünkü Kur'ân Kerim'de "Onun, yabancı hayvanlardan öldürdüğü şeyin benzerini ceza olarak kurban etmesi gerekir." (Maide, 93) buyrulmaktadır. Burada, cezada öldürülen hayvanı kurban olarak kesilecek hayvan arasında benzerliğin bulunması gerekmektedir. Yabancı şeyi ile sığır arasında cüssetübariyle bir benzerlik bulunduğu için, sığır kurban edilmesi gerekmektedir. Bu meselede benzerlik bulunması nass ve icma ile sabittir. Sığır ve yabancı şeyi arasındaki benzerliğin tesbiti ise buttur bir içtihattır. Diğer bir misal Kâble'nin tayinindeki içtihaddır. Bilinmektedir ki, nântiz kârları kâbleye dönmek nâssile sabittir, fakat kâblenin ne tarafta olduğunu tesbit ise içtihadla mümkündür. İnsanlar kim olabilirler, adâletin nedeni ne olduğu ve nefâatları faydalı miktarların tesbiti gibi şeyler de "Tahkiku'l-Menar" adı verilen içtihad ile olur. Bu tür içtihadlara Tahkiku'l-Menar adı verilmektedir; çünkü aslında hüküm bellidir; fakat bu hükümün ölçülere tathiki, bazı emellere dayanarak istisnâî yollarla olmaktadır.

2. Bir hükümün illeti nâss veya icma ile bilinmemektedir. Müçtehid sadece o illeti ferî bir meselede bulunduğunu kendi içtihadıyla ortaya koymaktadır. Mesela, Hz. Peygamber (s.a.s.) kedi hakkında "O, necis değildir; çünkü aramızda dolaşan hayvanlardandır" buyurmuştur. Burada insanlar arasında dolaşması, kedinin pis olmadığını illeti olarak belirtilmiştir. Müçtehid kendi içtihadıyla fare gibi bir takım hayvanların da insanlar arasında dolaştıklarından ötürü temiz olduğuna hüküm edebilir. Bu açık bir kıyas olup, kıyası inkâr edenler de bunu kabul ederler. Tahkiku'l-Menar'ın birinci çeşidi kıyas değildir ve bu ihtilâfız bir husustur. Kıyas ise ihtilâfız bir içtihad metodudur. Tahkiku'l-Menar her hukuk sisteminde zarurî olarak varılır; çünkü her şahsın adâlet ve şâhadatın yenerlik dereceleri hakkında nâss bulunmaz.

bu ekol âlimlerinin sözlerinde bizzat ifadesini bulmayan, ve ligat erbabının ve öf ehlinin açıkça anlamadıkları bir kavil (ic-tihad, görüş) tahrir etmeye kalkışması doğru değildir. ●ur ki kendi ekol âlimlerine aynı mesele sorulsaydı, belki onlar gördükleri bir mâni' yüzünden, o mesele'nin hükmünü, henzeri bir meseleye hamletmek suretiyle respit etme yoluna gitmeyeceklerdi; belkide tahrircıyapan kimsenin respit ettiği illetindışın-

Tenkilü'l-Menât ise Şâri'n hükmü bir sebebe izafe emesidir. Dolayısıyla hükümde bir rolüolmayan bazı mütevellid bulunur ve hükümgeçişlemek için bunları inbar etmek gerekir. Mesela, bir bedevi Arap, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e "Mahvoldum Ya Resulallah!" demiş, Hz. Peygamber (s.a.s.) "Ne yaptın?" diye sorduğunda, "Oruçlu iken gündüzün meşimlecinin münasebete bulundum" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), "Bir kötü azar et" buyurmuştur. Burada Hz. Peygamber'e (s.a.s.) münacaat eden şahısın, bedevi bir Arap oluşu-mun hükümde bir rolü yoktur. Aynı durumda bir Türk veya başkası da aynı hukuka râbit olabilir; çünkü hükmün sebebi, tâlin mükellef tarafından işlenmiş-tir; bedevi tarafından işlenmiş olması değil. Dolayısıyla her kâtiler bin müslâman için meâzır ve her hangi bir ramazanda bu şekilde orucun ubuzun kimselerinde aynı hükmün uygulanır; çünkü bu hüküm için hafiflemenin cevabı ettiği o ramazan değil, maddet olarak ramazanda orucun bozulması esastır. Ayrıca oruçlu şahsın ramazandaki gündüzün işlenmesi münasebete bulunması da bu hüküm için bağ-layıcı bir husus değildir. Zira bu münasebete zina şeklinde olursa oruca saygı-sızlık bakımından daha kötüdür. İşte bunlar hükümde rolüolmayan kayıtları bir nazfa bırakarak hükmün sebebine dayanan kıyaslar için örneklerdir. Hüküm nâss ile bilindikten sonra onun sebebini râyın etmekle ve "Tenkilü'l-Menât" ya-larıyla yapılan böyle bir ihtihad, kıyas tanımayanların çoğu da kabul ederler.

Tahriru'l-Menât da: Şâri'n her hangi bir konuda hükmü açıkça belirtmesi ve onun illetine işaret etmemiş olmasıdır. Mesela, bugday, arpa, tuz, altın, hurma ve gümsuğ: faizin yasakları böyledir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) "Altın alını ile, bugday bugday ile, arpa arpa ile, hurma hurma ile, tuz tuz ile, eşt ve peşin olmak üzere alınır verilir. Bu sanlardan geçişiği takdim-i istediğiniz şeklele alabilirsiniz." buyurmuştur. Bu hadisi Müslim ve Ahmed b. Hanbel, Uba-de b. es-Sâmit yoluyla rivayet etmişlerdir. Bu hükmün illetini çıkararak şöyle di-yebiliriz: Bugday ölçüleri kendi cinsinden olduğu için faiz ihramı kılsanmıştır. Aynı şekilde ölçü ile sanları pirinci de buna kıyas edip kendi cinsiyiyle sandığı tabiiyle faizsiz olan faiz ve harâm olduğunu söylebiliriz. İşte bu kıyası dayanan ihtihad, İslâm hukukçuları arasında ihtilâflara yol açmış olup ekseri âlimler, bu tür kıyası müteber sayıkları halde Zâhirîler gibi bir kısmı reddetmişlerdir." [M]

da bir başka illet söyleyeceklerdi, ilgili hükme menât olarak. Evet tahrir metodu caizdir; ancak tahririn caiz olması, gerçekte müçtehidin taklid etmenin caiz olduğundandır; zira o cümledendir. Dolayısıyla müçtehidin ne dediği tam anlaşılmadıkça tahrir tamamlanmış olmaz; ancak onun kendi kelimelerinden bizzat anlaşılan mana ile rasmam gerçekleşmiş olur.

5) Tahrir yapan kimse, kendisinin veya râbi olduğu ekol âlimlerinin tahrir edtikleri bir kaideye uyup da hadisçilerin sahih olduğunda ittifak ettikleri bir hadisi veya celeri reddetmemeli, bu doğru olmaz. Tıpkı (sütü memesinde hapsedilen hayvanla alâkalı) musarrâh hadis-i şerifini reddetmek veya (akrabalarından miras hakkını düşüren) zevî'l-erhâm hadisini reddetmek gibi. Çünkü sahih bir hadis-i şerife riayet etmek, böyle sonradan tahrir edilmiş (mezhebî) bir kaideye riayet etmekten daha bağlayıcıdır, daha vâcibtir.¹⁴⁰ İmam Şâfiî'nin iş bu mânâyı işaret eden bir sözü vardır: "Her ne zaman olursa olsun; söylediğim bir görüşüme veya kabul ettiğim bir kaideye muhalif, onun zıddını ifade eden bir hadis-i şerif ulaşırsa size, benim sözümü terkedin, zira orada Allah Rasûlü (s.a.s.)'nin sözü geçerlidir, bize söz düşmez."

¹⁴⁰ Birazlı uyumuyor diye, fakihlerin hazırlanmasından kabul edilmeyen bu iki hadis şunlardır. **Musarrâh Hadisi:** "Kim musarrâr (satılmak istendiğinde memeleri büyük gözükse)nde müşteri, her zaman böyle satılmasını istedi; memelerinde süt bitirtilen) bir koyun alınırsa, üç gün muhayyerlik hakkı vardır. Dilersen onu yanında tutar, dilerse geri iade eder; iade ederse, yanında bir sâ' da hurma verilebilir." [Buhari, Büyü, 65; Müslim, Büyü, 23, 26, 28; Ebu Davud, Büyü, 46, 46, 65; Tirmizî, Büyü, 29; Nesai, Büyü, 141; İbn Mace, Tıccat, 42] **Zevî'l-erhâm Hadisi:** (Yani asabe veya faiz/maayyen hisse sahibi olmayan dayı, hala, teyze ve kızın çocukları gibi, kan akrabalarından bahseden hadis): "Allah ve Rasûlü, efendisi olmayızın efendisidir. Dayı da vârisi olmayızın vârisidir." [Tirmizî]. Başkasına air bir şeyi telef eden kimse eğer o şey misli ile mislini, kıymeti ile kıymetini öder; başka bir cins şey ödenek usûlün hilafıdır.

Buna kıyasen musarrâh meselesinde de sadece koyun geri verilir, yanında hurma verilmeye, diye Ebu Hanîfe ve bazı âlimler musarrâh hadisini; İmam Şâfiî ve Malik de bir rakım usûl kaideleri ile sürekli zevî'l-erhâm hadisini reddetmişlerdir. [M]

IV. HADİSÇİLER VE FAKİHLER HAKKINDA HATTÂBÎNİN DÜŞÜNCESİ

İmam Ebu Süleyman el-Hattâbî'nin (d. 310-v. 388)¹⁶¹ Meâlimü's-Sünen isimli eserine yazdığı dibacedeki şu gelen sözler, bizim ifade etmeye çalıştığımız söz konusu gerçeği desteklemahi-yetteki şahidlerdendir:

“Gördüm ki zamanımızdaki ehl-i ilm, iki grup haline gelmişler:

- a) Ehl-i hadis ve eser
- b) Ehl-i fıkıh ve nazar

c. Mezhep inanmalarından nakledilen farklı kaviller arasında takınılan ortak tutum.

Oysa bu ekollenen hiçbiri, bir ihtiyaç anında diğerinden üstün olamaz ve arzu edilen bir şeyi (öğrenilmek istenilen şer'î bir hükmi) elde etmede diğerinden müstağni kalamaz. Çünkü hadis temel mesabesindedir ki, asıl da odur; fıkıh ise o temel üzerine kurulan bina mesabesindedir ve o, asla nispetle fer' gibidir. Belli bir temel ve direkler üzerinde oturtulmayan bütün binalar, asılsızdır, zayıftır, çürüktür ve yıkılmaya mahkumdur; biri taraftan üzerine bina ve imaret yükseltilmemiş her temel de ıssız bir çöl, bir harabe konumundadır.

Yine bu iki fırka arasında, üzerinde durdukları mahal ve menzîl, birbirlerine olan umumi ihtiyaçları itibariyle ve her ikisinin de müştereken muhtaç oldukları diğer şeylerin şumûlî itibariyle aralarında bir yakınlığın bulunmasıyla beraber; bu iki kardeş fırkanın, hak yolunda birbirleriyle bağları kesilmiş,

¹⁶¹ Bu zât, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâb Ebu Süleyman el-Hattâbî'dir. Hicri 310 yıllarında doğmuş ve rabî'ü-ahirayla 388 senesinde vefat etmiştir. Dahafazla bilgi için bkz: es-Siyer, s.17-23 [T]

yardımlaşma ve dayanışmaya lüzum olduğu halde birbirine yardım etmeyen firkalar olduğunu gördüm

a. Eld-i hadîs ve eseri

●Onların bütün düşünceleri ve üzerinde durup mübarese peyda ettikleri biricik mevzu: rivayetleri ve onların değişik tariklerini toplamak çoğu mevzu veya maktub olan hadislerin şâzz ve garib olanlarını bulup çıkarmaktır. Ana bci taraftan hadislerin metinleri üzerinde durmuyorlar, mânâlarını anlamaya çalışmıyorlar, sırlarını keşfetmiyor ve hadislerdeki fikhî bilgileri ve hikmetleri/cevherleri çıkarmaya da çalışmıyorlar. Durum böyle olduğu halde yer yer fakihleri ayıplayabiliyor, onlara ta'n edebiliyorlar; hatta onların sünnete muhalefet ettiklerini bile söyleyebiliyorlar. ●yaş bilmiyorlar ki, kendileri fakihlere verilen ilme ulaşmaktan âcizdirler ve onlar hakkında böyle ileri geri konuşmakta gâtinaha giriyorlar.

b. Eld-i fîlâh ve nazar

Hadise çok az meylediyorlar, öyle ki nerdeyse hadislerin sahihini sakiminden ayıramayacak durumdalar ve güçlüsünü-zayıfını zar-zor bilebiliyorlar. Hasınlarına karşı edîl olarak kullanabilecekleri hadislere önem vermiyorlar; bu hadisler, benimzedikleri mezheplerine ve inandıkları görüşlere uygun olsa bile. Hatta kendi aralarında meşhur olmuş ve dilden dile do-laştırdıkları nice zayıf haberleri ve münkarı hadiskeri kabul etme noktasında sağlam bir delile ve kesin bir ilme dayanmaksızın itir-fak bile edebiliyorlar. Halbuki bu durum, re'yin sapma noktasıdır ve ondaki bireksiktir, bir vartadır.

Mezhep inançlarından nakledilen farklı kavîller arasında takınılan ortak tutum

Bir mezhebe veya akideye bağlanmış kimselere, –Allah bizi deonları da muvaffakkılsın- eğer benimzedikleri mezhep imam-

larından veya bağlandıkları akide âlimlerinden bir görüş söylen-
se-ki o görüş o âlimin kendi içtihadıdır-, o görüşte önce güven-
ilirlik ararlar (yani onu rivayet eden kişi sika mı değil mi ona
bakarlar ve eğer sika ise) o görüşün kusurdan uzak olduğunu sa-
vunurlar ve doğruluğunu ispat etmeye çalışırlar.

Bu bağlamda meselâ görüyoruz ki Mâlikîler, İmam Mâlik'ten
(d. 93-v. 179) gelen rivayetler içinde ancak İbn Kâsım (c. 132/749),¹⁶²
Eşheb (v. 204/819)¹⁶³ ve bu ikisi seviyesindeki önde gelen mezhep
âlimlerinin nakillerine inmar ederler. Abdullah b. Abdülhakem (c.
214)¹⁶⁴ ve benzerlerinden bir rivayet gelmiş ise, bu onlar için pek
bir kıymet ifade etmez, onu nazır-ı itibara almazlar.

Yine Ebu Hanîfe mezhebine intisab edenlerin, ancak Ebu
Yusuf (d. 113-v. 182)¹⁶⁵ ve Muhammed b. Hasan (d. 132-v. 189)¹⁶⁶ gi-
bi talebelerinin büyüklerinden gelen Ebu Hanîfe'ye (d. 80-v. 150)

¹⁶² Abdurrahman b. el-Kâsım, Ebu Abdillâh el-A'zki: "Mevâhîsinin âlimi ve müfessidir. Mâlikî âlimlerindendir. Hicri 132 senesinde dünyaya gelmiş ve Şafer ayında 191 yılında vefat etmiştir. Hayatı için bkz. Tehzibü'l-Kemâl, 17/344; Siyerü'l-Âlâm'ın-Nübelâ, 9/120. [T]

¹⁶³ Eşheb b. Abdülazîz b. Davud Ebu Amr el-Musri el-İmam: İsmiinin "Miskîn", lakabının "Eşheb" olduğuda söylendiği'ir. Mâlikî âlimlerindendir. Hicri 146 se-
nesinde doğmuş, Şaban ayında 204 yılında vefat etmiştir. Hayatı için bkz.
Tehzibü'l-Kemâl, 3/296; Siyerü'l-Âlâm'ın-Nübelâ, 9/500. [T]

¹⁶⁴ Abdullah b. Abdülhakem b. Ayyin Ebu Muhammed el-Musri el-İmam, el-
Fakih: Muvâhîsinin müfessidini yapmıştır. Mâlikî inamlarındandır. Hicri 155
yılında dünyaya gelmiş ve Ramazan ayında 214 yılında vefat etmiştir. Kabri.
İmam Şâfi'in kabrinin yanındadır. Hayatı için bkz. Tehzibü'l-Kemâl, 10/191;
es-Siyer, 10/220. [T]

¹⁶⁵ Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim b. Habib b. Huneyr: Fakih müctehid ve
imam. Hadîşçi. Kadı-lar-kadı. İmam Ebu Hanîfe'nin en büyük ik talebesinden
birisidir. Hicri 113 yılında dünyaya gelmiş, Rabîul'evvel ayında, 182 se-
nesinde vefat etmiştir. Hakkında bilgi için bkz. Siyerü'l-Âlâm'ın-Nübelâ, 8/470;
Lisânu'l-Mizân, 6/300. [T]

¹⁶⁶ Muhammed b. Hasan b. Ferisad, Ebu Abdillâh es-Şeybânî: Ebu Hanîfe'nin
ikibüyük talebesinden birisidir. Fakih müctehid imamdır. Bir görüşe göre hicri
189 senesinde vefat etmiştir. Hakkında bilgi için bkz. Es-Siyer, 9/134; Lisânu'l-
Mizân, 3/121. [T]

ait rivayetleri kabul ettiklerine, eğer Hasan b. Ziyad el-Lü'î (v. 184/300)¹⁶⁷ gibi Ebu Hanife'den rivayette bulunan diğer âlimlerden, yukarıdakilerin aksine bir kavil nakledilmişse, onu kabul etmeyip reddettiklerine şahid oluyoruz.

Şâfiîlerde de durum aynı şekilde. İmam Şâfiî'nin görüşleri içinde, ancak Müzenî (v. 264/877)¹⁶⁸ ve er-Rabî' b. Süleyman el-Mürâdî'nin (v. 270/883)¹⁶⁹ rivayetlerine irimât ettiklerini, fakat Harmele (v. 243),¹⁷⁰ el-Cizî (v. 256)¹⁷¹ ve ensallerinin rivayetleri geldiğinde ise onlara iltifat etmeyip, o rivayetleri İmam Şâfiî'nin (d. 150-v.204) kavilleri arasında saymadıklarını görüyoruz.

İşte yukarıda değindirmiş bu genel tutum, bütün mezhep âlimlerinin, kendi imam ve üstadlarının mezhebi görüşleri mevzuunda takındıkları ortak bir tavır olarak karşınıza çıkmaktadır.

Söz konusu âlimlerin ortak tutumları bu olunca, yani fer'î meselelerde ve mezhep imamlarından rivayet edilen fikhî kaviller konusunda bile vesikasız, delilsiz, senersiz hiçbir kavli kabul etmedikleri sabir olunca; böylesine kılı kırk yaran müdakkik âlim-

¹⁶⁷ Hasan b. Ziyad, Ebu Ali el-Ensâri el-Lü'î: Hicri 204 yılında vefat etmiştir. Hakkında bkz. Es-Sıyer, 9/543; el-Ihter, 1/270; Lisnu'l-Mizân, 2/208. [T]

¹⁶⁸ İsmâil b. Yahya b. İsmâil Ebu'lbrahîm el-Masri, el-İmâm: Ümmetinfakihlerinden ve zahid âlimlerdendir. İmam Şafî onun hakkında "el-Müzenî benim mezhebimin yardımcısidir" demiştir. Kedadisi 175 yılındadünyaya gelmişve Ramazan ayında, 264 yılında 89 yaşında vefat etmiştir. Hayatı için bkz. Es-Sıyer, 12/492; el-İbâdi, Tabakâtu Fokahî's-Şâfiyyîn, s 9 [T]

¹⁶⁹ Rebî' b. Süleyman b. Abdülcebbar b. Kâmil, Ebu Muhammed el-Murâdî, el-İmâm, el-Fakih, el-Muhaddis: Hicri 174 yılında doğmuş ve Şevval ayında 270 yılında vefat etmiştir. Hayatı için bkz. Es-Sıyer, 12/587; es-Sülsû, Tabakâtu's-Şâfiyye, 2/132, 139. [T]

¹⁷⁰ Harmele b. Yahya b. Abdullah, Ebu Hafs et-Tecibi el-Masri, el-İmâm, el-Fakih: Hicri 166 senesinde doğmuştur, Şevval ayında 243 yılında vefat etmiştir. Hayatı için bkz. Es-Sıyer, 11/389. [T]

¹⁷¹ Rebî b. Süleyman el-Ezdi el-Masri el-Cizî el-A'rac: Hicri 256 senesinde vefat etmiştir. Hayatı için bkz. Es-Sıyer, 12/591. [T]

lerin, daha büyük ve daha önemli hususlarda gevşeklik göstermeleri ve imanlar imanı Hz. Muhammed'den (s.a.s.) gelen rivayetler mevzuunda kayıtsız davranmaları düşünülebilir mi? Nasıl düşünülebilir ki O (s.a.s.), izzet ve celâl sahibi Allah'ın peygamberidir, hükmü vâcip, kendisine itaat farzadır ki, onun hükümlerine teslim olmak ve emirlerine inkiyad etmek bizim üzerimize vaciptir; öyle ki, verdiği emirleri kalbimizle hiçbir gönülsüzlük olmaksızın yerine getirmeli ve kesin olarak yürürlüğe koyduğu hükümlere rıhumuzdan gele gele razı olmalıyız, içimizde en ufak bir kabulsüzlük olmamalı.

Bir adam düşünün: kendi işinde gevşek-yumuşak davranıyor, kendisine borçlu kimselerden alacakları mevzuunda müsamahayla hareket ediyor, hatta onlardan kalp para kabul edebiliyor ve kusurlarına da göz yumabiliyor. Kendi işlerinde böyle davranan bir insanın, aynı müsamahalı davranışları vekaletini üzerine aldığı başka kişilerin işlerinde de sergilemesi caiz olur mu? Meselâ: zayıf birinin vekaletini üzerine almak veya bir yetime vasi olmak ya da kaybolan bir kişiye vekil olmak gibi sorumluluklarda gevşek davranmak helâl olur mu? Eğer kişi böyle gevşek davranırsa ahde vefasızlık etmiş ve zimmete ihanette bulunmuş olmaz mı? Cevap apaçık bellidir ve bu gerçek, ister hislerin, isterse benzer olayların şahitliğiyle ayan-beyan olarak herkes tarafından görülmüş ve bilinebilir.

Fakat ihtimal ki sözkonusu bu âlimler, hak yolunu sarp ve zorlu gördüler, hak sınırına ulaşma müddetini de uzun buldular ve daha ziyade (kumanya türü hazırlanmış aparatif kabilinden) bilgiler arzu ettiler. Bu gaye doğrultusunda da mevcut ilimleri özetlediler, bilgiye giden yolu kısalttılar, fıkıh usûlünün mefhumlarından çıkarılmış özet mahiyetindeki az miktarda bilgiyle yetindiler ve onlara "İllet" adını verdiler. Daha sonra o illetleri, ilmi düşünce sistemlerinde birer ölçü olarak kabul ettiler. Bu

ölçüleri de hasımlarıyla karşılaşmalarında kendilerine kalkan edindiler, münazara ve münakaşalarında onları birer hedef tahrası gibi dikip atışlar yaptılar, onlar vasıtasıyla tartıştılar ve onlara göre fikir çarpıttırdılar. Münazaralarla bu ölçülerden hareketle galip gelen kimsenin, mahareten ve ilmen diğerlerinden daha üstün olduğuna hükmettiler. Böylece o kimse, kendi asrında adı dildendile dolaşan bir fıkıhçı ve yaşadığı bölgenin de yegâne âlimi haline gelmiş oluyordu.

Ashında bu, şeytanın çok gizli hilelerinden biriydi sadece, onlara çok büyük tuzak hazırladı ve dedi ki: “sizin elinizdeki ilim çok azdır ve gayet değersiz bir sermayedir, herhangi bir ihtiyaç anında size yeterli gelmez. Kelâm ilminden yardım isteyin ve ondan alacağınız parçalarla yeni terkipler vücuda getirin. Ayrıca kelâmcıların usûllerinden de istifade edin ki, bir konunun derinliklerini edalabilme ve üzerinden nazari mütalâalarda bulunabilme sahası daha da genişlemiş olsun.” İblis-i lâin bu kuruntusunu onlara doğru gösterdi ve tasdik ettirdi. Mü'minlerden az bir grup hariç hemen büyük çoğunluğu ona râbi oldular. Aman Allah'ım, bunlar nasıl insanlar ve ne şaşılacak akılları var! Nereye yönlendirildiler, hiç bilemediler. Şeytan nasıl da onları ilmi konularından ve doğru yollarından etti ve nasıl da hiç hissettirmeden tuzaga düşürdü? Allah yardımcımız olsun.¹⁷²

Hattâbî'nin konu ile ilgili mülâhazalarından bir kısmını böylece kaydetmiş olduk.

¹⁷² Ebu Süleyman el-Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, 1/3-5, Beyrut, 1401/1980.

Dördüncü Bölüm

HİCRÎ

4. ASIRDAN ÖNCEKİ İSLÂM
TOPLUMUNUN DURUMU

ve

4. ASIRDAN ÖNCEKİLERLE
SONRAKİLER ARASINDAKİ
İHTİLÂFLARIN SEBEPLERİ

**HİCRÎ 4. ASIRDAN ÖNCEKİ
İSLAM TOPLUMUNUN DURUMU VE
4. ASIRDAN ÖNCEKİLERLE SONRAKİLER
ARASINDAKİ İHTİLÂFLARIN
SEBEPLERİ**

Şurası bir gerçektir ki, hicrî birinci ve ikinci yüzyılda ümmet-i Muhammed, belli bir mezhebi taklit etmenin şart olduğu gibi bir düşünce üzerinde görüş birliği etmiş değillerdi. Ebu Tâlib Mekkî (v. 386/996)¹⁷³ Kütü'l-Kulûb adlı eserinde şöyle der: "(İslâm bilimleri tarihinde) kitaplar ve mecmualar (derleme eserler) sonradan ortaya çıkmıştır. Hicrî birinci ve ikinci asırda yaşayan müslümanlar arasında, âlimlerin ihtiladlarına dayanarak fetvalar vermek, belli bir mezhebe bağlanmak, her bir meselede o mezhebi görüşleri nakletmek ve hep onlarla amel etmek diye birdurum yoktu."

Bu söze şunu da ilave etmek gerekir: Hicrî ilk iki asırdan sonradır ki âlimler arasında tahric denilen ilmi metod ortaya

¹⁷³ Muhammed b. Ali b. Anıyye el-Acmî Ebi Tâlib el-Mekkî Bağdat'ra (h.386/996) senesinde vefat etmiştir. Bu kitabının tam ismi: "Kütü'l-Kulûb fi Muâmelati'l-Mahbûb ve Vasfî Tarîkı'l-Mürîd ilâ Makâm'ı-Tevhîd"tir. Yazarı: Bkz. Keşfü'z-Zunûn, 1361. [T]

çıktı. Ümmet hicri dördüncü asrda bile tek bir mezhebe bağlı kalmak, sadece onu taklid etmek, fıkıh sadece o mezhep üzere öğrenmek ve yalnızca o mezhebin görüşlerini nakletmek gibi bir anlayış üzerinde hemfikir olmuştular. Nitekim yapılan araştırmalar bu gerçeği göstermektedir. Aksine o döneme kadar insanların genel manada iki kısım olduklarını görüyoruz: halk (avâm) ve âlimler (havâs).

I. HİCRÎ 4. ASRA KADAR ÜMMETİN TABAKALARI

A. Halk

Avâm denilen halk tabakasına genel olarak baktığımız zaman şöylebir manzara görülmür: Buinsankı, ümmet arasında ve müctehidler mabeyninde, üzerinde görüş birliği olan meselelerde sadece Sâhib-i Şcriat'ı (s.a.s.) taklit ediyorlardı. Abdest, gusül, namaz, oruç gibi ibadetleri, babalarından ve çevrelerindeki âlimlerden öğreniyorlardı. Dinî hayatlarında takip ettikleri yaşayış tarzları bu idi. Eğer karşlarına nadirâtın olarak yeni bir mesele çıkarsa, onu da herhangi bir mezhep tayini yapmaksızın, buldukları herhangi bir müftüye sorarlardı, ondan fetvasını isterlerdi. İbn Hümâm (s. 861/1457),¹⁷⁴ et-Tahrîrisimli eserinin son kısmında der ki: "Söz konusu dönemde Müslümanlar, belli bir müftüye bağlı kalmaksızın bir seferinde ona, başka sefer buna, diğerinde de bir başkasına fetva sorarlardı."¹⁷⁵

¹⁷⁴ Kemaleddin İbn Hümâm: Mohammed b. Abdülvâhid'dir. İbn Hümâm diye şöhret bulmuştur. Hanefî mezhebine bağlı âlimlerdenidir. H. 861/1457 senesinde vefat etmiştir. Eserintatamıdır: "et-Tahrîrü'l-Usûlü'l-Fıkıh"nr. Bkz. Keşfü'l-Zûnûs, 338. [T]

¹⁷⁵ Kemaleddin İbn Hümâm, Tahrîr, s. 551, Kâbir, h. 1351. [M]

B. Âlimler

Ulema tabakası kendi aralarında iki sınıfa ayrılmışlardı:

a. Birinci Mertebe Âlimleri:

Bu âlimler, kırap, sünnet ve âsâr (sahâbe ve tâbiinin görüşlerini) araştırıp inceleme noktasında büyük gayret gösterdiler. Bu sahada oldukça derinleşmeleri sonucunda kendilerinde her an kullanılmaya hazır bir meleke hasıl oldu ki, bu meleke sayesinde insanlar arasında fetva verebiliyor ve meydana gelen olaylar hakkında çoğunlukla isabetli hükümler bulabiliyorlardı. Cevap verebildikleri meseleler, veremediklerinden daha çoktu. Böyle bir melekeye sahip olması sebebiyle fetvalar veren hadisçilere diğerlerinden artık olarak “intâçchid” ismi verilmiştir.

Bu hüküm çıkarıp fetva verebilme melekesi işte:

a) Bazen âlimin, bütüncelid-ü gayretini hadislerin ve âsârın toplanması işine hasretmesi neticesinde meydana gelirdi. Zira İslâm ahkâmının büyük bir kısmı, hadis-i şerifler ve sahâbe, tâbiin ve tebe-i tâbiin âsârı içinde bulunmaktadır. Dili incelikleriyle bilen akıllı bir insan, isrenilen meselenin hükümünü elinde ki bu ilmi birikim içinden çıkarabilirdi. Yine âsâra vakıf bir ilim erbabı da o âsâr içindeki çelişkili ifadelerin arasını bulabilir ve delilleri sırasına göre tertip edebilirdi. Tıpkı iki kudve insan: İmam Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûvelî gibi.

b) Bazen de bu meleke, (sünnet ve âsârı yeterince bilmekle beraber), tahrîc yollarını detaylarıyla bilip tatbik etmekle ve her meselede, fakih imamlardan nakledilen usûl kaidelerini zabt etmekle hasıl olurdu. Örneğin: İki dev fıkhıç, İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed gibi (İmamı Azam Ebu Hanife'nin en önemli talebeleri).

b. İkinci Mertebe Âlimleri

Bunlar, fıkıhın esaslarını ve temel meselelerini delilleriyle tafsilâh olarak bilebilecek kadar kitap ve sünnet bilgisinden nasibi- ni almış olan âlimlerdir. Böyle bir âlim, bazı fıkhi meseleleri de- taylarıyla bilirken, diğer bazı meselelerin delillerini de zann- ı gâlibiyle bilir; içinden çıkamadığı başka hususlarda ise tevakkuf eder, susar ve o konuda diğer âlimlerle görüşmeye, fikir alışveri- şinde bulunmaya ihtiyaç duyar. Çünkü o kimse, mutlak müçte- hidin sahip olduğu vasıflara ve bilgi malzemelerine deha sahip değildir. Bu sebeple de bazı meselelerde içtihad edebilirken bazılarında ise içtihad edememektedir.

Sahâbe ve tâbiine sahih bir hadis ulaştığı zaman, onların ayrı- ca herhangi bir şart aramaksızın doğrudan o hadisle amel ettikleri gerçeği, ümmet arasında mütevatir olarak rivayet edilegelmiştir.

II. MEZHEPLERE BAĞLILIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI VE SEBEPLERİ

Hicri ikinci asrardan sonra müçtehid imamların mezheplerine tamamen bağlılık hadiseleri ortaya çıktı; hatta herhangi bir mezhe- be intisap etmeyenlerin sayısı gün geçtikçe azaldı. Bir mezhebe bağ- lanmak, tâ o zaman vacip haline geldi. Bunun sebebi ise o dönemi- de fıkıhla meşgul olan her âlim adamının, şu iki halden (yani mut- lak müntesip müçtehidlik ve mezhepte müçtehidlikten) birine ken- disini kaptırıp kurtaramamasında yatıyordu; (kurtaramayınca da mutlak müstakil müçtehidlik derecesine ulaşamıyordu):

A. Mutlak Müntesip Müçtehid

En büyük düşüncesi: müçtehidlerin daha önce cevabını ver- dikleri meseleleri tafsili delilleriyle bilmek, o meseleleri tenkitten

Hicri 4. Asırdan Önceki İslâm Tophanının Durumu

geçirmek, amel edeceklerini ayırmak ve bazısını bazısına tercih etmek olur. Bu, gerçekten büyük bir iştir. Böyle büyük bir işi, belli bir imama intisab etmeden, onu örnek alıp ona tutunmadan başaramaz; çünkü meseleleri genişçe kavramada ve her konuyu delilleriyle bilmede böyle bir inamdan yardım alır önce. Sonra kendisi olarak müstakillen tenkir ve tercihlerde bulunmaya başlar. Eğer işin başında belli bir imamdan anders almamış olsaydı, bu işi başarması oldukça zor olurdu. Kolayı varken, işi yokuşa sürmenin, zor yolla halletmeye kalkışmanın bir manası yoktur.

Bir imama uyan böyle fıkıh yolcusu bir müktedinin, tâbi olduğu imanın daha önce ortaya koyduğu ferva ve içtihadlarından bir kısmını istihsan edip kabul etmesi ve bir kısmın da eksik görüp onlara istidraklerde bulunması (yeni görüşler ilave etmesi) kaçınılmazdır; bu tabii bir durumdur. Eğer istidrakleri (imamıyla ihtilâfı olduğu noktalar), muvafakatlarından (uyumlu olduğu, kabul ettiği içtihadlarından) daha az ise bu durumda o kimse, mezhepte ashab-ı vücûhtan (görüş sahibi fakihlerden) biri sayılacaktır. Yok eğer farklı düşünceleri daha fazla ise, o fıkıhçının kendine ait görüşleri, mezhepte bir vecih olarak kabul edilmez; fakat bununla beraber genel manada, mezhep sahibine müntesip olmuş ve mezhebinin usûl ve fîrûna dair pek çok meselede bir başka imama iktida edenlerden ayrılmış olur.

Böyle kimselerin de cevabı daha önce verilmemiş meselelerde bir takım içtihadları bulunabilir. Çünkü birbirini ardına dünya kadar hadise meydana gelmektedir, sürekli meseleler doğmaktadır. İçtihad kapısı da açıktır. Sözkonusu fıkıhçı, bu kabil yeni meselelerin cevabını, müntesibi olduğu imama dayanmaksızın doğrudan Kitap, sünnet ve âsâr-ı seleften alabilir. Fakat önceden cevabı verilmemiş bu nevi meseleler, verilenlere nispetle oldukça azdır; yani bu yolla istinbat edilen yeni cevaplar, daha önceden ortaya konulmuş mevcut cevaplara oranla gayet azdır. İşte

yukarıda bahsedilen konumdaki fıkıhçılara “mutlak müntesip müçtehid” denilir.

B. Mezhepte Müçtehid

En büyük himmetini: mütekkaddînün fakihlerinin, hakkın da fikir beyan etmedikleri, fakat insânların fetvasını sorageldikleri meselelerin cevaplarını bulmaya ayırır. Bu konumdaki bir müçtehidin, her ilim dalında önceden belirlenmiş hazır bir usûlî (metodolojî) bilme noktasında ardından gideceği bir inama olan ihtiyacı, mutlak müntesip müçtehidin ihtiyacından daha artıktır, daha zorunludur. Çünkü fikhî meseleler birbiri ile tam bir irtibat halindedir, tıpkı bir ağ gibi birbiri içine girmiş, birbirine dayanmış ve bağlanmışlardır. Fikhun fûrûâtı addedilen cüz’î hususlar da, ümmühâtı sayılan temel kaidelerine sımsıkı bağlıdır. Eğer bu fakih, öncekilerin mezheplerini tenkir ve görüşlerini tashih, tertip ve tanzim etme işine soyunursa, altından kalkamayacağı bir işe kalkışmış demektir; ve bir ömür çalışsa bile o uzun çalışmayı bitiremez. İctihad edemediği için artık ona, daha önceki fakihlerin görüşlerini icmal etmek ve fûrûât’a dair konularda yeni çıkarımlarda bulunmak kalır. Bu seviyedeki müçtehidlerin, Kitap, sünnet, âsâr-ı selef ve kıyasa dayanarak kendi mezhep inamlarına muhalif görüşleri bulunabilir. Fakat bu muhalif görüşleri, muvafık görüşlerine nisbetle oldukça az kalır. İşte bu ikinci maddeyle anlatılan fıkıhçılara ise “mezhepte müçtehid” denilmektedir.

C. Mutlak Müstakil Müçtehid

Başlangıçta bütün celid ve gayretini daha önce ortaya koymuş fikhî hususlardan hangilerinin öncelikli olduğunu ve yapılmış icthadlar içinde hangisinin daha evlâ olduğunu bilmeye hasreder. ve sonra da kendi seçip beğendiği fikhî hususlara göre

yani bir takım fer'i meseldir çıkarmaya girişir. Esasen böyle bir durum, realite planında vaki olmamıştır ve olması da uzak bir ihtimaldir. Çünkü bulunulan zamaudilini, vahyin indirildiği asr-ı saadetren çok uzaklardadır. Ayrıca müstakil müteahhid olmak isteyen herâlimin şu ilimlere vakıf olması gerekmektedir:

- metin ve rivayet farklılıkları ile berabermevcut bütün hadis-i şerifleri bilmesi..

- ravilerin mertebelerini açıklayan bilgilere sahip olması.

- hadisin sahihini zayıfından ayırt edebilmesi..

- hadisler ve âsâr arasında -varsa- ihtilâflı görünen nokraları cem¹²⁶ (tevfik) edebilmesi..

- bir fakihin bu çelişkili rivayetler arasında hangisini tercih edip aldığını bilebilmesi.

- az kullanılan garip kelimeleri ve fıkah usûlünü (hukukimethodolojisini) bilmesi..

- önceki âlimlerin sözünü ettikleri meseldere ait rivayetleri bütün çokluğu, farklılıkları ve ihtilâflarıyla beraber bir araya toplaması..

- bunı bağı olarak d.âbu rivayetleri temyize tâbi tutabilme-

si..

- ve bu rivayetleri şer'i delillere¹²⁷ "A"urma mevzuunda da fikirlerini belli bir istikamete yönlendirebilmesi.. gerekmektedir.

¹²⁶ Edille-i Şer'iyye (Şer'i Deliller): Delil, lugatta rehber ve kılavuz manasına gelmektedir. Çoğulu ise edille'dir. İsrâhât ise "kendisinde fer'i bir hükmün isrinbat olması", "üzünde düşünülmesi, insana iteneni bir sonuç ve hükme ulaştırılan yer" şekillerinde tarif edilmiştir. Delil usûlâtta şöyle de tarif edilmiştir: "Üzerinde nihâtlı bir şekilde düşünüldüğü takdirde hâbe: cinsinden marûp olma (şer'i hükme) ulaşmayı mümkün kılan şeydir." Şer'i deliller kendi içinde iki ana kısma, bunlar da kendi içinde bölümlere ayrılır: A-Aslı Deliller: 1. Kitâb (Kur'ân) 2. Sunnet. 3. İcmâ. 4. Kıyas. B-Fer'i Deliller: 1. İstihsan. 2. İstihab. 3. İstislah (Mesâlih-i Mürsele). 4. Orf ve Adet. 5. Sahabi Kavli. 6. Sedd-i Zerâ'i. 7. Şer'ü Men Kâblena. (Geçmiş Şeriatler). [M]

Eğer kişi koca ömrünü bütün bu bilgileri elde etmeye harcarsa, bunca uğraşından sonra nasıl yeni fcr'i meslekler çıkarabilecek, ne kadar orijinal tespitlerde bulunabilecektir? Hem böyle bir vazifeyi hakkıyla yerine getirebilecek midir? İnsan ne kadar kabiliyetli de olsa, onun da kendine göre bir sınırı vardır ve o sınırın ötesine geçmeye güç yetiremez. Söz konusu işi başarmak, ancak ilk nesil müçtehidlerine müyesser kalmış bir mazhariyettir; zira onlar, ilimlerin değişik dallara ayrılmadığı asr-ı saadete yakın bir zaman parçasını idrak ettiler. Buna rağmen böyle bir mazhariyet ilk nesil müçtehidleri içinde ancak sayılı bazı fakihlere nasip olmuştur. İctihad sahasında müstakil olmalarıyla beraber bu müstakil müçtehidler nesli, kendilerinden ders aldıkları üstadlarına karşı da oldukça bağılıydılar ve onlara çok irinat ediyorlardı. Bu fakihlerin diğerlerinden farklı olarak birer "müstakil müçtehid" sayılmaları, ilimlerle daha fazla tasarruflarda bulunmuş olmaları sebebiyledir.

Kısaca şöyle bir yargıya varılabilir: Müstakil müçtehidlerin (fakih imamların) mezheplerine bağlanması kaderi bir sırdır ki, Allah Tealâ onu âlimlere (ve onların ardından gidenlere) ilham etmiştir; ve onlar da işin bazı yönlerinin şuurunda olarak veya olmaksızın o müçtehidlere bu sır üzere tâbi olmuşlardır.¹⁷⁷

¹⁷⁷ "Bu görüş, müellifin şahsî görüşüdür; doğruluğu tartışılabilir." diyerek dipnot düşen Ebu Guds'e'nin düşünüşü budur dipnotta kendisinin şahsî görüşüdür; ve cihazinde farklı düşünceler serdedilebilir. Çünkü olan olmuştur. amk tarihi bir gerçeğin gerçekleşmiş, yani kader iktikazası yakın bulmuş bir olay işin ortaya konulabilecek en isabetli ve su götürmez cihet, o olayın kader cihetidir. Bu ciheti tartışmaya açan kişinin işi bu cihetten ötürü tartışılmaya daha muhtaktır, daha elverişlidir. İslâm inancına göre: Kazası gerçekleşmiş bir olay için, mesela bir ok vücutta olan insan için "Eğer ok alınmasaydı ölmeydi." denilmesi doğru değildir, çünkü okâdi bir şeydir, o kâife takdir edilmiştir bir ok ile on bulacak idi, dolayısıyla her ikisi de iktiran halinde takdir edildiği üzere kaza bulunur. [M]

III. MÜÇTEHİDLERİN DERECELERİ HAKKINDA İBN ZİYÂD'IN GÖRÜŞLERİ

Şâfiî mezhebine bağlı Yemenli büyük fakih İbn Ziyâd'ın (v. 975/1568) Fetevâ'sında sendemiş olduğu bir sözü vardır ki, bu söz hem en yukarıda zikrettiğimiz hakikatı destekleyici mahiyette bir delildir. Şöyle ki: İmam Bulkî'nî'ye (v. 805/1404)¹⁷⁸ iki mesele sorulunca, suallere (kendî mezhebi olan) Şâfiî mezhebine muhalif olarak cevap verir. Bu sorulara verilen cevapla alakalı İbn Ziyâd diyor ki:

"Sen, Bulkî'nî'nin ilimdeki derecesini bilmediğin gibi, onun sözünün hangi mânâyâ geldiğini (mezhebi içindeki durumunu) da bilmiyorsun. Bulkî'nî,ehl-i tahrîc ve ashâb-ı tercihtendir"¹⁷⁹

¹⁷⁸ İmam Bulkî'nî: Bu zîr, Ömer b. Rislân b. Nusayr b. Sulh b. Şühâb b. Ebu Hafîd el-Kinânî el-Bulkînî, el-Kâhîrî'dir. Şâfiî mezhebine müntesipdir. Hicrî 724 senesinde Mağrib diyarındaki Bulkîniyye beldesinde Şa'ban ayının 12. günü bir cum'a gecesî dünyaya gelmiştir. Ve Kahire'de 805 yılında Zilkade ayının 11'inde bir cum'a günük indinamızından az önce ahirete intikal etmiştir. [T]

¹⁷⁹ Tercih: Vasfen birbirini en müstâhil olan iki delilden birinin diğerine fazl verûşhanîyetini göstermekdir. (Ö.N. Bîlmeu, Hukuk-ı İslâmiyye ve İslâmîhaz Fâhiyye Kanunı, c.I, s.38. Bîlmeu Yayınevi, İstanbul, 1985). "Lügette meyletmek, gâlip getirmek gibi manalara gelmektedir, istikafa ise tearrüz halindeki delillerden birinde bulunan ve onu diğerine üstün tutmayı gösteren bir meziyet ve vâfi'atıya koymak ve kabullenmek, diğerini de terk etmektir. Başka bir ifadeyle tercih, müntazî iki delilden birine vâsîf yönünden kuvvet izhar etmek ve vasfen kuvvetli olanı ile avvel etmek, diğerinde terk etmektir. Tercih edilenden ille râiil, terk edilen ise me'rûl denir.

Ashab-ı Tercih: Mezhebi içinde aynı konuda rivayet olunan farklı rivayet ve kavillerin birini diğerine tercih eden fakih tercihlî denilir. Bu tabakaya mensup olan fakih, tercih esnasında "bu elâstır", "bu daha şâhîrtir", "bu daha âpkır" veya "bu kıyas için daha uygundur" gibi terimleri kullanır. Kudûrî, Mergîsânî, İbnü'l-Hüncîm gibi fakihler bu tabakaya mensuplardır.

Ashab-ı Tahrîc: İctihada kudretleri bulunmayan mukallid fakih ashabı tahrîc denilir. Bunlar, mensubu bulundukları mezhep müçtehidlerine âit kapalı sözleri açıklarlar, iki mânâyâ ihtimâl olan kâfi (sözü), diğer naslarla mukayese ederek biriyine tevcih ederler. Mezhepte hükâmü bulunmayan meseleler hakkında mezhebinin nass ve kaidelerinden yeni hükümler çıkarırlar. Ebu Bekîr el-Cessîs, Ebu Abdullâh el-Cürcânî gibi fâhler bu tabakaya mensuplardır. (Bkz. Fâhrettin Arâ, Fâh Ussûlî, s. 269, 314. İFAV yayımları, İstanbul, 1996.) [M]

ve belli bir mezhebe intisap etmiş gayr-ı müstakıl bir mutlak müctehittir. Müntesip demekren kasrım; intisap ettiği imanının mezhebinde racih olan bir görüşün hilafına olarak kendine has tercihi ve ihtiyarı bulunan fakih demektir. Şâfiî mezhebine bağlı olan önceki ve sonraki mütehasıs fıkıhçıların hemen çoğunluğunun durumu böyledir. Bu nevi fıkıhçılar ve onların derecelerine göre tertip edilmesine dair konu ileride gelecek.

İmam Bulkinî'yi müntesip mutlak müctehidler silsilesi içine yerleştiren kendi talebesi Velî Ebu Zîr'a (v. 826/1425)¹⁶⁰ şöyle demiştir ki: "Bir keresinde şeyhimiz İmam Bulkinî'ye şöyle bir sual sordum: Şeyh Takiyyüddin Sübkî'nin (v. 756/1355)¹⁶¹ müctehidlik makâmının şartlarını hakıyla yerine getirdiği, o üstün vasıfları kendisinde ropladığı halde, içtihad etmekten böylesine çekinmesinin sebebi nedir? Nasıl oluyor da onun gibi bir âlim, başka bir imamı taklid edebiliyor, ona tabi olabiliyor?" Utandığım için onunıyane Üstad Bulkinî'nin adını vermedim (yani siz niye içtihadı kaçınıyorsunuz, demedim ona); çünkü onun şahsî durumunu vereceği cevaptan hareketle öğrenmek istiyordum. Benim mezkur soruna kendilerisadeceşükûrla cevap verdiler. Bununüzereben dedim ki: "Bana göre Şeyh Sübkî'nin içtihad etmekten bu denli çekinmesinin sebebi, dört mezhepten birine mensup fakihlere verilen vazifelerdir. Eğer o da bu vazifeleri bırakıp içtihadı yönelseydi, bu vazifelerden hiçbir şey eline geçiremeveceği gibi, kadılık

¹⁶⁰ Velî Ebu Zîr'a: Buzât, Ahmed b. Abdürrahîm b. el-Huseyn b. Abdörahman Velîyyüddin Ebu Zîr'el-Kurdi er-Râziyâni el-Mısı, İbnu'l-İrâkî'dir. Şafîî mezhebindendir. Mübarek Zilhıce ayının 13. günü hicri 762 senesinde dünyaya gelmiştir. Şaban ayının 17'sinde perşembe günü 826'da vefat etmiştir. Bkz. Zeylû Tezkirâ'ti'l-Hüfâz, s. 284. [T]

¹⁶¹ Takiyyüddin es-Sübkî: Bu zat, Ali b. Abdülkâfi b. Ali b. Temîm Ebu'l-Hasen el-Hazrecî el-Ensâri es-Sübkî el-Mısı'dır. Hicri 683 senesinde dünyaya gelmiştir ve Kahire'de (h. 756/1355)'re Cusadiye'l-Ahîr'in üçüncü pazarasında vefat etmiştir. Bkz. Zeylû Tezkirâ'ti'l-Hüfâz, s. 39. [T]

makamından da mahrum kalırdı; ayrıca insanlar ona fetvasormaktan çekinirler ve ona bidatçı denilirdi.” Benim bu sözlerim üzerine üstadımız İmam Bulkinî tebessüm buyurdular ve benimle aynı görüşleri paylaştığını ifade ettiler.¹⁸²

Ebu Zü'r'a'dan iktibas edilen sözler bunlar. Onun bu yaklaşımına mukabil olarak benim görüşüm ise şudur: Kanaatimce İmam Sübki gibi fakihleri içtihad etmekten alıkoyan engel, Ebu Zü'r'anın işaret ettiği engel olmasa gerek. Hâşâ! Onların üstün makamları böyle bir seviyesizlikten yücedir. İctihad edebilme iktidarına sahip olmakla beraber kadılık makamını peyline gibi sebceplerle onların içtihad etmeyi terk etmeleri düşünülemez, bu onların üstün mertebelerine yakışmaz. Hiç kimsenin onlar hakkında böyle çirkin şeylere inanması caiz değildir, helal olmaz. Daha önce de geçtiği üzere: Cumhur arasında râcîl olan görüş, bu türlü durumlarda (yani müctehidlik seviyesine gelindiğinde) içtihad etmenin vacip olduğudur.

Veli Ebu Zü'r'anın, dile getirdiği basit gayeleri mezkur müctehidlere nisbet etmesi ve Bulkinî'nin de bu hususta kendisiyle aynı görüşü paylaştığını söylemesi nasıl caiz olabilir? (Ne kadar doğrudur, düşünülmelidir.)

Celeleddin Suyûti (v. 911/1505),¹⁸³ [Ebu İshak Şirâzî'nin et-Tenbih'i üzerine yazmış olduğu] “Şerhu't-Tenbih” isimli kitabının “Bâbu't-Talâk” kısmında şöyle der: “İmamlar arasında meydana gelen ihtilâflar, içtihad farklılıklarından kaynaklanmaktadır; bu se-

¹⁸² Buna göre Ebu Zü'r'a, üstad İmam Sübki'yi de, söz konusu yalnoksız makamlarla tühnet altında bırakmış oluyor; fakat İmam Dîhlevî'nin de hemem de-vamında dediği gibi, İmam Sübki de, diğer büyük müctehidler de bu kabils seviyesiz makamlara tenezzül etmeyecek kadar ilmin iznet ve asaletine inanmış, hâlisen fâilâh fakahanzdandır. [M]

¹⁸³ Celâleddînes-Suyûtî: Abdurrahman b. Ebu Bekir b. Muhammed es-Suyûtî (c)-Hadari. Kahire'de hicri 849 senesinde dünyaya gelmiştir. Hicri 911'de de vefat etmiştir. [T]

beple o vakit müçtehid inamlar, her konumda kendi içtihadları doğrultusunda olan hususları doğru kabul ediyorlardı.”

Şurası bir gerçek: Musannıf yani et-Tenbih isimli eserin müellifi Ebu İshak Şirâzi (v. 476/1083)¹⁸⁴ içtihad sahasında inkar edilemeyecek üstün bir makama sahiptir. Hemen bütün âlimler, Ebu İshak (v. 476/1083), İbn Sabbâğ (v. 477/1084),¹⁸⁵ İmâmu'l-Harameyn (v. 478/1085)¹⁸⁶ ve İmam Gazâlî'nin (v. 505/1111)¹⁸⁷ mutlak müçtehidlik mertebesine ulaşmış olduklarını açıkça ifade etmiştir. İbn Salâh'ın (v. 643/1245)¹⁸⁸ Fetevâ'sında geçen “Onlar ‘mutlak müçtehidlik’ değil, ‘mezhepte müçtehitlik’ mertebesine ulaştılar” sözünün manası: Onlar, fıkıhta ‘müstakil müçtehitlik’ değil, ‘müntesip müçtehidlik’ derecesindeydiler, demektir.

Nitekim İbn Salâh'ın “Âdâbü'l-Füyûâ” isimli eserinde ve İmam Nevevî'nin de (v. 676/1277)¹⁸⁹ “Şerhu'l-Mühezzeb”inde belirttikleri üzere:

¹⁸⁴ Ebu İshak eş-Şirâzi: İbrahim b. Ali b. Yusuf Ebu İshak eş-Şirâzi el-Firâsî'dir. Hicri 393 yılında dünyaya gelmiştir. Cumadiye'l-âhîr ayının 21. Gâmi hicri 476 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. es-Sıyr, 18/452 [T]

¹⁸⁵ İbn Sabbâğ: Muhammed b. Abdülvâhid b. Muhammed el-Bağdâdî'dir ve Şafii mezhebini müftekilerindendir. Hicri 448 senesinde vefat etmiştir. Bkz. es-Sıyr, 18/22, 465. [T]

¹⁸⁶ İmâmu'l-Harameyn: Abdülmelik b. el-İmam Ebu Muhammed b. Abdullâh b. Yusuf Ebu'l-Melâ el-Cüvri, en-Nisâbûrî'dir. Hicri 419 senesinde doğdu; 478'de Rabîu'l-âhîr ayının 25'inde de vefat etti. Bkz. es-Sıyr, 18/468. [T]

¹⁸⁷ İmam Gazâlî: Hüccetu'l-İslâm Ebu Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî. Hicri 450 senesinde Tus'da doğdu. İmâmu'l-Harameyn'den fıkıh okudu ve yâkındı; Şafii mezhebinde, fıkıh, cedel, usûl, manâk, hilâmet ve felsefe alanlarında üstün bir yete girdi. Mekke'den sonra Bağdat'a gitti ve orada Nizamiye Medresesindehovalık yaptı. Çok yönlü, pek çok eser telif etti. Tus'ta 505/1111 senesinde vefat etti. Bkz. Tabakâtü's-Sübki, 6/191. [M]

¹⁸⁸ İbn Salâh Osman b. Abdurrahman b. Osman b. Musa el-Kürdî, eş-Şhacîrî. Hicri 577 yılında dünyaya gelmiştir. 643'de vefat etmiştir. Bkz. Tezkiratu'l-Huffâz, 4/1430; Tabakâtü's-Sübki, 8/326. [T]

¹⁸⁹ İmam en-Nevevî: Yahya b. Şerefb. Merâ Ebu Zekeriyya el-Huzânî'dir. Hicri 631 yılında dünyaya gelmiştir ve hicri 676'da vefat etmiştir. Bkz. Tabakâtü's-Sübki, 8/395 [T]

A. Mutlak Müçtehidlik Çeşitleri

Mutlak müçtehidliğin iki derecesi vardır:

a. Müstakil Müçtehidlik:

(Fıkıhta daha üstü olmayan bir zirve makamıdır ki) en son hicri dördüncü asrın başında tamamen orradan kalkmıştır ve artık o makamın bir daha neydena gelmesi mümkün değildir, (dolayısıyla da müstakil müçtehitler devri ebediyen kapanmıştır).

b. Müntesip Müçtehidlik:

Bu makam, kayımerin büyük alâmetlerinin tezahür edeceği vakre kadarbâkidir ve kesilmesi de şer'an caiz değildir; şümküo, farz-ı kîfayedir. Ne zaman bir devrin müslümanları bu büyük farzı ihmal eder terkederlerse, hepsi birden günaha girmiş, isyan etmişlerdemektir; nitekim İmam Mâverdi (v. 450/1058)¹⁹⁰, el-Bahr isimli eserinde İmam Ruyânî (v. 502/1108)¹⁹¹, et-Tehzib'de İmam Beğavî (v. 516/1122)¹⁹² ve daha başka pek âlim, münresip müçtehidliğin farz-ı kîfaye olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Böyle ağır bir farz ise, mukayyed/kayıtlı içtihadlarla yerine getirilemez, gerçekleştirilemez; ki bu gerçeği, İbn Salâh ve Şerhu'l-Mühezzeb'de İmam Nevevî gayet sarîh olarak açıklamışlardır.

Bu konu, "er-Reddû alâ Men Ahlede ile'l-Arz, ve Cehile Enne'l-İçtîhâde fî Külli Asrın Farz -Yeryüzünde Ferah-feza Ya-

¹⁹⁰ İmam el-Mâverdi: Ali b. Muhammed b. Habib'dir. Usûl ve furû' sahasında otorite bir imandır. Hicri 364 yılında dünyaya gelmiş, hicri 405'te vefat etmiştir. Bkz. 5/267 [T]

¹⁹¹ İmam et-Ruyânî: Abdulkâhid b. İsmâil. Asrının önde gelen âlimlerinden biridir. Fıkıhilmüntelesâze sahibidir, hafızdır. Hicri 415 yılında dünyaya gelmiştir ve hicri 502'de vefat etmiştir. Bkz. Tahkîkî's-Sübkî, 7/193 [T]

¹⁹² İmam el-Begavî: Hüseyin b. Mes'ûdel-Ferâ 'Ebu Muhammed el-Begavî. Hicri 516 yılında vefat etmiştir. Bkz. es-Siyer, 19/439 [T]

şadığı Hâldde, "İçtihadın Her Asırda Farz Olduğundan Bâhaber Kimseye Reddiye"¹⁹³ isimli esrimizde enine-boyuna incelenmiş, genişçe ele alınmıştır.

Müntesip müçtehit olanları bu fakihleri Şâfiî mezhebinden çıkarmaz. İmam Nevevi ve Tabakât'ta İbn Salâh bu hususu böylece açıklamış, Sübki de ona tabi olarak aynı görüşü paylaşmıştır. İşte bu gerçek sebebiyledir ki mutlak müntesip müçtehid olan bu fakihler, belli bir mezhebe göre kitaplar yazmışlardır, fetvalar vermişlerdir, mezhebin müzakeresini yapmışlardır ve Şâfiî mezhebine bağlı olmanın gereklerini yerine getirmişlerdir. Nitekim (et-Tenbih'in) müsavvif Ebu İshak Şirazi ve İbn Sabbâğ Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'nin müderrisliğine; İmamü'l-Harameyn ve İmam Gazali Nisâbur'daki Nizamiye Medresesi'nin müderrisliğine; İbn Abdisselâm (v. 660/1262)¹⁹⁴ Kahire'deki Zâhiriyye ve Câbiye Medreselerine; ve İbn Dakik el-İd (v. 701/1302)¹⁹⁵ ise inanamız Şâfiî'nin (e.s.) rûbesinin komşusu Salâhiye Medresesine ve ayrıca Fâdiliye ve Kâmilîye gibi bazı medreselerin müderrisliğine getirilmişlerdir.

Müşrakîlî müçtehitlik rûbesine ulaşan fakihler ise bu seviyeleriyle Şâfiî mezhebenden çıkmış olurlar ve artık mezhep kitaplarında bu fakihin görüşleri nakledilmez. Şâfiî olup da böyle müstakil müçtehid mertebesine ulaşmış Ebu Ca'fer b. Cerir Ta-

¹⁹³ Celâlıddin Suyûnî'nin bu "et-Reddülâli Men Ahlede ile'l-Arz, ve Celile Fanne'l-İçtihâde fi Kullî Asrın Farz" isimli eseri Fuâid Abdülümün'ün Ahmed tarafından tahkik edilerek 1981 yılında İskenderiye'de neşredilmiştir. [M]

¹⁹⁴ İbn Abdisselâm: Abdülkâzîz b. Abdüsselâm es-Süleymî ad-Dimeşkî. Lakabı Sultânü'l-Ulema. Hicri 577 yılında dünyaya gelmiştir. hicri 660 tarihinde ise vefat etmiştir. Bkz. Tabakâti's-Sübki, 8/209 [T]

¹⁹⁵ İbn Dakik el-İd: Muhammed b. Ebu'l-Hasen Ali b. Ebu'l-Azâ'. Ebu'l-Fânîl, Takıyyüddin İbn Dakik el-İd el-Mâlikî, ş. Şâfiî. Hicri 625 yılında dünyaya gelmiştir ve hicri 702 tarihinde de vefat etmiştir. Bkz. Tabakâti's-Sübki, 9/207 [T]

beri'nin (v. 310/923)¹⁹⁶ haricinde bir başka fâkih bilmiyorum. Evet Taberî, önce Şâfiî mezhebinden iken, daha sonra müstakil müçtehitlik makamını ihraz etti ve kendine has mezhebi oldu. Bunun içindir ki Râfîi (v. 623/1126)¹⁹⁷ ve daha başka âlimler şöyle demişlerdir: "Taberî'nin kendi fetvaları ve içtihadları, Şâfiî mezhebinde bir vecih sayılmaz."¹⁹⁸

Celeleddin Suyûtî'den yapılan alıntılar bunlar. Suyûtî'nin bu sözleri bence, Velî Ebu Zür'anın serdettiği görüşlerden daha güzeldir. Ne var ki Ebu Zür'a'nın sözü, İbn Cerir'in Şâfiî mezhebinden sayılmamasını gerektirmektedir; bu ise, doğru değildir. Bu bağlamda Râfîi, Şerh'in Kitâbü'l-Zekât bâsinin baş tarafında şöyle der: "İbn Cerir'in (mezhebe muhalif) şahsî içtihadları, bizim (Şâfiî) mezhebimizde bir vecih sayılmaz; her ne kadar o, Şâfiî ashâbının tabakatından biri sayılıyor olmuş olsa bile." İmam Nevevî "Tehzîb"de der ki: "Ebu Asım Abbâdî (v. 458/1066),¹⁹⁹ İbn Cerir'i Şâfiî fakihleri arasında zikretmiş ve şöyle demiştir: "İbn Cerir, bizim âlimlerimizdendir; ve Şâfiî fikhını Rabi' Murâdî (v. 270/883) ve Hasan Za'ferânî'den (v. 260/874)²⁰⁰ almıştır."²⁰¹

İbn Cerir'in Şâfiî mezhebine intisabının manası şudur: Ta-

¹⁹⁶ İmam Taberî: Muhammed b. Cerir b. Yazid, Ebu Ca'fer et-Taberî, "Câmiu'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'ân" ve "Tarihu'l-Ümeni ve'l-Mulûk" ve daha başka pek çok eserin müstamifi. Hicri 224 senesinde dünyaya gelmiş ve hicri 310, miladi 923 senesinde vefat etmiştir. Bkz. es-Siyer, 14/267 [T]

¹⁹⁷ İmam ez-Râfîi: Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim, Ebu'l-Kâsım ez-Râfîi. Hicri 555 senesinde dünyaya gelmiş ve hicri 623 tarihinde havza gözlerini yummuştur. Bkz. Tabakâtu's-Şâfi'iyye, 8/281 [T]

¹⁹⁸ Suyûtî, Şerhu't-Tenbîh, 2/671-672, Beyrut, 1416/1996

¹⁹⁹ Ebu Asım el-Abbâdî: Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, Ebu Asım el-Abbâdî el-Harevî. Şafiî mezhebi ulamasındandır. Hicri 458 tarihinde Şevval ayında vefat etmiştir. 83 sene yaşamıştır. Bkz. es-Siyer, 8/180 [T]

²⁰⁰ Hasan ez-Za'ferânî: Hasan b. Muhammed b. es-Sabbâh Ebu Ali el-Bağelâdî ez-Za'ferânî. Hicri 170 yıllarında dünyaya gelmiş ve hicri 260 senesinde Şaban ayı biriminde 90 yaşlarında vefat etmiştir. [T]

²⁰¹ Nevevî, Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luga, 1/79, Dâiru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz. [M]

berî, ihtihad etme, delilleri bulup incelemeye ve onları belli bir tertibe sokma gibi hususlarda Şâfiî'nin metoduyla yürüdü, onun ihtihadına uyumu sağladı. Uyumsuz olduğu noktalardaki muhalefeti de pek önemsemedi. Kaldı ki o sadece bazı meselelerde İmam Şâfiî'nin yolundan dışarı çıktı. Bu kadarlık muhalefet ise Taberî'nin Şâfiî mezhebine dahil olmasında bir kusur teşkil etmez.

Muhammed b. İsmail Buhârî (v. 256/870) de bu kabil müctehidlerden ve Şâfiî âlinlerinden sayılmaktadır. Onu Şâfiî tabakatında zikredenlerden Şeyh Tâciüddin Sübkî (v. 771/1369)²⁰² şöyle der: İmam Buhârî, İmam Humeydî'den (v. 219/834)²⁰³ fıkıh öğrenimi gördü, Humeydî de İmam Şâfiî'den fıkıh okudu.²⁰⁴ Üstadımız allâme Sübkî, Buhârî'nin Şâfiî tabakatında zikredilmesini, Şâfiî mezhebinden olduğuna delil getirdi. İmam Nevvî'nin daha önce zikrettiği olduğumuz sözleri de ayrıca onun lehinde bir delil olmaktadır. Şeyh Tâciüddin Sübkî "Tabakât"ında aynen şöyle demektedir:

"Tahrirci yapan bir kimsenin, mutlak olarak zikrettiği bütün tahrirlerde kriter şudur: Eğer o tahrir yapan fıkıhçı, belli bir mezhebe bağlılığı ve taklidi ağır basan âlimlerden ise, râbi olduğu mezhebin bir fakihî sayılır. Şeyh Ebu Hâmid İsfarayînî (v. 406/1015)²⁰⁵ ve Gaffâl (v. 336/948)²⁰⁶ misali. Yok eğer mezhep dışına

²⁰² Şeyh Tacüddin es-Sübkî: Abdülvehhâb b. Abdulkâtî Ebu'l-Hasr es-Sübkî. Hicrî 727 senesinde dünyaya gelmiş ve hicrî 771 tarihinde de vefat etmiştir. Bkz. Tabakâtü's-Sübkî. [T]

²⁰³ İmam Humeydî: Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsa Ebu Bekr el-Humeydî el-Mekki. Hicrî 219 tarihinde dünyaya gözlerini kapamıştır. Bkz. Tehtibü'l-Kemâl, 14/512 [T]

²⁰⁴ Sübkî, Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ, 2/4, el-Matba'atü'l-Hayriyye, Beyrut, tsz. [M]

²⁰⁵ Ebu Hâmid el-İsfarayînî: Devrinin önde gelen fıkıhçılarından. Iraklıların imâmıdır. Ashab-ı vücihâm olan bir müctehiddir. Celâleddin Suyun onu, hicrî 4. asrın ikimlucüddininden biri saymaktadır. Hicrî 406 yılında vefat etmiştir. [M]

²⁰⁶ İmam Gaffâl: Muhammed b. Ali b. İsmail el-Gaffâl eş-Şâfiî el-Kebir. Hicrî 291 senesinde dünyaya geldi ve hicrî 366 (m. 1076) tarihinde vefat etti. Bkz. Tabakâtü's-Sübkî, 3/200 [T] Fakih kaynaklarında verilen vefat tarihleri birbirini tutmamaktadır. [M]

çıkışları çok olan bir fıkıhçı ise, o mezhepten kabul edilmez. Tıpkı dört Muhammed gibi [yani Muhammed b. Cerir Taberî (v. 310/922), Muhammed b. Huzeyme (v. 311/923),²⁸⁷ Muhammed b. Nasr Mervezî (v. 294/904)²⁸⁸ ve Muhammed b. Münzir (v. 310/922)²⁸⁹] Müzenî ve ondan sonra gelen İbn Şüreyh [doğrusu: İbn Süreye (v. 303/915)],²⁹⁰ bu iki derece arasında bir konumdadır. ı; bahsi geçen dört Muhammedler gibi tamamen mezhepleri dışına çıkmışlardır, ne de Iraklılar ve Horasanlılar gibi bellibir mezhebe bağlı kalmışlardır.”

Şübki, Ehl-i sünnet ve'l-cemaatin imamı Ebu'l-Hasen Eş'ârî'yi (v. 314/924)²⁹¹ Tabakât'ında zikretmiş ve onun hakkında şöyle demiştir: “İmam Eş'ârî, Şâfilerden sayılmıştır. Çünkü o, fıkah ilmini Şeyh Ebu İshak Mervezî'den (v. 340/952)²⁹² almıştır.” Müctehidlerin dereceleri hakkında İbn Ziyâd'ın sözleri bunlar.

El-Envâr isimli eserde zikredilen şu hususlar da İbn Ziyâd'ın anlattıklarıyla paralellik arzeder, onun sözlerini güçlendirir: İmam-ı Azam Ebu Hanife, İmam Şâfi, İmam Mâlik ve

²⁸⁷ Muhammed b. İshak b. Huzeyme Ebu Bekr es-Sülemi en-Nisâbüri: Hicri 223 yılında dünyaya geldi ve hicri 311 tarihinde vefat etti. Bkz. Mukaddimeler Sahibi İbn Huzeyme. [1]

²⁸⁸ Muhammed b. Nasr b. el-Hacac Ebu Abdillâh el-Hâfız: Hicri 202 senesinde dünyaya geldi ve 294 tarihinde gözlerini yandı. Bkz. es-Siyer, 4/33 [T]

²⁸⁹ Muhammed b. İbrahim b. el-Münzir Ebu Bekr en-Nisâbüri: Ahmed b. Hanbel'in vefat ettiği yıllardadunyaya geldi ve hicri 309 veya 310 tarihlerinde Mekke'de vefat etti. Bkz. es-Siyer, 14/490 [T]

²⁹⁰ Huzat. İbn Şüreyh değil de, İbn Süreye olsa gerek; ki bu bölümün birimine yakın yerde İbn Süreye olarak geçmektedir. İbn Süreye ise: Ahmed b. Ömer b. Süreye Ebu'l-Abbâs el-Bağlâdî'dir. Hicri 240'lılarda dünyaya gelmiş ve hicri 303 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. es-Siyer, 14/201 [T]

²⁹¹ Ali b. İsmail b. Ehl-i Bişr Ebu'l-Hasen el-Eş'ârî: Hicri 260 (veya 270) senesinde dünyaya gelmiş ve hicri 324 tarihinde Bağdat'ta bu hayata gözlerini kapamıştır. Bkz. es-Siyer, 15/85 [T]

²⁹² İbrahim b. Ahmed b. İshak, Ebu İshak el-Mervezî: Hicri 340 tarihinde dünyaya gözlerini yurumuştur. Tabakârii's-Sübki, 3/21, 256 [T]

İmam Ahmed b. Hanbel'in mezheplerine intisap eden müslümanlar sınıf sınıf olmaktadır.

B. Mezheplere Bağlanan Müslümanlar

a. Âvâm:

Bu müntesiplerin İmam Şâtû'yi taklit etmeleri, herbirinin kendi taklidine göre farklı şekillerde olmaktadır.

b. Müçtehidler:

İçtihad edebilme seviyesine ulaşanlardır. Esasen bir müçtehid, başka bir müçtehidi taklid etmez. Müçtehidlerin bir başka müçtehidenisbet edilmeleri, yalnız içtihad etme usûlünde, delilleri kullanmada ve bu delilleri belirli bir metoda göre terkip etme gibi hususlarda onun yolundan gittikleri içindir.

c. Mutavassıtlar:

Yukarıdaki iki sınıf arasındakiler. Bunlar içtihad mertebesi-
nen ulaşmamışlardır; fakat belli bir fikhî imamın usûlüne vâkıf
olmuşlar ve imamın naslarla delillendirmediği hususları, delil-
lendirmiş olduğu hususlara kıyas yaparak onu taklid yoluna git-
mişlerdir. Bu kimseler, o imamın mukallitleridirler. Bu mukallit-
lerin sözleriyle amel eden âvâm da aynı şekildedir. Meşhur olan
kabul şu ki; haddizatında bu derecede olan kimseler de, taklit
edilemezler, çünkü kendileri de birer mukallitlerdir.”

el-Envâr'da, bir mezhebe intisap eden müslümanların
sınıflandırılması bu şekildedir.

IV. TAKLİT NE ZAMAN FARZ OLUR?

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Bir zaman vacip (farz) olma-
yan bir şey, bir başka zaman nasıl vacip olabilir, oysa şeriat bir-
dir? (Yani bir tek şeriat olduğu halde, aynı husus farklı zaman-

lardan nasıl hükümdeğiştirebiliyor?)²¹³ “Müstakıl müçtelide iktida etmek vacip değildi, sonradan vacip oldu” sözünüüz, çelişki-

²¹³ Üstad Bediüzzaman Sa'd Nursi Hazretleri, aynı konuyla alakalı şöyle bir açıklamada bulunmaktadırlar: “Asırlara göre şeriatlar değişir. Belki bir sırada, kavimlere göre ayrı ayrı şeriatlar, peygamberler gelebilir vâ gelinmiştir. Hâtem-ül Enbiyâ’dan sonra şeriat-ı kübe’vâ, her asırda, her kavme kâfi geldiğinden, muhtelif şeriatlarla ihtiyâç kalmamıştır. Fakat tecrübatta, bir derece ayrı ayrı mezheblere ihtiyâç kalmıştır. Evet nasıl ki mevsimlerin değişmesiyle elbiselet değişir, mizajlara göre ilâçlar icabedül eder. Öyle de, asırlara göre şeriatlar değişir, milletlerin istidadına göre ahkâm tahavvül eder. Çünkü ahkâm-ı şer’iyyenin tecrübat kısmı, ahvâl-i beşerîyyeye bakar. Ona göre gelir, ilâç olur. Enbiyâ-yı sâlfе zamanında, tabakat-ı beşerîyye birbirinden çok uzak ve secciyeleri hem bir derece kaba, hem şiddetli ve efkârca ibtidai ve bodevîyye yakın olduğundan, o zamandaki şeriatlar, onların haline muvafık bir tarzda ayrı ayrı gelmiştir. Hattâ bir kütâda bir asırda, ayrı ayrı peygamberler ve şeriatlar bulunmuş. Sonra âhrızaman Peygamberinin gelmesiyle, insanlar gâya ibtidai derecesinden, idadiyye derecesine terakki ettiğinden, çok inkılabat ve ihtilâlat ile ahvâm-ı beşerîyye birtek dere alacak, bir rek muallim dinleyecek, bir rek yevmi amel edecek vaziyete geldiğinden, ayrı ayrı şeriat ihtiyâç kalmamıştır, ayrı ayrı muallime de lüzum görülmemiştir. Fakat tamamen bir seviyeye gelmediğinden ve bir tarz-ı hayat-ı içtimaiye de göstermediğinden, mezhebler tazelâd etmiştir. Eğer beşerin ekseriyyet-i murtakası bir mekteb-iâ linin talebesi gibi, bir tarz-ı hayat-ı içtimaiyeyi iyyse, bir seviyeye girer; o vakir mezhepler tevhid edilebilir. Fakat bu hal-i âlemin, o hâlemüstade etmediği gibi, mezahib elc bir olmaz.

Eğer desek: Hak bir olur; nasıl böyle düst ve on iki mezhebin muhtelif ahkâm ları hak olabilir?

Elcevabı: Bir su, beş muhtelif mizaçlı hastalara göre nasıl beş hüküm alır; şöyle ki: Birisine, hastalığının mizacına göre su ilâçtır, ribbeuvâcibdir. Diğer birisine, hastalığı için zehir gibi suzardır, tıbben ona haramdır. Diğer birisine, az zarar verir; tıbben ona mekruhur. Diğer birisine, zararsız menfaat verir; ribben ona sünnettir. Diğer birisine ne zarardır, ne menfaattir; âfiyetle içsin, tıbben ona mu-bahur. İçre hak burada tazelâd erri. Beşi de hakır. Sen diyebilir misin ki: “Su yalnız ilâçtır, yalnız vâcibdir, başka hükümü yoktur.” İşte bunun gibi, ahkâm-ı İla-hiye mezheplere hükmet-i İlahiyyenin sekiyle ittiba edenlere göre değişir, hem hakolarak değişir ve her birisi de hak olur, maslahat olur. Meselâ, hükmet-i İla-hiyyenin tensibiyle İmam-ı Şâfi’ye ittiba eden, ekseriyyet itibarıyla Hâtem-ül İlerimise-beren köylülüğe ve bodevîliğe daha yakın olup cemaatın bir rek vücud hükümüne getiren hayat-ı içtimaiye de nâkas olduğundan, her biri bizzat dergâh-ı Kadıyy-ül Harar’ın keredi dardını söylemek ve hususi maadubunu istemek için, imana zar-kasında Fatıha’yı iznere birer okuyarlar. Hem ayrı-ı hak ve mahz-ı hikmettir.

den başka bir şey değildir ve “hem vacip değildir, hem sonra vacip oldu” şeklindeki bu iki ifade birbirini nefyetmektedir?

Cevaben derin ki: Esas vacip olan, ümmet içinde fer’i hükümleri tafsili delilleriyle beraber bilen bir âlimin bulunmasıdır. Ehl-i hak, bu gerçek üzerinde icma etmiştir. Vacip olan bir amelin mukaddimesi, yani onu hazırlayan öncüllerde vaciptir çünkü. Eğer bir vacibi eda etmenin değişik yolları varsa, herhangi bir tayine gitmeksizin bu yollardan herhangi biriyle onun yerine getirilmesi vacip olur. Fakat eğer bir vacibi eda etmenin tek yolu varsa, bu durumda bilmeceburiye o yolun takip edilmesi vacip olur.

İnanı-ı A’zam’ı itiba edenler, dışeriyet-imudlakı itibarıyla, İslâmi hükümetlerin ekserisi, o mezhebi ilzâmı emasıyla medaniyete, şerîliğe daha yakın ve hayat-ı içtimaiyyeye müvafık olduğundan; bir cemaat, bir şahıs İtikadına girip, bir tekadimin umumî namına sözleri umumîulben olur. İlk ve rahet-i kalb edip, onun sözü umumîun sözü ilzâmüne geçtiğinden. Hancî Mezheli’ne göre inanı arkasında Fatiha okunmaz. Okunması ayn-ı hak ve mahz-ı hikmettir. Hem meselâ, muamel şer’iye, tabiattı tavviziizatası sel çekmekle onu ta’dil edip nefsi emmareyi terbiye eder. Elbette ekser etba, küllü ve nüm-balevi ve amekilde meşgul olan Şafî Mezheli’ne göre “Kacharentas ileahist bozulur, azbir necaset zarar verir.” Ekseriyet itibarıyla hayat-ı içtimaiyyeye giren, nüm-medeni çeklinialan insanlar, itiba ettikleri mezheb-i Hancîye göre “Mess-i usvian abdesti bozamaz, birdinhem kadar necasete kava var.” İşte bir amede ile bir efendiye nazara alacağız. Amele, tarz-ı maiyet itibarıyla ecvabi kadatlarla ihtilata, romasave birocaq yamoda oturma, yave mülevves yerlerin içise karışmayamübtela olduğundan; sn’atv-emaiger itibarıyla, tabiat venefs-i emmareyi neydan boş buluprocavüzedebilir. Onun için, şeriat onları hakkında, o necavizatı sod çekmek için, “Abdest bozulur, romasemne; namazını ibal eder, bulagna” manevî kulagında bir sadâ-yı semavî çulamaz. Anna o efendi, namuslu olmağ şartıyla âdit-ı içtimaiyyesi itibarıyla, ahlâk-ı umumiyenamuz, ecvabi kadatlaranamasa mübtela değil, mülevves yerlerle nezafet-i necediciyenamına kendini o kadar bulatmaz. Onun için şeriat, mezheb-i Hancî namuslu ona şiddet veazimet göstermemiş; rehsat tarafın gösterip, hatfilleştirmiştir. “Elin dokunmuş ise, abdestin bozulmaz. Hicab edip, kalabalık içinde sn ile istinca etmemeinin zararı yoktur. Birdinhemkadar kava vardır.” der, onun vesveseden kurtarır. İştedenizden iktisade snâ inisal, onlara kıyas et. Mizan-ı Şa’rîi minamıyla, şeriatimizatların bu suretle muvazone edebilmenet.” (Bediüzzaman Said Nursî, Sözler, 27. Söz, s. 646-650, İlk Yayımlar, İzmir, Aralık 2004) [M]

Örneğin: Bir adam şiddetli açlık sebebiyle ölmekten korksa ve bu açlığı giderme noktasında önünde bazı yollar bulunsa, yiyecek satın alma, sahradan meyve toplama veya yiyeceği bir av avlama gibi- bu şıklardan birini tayin etmeksizin, herhangi biriyle gıda elde etmesi ve kendini ölümden kurtarması vacip olur. Eğer ne av hayvanı ve ne de meyvenin bulunduğu bir mekâna düşerse, bu durumdaycemeksatın alınak için mal harcaması vacip olur.

İşte aynışekildeselef-i sâlihîn için de bu vacibingerçekleştirilmesi mevzuunda önlerinde değişikyolları vardı. Vacip olan da belli bir tayine gitmeksizin bu yollardan herhangi birini kullanarak o işin cda edilmesi idi. Daha sonra bir yol hariç, bütün bu yolların önü tıkandı, kapandı. Ve sonuçta özellikle o tek yola başvurmak vacip hale gelmiş oldu.

Selef-i sâlihîn, hadis-i şerifleri yazmıyorlardı. Günümüzde ise hadislerin yazılması vacip hükmünü aldı; çünkü artık bugün hadis kitaplarını bilmeksizin, hadis rivaycında bulunmak mümkün değildir, bunun başka yolu yoktur.

Yine selef-i sâlihîn, nahivve lügat ilmiyle iştigal etmiyorlardı; çünkü ana dilleri Arapça idi ve bu sebeple de sözkonusu fenlere ihtivaçduymuyorlardı. Lakin mescl günümüze gelince Arap lügatının bilinmesi vacip haline gelmiştir; çünkü bu asır, ilk Arap devirlerinden oldukça uzaklardadır. İfade ettiğimiz bu hakikatin delilleri gerçekten çoktur. Bu durumda kıyasen denilebilir ki: belli bir imamın aynıyle taklit edilmesi vacipolmuş olur.

Esasında belirli bir imamı taklit etmek, bazen vacip (farz) olur, bazen de olmaz. Meselâ: Hindistan'da yahut Maveraünnehir'de cahil bir insan bulunsa, oralarda da Şâfiî, Mâlikî veya Hanbelî bir imam bulunmasa ve bu mezheplere ait kitaplarındanherhangi birkıtap da bulunmasa, bu takdirde o cahil ki-

şinin Ebu Hanife mezhebini taklid etmesi vacip (farz) olur; üstelik o mezhepten dışarı çıkması da ona haramdır.

Aksi takdirde o kişi, şeriat bağını boynundan çıkarmış ve değerini kaybettiğinden dolayı da terkedilmiş olarak yapayalnız ortada kala kalır.²¹⁴ Oysa Haremeyn'de (Mekke ve Medine) bulunan bir kişinin durumu ise bunun tam tersidir. Tersidir çünkü Haremeyn'de yaşayan bir Müslüman, bütün mezheplere

²¹⁴ Üstad Bediüzzaman Said Nursî Hazretleriyle Sözleri sınıflarının "İhtilâf Risalesi" bölümünde, bir mezhebe bağlı kalmayıp, müçchidlik şartlarını üzerinde bulundurmayan Müslümanlara, kendi bağlarına ihtilâf ederek amel etmeye kalkışmalarının, İslâmîyetin kudrati tahrip etmeye ve Şer'izinciriboyundan çıkarılmaya vesile olabileceğini belirtmektedir. Şöyle demektedir: "Nasıl ki bir cümle, neyi i-nanta için tevessü meyl-i bulundur. O meyl-i tevessü ise, -çünkü dâhîdendir- vücut ve cisim için bir tekemmüldür. Fikareğër hariçte nesi? için bir meyl-i ise, o vücudun cildini yırtındır, tahrip etmektedir; tevsi' değildir. Öyle de İslâmîyetinde, insanı eylefi sâhîhin gibi takva-yı kâmile kapıya ve zararı-yı dîniyyatın nırsalı mîhr-i dâhil olanlarda meyl-i tevessü ve irade-i ihtilâf bulursa; o kenaldır ve tekemmüldür. Yoksa zararı-yı terk eden ve hayat-ı dünyeviyeyi hayat-ı uhreviye-yetercîh eden ve felsefe-i imadîye ile ilâhîdehânlardan olan amel-i tevsi' ve irade-i ihtilâf, vücut-u İslâmîyeyi mîhr-i b-eboynundaki şer'izincirini çözümeğe vesiledir." 27. Söz. Üstad Bediüzzaman Hazretlerine yine şöyle bir sonu soru muğur: Soru: Sahâbîlere karşı iclâ-yı rüchân nereden ç koyor? Kim çıkarıyor? Şu zamanda, bu mes'eleği medar-ı bahis etmek nedendir? Hem müçchid-i izama karşı mûsavat dava etmek ne denileni geliyor?

Elcevab: Şu mes'eleyi şöyle ve iki kısma ikiye: Bir kısmı salî chl-i diyanet ve etl-i ilimdir ki; bazı ehadişi gününçler, şu zamanda chl-i takva ve salâhat neyik ve terğib için öyle mebhûslar açıyorlar. Bu kısma karşı ~~muavazî~~ yok. Zâten onlar azâlet, çabuk da inihâla geleler. Diğer kısım ise gayet müdhîş magrur insanlardaki; mezhebsizliklerini, müçchid-i izama mûsavat davası altında neçer-mek istiyorlar ve; dînsizliklerini, sahâbeye karşı mûsavardavası altında icra etmek istiyorlar. Çünkü evden: O chl-i idlâlet sefahetigirmiş sefahette tiyik olmağ; sefahetemanî olan mekâlif-i şer'îye yapıpamıyor. Kendine bir bahane bulmak için der ki: "mesal, ihtilâfıyedirler. O mesalde, mezhepler birbirine muhalîf gidiyor. Hem onlarla bizim gibi insanlardır, bata edebilirler. Öyle ise biz de onlar gibi ihtilâf ederiz, izedigimiz gibi ibaderimizi yaparız. Onlara tâbi olmaya ne mecburîyetimiz var?" İşte bu bedâhîtlar, bu dînsiz-i şevtaniye ile, bağlarının me-zalibin zincirinden çıkarıyorlar. Bunların bu davaları ne kadar çarık, ne kadar cıvaz: oldığı Yâmiyedinci Sözde katî bir surette gösterildiğinden ona havale ederiz. (Bediüzzaman Said Nursî, Hakikat Nurları, s.148) [M]

ait bilgilere çok rahatlıkla ulaşabilir. Dolayısıyla da böyle bir kişinin, kesin bir ilim varken, güvenilmez olmayan zarfara tutunması veya avam halkın ağızında din diye dolaşan şeylere tabi olması yahut da ünmet arasında meşhur olmamış bir kitapla amel etmesi doğru değildir, yeterli olmaz. Buraya kâdılar serdettiğimiz bütün şu bilgiler, “en-Nelru’l-Fâik, Şerhü Kenzî’l-Dekâik” isimli eserde inceden inceye anlatılmaktadır.

V. MÜÇTEHİDLERİN DERECELERİ²¹⁵

A- Murlak Müçtehid

Beş ilmi kendisinde toplayan kimsedir. İmamı Nevevî, “el-Minhâc” isimli eserde der ki: “Kadı olmanın şartları mükellef, hür, âdil, işiten, gören, konuşan, yeterli”²¹⁶ ve müçtehid olmasıdır. Bu beş temel şarta ilâve olarak bir de: Kur’ân ve sünnetin ah-

²¹⁵ Şâh Velîyyullah’ın burada vermiş olduğu “müçtehidlik dereceleri” Şâfilerin tak-simine göredir. (Bkz. Fahrrettin Azar, Fıkıh Usulü, s.315-3169, İFAV yayını, İstanbul, 1996.) Nevevî ve İbn Hacer el-Mekki, Şâfi mezhebi fakihlerini iki kısma ayırmışlardır. Bunlar şunlardır: 1. Murlak Müçtehid: a. Müstakil Müçtehid. (Hanefilerdeki Dinde Müçtehidlik makamıdır.) b. Mümnesip Müçtehid (Hanefilerdeki Mezhepte Müçtehidlik makamı) 2. Mukayyed Müçtehid: a. Mezhepte Müçtehid. (Hanefilerdeki Tahric Ashabı/Vücûh Ashabıdır.) b. Fervada müçtehid. (Hanefilerdeki Ashab-ı Tercih). Dîhlevî, metninde bu son “fervada müçtehid” kısmını vermemiştir. Hanefilerdeki Tenyiz Ashabı ve Mukallid fakihler denilen iki tabaka, Şâfilere göre fıkahadan sayılmaz. Mübâk ve Hanbelilerde fakihlerin ilmi kudretlerine göre derecelendirilmesi Şâfilerinkine yakındır.

Hanefî fukahası ise –İbn Kemal Paşa’nın tak-simi içinde– yedi tabaka/derecedir: 1. Şeriat (Dinde) müçtehid. 2. Mezhepte Müçtehid. 3. Mes’ûde Müçtehid 4. Tahric Ashabı. 5. Tercih Ashabı. 6. Tenyiz Ashabı. 7. Sıf Mukallid. (Bkz. İbn Kemal Paşa, Tabakâtü’l-Fukahâ, Süleymaniye Diğünlûlû Baba Kütüphanesi, nr. 351/16 vs. 127-131). [A]

²¹⁶ Yani: Kadılık işini yapabilmeye yeterli kapasitede; vahdân tenfizinde idareci, dikkarlı ve uyarık olman demektir. Gafil, dalgın ve benzeri sıfatları olan kimseye o iş tevdi edilemez. [A]

kâmla alakalı mesclelerini, hâssını-ânımını, mücmelini-mübeyyenini, nâsîhîni-melsûlunu, mütevatir sünneti ve diğerlerini, hadislerin muttasılını-mürselini, ravilerin kuvvetli ve zayıf yönlerini, lûgat ve nahiv olarak Arap dilini, sahâbe ulemasının sözlerini ve onlardan sonrakilerin icma ve ihtilâflarını ve bir de bütün nevileriyle kıyası bilmesi lazımdır ki, bunlar da kadı olmanın şartlarındandır.⁴¹⁷

Bu mutlak müçtehid, bazen müstakil olur ve bazen de müstakil bir müçtehide müntesip olur:

a. Müstakil Mutlak Müçtehid:

Başka müçtehidlerde olmayan üç-dört temel özelliğe sahiptir, bu özelliklere sahip olduğu zaman mutlak müstakil müçtehid olabilir ve bunlarla diğer müçtehidlerden ayrılır. Mesclâ, İmam Şâfiî'de bu hasletler açıkça görülmektedir. Bu vasıflar şunlardır:

Birinci Vusf

Fıkıh ilminin istinbat edildiği usûl ve kâidelerde tasarruflarda bulunabilmek. Nitekim bu hususla, İmam Şâfiî "el-Ümm" kitabının giriş kısımlarında zikretmiştir. ●rada önceki müçtehidlerin fıkıh istinbatında uygulamaları (takip ettikleri metod ve prensipleri) saymış ve sonra kendisi de bu konulara bazı ilâvelerde bulunmuştur.

İmam Şâfiî'nin tâ bize kadar murtasıl senetle ulaşan bir sözü vardır. Senet zinciri şöyle: Muhammed b. İdris e-Şâfiî, Yunus b. Abdül-Alâ, Ebu Hâtim er-Râzi, Abdullah b. Muhammed b. Yakub, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hibbân, Ebu Nuaym el-Hâfiz, el-Hâfiz el-Huccet Ebu Bekir Ah-

⁴¹⁷ Nevvî, el-Minhâc, (Muğnî'l-Muhtâc ile), 4/375-376. Kahire, 1377/1958. [M]; Ayrıca bkz. er-Remlî, Nihayetü'l-Muhtâc bi Şerhü'l-Minhâc", c.8, s.226 [A]

Hicri 4. Asırdan Önceki İslâm Toplumunun Durumu

med b. Ali el-Hatib, el-Fazl b. Şehl el-İsferâini, Ebu Hasan b. el-Bakar, Yunus b. İbrahim ed-Debbûsî, Ebu'l-Ferec el-Ğazî, Ebu'l-Fazl el-Mercânî, el-Celâl Ebi Fazl es-Suyûtî, Abdurraûf et-Tablâvî ve İbrahim b. İbrahim el-Leğânî, Muhammed b. el-Alâ el-Bâhilî, Hasan b. Ali el-Acmî ve Ahmed en-Nahlî, Ebu Tâhir Muhammed b. İbrahim el-Medenî, Şâh Velîyyullah Dihlevî. İşte bu zincirle bize kadar rivayet edilmiş olan bir sözünde İmam Şâfi şöyle demektedir:

"Asıl olan, Kur'ân ve Sünnettir. Eğer bir meselenin cevabı bunlarda bulunmazsa, bu ikisine kıyas yapılarak çözüme gidilir. Bir hadîş senedinde hiçbir kopukluk olmaksızın Allah Rasulü'nden (s.a.s.) muttasıl rivayet edilmişse ve isnadı da sahihse, bu takdirde o hadîş, sünnet olmuş olur; ona uymak gerekir. İcmâ, haber-i vâhiddin daha büyük önemi haizdir, üstündür. Hadislerle zâhirine göre amel edilir. Eğer bir hadîş çok mânâlara geliyorsa, yani değişik anlamlara ihtimali varsa, bu durumda evla olan; o hadîsin zâhirine en uygun olan mananın alınmasıdır. Hadisler birbiriyle çelişki arzederse, isnad bakımından en sahîh olan hadîsi almak daha evladır. İbn Müseyyib'in rivayet ettiği münkâtî hadisler hariç, başkalarının rivayet ettiği diğer münkâtî hadislerin hiçbir kıymeti yoktur. Usûle ait bir esâs, diğer bir esâsa kıyas yapılamaz; yani bir asıl, başka bir asla kıyas edilmez. Ayrıca bir esâs hakkında "niçin ve nasıl?" denilemez. Bu kabil sorular ancak fer'î meselelere yöneltilebilir. Eğer fer'î bir hususun sahîh bir şekilde bir asıl üzerine kıyası yapılabilirse, bu yapılan kıyas sahîhtir ve delil olarak da kullanılabilir."

İkinci Vnsf:

Hadisleri ve âsârı toplamak ve bu yekûn içindeki hükümleri çıkarmak, sonra da fıkıh ilmini bunlardan almak, çelişkili hadislerin ve âsârın arasını bulmak, bazısını bazısına tercih etmek ve bunlardan muhtemel olanları belirlemek... Bize göre büt'ün bunlar, İmam Şâfi'nin ilminin üçte birine yakındır. Allahü a'lem.

Üçüncü Vasf:

En hayırlı üç asırda (yani sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemlerinde) cevabı verilmemiş olan bazı fer'î meseleler çıkarmak.

Kısacası: müstakil mutlak müçtehid, söz konusu bu hasletlerde bol tasarruflarda bulunma, akranından ileride olma, yarışmalarda ve çekişmelerde üstün gelme, ve münâzaa meydanlarında da onlara galip gelme gibi hasletleri üzerinde bulunduru. Bu özelliklere şunu da ilave edebiliriz:

Dördüncü Vasf:

Kendisi için semadan 'hüsn-ü kabûl' indirilmiş olması ve bunun neticesinde de müfessir, muhaddis ve ustülcî âlimlerden ve fıkıh kiraplarının hafızlarından mürc'ekkil cemaatlerin, onun ilmine yönelmesi.. ve bu hüsn-ü kabûl ve yöneliş üzere uzun asırlar geçmesi ve böylece o müçtehidin mezhebinin kalplere derinlemesine yerleşmesi. İşte bu dört haslet, müstakil mutlak müçtehidin sahip olduğu vasıf ardır.

b. Müntesip Mutlak Müçtehid

Yukarıdaki birinci haslette mutlak müstakilmüçtehidî kabul edip ona ikûda eden ve ikinci haslette ise onun gibi hareket eden müçtehiddir.

B. Mezhepte Müçtehid:

Birinci ve ikinci hasletlerde kendi mezhep inamına tâbî olan ve fer'î meseleler çıkarma hususunda da onun metodunu benimseyerek onungîbî hareket eden müçtehiddir.

Konuyu misallerle biraz daha açalım. Müçtehidleri, örneğin doktorlara benzetebiliriz;

Hicri 4. Asırdan Önceki İslâm Toplumunun Durumu

Şu son zamanlar itibarıyla doktorluk yapan bir insan, ya Yunan ya da Hind tabiplerinin izinden girmek durumundadır. İşte tıp sahasında hazır bir metod üzere girmek mecburiyetinde olan böyle bir doktor, tıpkı fıkıh dalındaki müstakil mutlak müçtehid konumundadır.

Daha sonra bu doktor, söz konusu tabiplerin ders ve tenbihlerinden hareketle ve bizzat kendi aklını kullanarak ilaçların özelliklerini, hastalıkların çeşitlerini, şurup ve merhemlerin yapıları şekillerini iyice bilir hale gelir. Hatta mesleğinde başkalarını taklitten bütün bütün kurtularak yakın peyda eder ve tıpkı onlar gibi iş yapabilmek beceri ve başarısına ulaşırsa ve bunun sonucunda, daha önce kimsenin sözünü etmediği bir takım ilaçların özelliklerini, bazı hastalıkların sebeplerini ve belirtilerini gözlemleyebilecek ve başkalarının hiç bilmediği bazı teşhis ve tedavi yollarını bilip uygulayabilecek bir seviyeye yakalar. Öyle ki önceki doktorların konuştukları bazı meselelerde onlarla rekabet edebilecek dereceyi ihraz eder ise, bu konulardaki faaliyetleri az veya çok olsun farketmez. İşte tıp ilminde bu konumdaki bir kimse, fıkıh sahasındaki müntesip mutlak müçtehid mesabesinde dir.

Eğer bütün bunları kesin bir şekilde bilmeksizin, tıp üstadlarından doğrudan almış olur ve günümüz doktorları gibi bu hazır bilgilerden hareketle öncekilerden daha çok ilaçlar, merhemler, şuruplar ve macunlar üretirse, işte bu kimse de, mezhepte müçtehid menzilesindedir.

Söz konusu üç kısım müçtehidliği başka bir misalle biraz daha belirgin hale getirelim. Örneğin müçtehidleri şairlere de benzetebiliriz:

Zamanımızda şiir yazan herkes, ya Arap şiirlerine uyarak onların vezin ve kafiyelerini, ve kasidelerinin üsluplarını seçecektir veya Acem şiirlerine göre şiir yazacaktır; önünde bu iki ana yol vardır ve o, bunlardan birini takip etmek durumundadır. İşte

şirde bu konumda olan bir şair, fıkıhta müstakil mutlak müçtehid gibidir.

Sonra eğer bu şair, kendi ihtiraâtından olarak yepyeni gazel (aşkı dile getiren şiirler), teşbib (gençlik ve eğlence günlerini anlatan veya kadınlara iltifatlarda bulunan şiirler), meclih, hiciv ve ra'z türküleri kaleme alır; istiâare, bedi' gibi edebi sanatları daha önce hiç benzeri görülmemiş nice harikalar vücuda getirir.. ve bunları yazarken başkalarının bazı şiir ve nesirlerine de dikkat eder, onları göz önünde bulundurur; benzer olanları alır, bazı mukayeselerde bulunur.. nihayet kendisinden önce hiç kimsenin söylemediği nice bahirler icad etmeyi, nice yepyeni şiir üslupları ortaya koymayı başarır; örneğin manzum mesnevîler, rubâiler kaleme alır, redifleri gözeterek şiirler yazar.. ayrıca bütün bu çalışmalarını Arap şiiri dâhilinde yapar ise.. işte bu konumdaki bir şair, fıkıhtaki müntesip mutlak müçtehid mesabesinde.

Yok eğer şiirde yeni bahirler ve üsluplar icad edemez, sadece öncekilerin yollarını takip ederse.. böyle bir şair de tıpkı mezhapte müçtehid menzilesindedir.

Dile getirildiğiniz bu benzetimler, tefsir, tasavvuf gibi diğer ilim sahaslarına da uygulanabilir, durum aynı şekilde olur.

VI. İLK ÂLİMLER FIKİH USÛLÜ HAKKINDA NEDEN PEK KONUŞMADILAR?

Soru: Niçin ilk devir âlimleri usûl-ü fikh sahasında pek konuşmadılarda, sonradan gelen İmam Şâfi'i konuştu, üstelik fıkıh metodolojisinde sadra şifâ verici en oturaklı sözleri o söyledi ve en doyurucu açıklamalarda o bulundu?

Hicri 4. Asırdan Önceki İslâm Toplumunun Durumu

Cerap: İlk âlimler neden mi fıkah usûlünden pek bahsetmediler? Çünkü onların ellerinde ancak kendi yaşadıkları beldelerin hadisleri ve âsân bulunmuyordu, diğer beldelerdeki hadislere ve âsâra muttali değillerdi.²¹⁸ Eğer kendi beldesinin hadisleri arasında birbiri ile çelişkili olanlar varsa, böyle bir tearuz durumunda güçlerinin yettiği ölçüde firasetini kullanarak o nüşkili halletme yoluna gittiler. İmam Şâfiî'nin yaşadığı asırda ise bütün beldelerdeki hadisler bir araya toplandı. Bu büyük hazinedeki bazı hadisler arasında (zahiren) çelişkiler olduğu görüldü ve buna bağlı olarak da mütearız hadislerden bazılarını diğerlerine tercih etme noktasında da fakihler mabeyninde bir takım ihtilâflar zuhuretti. Hadisler arasında seçimler yapma, tercihlerde bulunma işi ise iki şekilde gerçekleşti:

1. Bir beldenin hadisleri ile diğer beldenin hadisleri arasında seçim gitmekle
2. Tek bir beldenin hadisleri arasında seçim yapmakla.

Herkes firasetine göre kendi üstadiyla yetindi. Sonuçta ise yank açıldı, gedik büyüdü, delik genişledi. Anlaşmazlıklar çoğaldı ve görüldüler arttı. Fitneler başgösterdi, huzursuzluk doğdu. Kargaşa aldı yürüdü. Hiç hesapta olmayan ihtilâflar, insanlara hücum etti dört bir yandan, saldırdı. Bu manzara karşısında insanlar şaşkına döndüler, dehşete düştüler ve hiçbir çözüm yoluna gidemeyen hale geldiler. İşte böyle vahim bir durumda Rablerinden onlara bir teyid, bir yardım geldi. Allah Tealâ, İmam Şâfiî'ye, hadisler arasındaki ihtilâfları giderme, çelişkileri halletme ve uzlaştırmalardabuluma prepsiplerini ilham etti; ondan sonra gelenlere de daha başka kapılar açtı ve yeni bir uğur başlattı.

²¹⁸ Yani onun elinde kendi beldesindeki ile hilafına olandiger belde hadisleri bulunmuyordu. [A]

VII. MÜNTESİP MUTLAK MÜÇTEHİDLER NESLİNİN TÜKENMESİ

Hicrî üçüncü asırdan sonra İmam Ebu Hanîfe'nin mezhebindeki müntesip mutlak müçtehidler nesli tamamen tükendi. Çünkü müntesip mutlak müçtehid olabilmek için tam bir muhaddis olmak gerekiyordu, başka türlü mümkün değildi. Oysa eskiden beri Hanefîlerin hadis ilmiyle işigali az olmuştur.²¹⁹

²¹⁹ İmam Azam Ebu Hanîfe ve mezhebine yöndelen bu nevi –ithan sayılabilecek– beyanlar, işin doğrusu için erbabı tarafından estefleklerle karşılaşmakta ve reddedilmektedir ki, Muḥammed Ebu Şehîbe “Müçtehid imamlar, hadis rivayeti dalında birbirleriyle yarışmışlardır. Ebu Hanîfe'nin rivayet ettiği hadisler, toplun on yedi civarında olmuştur” şeklindeki ṣahibi belirsiz bir sözce ev-apsadecinde gayle demektedir: “Bu söz, İbn Haldun başkalarında naklenmişse de, bu söz doğru değildir. İmam Şafî'nin ‘İstısnalar fıkıhı’da Ebu Hanîfe'ye ‘müçteâ’ye” dediği büyük İmam Ebu Hanîfe'nin sadece 17 hadis rivayet etmiş olmasını akıl kabul eder mi? Oysa gerçek şu ki İmam Ebu Hanîfe'nin 17 Müsned'i vardır. Hepsi de Hindistan'da basılmıştır. Şu anda elinizin altındadır. Bunlar busözün yalvarıldığına en büyük delildir. Herhalde busözün şircaşahıs, 17 Müsned'i, 17 hadis olarak nakletmiş olsa gerekir. İslahatı Şahabî ismine göre tasnif edilen kitapların ismi olan Müsned, ismi zikredilen hadisler için destlak olmuştur. İbâ. M. Ebu Şehbe, Sonnet Madafana, (nec.), c. I, s. 402-403

Ebu Hanîfe'nin rivayet zincirinde bulunduğu hadislerle en meşhurları gelmiş söz konusu müsnedlerden bazıları M. Zahîd el-Kezzerî'nin, Fıkhu Ehlî'l-İrâk ve Hadîsühüm isimli eserinde [s. 58-68, (Hacı Fikrî'nin Esasları), Çevr. Abdülkadir Şener-M. Cemal Süfioğlu, Diyarîk Yayımları, Ankara, 1991] kaydettiğine göre şöyledir:

1. Hâfiz Ebu'l-Kâsım Abdullâh b. Muḥammed b. Ebî'l-Accâmes-Sa'dî (v. 335), Müsnedü Ebî Hanîfe. (Faḍlâ Ebî Hanîfe isminde debiresi vardır.
2. Hâfiz Ebu Muḥammed Abdullâh b. Muḥammed el-Hârisî el-Buhârî (v. 330), Müsnedü Ebî Hanîfe. Menâkıbu Ebî Hanîfe adında da bir kitabı vardır.
3. Hâfiz Muḥammed b. el-Muzâffer b. Musa el-Bağdâdî (v. 379), Müsnedü Ebî Hanîfe.
4. Hâfiz Ebu'l-Kâsım Tâhâ b. Muḥammed b. Ca'fer el-Bağdâdî (v. 380), Müsnedü Ebî Hanîfe.
5. Ebu Abdillâh el-Huseyn b. Muḥammed b. Husev el-Belhi (v. 522), Müsnedü Ebî Hanîfe.
6. Muḥammed Âbid es-Sîdî (v. 1257), Müsnedü Ebî Hanîfe.

Onlarla sadece mezhepte müctehidler vardır. Zaten “Müntesip mutlak müctehid olmak için gereken şartların en basiti el-Mecbûr’u ezberlemektir” diyen kişi de, işte bu içtihad çeşitini kastetmektedir.

Aşağıda ise Hanefî-Mezhebinin temelindeki hadisleri birer kitap olarak bir araya getiren muhaddis ve eserlemlendiren eser:

1. Şemsuddîn Muhammed b. Abdüllah ed-Deyri (v. 827), el-Mesâilü’ş-Şer’iyye fi Edilleti Mezhberi’l-İmam Ebi Hanîfe
2. Abdülhak b. Seyfiddin ed-Dîrlevî (v. 1052), et-Tibyân fi Edilleti’l-Mezhaz’l-İmam Ebi Hanîferi’n-Na’ımın
3. Seyyid Muhammed el-Murtaza ez-Zebîdî (v. 1205), Ukûdu’l-Cevâhiri’l-Müliye fi Edilleti Mezhberi’l-İmam Ebi Hanîfe
4. Abdüllah b. Yusuf ez-Zeylî, Nasbu’r-Râye li Ehâdisi’l-Hidâye

“Meşhur Hanefî fakihî muhaddis Abdullâh b. Yusuf ez-Zeylî, bu “Nasbu’r-Râye li Ehâdisi’l-Hidâye” isimli eserinde, Hanefî mezhebündeki fetvâ, içtihad, re’y, istihbar ve tahrirlerin dayandığı hadisleri derli-toplu olarak bir kitap halinde bir araya getirmiştir; sadece Hanefî mezhebinin değil, diğer mezheplerdeki İslâm hukukçularının da kendi içtihad ve görüşlerine temel aldıkları hadisleri, fıkah kitaplarındaki bölümlere göre de alınıp, incelenmiş, kaynaklarını göstererek tenvidiyi yapmıştır. Bu eser ahkâm hadisleri konusunda benzeri olmayan tarafsız bir eserdir. İçinde karışmezheplerinde delilleri serdedilmiş, bunların leh ve aleyhindeki hususlar da kaydedilmiştir. Tahrirle uğraşan her âlimin başvurduğu bir kaynak kitabıdır. Zeylî’nin bu eserinde Hanefîler, imamlarının değil olarak kul oldukları ahkâm hadislerini bulurlar. Mâlikiler, İbn Abdilberri’nin et-Tenhiid ve el-İrizâid adlı eserlerde tahric ettiği rivayetler ve Abdülhak’ın kitaplarında da aldığı ahkâm hadislerinin üaetiyle karşılaşılır. Şâfiiler, Beyhâkî’nin Sünen ve ed-Ma’rife gibi eserlerinde tahric ettiği, Nevevî’nin el-Hulâs, el-İyâd’in el-İlmün ve Şerhu’l-Umde adlı kitaplarında açıkladığı hadisleri görürler. Hanbeliler de, İbnü’l-Cevzî’nin et-Tahkik ve İbn Abdülhâfî’nin Tenkîhu’t-Tahkik adlı eserlerinde ve ahkâm hadisleriyle ilgili diğer kitaplarındaki teminlikleriyle yüz yüze gelirler. Hatta araştıran, Nasbu’r-Râye’de, salih hadis kitaplarında, sünenlerde, müsnedlerde, el-âşir adını taşıyan kitaplarında diğer hadis koleksiyonlarında bu bulunmayan, fıkahî İslâm hukukçusu için çok önemli bir kaynak olan İbn Ebi Şeybe’nin Musannef’i ile Abdürrezzak’ın Musannef’i gibi eserlerde yer alan ahkâm hadislerini ilgili oldukları bölümlerle bulabilir. Zeylî’nin bu bütün İslâm hukukçusu ve hadisçiler, tarafından takdirle karşılanan eserindeki hadisleri inceleyen bir insan, Hanefîlerin bütün hukukî konularda hadis ve rivayetlere son derece önem verdiğini açıkça görür. Tabi buna rağmen yer yerinde cehaletleri yada tassupları dolayısıyla Hanefîler hakkında ileri-geri konuşmalar vardır. Bunlar bazen Hanefîlerin nass bulunmadığı vakitler re’ye göre içtihad yaptıklarını söylerler.

İmam Mâlik'in mezhebinde de müntesip mutlak müçtehid az bulunur. Bu mezhepte müntesip mutlak müçtehid mertebesinde bulunan fakihlerin teferrüdleri (mezhep hilafına kendi özel

Halbuki re'ysiz fıkıh olmaz. Bazen de Hanefilerin az hadis bildüklerini ileri sürerler. Oysa Hanefilerin defil olarak kullandığı hadisler bütün İslâm şoghrasına yayılmış vaziyettir. [Bkz. M. Zahid el-Kevserî'nin, Fikhu Ehl'l-İrâk ve Hadisühüm, (Hanefî Fikhuun Esasları), s.3-6, Çevr. Abdülkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu, Diyanet Yayınları, Ankara, 1991.]

Hanefî mezhebinin hadis tencellesinin enginliğini görmek için onlara esere bakılabilir. Bunlardan olarak Şemsüddin Muhammed b. Abdillâh ed-Deyri (v. 827)'nin el-Mesâilü'ş-Şerife fi Edilleti Mezhebi'l-İmam Ebi Hanîfe isimli eseri ni zikredebiliriz. (Kevserî, a.g.e. s.64) Ebu Hanîfe'nin çok hadis bildiği, fıkıh bablanındadayandığı delillerden anlaşılmaktadır. Buhadislerseçkin talebeleri ve diğer hadâşiler tarafından tedvin edilmiş olan on yedi müsnede mevcuttur. Ayrıca el-Hatibül-Bağdâdî, Şam'a geldiğinde yanında Dârekutî ile Ebu Şâhin'in "Müsnodu Ebi Hanîfe" adlı eserlerini getirmiştir. Bu iki müsnedsüzü edilen on yedi müsneden başkadır. El-Muvaffak el-Mekki, Menâkıb'ında (1/96) şöyle der: "Hâsarab. Ziyâd, Ebu Hanîfe'nin dört bin hadîs rivâyet ettiğini, bunun iki binini Haucim'dân, iki binini de diğer hadîs bilgülerinden naklettiğini söylemiştir. (Kevserî, a.g.e. s.49) M. Zâhid el-Kevserî, Ebu Hanîfe a hadâşilerinden ve Hanefî mezhebinden olan bazı büyük âlif ve hadîşçilerden bir kısmın Fikhu Ehl'l-İrâk ve Hadisühüm'de zikrettiğini ki bu isimler, Hanefî mezhebinin hadîse verdiği önem olmasa olmaz konusuna isbat etmeye yeterlidir. Bu isimlerden bazılarıyı kaydedelim: 1- İmam Züfir b. el-Hureyl el-Basri (v. 158). 2- Hafız İbrahim b. Tahsin el-Heravi (v. 163). 3- İmam Leys b. Sa'd (v. 175). 4- İmam Hafız Kasım b. Ma'n el-Mec'ûdî (v. 175). 5- Abdullah b. Mubarekf. 181). 6- İmam Ebu Yusuf Yâ'cub b. İbrahim el-Kâdî (v. 182). 7- Yahya b. Zekeriyya b. Ebi Zâide (v. 183). 8- İmam Muhammed b. Hasan eş Şeybânî (v. 189). 9- Hâfî b. Gıyâs el-Kâdî (v. 194). 10- Vekî' b. el-Cerrâh (v. 197). 11- Yahya b. Said el-Katânî el-Basri (v. 198). 12- Hafız Hasan b. Ziyâd el-Lâ'î (v. 204). 13- Hafız Muallâ b. Mansûr el-Râî (v. 211). 14- Hafız Abdullâh b. Davud el-Hureybî (v. 213). 15- Ebu Abdürrahman el-Makrî' Abdullah b. Yezid el-Kûfî (v. 213). 16- Esed b. el-Furâf el-Kayrânî (v. 213). 17- Mekdû b. İbrahim el-Hanzalî (v. 215). 18- Ebu Nuaym el-Fadî b. Dükeyn (v. 219). 19- Muhammed b. Abdillâh b. el-Muennaz el-Ersâî (v. 215). 20- İsa b. Ebrâ el-Basri (v. 221). 21- Hişâm b. Ubeydillâh er-Râzî (v. 221). 22- Ebu Ubeyd Kasım b. Sallâm (v. 224). 23- Hafız es-Sebt Âli b. Ca'd (v. 230). 24- Yâhyâ b. Ma'in (v. 233). 25- Muhammed b. Semaa er-Tammi (v. 233). 26- Hafız İbrahim b. Yusuf el-Bâhilî el-Mâkûyanî (v. 239). 27- İshak b. Bekkûl el-Tenâhî (v. 252). 28- Ebu'l-Leys Abdullâh b. Sureyye b. Haacer el-Buhârî (v. 258)

icthadları) o mezhepte bir vecih sayılmaz. Meselâ bu mevanda İbn Abdilber künyesiyle bilinen Ebu Omer (v. 463/1071) ve kadı Ebu Bekr İbn Arabî'nin (v. 543/1148) teferr'atlarını gösterebiliriz.

29- İmam Muhammed b. Şüeyb es-Selci (v. 266). 30- Hafız Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İsmail-Bîrî (v. 280). 31- Cafer b. Muhammed et-Tayfîsî (v. 282). 32- Ubeydullah b. Vâsîl-Buhârî (v. 282). 33- Ebu Bekr Muhammed b. Nadr b. Selame b. el-Cârid en-Neysâburî (ü. 291). 34- Hafız İbrahim b. Ma'kûl en-Nesefî (v. 295). 35- Ebu Yâ'î Ahmed b. Ali b. el-Müsnenî el-Mevsîlî (v. 307). 36- Hafız Ebu Rıf'a ed-Dülbî Muhammed b. Ahmed b. Hamzâ el-İşîrî (v. 310). 37- Hafız Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tâhîvî (v. 321). 38- Hafız Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Ebî'l-Avzân es-Sa'dî (v. 335). 39- Hafız Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Hârîsî el-Buhârî (v. 330). 40- Ebu'l-Kâsım Ali b. Muhammed et-Tenîhî (v. 342)... Kevserî'nin Hanefî hadîs hafızı mütahhidslerden verdiği 112 isimden ilk kırkı bunlar. Geri kalanlar arasında Hafız Ebu Bekir Râzî el-Cessîs (v. 370), Hafız Kutbuddin Abdülkerim b. Abdunur el-Halebî (v. 735), Hafız Cenâluddin Abdullâh b. Yusuf ez-Zeylî (v. 762), Hafız el-Bedru'l-Aynî Mahmud b. Ahmed (v. 855), Kemaleddin İbn Hümmân Muhammed b. Abdülâzîd es-Sivâsî (v. 861), Hafız Kasım b. Kurubogâ (v. 879), Şihâbüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülâzîz eş-Şerîez-Zebîdî (v. 893), Ali el-Murâkib. Husameddin el-Hindî (v. 975), Ali b. Sultan Muhammed el-Kâfî el-Heravî (v. 1014), Muhammed Emin b. es-Seyyid Ömer (v. 1252), Muhtâmed Abdülhay el-Laknevi (v. 1304) ve Ahmed Zîyâüddin Gümüşhanevî (v. 1311)... gibi nice Hanefî mezhebi müntesibi meşhur hadîşçiler vardır. Abdülfettâh Ebu Gudsde bu listede 41 mütahhid isim daha eklemiştir. Fakat ortacesadîr, Ebu Gudsde'nin ila vecd ettiği listede de geçtiği gibi "Şâh Velîyyullah Dühlevî'nin bir Hanefî âlîmidir. (Şâh Velîyyullah'ın Hanefî kökenli olduğunu daır bkz. Hüccetullahî'l-Bâliğa, Çevr. Mehmet Erdoğan, c. I, s. 133ix, 133x). Bir diğnet için biraz fazla tizimca olan birca açıklanmalar sonucundır. Hanefî mezhebi ve kurucusunun hadîsleri az ehemmiyet verdikleri gibi bir söylenişinin tasamenasıdır, bilginizce, in itaasıânc ve maksatlı olduğu ortaya çıkmış olur.

Yine M. Zâhid el-Kevserî, Tenîbü'l-Hatib adlı eserinde (s. 152-154, Kahir. 1361) bu konuda şöyle der: "Ebu Hanîfe'nin az hadîs bildiğini ve hadîsleri muhafazet ettiğini, ya da zayıf hadîsleri aldığı zanneden kimse ki, imamların haberleri kabul için ileri sürdükleri şartları bilincekte ve müctehid imamların ilimlerini öyle anlıyor ki ayarı bozuk bir terazîyle ölçmektedirler... İmam Azâm Ebu Hanîfe'nin hükümleri istinbat konusunda geliştirdiği bir takım prensipleri vardır. Onu suçlayanlar, onun prensiplerini bilmiyorlardır. Bu prensiplerin en dinen ilerişimlileridir:

İmam Ahmed'in mezhebine gelince, bu mezhepte de eskiden beri müntesip mutlak müctehid zaten az miktarda bulun-

1. *Kendisinden daha kuvvetli olan bir delil ile çatışmış olduğu takdirde, görüşleri rakiplerinin mürsel hükümlerinin kabulü.* Mürsel haberi delil olarak kabul etmek, önceden beri kabul edileğden bir gelenektir. İslâmın ilk devirlerinde Müslümanlar bu yolda hareket etmişlerdir. Hatta İbn Cerrîr-İbâri, "Mürsel haberin mutlak olarak reddetmek hiri ikinci yüzyılın başında ortaya çıkan bir bid'attir." demiştir. Nitekim bu hususu el-Hâci "Üsnü"ünde, İbn Abdülberr "Temhid"inde ve İbn Recep "Şerhu İlel-i Tirmizi"sinde zikretmişlerdir. Buhârî'de "Sahih"inde (Ezan, 95), mürsel haberler delil olarak alınmıştır. Sözelgisi o, imâmın arkasında namaz kılan kimsenin Kur'âdan bir parçayı unutan kimsesinde mürsel hükümleri delil olarak zikretmiştir. Müslim'de "Sahih"inde mürsel haberlere yer vermiştir. Mevlana Muhaddis el-Osmanî'nin "Fethu'l-Mülhim bi Şerhi Sahih'i'l-Müslim"ine mukaddimesinde (1/36) Suyutî'nin "Tedribu'r-Râvî"inde (125-126) bu konuda açıklamalar vardır. Hadîslere mürsel oldukları için zayıf sayılar, tatabikataki simetiri yansıttığını olur.

2. *Ebu Hanîfe, âhâd haberleri ihtilâfının kaynağı olarak tek tek incedikten sonra icmal etmiş olduğu nüsheler esas alınarak değerlendirir.* Eğer âhâd haberleri bu esaslara çatışarsa, Ebu Hanîfe iki delilden daha kuvvetli olanı alır; muhalif haberi terk ederek söz konusu esaslara dayanır ve böyle bir haberi şâz sayar. Tahâvî'nin "Maâni'l-Âsâr"ında bu hususta ilgili bir çok örnek vardır. Burada sahih habere değil, ancak müctehidce illetli bir habere muhalif söz konusudur. Müctehidce haberin illetlerden hâli olması gerekir.

3. *Ebu Hanîfe, âhâd haberleri Kur'ânın genel ifadelerine ve lafzlarına (zahîrlere) göre değerlendirir.* Eğer haber, Kur'ânda bulunan bir lafza veya genel bir ifadeye (âmme'ye) aykırı düşerse haberi terk ederek Kirâb'ta amel eder. Burada da ikideli den daha kuvvetli olanı tercih vardır; çünkü Kirâbın asıbu kirâ'dır. Ebu Hanîfe'ye göre delalet yönünden Kur'ânın zahîrleri ve genel ifadeleri kesindir. Ebu Bekir-i Râzî'nin "el-Fusûl" ve el-İrşâd'ının "es-Şâmil" adlı eserleri gibi usul kitaplarında bu hususa destekleyen deliller vardır.

"Haber, Kur'ânın âmme ve zahîri'ne aykırı olmayıp onun "mütemmel"ini beyan ediyorsa haberi kabul eder; çünkü böyle bir açıklama olmaksızın "nucmed" in neye delâlet ettiği anlaşılmaz. Bu, âhâd haberle Kur'ânı Kerim'de olmayan bir hükümü ona ilâve edilmesine gelmez. Açıklığı idet haline getiren bazıları, isterlerse böyle zannetsinler.

4. *Ebu Hanîfe, âhâd haberleri kabul ederken onların, kadî veya fîlî olanı, meşhur sıvıya meşhûl fîlî olanı veya şâz olanı göz önüne alır.* Burada da delillerden kuvvetli olanla amel olunur. Müctehidce hakiimdir.

5. *Ebu Hanîfe, âhâd haberleri alırken, onun kendi gibi bir habere ait olmasının port ko-*yar. İki haber çatışmış zaman birisi diğerine bazı sebeplerle tercih edilir. Bu gibidurumlarla rivâyetlerin birinin diğerine nazaran fakih veya daha bilgili olanı gibi müctehidceve benimsenir. Farklı bir takım tercih sebepleri vardır.

Hicri 4. Asırdan Önceki İslâm Toplumunun Durumu

maktadır. Fakat o müctehidler de nesil nesile giderek azaldı ve 9. asra gelince iset anıamın tükendi. Nihayet Hanbeli mezhebi çoğu beldelede zamanla hemen hemen kayboldu; belki sadece Mısır ve Bağdat'ta çok az bir insan topluluğu bu mezhebe intisabını devam ettirdi

6. Ebu Hanıfe, *âhâd haberleri alırken ravisini kendi rivayet ettiği habere aykırı bir iş yapmaması için şartlar*: Köpüğün dilini soktuğu bir kabın ya da kare yıkanması ile ilgili olarak Ebu Hüseyin'den rivayet edilen hadisi Ebu Hanıfe kabul etmemiştir. Çünkü bu hadis Ebu Hüseyin'in fıvasına aykırıdır. Seleften büyükleri de âhâd haberi ayıyacağı ile reddetmişlerdir. İbn Rəcəb'in Şerhü Belâğatı Tirmizi'sinde bulutsusla ilgili misalleri bulabilirsiniz. Gerçi, Zahirî mezhebi'ne yakın olan bazı kimseler bu görüşe kanılmazlar.

7. Ebu Hanıfe, İbn Rəcəb'in de belirttiğine göre iki haberden birinde sened ya da metin yanından bir fıkah bulmama, *ihtiyâta bakmaksızın bu fıkahı kabul etmez*. Sonraki bazı Hanefî fakihlerinin muvazela ile yaptıkları muhtımalarda bu esas ihmal etmeleri, hasımlarını kendileri görüşleriyle susturmak içindir.

8. Ebu Hanıfe, *âhâd haberleri kınımının inkasız olan "ismu'el-beyt", yani sık sık tekrar edildiği için herkesin yapması zarurî olan işlerdir*. Bu gibidurumları da haberin matve'atı veriyebilir olması gerekir. Şüpheli hallerde tıbbik cihetine gidilmeyen hadd cezaları ve keffarelerde durum böyledir.

9. Ebu Hanıfe'ye göre, *herhangi bir bıkımda ihtilâfı duyan salâhîlerden biri âhâd haberi terk etmemelidir*.

10. Ebu Hanıfe'nin *âhâd haberleri komusunda diğer bir prensibi de, seleften hiç kimse'nin enlarate nâid ve ta'n etmiş olmasındadır*.

11. Ebu Hanıfe, *ceza ve baidler komusunda değişik rivayetler bulunduğın zaman baki folanını tercih eder*.

12. Ebu Hanıfe'ye göre *ravisin, haber ihtiyatından rivayet ettiği anakaderanunatınakuzu esberindetutması şarttır*.

13. Ebu Hanıfe, *ravisin haberi kından rivayet ettiğini batarılamaması bafinde yazısına itimat etmemesini esas alır*.

14. Ebu Hanıfe, *pişirici bafleyle uygulaması olan hadid cezalarında değişik rivayetler bulursunsa ihtiyat yönünü tercih eder*. Mesela, on dirhemlik bir şey çalan hirsızın eli kesileceğini bildiren rivayeti alır; bu komuda üç dirhemden (1/4 dinardan) söz eden rivayeti kabul etmez. On dirhemli ilgili rivayet, ihtiyata daha uygundur ve tercih ediyordur. Çünkü bu iki haberden hangisinin önce, hangisinin sonra varmış olduğu bilinmediğinden aralarında meshekarat vermek demektir değil.

15. Ebu Hanıfe, *diğer haberlerle desteklenen âhâd haberleri tercih eder*.

16. Ebu Hanıfe'nin esaslarından biride, *haber, bulundukları memleketlere ya şâir neresi olursa olsun şâbi ve tabiilerce tıbbik edileğden şeylere aykırı olmamasıdır*. Lysb. Sıd da İmamın 'Mâlik' yazdığı risalede buna işaret etmiştir.

Hanbelî mezhebinin, Şâfiî mezhebine göre durumu; Ebu Yusuf ve Muhammed'in mezheplerinin, Ebu Hanîfe'nin mezhebindeki konumudur; ancak Ahmed b. Hanbelî'nin mezhebi, Şâfiî mezhebiyle beraber tedvin edilmedi. Oysa Ebu Yusuf ve Muhammed'in mezheplerin Ebu Hanîfe'nin mezhebi ile beraber tedvin edildi. İşte beraber tedvin edilmemiş olmaktan dolayı Hanbelî mezhebi ile Şâfiî mezhebi bir mezhep sayılmamıştır. Nitekim bu gerçek apaçık görülmektedir. Allahüta'lem.

Hanbelî ve Şâfiî mezheplerine usûlünce bağlanan müntesipler, bu iki mezhebi birbirinden farklı iki mezhep olarak telakki etmezlerdi.²²⁰

Ebu Hanîfe'nin bunlarabenzar bir kısım prensipleri daha vardır. Bunlar kendisinin, dahakuvvetli ddi ile amel ederek bir kısım rivayetleri terkmetmesine yol açmıştır. "es-Sirâti'ş-Şâfi'iyye'ül-Kubrâ" yazarı Muhammed b. Yusuf eş-Şâfiî (v. 942/1535), "Ülûdu'l-Cumân fî Menâkibi Ebi Hanîfeler'ü'n-N'âm" adlı eserinde İbn Ebi Şeybe'yi red saâdetindeanlatmışımız hususların bir kısmına işaret eder ve şöyle der: "An kaidelerin gereği olarak Ebu Hanîfe bir çok âhâd hadis ile amel etmeyi terkmiştir. Allah, Ebu Hanîfe'yı hasnâtının isâdları olan korusun. Gerçekte Ebu Hanîfe hadîske kaaten muhalefet etmemiştir. Bir kısım delil ve gerekçelere dayanarak içrihad neresinde muhalefetenmiştir. Müctehide içrihadında yamırsa birer; isabetedense ikicir vardır Ebu Hanîfe'y e d il u m r a n l a r , y a o n u ç ö k e n y e n i l e r , y a d a o n u n içrihad mevkîisi bilmeyendir." Ebu Hanîfe'nin kabul ettiği bir kısım hadîsleri, sonrakı bazı bilgilerin süzeri u o d a y a n a r a k s e n e t l e r i y ü n ü s e n d e n z a y ı f s a y m a k d o ğ r u d e ğ i l d i r ; ç ü n k ü n , h a d i s r i v a y e t t e ğ i isâdların dâimîlerinin yakından biliyordu. Genellikle kendisiyle şâhâbî arızında sadece iki r a v î b u k u n u n d u r ."

"Finc ve yalanın yaygın olduğu bir devirde Hz. Peygamber buyurdu, diyerek hadîs makeden herkesi n r i v a y e t t e ğ i h a d i s i k a b u l e d e n l e r , H a n e f i l e r i n h a d i s l e r e m u h a l e f e t e t t i ğ i n i s a n l a r . H a l b u k i d u r a n b ö y l e d e ğ i l d i r . A k a i n e H a n e f i l e r i n u s ũ l v e f i r ũ ' m e c e l e r i n d e n e m e l d a v a n a k l a r ı h a d i s l e r d i r . N i t e k i m b u h u s u s u k o r t a k l i d e , l e v a v e h e v e s i n e u y m a k s ı z ı n i ç i a r a n ı m a v e m u k a y e s e y a p a n k i m s e l e r a p a ç ı k g ö r e b i l i r l e r . " (Kevseri, Fikhu Ehlil'İrak ve Hadisühim, (Hanefi Fikhuun Esasları), s.27, Çeçr. Abdülkadir Şener, M. Cemal Sofuoğlu, Diyanet Yayınları, Ankara, 1991). [M]

²²⁰ Zamanla aralarındaki uzaklığın büyümesi sonucunda Hanbelî ve Şâfiî mezhepleri zamanın birbirlerinden ayrılımlardır. Fakat bu mezheplere olmasa gerektiği şekilde tâbî olan ilk müntesipleri nazarda bu iki mezhep, farklı iki mezhep olarak görülmüyordu. [A]

Hicri 4. Asırdan Önceki İslâm Toplumunun Durumu

Şâfiî mezhebine gelince; mezhepler arasında mutlak müctehid ve mezhepte müctehidler, usûl ve kelâm ilimleri itibariyle âlimleri en bol olanı.. Kur'ân müfessirleri ve Hadis şârihleri açısından mezheplerin en zengini.. hadisleri ve âsârı isnad ve rivayet etme yönüyle en sağlamı.. İmamın nasslarını zaptetme bakımından en kuvvetlisi.. mezhep imamlarının kavilleri ile arkadaşlarının ve cihleri arasını ayırma cihatiyle en güçlüsü ve bir meslede farklı kavi-til ve vecihlerden bazısını tercih etme konusunda da mezheplerin en ziyade itina gösterenidir Şâfiî mezhebi

Bu söylediklerimizin hiçbirisi, mezhepler mevzuunda çalışan ve onlarla ciddi şekilde iştigal eden kimselere gizli kalmaz, rahatlıkla görebilecekleri gerçeklerdir. İmam Şâfiî'nin ilk ashâbı (talebeleri ve o dönemdeki fakih arkadaşları) mutlak müctehid idiler ve onlar içinde Şâfiî'yi bütün iştihadlarında tıpatıp taklid eden birisi bulunmuyordu. Ne zamanki İbn Süreyc (ö. 306/918) neş'et etti, ilmen yettiği ve taklid ve tahrir kaidelerini tesis etti, işte ondan sonradır ki İbn Süreyc'in fakih talebeleri, onun yolundan yürümeye başladı, onu taklit ettiler ve onun minvali üzere amel ettiler. Bu sebepten dolayıdır ki İbn Süreyc, hicri ikinci asrın başında gelen müceddiklerden kabul edilmektedir. Allahü a'lemi.

Aynı şekilde mezhepler üzerinde ihtisas yapan bir kişi görecektir ki: Şâfiî mezhebinin hadisler ve âsâr noktasındaki kaynakları tedvin edilmiştir, insanlar arasında şöhret bulmuştur ve hala kullanılmaktadır; böyle bir mazhariyet, başka hiçbir mezhebe nasip olamıştır. Örneğin Mırvatta kitabı Şâfiî mezhebinin hadis sahasındaki temel kaynaklarından. Her ne kadar İmam Mâlik, İmam Şâfiî'den önce yaşamış olsa da, İmam Şâfiî, mezhebini Mırvatta temeli üzerine kurmuştur. Buna ilaveten ayrıca Sahih-i Buhâri, Sahih-i Müslim, Ebu Davud, Tirmizi, İbn Mace, Dârimî'nin kitapları, sonra İmam Şâfiî'nin Müsnedi, Nesâî'nin,

Dârekutni ve Beyhaki'nin sünnîleri ve Beğavi'nin 'Şerhu's-Sünne'si, bütün bunlar da Şâfiî mezhebinin temel taşlarındandır.

İmam Buhârî'ye gelince, o her ne kadar Şâfiî'ye müntesip ve çoğu fikhî konularda onunla aynı görüşü paylaşıp da, pek çok hususta da ona muhalefet etmiştir. Bu sebeple de Buhârî'nin teferrüdleri (kendine ait farkh içtihadları), Şâfiî mezhebinden sayılmaz, mezhep için birer vecih olarak kabul edilmez.²²¹

Ebu Davud ve Tirmizî ise, Ahmed b. Hanbel'e ve İshâk'a müntesip iki ayrı müçtehidlerdir. Bildiğimiz kadarıyla İbn Mâce ve Dârimî de aynı şekilde İmam Ahmed'e ve İshâk'a müntesip müçtehidlerdir. Allahü a'lem.

İmam Müslim, İmam Şâfiî'nin Müsned'ini toplayan Abbâs el-Esun vedaha sonra zikrettiğimiz diğer âlimler de, Şâfiî mezhebinde vecih sahibi birer müçtehidlerdir ve ayrıca Şâfiî'nin övünde onun mezhebini müdafaa etmektedirler.

Burayakadaranlattığımız hususlar bütünüyle anlaşıldığı zaman şuhakikat apaçık görülmüş hale gelecektir: Kim Şâfiî mezhebine zıt gıder cephe alırsa, mutlak müçtehidlik makamından mahrum kalır; hatta hadis ilmini çok iyi biliyor olsa da.. ayrıca bu kimse, İmam Şâfiî ve yolundaki fakihlerden istifade eden ilim erbabıyla aynı çizgiyi paylaşmaktan mahrum kalmış ve onların bilgi miraslarından yüz çevirmiş olur.

Edebinle nasiplendiğine bak onların ilminden

Edepten başka şefa'atçi bilmiyorum çünkü ben.

²²¹ İmam Buhârî'yi Şâfiî mezhebinden saymamayı gerektirecek bir sebep yok ortada. Çünkü İmam Buhârî'nin mezhebi kökleşip sabit hale gelmemişti ki kendisi, Şâfiî mezhebinden çıkartılsın. [A]

Beşinci Bölüm

HİCRÎ
4. ASIRDAN SONRA
FİKİH SAHASINDA VUKU
BULAN HADİSELER ve
ÜMMETİN DURUMU

HİCRÎ 4. ASIRDAN SONRA FIKİH SAHASINDA VUKU BULAN HADİSELER ve ÜMMETİN DURUMU

Hicri dördüncü asırdan sonra İslâm coğrafyasının dört bir tarafında bir takım insanlar zuhur etti. Bu nesil içinde, daha önce bulunmayan bazı durumlar meydana geldi. Bu durumları büyük başlıklar halinde sıralayıp tek tekele alalım:

I. FIKİH İLMİNDE CEDEL VE HİLAFIN ORTAYA ÇIKIŞI

Fıkıh ilminde münazara ve münâkaşa metodunun ortaya çıkışı ve yayılışı, özetle İmam Gazzâlî'nin (v. 505/1111) kaleminde şöyle dile getirilmektedir:

“Hulefâ-i Raşidin el-Mehdiyyin (dört büyük halife: Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali) dönemi sona erince hilafet vazifesi, ahkâm ve fetva ilminde tek başlarına yeterli olmayan bir takım liyakatsiz kimselerin elinden geçti. Bunlar, eksiklerini kapamak için deyanlarında sürekli fakih bulundurma ve her türlü işlerinde onlardan yardım isteme zorunda kaldılar.

Bir kısım âlimler ise mütekaddimin deniken o ilk nesil ule-

masının usûlî üzere devam ettiler ve eski özelliklerini korudular. Dinin özüne bağlı kaldılar, tavizsiz yaşadılar ve idareciler tarafından kadılık gibi birişle vazifelendirilmek istendiklerizaman da kaçırlar, devletten resmi görev kabul etmediler.²²²

Devrin insanları bu âlimlerin izzetlerini ve yüz vermemelelerine rağmen devlet yöneticileri tarafından büyük saygıyla karşılanmalarını görünce, nıpkı onlar gibi izzete kavuşmak ve makam sahibi olmak için kendilerini ilim tahsiline verdiler. Böyle bir yönelişin sonucunda fakihler, önceleri “aramanlar” iken, sonraları “arayanlar” haline geldiler; önceleri sultanlardan yüzçevirmekle izzetli iken, sonraları onların peşinden koşmakla zillere düştüler; tabii Allah’ın tevfikine rûn olanlar ise bu türlü olumsuz etkilerden mahfuz kaldılar.

Bu fıkıhşılardan daha önceleri ise bir takım âlimler, kelâm ilmine dair bazı kitaplar yazmışlar ve bu sahada ‘o öyle dedi, bu böyle dedi’ gibi âlimler aras tartışmaları kaydetme, bir takım görüşler ileri sürme, onlara cevaplar verme ve cedel usûlleri hazırlama mevzuatlarında bol miktarda ilmi çalışmalar yapmışlardı. Esasında sözkonusu bu çalışmalar, bazı sultanların ve toplumun ileri gelenlerinin, fikhî minâzaralara ve “Hanefî mezhebi mi daha üstün, Şâfiî mezhebi mi” tartışmalarına merak duymasından daha önceki zamanlarda yapılmıştı. Sonradan ilgi alanı değişti ve “müteahhirinden bir takım âlimler” artık kelâmı ve diğer ilim dallarını kenara bırakarak fıkha, özellikle Ebu Hanîfe ve Şâfiî (r. aulhuma) arasındaki ihtilâflı meselelere merak duymaya başladılar. Mâlik b. Enes, Süfyan es-Sevri, Ahmed b. Hanbel gibi diğer imamlar arasındaki ihtilâflı konulara ise pek ilgi duymadılar. Böyle yaparken de esas gayelerinin; şeriatın in-

²²² Resmi ideolojiyası ve siyasetine anlamına geldiği için fakihlerin birçoğu, kadılık görevini kabul etmedi ve hatta bu yüzden işkence görenler oldu. [M]

cedliklerini tespit etmek, mezheplerin hükümlere esas aldıkları illetleri belirlemek ve fetva usûlünü hazırlamak olduğu kuruntusunda idiler. Bu hususta birçok eserler kaleme aldılar, derlemeler yaptılar ve nice istinbatlarda bulundular; hatta türlü türlü cedel yolları icad ettiler ve farklı farklı usûllerle kitaplar telif ettiler. Onların bu çalışmaları, tâ o zamandan bugüne kadar da aynı şekilde devam edegeldi. İleriki asırlarda durum nasıl olur, Allah Tealâ ezelde neler takdir buyurdu bilemeviz.²²³

İmam Gazzâlî'nin sözlerini özetle bu şekilde kaydetmiş olalım.

KONUMUZLA ALÂKALI BİLİNMEŞİ GEREKEN BAZI GERÇEKLER

Birinci Gerçek:

Mezhepler arasındaki ihtilâfın çoğu tahrîc metoduyla yapılan çalışmaları sonucu meydana gelmiştir

Kelâm ilmini bırakıp fıkha yönelen mezkur âlimlerin ekserisi, İmam Ebu Hanîfe ve İmam Şâfiî arasındaki ihtilâfın, Pezdevî (v. 483/1090)²²⁴ ve benzeri âlimlerin kitaplarında zikredilen usûl kaideleri üzerine kurulu olduğunu ve onların metodlarından kaynaklandığını sanmaktadır. Oysa ki hakikât başkadır. Bu iki imanın usûl esaslarının büyük çoğunluğu, aslında bizzat onların sözleri (kavl-i hakikîleri) değildir, belki onların uygulamalarından “tahrîc yöntemi”yle elde edilmiş esaslar (kavl-i muharredler)dir. Meselâ:

²²³ Gazzâlî, İhyaü Ulûmüddîn, I/63-64, Beyrut. 1412/1992. [M]

²²⁴ Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed b. el-Huseyn Abdülkerim el-Bezdevî. Fakih ve usûlcüdür. Semerkant hanîfî imamlarınınbüyüklerindendir. Usûl ve fîrûa dâiresleri vardı. 48/1089 yılında vefat etmiştir. [M]

“Hâss, mübeyyendir; ayrıca beyana ihtiyacı yoktur.”

“Zivâde, nesh ifade eder.”

“Âmm nasslar, tıpkı hâsslar gibi kat’idir.”

“Ravilerin çokluğu, tercih sebebi değildir.”

“Fakih olmayan ravinin naklettiği ve re’ye de kapalı olan hadislerle amel etmek vacip değildir.”

“Melhûm-u şart ve methûm-u sıfata, asla itibar edilmez.”

“Emir mutlaka vücûb ifade eder.”

Bana göre, dile getirilen bu nevi usûl kaideleri, fıkıh imamlarının sözlerinden tahric metoduyla elde edilmiş esaslardır; bunların, Ebu Hanife ve iki arkadaşının bizzat kendi sözleriymiş gibi doğrudan onlara nispet edilerek rivayet edilmesi yanlıştır. Çünkü Pezdevi (v. 483/1090) ve diğer âlimlerin yaptıkları gibi bu kabil usûl kaidelerini uygulamak ve yaptıkları istinbatlarda, mutekaddimin ulemasının bu kaidelere ters düşen davranışlarına cevap vermek için bir sürü tekellüflere girmek; bu kaidelerin zıtlarını uygulamaktan ve o zıtlara yöneltilen eleştirilere cevap aramaya çalışmaktan daha isabetli ve daha önemli değildir.

Tahric Yöntemiyle Çıkarılma Esasları Örnekler

Konuyu yukarıdaki esaslardan bir kaç üzerinde örneklerle göstererek açmaya çalışalım

Örnek 1: “Hâss, mübeyyendir (açıktır); ayrıca beyana (izaha) ihtiyacı yoktur.”

Müteahhirinden olan söz konusu âlimlerin belirlediği bir fıkıh usûlü kaidesi. Bu kaideyi, “Rükû edin ve secdeye gidin!”²²⁵ âyeti ve “Rükû ve secdede belini düzeltmeyen (ta’dil-i erkana riayet etmeyen) kimsenin namazı makbul değildir, yeterli olmaz,

²²⁵ Huc. 22/77 [A]

mükafatlandırılmaz!²²⁶ hadisiyle alâkalı olarak mütekaddimin ulemasını uygulamalarından namazda itmi'namın (ta'dil-i erkana riayetini) farz olmadığına kail olmalarını, mezkur hadisi bu âyetin bir beyanı (izalı) gibi algılamadıklarının ifade eden sözlerinden tahrir metoduyla elde etmişlerdir.

Fakat mütekaddiminin, Rasûlullah'ın perçemini (nâsiyesi-ni) meshettiğini gösteren hadisi,²²⁷ "Başlarımızı meshedin"²²⁸ âyetinin bir beyanı olarak kabul etmeleri, "Hâss, mübeyyendir; ayrıca beyâna ihtiyacı yoktur" kaidesinin aleyhine bir gerçek olarak karşılarına çıkmıştır.

Yine mütekaddimin, "Zina eden kadın ve erkeğe yüzer sopa vurun",²²⁹ "Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesin"²³⁰ ve "Boşanan kadın, başka bir erkekle nikahlanmadıkça önceki kocasına helal olmaz"²³¹ gibi âyetleri de beyana mültaş görmüş ve bazı hadislerle onları açıklama yoluna gitmiştir. Neticede: bu müteahhürin âlimleri, bir usûl kaidesi olarak kabullendikleri o esasın hilâfına olan bu nevi durumları izah etmede hayli zorlanmışlar ve karşılaştıkları itirazlara da tekellüflü cevaplar ver-

²²⁶ Ebu Davud, *Saâdet*, 144, 148; Tirmizi, *Mevâkîr* 81, *Salâr*, 196; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 16; Nesâî, *Salât* 54; Ahmed b. Hanbel, 4/119, 122; Dârimî, 1/304; Dârekutni, 1/348; Beyhâkî, 2/83; Tahavî, *Şerhu'l-Milâlik* 7-Asâr, 1/79, 80; Taberîni, *el-Kebîr*, 17/578-585; Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 61. [M]

²²⁷ Müslim, *Tahare*, 81, 83; Ebu Davud, *Tahare*, 60; Nesâî, *Tahare*, 86-87; Ahmed b. Hanbel, 4/344, 348. [M]

²²⁸ Maide, 5/6 [A]

²²⁹ Nur, 24/2 [M]

Hadis-i kerîf, sopa cezasının (celd) bekarlara mahsus olduğunu, mulsan (evli) olanlar avve oluğuna ise tecime cezasının gerektiğini beyan etmiştir. [M]

²³⁰ Maide, 5/38 [v1]

Hadis-i kerîf, el kesme için, çılmamak nâlin bir kıymet ifade etmesi gerektiğini şart koşmuş, böylece âyetibeyan etmiştir. [M]

²³¹ Bakara, 2/230 [M]

Hadis âyetle geçermekah sözcüğüyle maksaden akırdığı, zıfıf olduğunu beyan eder. [M]

mek mecburiyetinde kalmışlardır. Nitekim bu mesekler, onların kendi kitaplarında detaylarıyla ele alınmıştır.

Örnek 2: "Annın uasları da, hâslar gibi kar'dır."

Aynı âlimlerin belirlediği bir başka usûl kaidesi. Bu kaideyi de mütekaddimin ulemasının, "Size Kur'ândan kolayınıza gelen (sûre veya âyetler)i okuyun!"²³² âyetini, "Fatiha suresiz namaz olmaz"²³³ hadisiyle; ve "Akarsularla sulanan araziden çıkan mal-sulatan öşür vermek lâzımdır"²³⁴ hadisini de, "Beş vesk'ten"²³⁵ aşağı olan mal-sulata (toprak ürünleri) zekât düşmez"²³⁶ hadisiyle tahsis etmemelerinden çıkardılar (tahrir ettiler). Bunlar gibi daha pek çok misaller verilebilir.

Fakat aynı âlimler, "Haccı da, umreyi de Allah rızası için tınamayın. Eğer engellenecek olursanız, kolayınıza gelen kurbanı gönderin"²³⁷ âyetindeki kurbandan maksadın; koyun-keçi gibi küçükbaş hem de deve-sığır gibi büyükbaş hayvanlar olduğunu açıklayan hadis-i şerif²³⁸ karşışınca, mezkur kaideleriyle uyuşmayan bu durumu izale etmek için bazı tekellüflü cevaplar vermişlerdir.

²³² Müsnemül, 73/20 [A]

²³³ Buhârî, Ezân, 86; Ebu Davud, Salât, 36, 122; İbn Mâce, İkame, 4, 11; Tirmizî, Mevâzîr, 68, 69, 115, 116; Ebvâbü's-Salât 133; Ahmed b. Hanbel, 3/101, 111, 114 (Ubade b. Sabir'ten rivayete) [M]

²³⁴ Buhârî, Zekat, 54, 55; Müslim, Zekat, 8; Tirmizî Zekat, 14; Ebu Davud, Zekat, 14; Nesâî, Zekat 25. (İbn Ömer'dan rivayete) [M]

²³⁵ Bir vesk, annî şâ'dır. Bir şâ' yâkışık olarak 2.917 kg'dır. Benagöre bir vesk, 1.750.020 kg. olmaktadır. [M]

²³⁶ Buhârî, Zekat, 4, 31, 32, 41, 42, 56; Müslim, Zekat, 1, 3, 4, 6; Nuvatta, Zekat, 1; Ebu Davud, Zekat, 2; Tirmizî, Zekat, 7; Nesâî, Zekat, 5; İbn Mâce, Zekat, 6 (Ebu Süle el-Hudri'den) [M]

²³⁷ Bakara, 2/196 [A]

²³⁸ Buhârî, Mihrar, 7; Mezhâzî, 85; Müslim, Hacc, 80, 85. Ayrıca daha açık bir başka rivayet için bkz. Suyunî, Dürri'l-Menzur, c.1, s.512 (İbn Cerir ve İbn Ebi Hür m, İbn Abbas'tan) [M]

Örnek 3: “*Meşhûm-u şart ve meşhûm-u sîfata asla itibar edilmez.*”²³⁹

Söz konusu âlimlerin bir usûl kaidesi olarak belirlediklerinden. Bu kaideyi de mütekaddimîn ulemasının, “Sizden kim, insanlı hürkadınlarla evlenmeye güç yetiremezse, ellerinizde bulunan mü’minne cariyeceğinizden alsun”²⁴⁰ âyetiyle alâkalı uygulamalarından ve sözlerinden tahrîc yöntemiyle elde etmişlerdir.

Fakat sonra bu âlimler, mütekaddimine ait başka uygulamalarla “Sâineye de (senenin çoğunu umumi otlaklarda besleterek geçiren deve koyun gibi hayvanlar) zekât düşer”²⁴¹ hadîsinde olduğu gibi- karşılaşıncâ, mezkur kaideleriyle uyuşmayan bu durumu izale etmek için bazı tekellüflü cevaplara girmek zorunda kalmışlardır.

Örnek 4: “*Fakih olmayan ravinin naklettiği ve re’ye de kapalı olan hadîslerde amel etmek vacip değildir.*”

Aynı müteahhirîn ulemasının belirledikleri usûl kaidelerinden biri. Bu kaideyi de mütekaddimîn ulemasının, (fakih olmayan ravinin rivayet ettiği ve re’ye kapalı olan) meşhur nusartat hadîsini terketme noktasındaki uygulamalarından ve sözlerinden çıkarmışlardır.

Ayrıca bu âlimler, (fakih olmayan ravilerin rivayet ettiği ve

²³⁹ Meşhûm-u şartı şartı bağli olan bir hükmün zıddına, o şart bulunmadığı zaman sabit olmasıdır.

Meşhûm-u sîfatı sözdeki hîfzân ihtiva ettiği bir vasfıla kayıtlı olan hükmün aksini, bu vasf bulunmadığı zaman isbat etmektir. [M]

²⁴⁰ Nisa, 4/25. [M]

Ayrıca şart meşhûmı, güçlü yetenlerin cariyece almayacağıdır ki, ayette bu söz konusu olmamıştır. [M]

²⁴¹ Nesâî, Zekat, 4, 7; Ebû Davud, Zekat, 5; Ahmed, 5/2, 4

Sâinenin sîfat meşhûmı, sâinte olmayan-ev’lerde beslenen hayvanlardır ki, bilindiği gibi bu meşhûm rivayet edilmiş, zekat mallarında sâimelik şartı aranmamıştır. [M]

re'ye mahal bulunmayan şu iki hadis, yani) kâhkahanın namazı bozacağını bildiren hadis²⁴² ve unutarak yemenin orucu bozmayacağını ifade eden hadis²⁴³ ile mütekaddimünün amel ettiği gerçeği ile karşılaştınca, bu iki zıt durumu izah sadedinde yine bir sürü tekellüf dolu cevaplar vermek zorunda kaldılar.

Bu zikrettiklerimiz gibi daha pek çok örnekler vardır ve bunlar, bir araştırmacı gözünden asla kaçmaz. Kişi araştırmacı değilse, ona değil işaret, konuyu uzun uzadıya anlamak bile yeterli olmayacaktır. Burada anlatıklarımızın doğruluğuna delil olarak muhakkik âlimlerin "Re'ye mahal bulunmayan ve fakih olmayan ravinin rivayet ettiği bir hadisle (nusarrat hadisi gibi) amel etmek vacip değildir" meselesiyle alakalı sözleri yeterlidir. Aslında bu "zabt ve adalet sıfatı olmakla beraber fakih olmayan ravinin rivayet ettiği ve re'ye mahal bulunmayan bir hadisle amel edilmeyeceği" görüşü, İsa b. Ebân'a (ö.221/836)²⁴⁴ aittir ve çoğu müteahhirin uleması da bu görüşü tercih etmiştir.

İmam el-Kerhî (c. 340/952)²⁴⁵ ve onun izinden giden âlimler ise "bir hadisle amel edilebilmesi için ravinin fakih olması şartının bulunmadığı" görüşindeydiler ve buna sebep olarak da "kabul noktasında haberin/hadisın kıyastan daha öncelikli olduğu"nu gösteriyorlardı. Kendi ifadeleri şöyledir: "Bizim tâbi olduğumuz imamlardan böyle (hadislerle amel edilemeyeceğine

²⁴² İbn Adıyy, c-Kâmil, 3/166-170; el-İrvâ, 392; et-Telhis; Nasbu'n-Nâye, (Zay'f bir hadistir) [T]

²⁴³ Buhârî, Eynü'n, 15; Tirmizî, Sü'üm, 26; İbnü'l-Mâcâ, Sü'üm, 15; Ahmed b. Hanbelî, 3/489, 491. (Ebu Hureyre'den rivayetle.) [T]

²⁴⁴ İsa b. Ebân: Hanefî fukâsı mübâyüklereindir, uzun zaman kadılık yapmıştır. Irak fakihlerindendir. Furu'ü'l-kadair eserlerivardır. Hicri 221/836 yılında vefat etmiştir. Bkz. es-Siyer, 10/440. [M]

²⁴⁵ Ubeydullah b. el-Huseyn Ebu'l-Hasan el-Kerhî: Hicri 260 yılında doğmuştur. Devrinde Irak Hanefî fakihlerinin başı durumundaydı. Bağdat'ta 340/952 yılında vefat etmiştir. Bkz. es-Siyer, 13/426. [M]

dair) bir söz nakdedilmemiştir; aksine onlardan gelen kavil şudur: “Haber-i vâhid, kıyasa mukaddemdir (kabul bakımından daha önceliklidir).”

Ayrıca görülmesi gereken bir durum daha vardır. Müteahhirin âlimleri, Ebu Hureyre’nin (r.a.) “oruçlunun unutarak yiyip içmesinin orucu bozmayacağına” dair rivayet ettiği hadîsle amel etmişlerdi; oysa bu hadis, kıyasa muhalifti. Hatta Ebu Hanife (r.h.) konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: “Eğer şu rivayet olmasaydı, bu konuda kıyasla hükmederdim (ve oruç bozulur derdim).”

Keza buraya kadar anlattıklarımıza ilaveten, müteahhirin âlimleri arasındaki çoğu ihtilâfların: mütekaddiminin uygulamalarından tahrîc metoduyla çıkarılmış oldukları kurallardan ve birbirlerine yönelttikleri eleştirilere vermiş oldukları cevaplardan kaynaklanmış olması da sözünü ettiğimiz hususların doğruluğunu gösterir.²⁴⁶

İkinci Gerçek:

Kavl-i hakiki (fakih’in bizzat kendi sözü) ile kavl-i muharrec (fakih’in uygulamalarından tahrîc metoduyla elde edilen görüşü) birbirinden farklıdır

Bazılarını gördüm ki: Şu uzun uzun şerhlerde ve kalın kalın fetva kitaplarında bulunan her sözün, Ebu Hanife ve onun iki arkadaşının görüşleri olduğunu zannediyorlar. Tahrîc metoduyla elde edilen bir görüş (kavl-i muharrec) ile gerçekte

²⁴⁶ Metinde geçen “redd” kelimesiyle başlayan cümlecğin *ittihâdına* göre son cümleye şöyle de manâ verilebilir: “Keza buraya kadar anlattıklarımıza ilaveten: müteahhirin âlimlerinin, mütekaddiminin uygulamalarından yola çıkarak yaptıkları tahrîçlerde ihtilâf etmeleri ve birbirlerini eleştirmeleri de sözünü ettiğimiz hususların doğruluğuna bir başka delildir.” [M]

söylenmiş bir görüşün (kavl-i hakiki) arasını ayırt edemiyorlar. Buna bağli olarak da onların, meselâ “Mescele, el-Kerhi’nin tahririne göre şöyledir, et-Tahâvî’nin²⁴⁷ tahririne göre ise şöyledir” gibi sözlerini anlamıyorlar ve yine “Ebu Hanîfe şöyle dedi” sözü ile “Meselenin cevabı, Ebu Hanîfe’nin kavline göre şöyledir” veya “Meselenin cevabı, Ebu Hanîfe’nin metoduna göre böyledir” sözleri arasındaki farkı görmüyor, hepsini bir sanıyorlar.

Yine bu kimseler, Hanefî muhakkiklerinden İbn Hümâm (v. 861/1457) ve İbn Nüceym (v. 970/1563)²⁴⁸ gibi âlimlerin, “büyük havuzun en ve boyunun 10’a 10 arşın olması” meselesi²⁴⁹ veya “teyemmümün caiz olması için sudan bir mil uzakta olma şartının koşulması” meseleleri gibi daha pekçok meselelerde söylemiş oldukları sözlere de kulak vermiyordu. Oysa ki İbn Hümâm veya İbn Nüceym gibi fıkahçıların bu sözleri, önceki fakih imamlardan yapılmış olan tahrirlereydi ve gerçekte mezhebin (o mezhep imamlarının bizâtihi söyledikleri) görüşleri değildi.

Üçüncü Gerçek:

Mezhepler, cedel tartışmaları üzerine kurulmamıştır

Şahit olduğum bazı kimseler de: Mezhep binasını, İmam

²⁴⁷ Ahmed b. Muhammed b. Selâme, Ebu Ca’fer el-Ezâî et-Tahâvî: Hanefî imamlarının büyüklüğündendir. Hicrî 230 yılında doğdu, önce İmam Şâtî’nin talebesi idi, sonrakı olan Ebu Ca’fer b. Ebî İmrân’a gitti ve oradan ilim tahsil etti. Sonra Şam’da kaldı, oradan Ebu Hâzım ile karşılaştı ve oradan fıkıh aldı. Kendisi hadîs ve cahtbârla da ilim sahibi idi. Tassüfle riyle fakırlarına üstün bir durum idi. 321/933 senesinde vefat etti. Bkz. es-Sıyer, 13/27. [M]

²⁴⁸ Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed, İbn Nüceym: Hanefî mezhebinin meşhur âlimlerindendir. Hicrî 970 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Şecerü’l-Zehab, 8/357. [T]

²⁴⁹ Bkz. İbnü’l-Hümâm, Fethü’l-Kadir, 1/70-71, Kahire, 1319.

Serahsî'nin²⁵⁰ Mebsû't'u, Merginânî'nin Hidâye ve Zeylâî'nin Tebyînü'l-Hakâik'ı gibi fıkıh kitaplarında bulunan uzun boyflu cedel tartışmaları üzerine kurulmuş olduğunu sanıyorlar. Malum mezhepler arasında cedeli ilk başlatanın Mu'tezile mezhebi olduğunu da bilmiyorlar. Oysa kendi mezhepleri cedel üzerine bina edilmemiştir. Cedeli, müteahhirün ulemasının hoş karşılamasının sebebi ise: sadece talebelerinin zihinlerinin genişlemesi ve anlayışlarının keskinleşmesine faydalı olur düşüncesiydi; tabii daha başka nedenleri de olabilir, Allahü a'lem. Bu kuşku ve şüphelerin büyük bir kısmı, bizim bu kitapta genişçe ele aldığımız bilgilerle izale olur kanaatindeyiz.

Dördüncü Gerçek:

Fıkıhî yaklaşımları sadece ehl-i re'y ve ehl-i zâhir olarak iki ekole indirgenmek yanlıştır

Yine gördüğüm bir takım insanları zannediyorlardı ki: Ortadayalnızca ve yalnızca iki fırkavardır: ehl-i re'y ve zâhiriler, ve bunların bir üçüncüsü daha yoktur. Her kıyas yapan, istinbatta bulunan kişi de re'y ehliendir. Bu, onların düşüncesi. Hayır, kesinlikle gerçek bu değildir. Re'yden maksat: "sırf akıl ve anlayış" demek değildir; çünkü bu ikisi zaten tabii olarak bütün

²⁵⁰ İmam Serahsî: Muhammed b. Ahmed b. Ebi Selâ, Şemsü'l-Eimmes-Serahsî Ebu Bekr. Hulvânî'nin talebesidir ve "mescelelerde müfrehid" sayılır. İmam, allîme, hüccet, mütekelîm, usûlî ve muvazirîdi. Hanefî mezhebine ait Zâhirü'l-Rivâye kitaplarının bir araya topladığı 30 ciltlik el-Mebsûr'unu 15 kadar cildini Özcand'da hapis teken imla yoluyla yazdırmıştır. Hükâmâ yaptığı nasihat yüzünden bir kuyuya kapatılmıştı. Kuyunun dibinden mütalaada bulunmaksızın ezberinden olarak fîdhimesceleri, kuyunun başındaki çalibelerine yazdırmıştı. Usûlül-Fıkıh, Şerhu's-Sıyyer ve'l-Kebîr, Şerhu Muhtasarî't-Tâhîvî gibi eserleri vardır. 423/1090 senesinde vefat etmiştir. Bkz. Mukaddîmî'ü Usûlî's-Serahsî, el-Efğânî [M]

âlimlerin ayırtılmaz vasıflarındandır. Re'yden maksat: "aslen hiçbir şümketle dayanmayan görüş" demek de değildir; zira böyle bir görüşü elbette ki hiçbir Müslüman benimsemez. Yine re'yden maksat: "istinbat ve kıyasta bulunmaya yeterlilik" de değildir; çünkü Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûyeh ve hatta Şâfiî ittifakla ehl-i re'yden değildiler; oysaki onlar pekala istinbatlar yaparlar ve kıyaslarda bulunurlardı.

Bilâkisehl-i re'yden maksat şudur: Müslümanların hepsi ve-yâckserisi tarafından icma ile kabul edilmiş meseleleri benimzedikten sonra, bunların dışındaki konularda mütekaddiminden birâlinin usûlüne göre tahrirlerde bulunma işine yönelmiş kimselerdir. Bunların yaptıkları en büyük iş ise; hadis ve âsâr araştırması yapmaksızın, naziri nazir üzerine hamletmek (iki benzer arasında kıyasta bulunmak) ve bir meseleyi, belirledikleri bir usûl kaidesine dayandırmaktan ibarettir.

Zâhiriler ise: Ne kıyası nede sahâbe âsârını kabul eden Davud ez-Zâhiri (v. 270/883)²⁵¹ ve İbn Hazm (v. 456/1064)²⁵² gibi âlimlerdir.

Ehl-i re'y ve Zâhirilerin arasında ise Ehl-i şümketin muhak-

²⁵¹ Ebu Süleyman Davud b. Ali el-İshâkî ez-Zâhiri: Hicri 202 (veya 200) yılında Küfe'de doğmuş ve İshâk b. Râhûyeh, Ebu Sevr ve daha başka alarından ilim tahsil etmiştir. İmam Şâfi'ye son derece bağlı idi ve onun fâiletine dair iki kitap yazmıştı. Sonra kendine mahsus yeni bir mezhep edindi. Mezhebinin temelini, Kitap ve Sünnetin zâhiriyle amel etmek oluyordu; rabî kizâhîrinin amrad olmamışlığına dair Kitap ve Sünnetten ya da icmâdan bir delil bulunmadığı müddetçe, Nass bulunmadığı zaman icmâ ile amel ederdi. Kıyası tamamen reddetmişti. 270/883 senesinde Ramazan ayında vefat etmiştir. Bkz. es-Sıyer, 13/97 [M].

²⁵² M. Ali b. Ahmed b. Saîd Ebu Muhammed, İbn Hazm: Hicri 384 yılında doğdu. Endülüs'te yetişmiş büyük Zâhiri mezhebinin müctehid imamlarındandır. Kendisi hem fâkih, hem müvâhakkid, hem vezir ve hem de edipör. 456/1064 tarihinde vefat etmiştir. Hicri 456 senesinde Şaban ayında vefat etmiştir. Bkz. es-Sıyer, 18/184 [T].

kik âlimleri bulunmaktadır; Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) ve İshak b. Râhûyeh (c. 238/853)²⁵³ gibi.

II. FIKIHTA TAKLİT OLAYININ BAŞLAMASI

Hicrî dördüncü asırdan sonra ümmet arasında belirginleşen ve bir olgu haline gelen gerçeklerden birisi de: Fıkıh sahasında görülen mezhebi taklitlerdir. Taklid müslümanların kalplerine yerleşti ve hiç hissettirmeden bir karınca sessizliği içinde ruhlarını içten içesardı.

Bu durumun, yani taklidin böylesine yaygın ve yerleşik hale gelmesinin belli başlı sebepleri ise şunlardı:

a. Fukaha arasındaki tartışmalar ve mücadeleler

Fakihler arasında alevlenen ateşin tartışmalar ve kıyasıya mücadeleler, fıkihta taklit zeminini hazırlayan ana sebeplerden biri oldu. Bu tartışmalar öylesine ileri gitti ki: birbirleriyle sür-tüşme halinde olan bu fukahadan biri -kim olursa olsun- bir fetva verdiğinde fetvası derhal muhalefet görüyordu ve kabul edilmiyordu. Müttekaddininden bir fakihin konu ile ilgili bir açıklaması ortaya konmadıkça da tartışmalar sürüp gidiyordu.

b. Kadıların zulümleri

Kadıların çoğu doğru yoldan çıkıp güvenilir insan olma vasfını kaybedince²⁵⁴ halk onlara kuşku ile bakmaya başladı. Ver-

²⁵³ İshak b. Râhûyeh: Horasan'da devrinin büyük hadis âlimlerindendir. Hadis tahsil için çeşitli ülkeler dolaşmış, kendisinden Buhari, Müslim, Tirmizi ve Nesai gibi hadis imamları hadis rivayet etmiştir. Hadisi, fıkıh, sadka, zühd ve takvayıkendisindetoplantımdır bir ilimdir. Müslim'dir. 238/853 senesinde vefat etmiştir. [A]

²⁵⁴ Bu sözde aşırı bir mبالغolduğu görülmektedir. [A]

dikleri hükümün hüsn-ü kabul görmesi için, daha önceleri söylenmiş ve herkesin şüphesiz kabul ettiği bir hüküm olması gerekiyordu. Bunun dışında vevâfıkları hiçbir hükümü kabul etmiyorlardı.

c. İdarecilerin cehaleti ve insanların ehliyetsiz kişilerden fetva sorması

İdarecilerin cahil olmaları ve halkın ne hadisten ne de tahrîkten anlayan yetersiz kimselerden fetvaistemek durumunda kalması. Müteahhîrîn arasında âlim geçinen çoklarının durumu böyledir. İbn Hümâm gibi bazı âlimler bu hususa dikkat çekmişlerdir. Aynı dönemde müçtehid olmayan nice kimseler fakih diye anılıyor ve insanlar katı bir taassup örneği sergiliyorlardı.

*Mezhep taklidini doğuran sebeplerden biri olan fakihlerin ihtilâflarının çoğu ise, görüldüğü üzere mesclâsından doğmuştur*²⁵⁵

Gerçek şu ki Fıkaha (mes'elenin meşruiyeti üzerinde ihtilâf etmiyordu; onların) arasındaki ihtilâf şekillerinin çoğu, aynı konuyla alakalı iki ayrı içtihadtan birini diğerine tercih etme noktasından doğmuştur. Özellikle hakkında sahâbe'den iki farklı içtihad bulunan meselelerde bu ihtilâflar daha çok vuku bulmuştur. Mesclâ: teşrik tekbirleri, bayram tekbirleri, ihramlı bir kimsenin nikahlanması, İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd'un teşcihüddü, namazda besmelenin ve 'amin'in gizli söylenmesi,

²⁵⁵ Bu küçük başlık altındaki bir paragrafık kısmı, bir sonraki "Dört Mezhepte Taklid" bölümünde "IV. Fukahanın İhtilâfları" başlığı altında zikredilen hususlara girilince de ilk paragraf yazılmış Dîhlevî tarafından. Burada "Fıkhta Taklid Olayının Başlaması" başlığı altına kaydedilmesi, sıyak-sibak açısından gelenek üzere, belki bir fikir verme mahiyetinde olabilir. Bu paragraftan bir önceki on cümlemin ardından ihtiyacınasız kaydedilmiş gibi ki, gayet yerindedir. [M]

ikâmette bazı kısımların tek veya çift okunması gibi hususlar zikredilebilir.²⁵⁶

III. HER İLİMDE AŞIRI DERECEDE DERİNLEŞMEYE KALKIŞILMASI

Hicri dördüncü asırdan sonra meydana gelen hadiselerden biri de, insanların bütün ilim sahalarında aşırı sayılabilecek derecede derinleşmeye kalkışmaları oldu.

Bazıları, hadis sahasında “ilm-i csmâ-i ricâl” (hadis ravilerinden ve hadisçilerden bahseden ilim) ve “ilm-i merâtib-i cerh ve ta’dil” (cerh ve ta’dil mertebeleri ilmi) adı altında yeni bir ilim tesis ediyoruz kuruntusuyla yola çıkıyor ve sonunda eski yeni tarih adına ne varsa hepsini topladılar. Bazıları ise, mevzû (uydurma) hadisler sınıma giriyor olsa bile bütün nadir ve garib haberleri araştırma işine giriştiler.

Kimileri, usûl-ü fıkha bol bol kâ ü kâllersoknu; fıkıh metodolojisini “O öyle dedi, bu böyle dedi” gibi münazaralarla doldurdu. Herkes kendi inamları adına cedel kaideleri istinbar etmeye koyuldu; bir şeyler yazdı çizdi, hazırladı, onları iyice araştırdı, temellerini buldu, cevaplar verdi, incelemeler yaptı, tanımlamalara gitti ve taksimat yaptı; bazen oldu sözü alabildiğine uzattı, bazen oldu ihtisar etti.

Kimileride, hiç kimsenin aklına gelmeyecek derecede hayali ve gerçekleşmesi mümkün olmayacak kadar farazi bir kısım meseleler ortaya attılar, onlarla uğraştı durdular.

²⁵⁶ Dr. Rahmi Yaran'ın “İçtimar Risalesi” ismiyle yaptığı el-İnsâf fecrisi s.76'daki 17. dipnotta, 2 sayfalık kısmın Ebu Gâdde'nin tahkiki errigîn üshada olmalıymış söylüyor. Oysa ki bizim tercümanvesini yaptığımız Gâdde'nin tahkiki nüshasında var. (Bkz. el-İnsâf fi Beyâni Esbâb il-İnşâf, Şâh Velîyyullah Dihlevî, Tahlîk: Abdullâh Ebu Gâdde, Dâr'ü'n-Neşis, 1986, Beyrut.) [M]

Birtakım kimselerise, chl-i tahricin, hattadaha aşağı mertecede olanların sözlerinin bile imâ ve iktizâ delâletlerini ve genelîği altına giren ince anlamları araştırdılar ve bunlardan hareketle de, ilim adına hiçbir âlimin veya câhilin duymaktan hoşlanmayacağı bir sürü çıkarımlarda bulundular.

Yukarıda sözünü ettiğimiz bu cedel, hilaf ve aşırılık yüzünden ortaya çıkan fitneler, İslâm tarihindeki ilk fitneler kadar tehlikeli oldu. İlk fitneler, yani mülk ve saltanat kavgalarıyla zuhur eden ve herkesin kendi adanını desteklediği bir dönemde ortaya çıkan fitneler. Nasıl ki bu fitneler sonucunda müstebid bir saltanat doğdu ve ne olduğu bilinemeyen bir sürü kör-sağır olaylar meydana geldi; aynı şekilde bu ikinci fitneler de dünya kadar cehaleti, karışıklığı ve ardi arkası kesilmeyen nice vehim ve zanları netice verdi.

Bunun sonrasında nesiller, sıfırtaklid üzere yetiştiler; hakki batıldan, cedeli istinbattan ayırt edemiyorlardı. O dönemlerde “fıkıhçı” denildi mi, fukahânın kavillerini zayıf-kuvvetli demeden ezberleyen, yeri geldiğinde bunları ağzını şişire şişire söyleyen ve çoğu zaman da bol bol ve boş boş konuşan gevceze kimselerakla geliyordu.

Yine o dönemde “hadisçi” demek, sahih ve sakimleriyle bütün hadis-işcrifleri ezberinden birçarpıda sayıp döken ve onları çene kuvvetiyle süratlice okuyabilen kimse demektir. Tabii hepsinin bu şekilde olduğunu söylemek doğru olmaz. Çünkü Allah’ın fıkıh-hadis gibi ilimlere tahsis eylediği seçilmiş kulları vardır ve olacaktır. Onların bu misyonu görmesine kimse engel olamaz. Sayıca az da olsalar onlar, Allahın yeryüzündeki hüccetleridirler.

Sözkonusu devirlerle tinniet hayatında bir süreç başlamıştır ki.. sonra gelen her asırda, fitneler daha da çoğalmış.. taklid sürekli artmış ve insanların sinelerindeki emanet daha şiddetli

bir şekilde sökülüp çıkarılmıştır.. öyle ki insanlar huzuru dini işlere dalmayı terketmekte arar hale gelmişler ve “Biz atalarımızı bir dine bağlanmış bulduk, bizler de onların izlerinden gidiyoruz.”²⁵⁷ der olmuşlardır.

(Ne diyelim?) Şikâyetimiz yalnız Allah’adır. Sadece Ondan yardım dileriz; çünkü yegane Müsteân Odur. Yalnızca Ona güvenir ve daima Ona tevekkül ederiz. [Nihayet “el-İnsâf fi Beyâni Esbâbi’l-İhtilâf” isimli şu risalemizde anlatmak istediğimiz hususların burada sonuna gelmiş bulunuyoruz. Başta ve sonda, gizli ve âşikâr her zaman ve her yerde bütün handleryalnızca Allaha mahsusdur.]²⁵⁸

²⁵⁷ Zuhurat, 43/22[A]

²⁵⁸ Parantez içindeki iki cümle, el-İnsâf’ın tertibini yaptığımız Dâru’n-Nefâis baskısında bulunmamaktadır; ancak diğer el-İnsâf nüshalarına aynı bu cümlelerle son bulunduğu için böylece kaydetmeyi uygun gördük. Elimizdeki nüsha iscediğerlerde bulunmayan bir bölüm ile “et-Taklîd fi’l-Mezâhibi’l-Erbaa” yani Dört Mezhebe Taklîd, bölümüyle son bulmaktadır. [M]

Altıncı Bölüm

DÖRT MEZHEPTE TAKLİD
MESELESİ
YANLIŞ ANLAŞILAN BAZI
ÖNEMLİ HUSUSLAR

YANLIŞ ANLAŞILAN BAZI ÖNEMLİ KONULAR

Bu makamda yanlış anlımalara sebep olan, kademlerin (ayakların) kaydığı ve kalemlerin de ayrıya kaçtığı bazı meselelere dikkat çekmek münasip olur. Bu meselelerden bir tanesi: meşhurdört hak mezhebin taklid edilmesi hususudur.

I. DÖRT MEZHEBİ TAKLİD MESELESİ²⁵⁹

A. Taklidin Icma ile Caiz Oluşu

Dört Hak Mezhebin Taklid Edilmesi, Ümmetin İcması ile Caizdir

Sabit bir gerçektir ki: Ümmet-i Muhammed ya da (en azından kahir ekseriyeti) ümmet içinde kendilerine itimad edilen

²⁵⁹ Dört Mezhebe Taklid adını taşıyan, fakat "Yanlış Anlaşılan Bazı Konular" başlığıyla verdiğimiz bu son bölüm, tercümesini yaptığımız el-İnsâf fi Beyânî Esbâbî'l-İhtilâf isimli esere, yine müellifin başka bir eserinde, Huccetullahî'l-Bâliğ'ından, [Dihlevî, Huccetullahî'l-Bâliğ, c.1, s.286-300, Dâvî'l-Künûz'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan. 1195.] Abdülkerahîlbu Gaddetaratından kırıbasodilek ile ve olurmıştır; ve sadece Dâru'n-Nefîs baskısında bulunmaktadır; el-İnsâf'ın diğer yayınevi baskılarında-ulaşabildiklerimizde- bulunmamaktadır. [M]

âlimler, “tedvin edilmiş bulunan dört hak mezhebin (Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî Mezheplerinin) taklid edilmesini n caiz olduğu” konusunda ilk zamanlardan günümüze kadar icma etmişlerdir. Bir fikhî mezhebi taklid etmedeki maslahat ve faydalar aşîkâdır, herkes tarafından rahatlıkla götülebilir. Özellikle hizmetlerin gerçekten kısaldığı, nefislere hevanın içirildiği ve herkesin kendi görüşünü beğendiği günümüz dünyasında bu mezheplerin önemi her zamankinden daha fazladır denilebilir.

B. Taklidin Haram Oluşu

İbn Hazm'ın, Taklidin Haram Olduğuna Dair Görüşü ve Detilleri

İbn Hazm (v. 456/1064) ise, ümmetin icma ile kabul ettiği bu genel inanca katılmayarak aksini savunmuş ve şöyle demiştir: “Taklid haramdır. Bir kişiye, Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) sözleri hariç, bir başkasının sözünü/görüşünü delilsiz olarak alıp kabul etmesi helal olmaz.

Taklidin haram olduğunun delilleri ise şunlardır:

1) Öncelikli delil, taklidi zemmeden ve taklid etmeyenleri de metheden âyet-i kerimelerdir: “Ey insanlar! Siz, Rabbiniz tarafından size indirilen vahye tâbi olun, ondan gayri birtakım hânîler edinip de onlara uymayın.”²⁶⁰ “Onlara, ‘Gelin, Allahın indirdiği buyruklara tâbi olun!’ denildiğinde şöyle cevap verirler: Hayır, biz atalarımızı yaşıyor bulduğumuz yola uyarız.”²⁶¹

Yukarıdaki âyetlerde taklidçileri zemmeden Allah Teâlâ, şu âyetlerde ise taklid etmeyenleri methetmektedir: “Tağuta ibadet etmekten kaçıp götülden Allah’a yönelenlere müjdeler var. O

²⁶⁰ Araf, 7/3 [A]

²⁶¹ Bakara, 2/170 [A]

halde sözü²⁶² dinleyip sonra da en güzelini²⁶³ tatbik eden kullarını müjdele! İşte onlardır Allahın hidayetine mazhar olanlar ve işte onlardır aklı-selim sahibi olanlar.”²⁶⁴

Allah (c.c.) yine şöyle buyurmaktadır:

“Ey iman edenler! Allaha itaat edin, Rasûlüne ve sizden olan ulî'l-emre de itaat edin. Eğer Allaha ve ahirete inanmıyorsanız, hakkında ihtilâfa düştüğünüz bir meseleyi, Allaha ve Rasûlüne arzediniz (yani Kur'âna ve sünnete). Böyle yapmanız hem daha hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.”²⁶⁵

²⁶² Ayetteki ‘söz’den maksat, bazı müfessirlere göre: Kur’ân-ı Kerim’dir (Celâleyn Tefsiri). Bazılarına göre ise: Cenab-ı Hakk’ın kelâmını yanında, Rasûlü Ekrem’in (s.a.s.) hadîs-i şerifleri, müellitlerden seçtin ve hatta kâfîlerin beyanlarıdır (Şeṣṣatde Tefsiri). Dolayısıyla âyeti karîmede zikredilen ‘söz’ün tene olduğu ka’î olmayınca, İbn Hazm gibi, Zâhiri âliminin bu âyetin zahirinden kaidimaksadı doğrultusunda güçlü birdelil çıkarması biraz yoruma dayalı gibi görünmektedir ve subjektiftir. [M]

²⁶³ Onlar, yani kendilerine salih yollarını gösteren âyetlere (Celâleyn Tefsiri) uyarlar ve Cenab-ı Hakk’ın teblihte mazhar olanlar, ‘râğet’den içtinap ve Hakk’aricü’ ile beraber bu safırlarla da muttasıl olanlardır. Zâmir yerinde ahlîrin, yani ‘hûn’ yerinde ‘bâd’ müzakere edilmesi mü’minlerin emri-idinde: ‘güzel’ ile ‘en güzel’i, ‘Ezîl’ ile ‘edlîl’i tenyî: edoock bir intikâthâssasına mâlik olmaları lüzumuna işretdir. Otırlı ‘vâcip’ ile ‘nedb’ karşısında kaldıkları zaman ‘vâcib’i, ‘mubal’ ile ‘nedb’ karşısında kaldıkları zaman da ‘nedb’i ihriyar ederler. Elhâssâ: Allah karında hangisi daha çok yakınlığa ddalet ediyorsa ona vecn çok sevap getirmeye buris gösterirler. Yahud ‘Söz’ dikkatle dinlerler’in manası, Kur’ân’a ve Kur’ân’dan gayrî-edikkatle kulak verilerde her geşden övel Kur’ân’a uyarlar, demektir. Yahud ‘el-kar’den menâd, Allah’ın emridir. Bunagore meâl şudur: ‘Allah’ın emrine dikkatle kulak verilerde onun engizeline uyular’. Mesela ‘Kisâs’ ile ‘Âlî’-i karşındakaldıkları zaman Âlî’i ihriyar ederler. Yahudi-yâğı de, fenahğı da tazammuneden herhangisi bir sözü ‘iht-âlderi zaman onun mü taraflarını söylerler, kâfî taraftandan sarf-ı nazar ederler (Beṣṣatvî, Medirîk Tefsirleri). ‘Rakıusar’ın ziyade Azîmet’ ile hardet ederler. İbn Abbâs (r.a.) diyor ki: Ebu Bekir (r.a.) Müslüman olınca, ona Osman, Abdürrahman b. Arf, Talha, Zübeyr, Sa’d b. Ebi Vakkâs ve Said b. Zeyd (r.a.tüm) geip meseleyi sorular. O da dâire-i imanağılığını haber verdi. Bunun üzerine hepisi Müslümanlığı kabellerirler. İşte ‘Müjdele: o kulların ki...’ (Zümer, 39/17-18) âyetinin sebeb-i müzâh bu hadîsdir. ‘Hâzin Tefsiri’. [M]

²⁶⁴ Zümer, 39/17-18 [A]

²⁶⁵ Nisa, 4/59 [A]

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre: Cenab-ı Hakk, tartışma konusu olan bir meseleyi çözüm için, Kur'an ve sünnetin dışında herhangi bir kimseye götürmeyi mübah kılmamıştır. Aksine, vakû' bulan ihtilâfı, bir insan sözü ile çözmeye kalkmayı haram kılmıştır, çünkü o kişi, Kur'an ve sünnetin dışında bir yerdedir.

2) Sahâbe, tâbiin ve tebe-i tâbiinin istisnasız hepsi icmahlindedir; aralarından bir kimsenin gerek kendi dönemindekilerden ve gerekse öncekilerden birinin görüşüne yönelerek bütünüyle onu taklid etmesini, ona uymasını yasaklamışlar ve kendileri de böyle tam teslim bir taklidden kaçınmışlardır.

En hayırlı ilk üç neslin²⁴⁴ durumu bu iken artık kim, İmam Ebu Hanife, İmam Mâlik, İmam Şâfi' ya da İmam Ahmed'in –veya bir başka fakihin- mezhebini bütünüyle alır, tâbi olduğu imanın görüşlerinden hiçbirini terkmez ve kariyyen başka görüşlere bakmaz, Kur'an ve sünnet'te yer alan nassları bizzat imanının görüşü haline getirmeksizin benimseyip yaşamaz ise, bilmelidir ki: baştan sonabittün ümmetin icmasına açıkça muhalefet etmektedir. Bu sözümüz kat'i bir gerçektir ve hakikatin böyle olduğunda da kesinlikle şüphe yoktur. Böylesine mutassıp davranan bir mukallid, kendi lehinde ne bir selef bulabilir, ne de hadisile övülen o ilk üç nesil içinde kendisi gibi birinerastlayabilir! Evet belli bir mezhebe saplanan kimse, umum müminlerin yürüttüğü büyük şehrahn dışında bir yolda girmektedir. Allah bizi böyle bir duruma düşmekten muhafaza buyursun.

3) Ayrıca belirtmek gerekir ki: bütün fakihler, başkalarını taklid etmekten nehiyetmişlerdir, dolayısıyla kim bu fakihleri taklid ederse, bizzat onlara muhalefet etmiş olmaktadır.

4) Bunlara ilâve olarak... Hem bu fakih inanmaları, bir Ömer

²⁴⁴ Albîr R. idrîs (s.a.s.) buyurmuşlardır ki: "En hayırlı nesil benim asrında yaşayanlardır (sahâbe); sonra, onlardan gelenler (tâbiî); sonra da, akabindeki nesildir (tebe-i tâbiîn)." Buhârî, Feczü'lî's-Sahâbe, 1; Rikâk, 7; Tirmizî, Fitn, 45; İbnî Mâce, Ahkâm, 27. [M]

b. Hattab, Ali b. Ebi Tâlib, İbn Mes'ûd, İbn Ömer, İbn Abbâs ve ya mü'minlerin annesi Âişe (r.anhâ) 'den üstün kalan sebep ne olabilir? Halbuki taklid caiz olsaydı, başkalarından önce bu üstün insanların, sahâbilerin taklid edilmesi dahaisabetli olurdu."²⁶⁷

[İbn Hazm'ın sözlerini bu şekilde aktarmış olduk.]

C. Mezhep Taklidi Kimlere Haramdır

İbn Hazm'ın, taklidin haram olduğu şeklindeki görüşü, ancak şu özellikleri üzerinde taşıyan kişiler hakkında geçerlidir:

1) Fikhî tek bir meselede de olsa, kendisinde bir n-v'î içti-had kudreti bulunan kimse,

2) Rasûlullah'ın (s.a.s.) emir v-enhiylerini ifade eden neshedilmemiş hadis-i şerifleri yakinen bilen kişi. Tabû bu kişinin böyle yakini bir bilgiye:

a. Ya o mesele hakkındaki hadisleri ve muhalif-muvafık bütün görüşleri inceden inceye araştırma sonucunda, neshedici bir delil bulamaması suretiyle.

b. Ya da ulemâ-i mütebahhirinden kalabalık bir topluluğun o doğrultuda gittiklerini ve muhalif olanların da, kıyas ve istinbat'ın dışında bir delil getiremediklerini tespit etmesi sonucunda, hadis-i şerife muhalefet etmenin gizli bir nifak veya apaçık bir ahmaktıktan başka hiçbir sebebinin olmadığını görmesi suretiyle.. ulaşmış olması gerekir.

Şeyh İzzüddin b. Abdisselam (v. 660/1262)²⁶⁷ da şu sözleriyle²⁶⁸ yukarıda bizim dile getirdiğimiz aynı tespitleri işaretlemektedir:

²⁶⁷ İzzüddin b. Abdisselam es-Sâlimi ed-Dimeşkî eş-Şafii: 'Sultânü'l-Ülema' lakaplı büyük imam ve fakihdir. Hicri 577 yılında Şam'da doğmuştur. Arap dili, hadis, fıkıh ve usûlde asrının büyük kimanlarından. Ders o kütümsü, ferâ ve vâmiş, şer'î ve tefîlde bulunmuşur. 'Kavâidü'l-Ahkâm', 'el-İ'câz ilâ'l-icâz fi ha'dü en'vâ'l-mecâz', 'Makâsdu's-Salâh' ve vâmiş halinde bulunan daha başka kitapların sahibi-bidir. 660/1262 yılında vefat etmiştir. [M]

²⁶⁸ Bkz. Kavâidü'l-Ahkâm, 2/135 [M]

"İnsanı hayrete düşüren şeylerden biri de: mukallid fakihlerden bazıları, tâbi olduğu imanının bir meselede dayandığı kaynağın zayıf olduğunu farkına vardığı ve o zayıflığı giderecek herhangi bir müdafî de bulamadığı halde, herşeye rağmen o hususta kendi imanını taklid ediyor ve Kitap, Sünnet ve sahih kıyasların, mezheplerini desteklediği inanları terk ediyorlar.. üstelik de bu taklilde katı bir taassup sergileyerek.. dahası, sırf taklid ettikleri imamları savunmak maksadına matuf olarak; Kitap ve Sünnetin zahirî manasını reddetmek için hayallerinde bazı çarçeler arıyor ve taklid ettikleri imanı savunmak gayesiyle gerçek olmayan bazı bâtil re'villerle Kitap ve Sünneti yorumlamaya kalkışıyorlar."

Izz b. Abdüsselâm yine şöyle demiştir:

"Öteden beri Müslümanlar, herhangi bir mezhep kaydı olmaksızınuygun bulduklarıbir âlimesorularını sorarlardı; ve meselelerini bu şekilde çözen hiçbir kimse de yadırganmazdı. Şu mezhepler ve onların tâbileri içindeki mutaassıplar zühür edinceye kadar bu durum böylece devam edegelirdi. Bu mutaassıp kişilerdir ki, görüşleri delillerden uzak bile olsa kendi mezhep imamlarına tâbi olmakta ve sanki o gönderilmiş bir peygambermiş gibi, söylediği her şeyde onu taklid etmektedirler. Oysa bu durum, haktan avrılmanın ve doğruluktan uzaklığın göstergesi olmak-tadır ve aklı başında hiç kimse, böylesi bir taklide razı olamaz."

İmam Ebu Şâme (866/1207) de şöyle der:

"Fıkıhla işğal eden kimsenin, tek bir imanının mezhebiyle yetinmemesi ve her meselede Kitap ve muhkam sünnetin delaletlerine en yakın görüşün doğru olacağına inanması gerekir. Bu, önceki temel ilimleri yeterince tahsil etmiş bir kimse için hiç de zor olmayan kolay bir iştir. Böyle bir kişi, her nevi taassubundan uzak kalmalı ve vesoradan ortaya çıkmış ihtilâfî konular-

dan sarf-ı nazar etmelidir. Çünkü ihlâflı konularla meşguliyet, bir vakit kayıbdır ve kişinin saffetine hâlel getirerek onun zihni- ni bulandırır. İmam Şâfiî'nin, insanlara kendini veya bir başkasını taklid etmeyi yasakladığı bilinen bir gerçektir.”

İmam Şâfiî'nin talebesi Müzenî (ö.264/877), Muhtasar'ının giriş kısmında şöyle demiştir:

“Bu kitabı, İmam Şâfiî'nin ilminden ihtisar ettim.” el-Müzenî özetle şöyle diyor: “Bu eseri, isteyenlerin istifâdesine yaklaştırmış oldum. Bununla beraber İmam Şâfiî'nin, gerek kendisinin ve gerekse başkalarının taklid edilmesini yasakladığını da belirtmek isterim; yasaklamıştır, tâ ki herkes, dinî hayatın bizzat kendisi düşünsün ve kendisi için ihtiyatlı yaşamayı öğrensün.”

3) Bir fakihin mezhebini tıpatıp taklid eden, onun hatayapmış olabileceğini imkansız gören ve her dediği sözü aksine ihtimal vermeyecek şekilde doğru kabul eden; imamaın görüşüne aykırı bir delil çıkmış olsa, yine de onu taklidi terketmeme düşüncesini daima kalbinde bir yerlerde saklı tutan²⁶⁹ avamdan kimseler. İbn Hazm'ın görüşüne uygun düşen bu tip insanlara da taklid haram olmaktadır.

Timizi'nin rivayet ettiği şu hadis, sözünü ettiğimiz bu manayı ifade etmektedir: Adiy b. Hârim (v. 68/687)²⁷⁰ şöyle anlatmıştır: Rasûlullah'tan (s.a.s.) işittim:

“Yahudiler hahamlarını, Hristiyanlar rahiplerini ve Meryem'in oğlu Mesîhi Allah'tan başka Rabb edindiler.”²⁷¹ âyetini oku-

²⁶⁹ Yanıgilzli kalımasıya göre bu böyledir. Çünkü bu kimseler, ortada bir delilin bu hâlindeğini ve neyi izlediklerini bilmemektedir. [A]

²⁷⁰ Adiy b. Hârim et-Tâi: Kadri büyük, cömert ve cesur sahâbilerdendi. İslâm önce ve sonrası'lay kabilesinin reisiydi. Müccedlerde yapılan savaşlarda önemli yararlılıklar göstermiş, Irak'ın fethine iştirak etmiş ve Küfe'ye yerleşmiştir. Cemal ve Süfian savaşlarında Hz. Ali (r.a.)'nin yanında yer alıyordu. Muhtâr's-Se-kafi zümresinde, 68/687 senesinde yüzyaşının üzerinde iken vefat etmiştir. [M]

²⁷¹ Tevbe, 9/31 [A]

du ve sonra da şöyle buyurdu: “Yanlış anlaşılmasın: elbette onlar, âlim ve rahiplere ibadet edip tapınıyorlardı; ancak eğer onlar kendilerine bir şeyi helal kılıyorsa, onu helal addediyor; yok harâmı kılıyorlarsa, onuda harâm sayıyorlardı.”²⁷²

4) Hanefî bir kimsenin, Şâfiî bir fakîhe -tersi de olabilir- fetva sormasını caiz görmeven ve yine mesela bir hanefînin, Şâfiî bir imama iktidasını tecvîz etmeyen kimseler. Bu inançta olan bir kimse, elbette ki o ilk asırların icmâna muhâfetz etmiş ve sahâbe ve râbiune de ters düşmüş demektir. İbn Hazm’ın görüşünce, bu kabil kimselere de taklid harâmdır.

D. Mezhep Taklidi Kimlere Caizdir

İbn Hazm’ın “taklid etmesi harâmdır” sözü, yukarıda dört çeşit olarak bahsettiğimiz vasıflarla kimseler hakkında geçerlidir; yoksa

- dîn olarak yalnızca hadis-i şریفleri benimseyen ve
- sadece Allah ve Rasûlü’nün (s.a.s.) helal kıldıklarını helal, harâm kıldıklarını da harâm kabul eden;
- fakat Nebî’nin (s.a.s.) buyruklarını ve onun hadislerinde zahirî tezat gibi görünen ihtilâfları giderme yolunu ve de hadislerden hüküm istinbat etme usûlünü bilmediği için, rüşdünü istinbat etmiş bir âlime ittiba eden; ve
- o âlimin, söylediği şeylerde isabetli olduğuna ve verdiği fetvalarda da Allah Rasûlü’nün sünnetine bağlı kaldığına inanan;
- ama o âlimin görüş ve düşüncesinde yanlışın anladığı zaman da, hiçbir inada ve cedele girmeksizin hemen ânında onu terkeden kimse hakkında geçerli değildir.

Böyle bir mü’mini, kim kötüleyecek ve nasıl sünnete aykırı kabul edecektir? Çünkü Müslümanlar arasında fetva sorma ve

²⁷² Tirmizî, Tefsîru Sûre-9, 10. [M]

fetva verme mecelesi, sonradan ortaya çıkmış bir hadise değildir; tâ Efendimiz'in (s.a.s.) devr-i saadetlerinden başlayıp bugüne değin kesintisiz olarak devam edegelmiş bir gerçektir.

Bu meyanı: daima tek bir âlimin fetva soran kimse ile, bazen bu âlimin, bazen de öbür âlimin fetva soran ve yukarıdaki güzel vasıfları da kendisinde toplamış olan bir kimse arasında fark yoktur. Nasıl olsun ki? Bizler, kim olursa olsun hiçbir fakihin Allahın özel fıkıh ilmi vahyettiğine, bize, ona taati farz kıldığına ve aynı zamanda da o fakihin hatalardan masum olduğuna inanmıyoruz. Aksine biz, bir fakihin iktida ediyorsa, onun Kitabullahı ve Sünnet-i Rasûlullahı iyi bilen bir âlim olduğuna inandığımız için iktida ediyoruz

İctihadda bulunmayı gereken üç ana şart

İşte böyle Kitap ve sünneti bilen bir fakihin içtihadı şu üç ihtimalden birini mutlaka üzerinde taşımaktadır. Evet bu içtihad:

- i. ya Kitap ve sünnetin açık beyanlarına dayanmaktadır;
- ii. veya Kitap ve sünnetten istinbat yollarından biri ile çıkarılmıştır;
- iii. yahut da o fakihin karinelere hareketle, hükmün bir şekilde falan illere bağli olduğunu bilmesi ve kalbinin de bu bilgiye iyice yatışması sonucu elde edilmiştir.

Neticede fakih, nass ile sabit olmayanı, nass ile sabit olana kıyas yaparak hükmüne ulaşmış olmaktadır. Kıyas yapan fakih adeta şöyle demektedir: "Rasûlullah'ın (s.a.s.) 'Bu illetin bulunduğu her yerde hüküm şöyle olacaktır' buyurduğunu zannediyorum." Böylece kıyas yapılacak mesele, nassla sabit olmuş bu umûmî ve küllî esas içine dâhil edilmiş ve dolayısıyla sonuçta Allah Rasûli'ne (s.a.s.) dayandırılmış olmaktadır. Lâkin bu dayandırma "Zarî" vardır. Eğer böyle olmasaydı, hiçbir mü'minin hiçbir müctehidi taklid etmezdi ve ona bağlanmazdı.

Eğer kendisine tâbi olmamız üzerimize farz olan o masum Rasûl'den (s.a.s.) bize, salih bir senedle sahih bir hadîs ulaşsa, o müçtehidin fervasına aykırı bir hadîs, ve bizde hadîsi terk edip o tahminî dayalı fetvaya bağlı kalsak; acaba bizden daha zalim kim olabilir ve insanların, âlemlerin Rabbi'ne arz olundukları o ceza gününde Allaha hangi mazereti gösterebiliriz?

II. TAHRİCİTE BULUNMA İLE HADİS ARAŞTIRMALARININ BİR ARADA YÜRÜTÜLMESİ²²³

Hem “fakihlerin görüşleri üzerine yapılan tahrîc” hem de “hadîs lâfızlarının araştırılması” metodlarının İslâm dininde çok sağlam esasları vardır. Muhakkik âlimler öteden beri her iki metodu da kullanagelmışlerdir. Nisbeten bazıları birini, bazıları da diğeri belki biraz fazla veya eksik kullanmış olsalar da, ama mutlaka her ikisine de yer vermişlerdir. Bu itibarla bu çok önemli iki metottan birinin tünden ihmal edilmesi -her iki ekolün genelde yaptığı gibi- kesinlikle doğru değildir. Yapılması gereken iş; bu iki metottan her birinin diğerine uygunluğunun araştırılması ve ortaya konulması, her birindeki eksikliğin diğeri vasıtasıyla telâf edilmesidir. Hasan Basri'nin (v. 110/728): “Kendisinden başka ilâh olmayan (Allah'a) yemin ederim ki, sizin sünnetiniz, ifrat ve tefritin ortasındadır” şeklindeki sözü'nün ifade ettiği mana da budur. Bu nokta-i nazardan hareketle denilebilir ki: ehl-i hadîsten olan

²²³ Bu başlıkaltındaki kısım, esastercemesini yaptığımız el-İnsâf nüshasında bulunmamaktadır; ancak Abdülfetrah Ebu Gâsîde'nin, yine Şah Veliyyullah Dîhlevî'nin Huccetullahî'l-Bâliğa'sından yaptığı bu “Yanlış Anlaşılan Bazı Hususlar” isimli Ahmet Rüşîm'ün iktibaredildiği me'hazde bulunmaktadır; Usûd Dîhlevî'nin konuyla alakalı ufuk açıcı beyanları olması sebebiyle buraya -yani Huccetullahî'le ilişkiyle- yerleştirmeyi uygun bulduk. Bkz. Dîhlevî, Huccetullahî'l-Bâliğa, c.1, s. 286-300, Dâirü'l-Kütübü'l-İlmîyye, Beyrut-Lubnan, 1195. [M]

kimsenin, tercih etmiş olduğu uve benimsediği şeyi, tâbiinden olan müteahhidlerin görüşlerine vurması; ehli-tahrîften olan kimsenin de, sırih ve sahih sünnete muhalif düşmemesini itemin edecek hadisler bulması ve onlara dayanması, mümkün mertebe hakkında hadıs ya da eser bulunan bir konuda kendi re'yi ile görüş ileri sürmekten kaçınması doğru olur.

Hadisçi, en küçük şüpheden dolayı hadisi reddetmemelidir

Bir hadisçi, Şâri Teâlâ tarafından belirtilmemiş, fakat muhad-dislerce konulmuş sabit kaidelele riavette aşırılık göstererek, en ufak şaibeden dolayı -mürsellik ya da inkıtâ şüphesi taşınması gibi- her öntine gelen hadisi ya da sahih kıyası reddetme ve kalkışma-malıdır. Nitekim İbn Hazın böyle yapmış ve Buhârî'nin rivayetinde inkıtâ şüphesi gördüğü için çalgı aletlerinin haramlığını bildir-en hadisi reddetmiştir. Kaldı ki o hadis, haddizatında muttasıl ve sahihtir. Oysa ki böyle şaibe zannıyla bir hadisi terketme tavrı, ancak tecaruz halinde bulunan hadisler karşısında şaibesiz olanı tercih etme şeklinde gösterilmelidir. Onların "Falân kişi, filâncanın hadi-sini başkalarından daha iyi bilir" deyip, onun hadisini diğerlerini tercih etmeleri, icabında diğerinde tercihi gerektirecek belki bin yönün bulunuşuna bile bakmamaları da aynı şekildedir.

Rivayet esnasında, ravilerin büyük çoğunluğu hadisin esas manasına önem verirler; Arap dili müteahhasıslarının dikkate aldıkları inceliklere pek bakmazlardı. Hadisçilerin, hadıs met-ninde yer alan "fâ, vâv" gibi harfleri, ve lâfızların takdim ve te'hirlerini dikkate alarak hüküm çıkarmaya çalışması, aşırıya kaçmak olacaktır. Çoğu kez, hadisin diğer ravisi aynı olayı an-latır ve gerektiğinde değişik lâfızlar kullanır. Esasen ravinin riva-yetinde kullandığı ifadelerin, zahirde Rasulullah'ın (s.a.s.) sözü olduğu kabul edilir; ancak başka bir hadis ya da delil ortaya çıkarsa, o zaman bunların da dikkate alınması gerekir.

Ehl-i tahrîc, fâkîhî imamların sözünden anlaşılınmayacak sonuçlar çıkarmamalıdır

Ehl-i tahrîc olanlar da, bizzat imamlarının sözlerinden doğrudan anlaşılmayan, ehl-i örfün ve dil âlimlerinin bile anlamayacağı sonuçlar çıkarmamalıdır. Keza ehl-i vücûhın üzerinde ihtilâf ettikleri, görüşlerin çelişir halde olduğu konularda menât tahrîci yada bir meseleye, nazîrioin (benzeri) hamlicesası üzerine hüküm binasında da bulunmamalıdır. Çünkü bu gibi konularda şayet imamlarına o meseleyi sorma imkanı olsaydı, belki de nazîri nazir üzerine bir mâni'den dolayı hamletmiş olduklarını söyleyeceklerdi. Belki de tahrîc yapan kimsenin bulunduğu illetten başka bir illet söyleyeceklerdi. Bütün bu ihtimallere binâen: müçtehid imamların sözlerinden anlaşılınmayacak sonuçlar çıkarmak doğru olmaz. Zaten tahrîcin caiz olması, müçtehidin taklid edilmesi anlamına geldiğindendir. Bu da ancak onların sözlerinden anlaşılır bir sonuç olması halinde tam olur.

Hadise riâyet, kavî-i muharrece riayetten daha önemlidir

Yine ehl-i tahrîciden olan kimselerin, sıhhati üzerinde hadis bilginlerinin murabakat halinde oldukları bir hadis ya da eseri, kendisinin ya da imamlarının ortaya koymuş oldukları kurala uymuyor gerekçesiyle reddetmesi doğru olmaz. Musarrar²²⁴ hadisin reddi, zevî'l-kurba hissesinin düşürülmesi böyledir. Çünkü hadise riâyet, tahrîc olunan o kurala riayetden daha önemlidir. İmam Şâfiî, şu sözleriyle işte bu manaya işaret etmektedir: "İleri sürdüğüm bir görüş (icthad), ya da ortaya koyduğum bir usûl kaidesi, eğer Rasûlullah'tan (s.a.s.) gelen bir hadise muhalif düşmüyse; söz Rasûlullah'ın (s.a.s.) sözüdür, siz onu alın, benimkisini atın."

²²⁴ Buhari, Büyü', 64,65; Müslim, Büyü', II, 23

III. ŞER'İ HÜKÜMLER ÇIKARMAK İÇİN KİTAP, SÜNNET ve ÂSÂRIN ARAŞTIRILMASI

Kayma noktalarından olan ve özellikle dikkat çekilmesi gereken nazik hususlardan birisi de şudur: Kitap, sünnet ve âsârın, şer'î hükümleri elde etmek gayesinematuf, belli birtirtipvesıra takip ederek araştırılması mevzuudur. Bu araştırma işi ise belli mertebeler halinde gerçekleşmektedir.

a. Mutlak İctihad (Mutlak Müctehidlik) Mertebesi

Şer'î hükümleri araştırmaçalışmalarından en üstün mertebesi mutlak icthad mertebesidir.

Mutlak icthad ise: Kişinin, gerçek olaylar ve mevcut meseleler hakkında sorulan fetvalara, ahkâm bilgisi sayesinde çoğunlukla isabetli cevaplar verebilmesini mümkün kılacak şartları (yani ilmi yeteneği ve yeterliliği), bilfiil veya ona yakın bir kuvvetle elde etmesidir (yani her an kullanabileceği ya da biraz gayretle kullanır hâle gelebileceği şekilde o melekayı elde etmesidir); tabii sorulara vereceği cevapların daha ziyade tizcrinde durulmamış veya susulmuş olan meselelere dair olması gerekmektedir.

Mutlak icthad melekesi ise şu şekillerde kazanılır

i. Bazen bu icthad melekesi: rivayetlerin hepsini toplamak ve şâzz-fâzz her türlü hadisi inceleyip değerlendirmeler yapma yoluyla kazanılır. Nitekim imam Ahmed b. Hanbel de buna işaret etmiştir. Tabii ki icthad yapacak kimsenin; akıllı, söz. nerede hangi manaya geldiğini bilen, dile vâkıf bir kimse olması, ihtilâflı rivayetler arasını cem etme ve istidlallerle bulunma gibi sefefe ait ilimlere de sahip bulunması gerekmektedir.

ii. Bazen de bu içtihad melekesi: tahric yollarını, fıkıh inanlarından bir inananın mezhebi üzere sağlam ve başarılı bir şekilde uygulayabilmekle elde edilir. Tabii böyle bir uygulama yapılabilmesi için de; o inananın görüşünün icmaya muhalif olmadığını bilebilecek yeterlilikte, sünen ve âsâra dair doğru bilgi birikimine sahip olmak lazımdır. Bu şekilde şer'î hüküm çıkarma yolu, ehl-i tahric fakihlerinin takip ettiği yol olmaktadır.

iii. Yukarıdaki iki yolun tam orta çizgisidir. Buna göre içtihad melekesi: Kur'ân vestimuet bilgisi sayesinde fıkıhın, üzerinde icma edilmiş meselelerini tafsili delilleriyle beraber bilebilmekle.. ve bazı içtihadi meseleleri delilleriyle bilme, görüşler arası tercihlerde bulunma, mevcut tahrirleri eleştirme ve sağlamlarını sahtesinden ayırma gibi hususlarda ihtisas sahibi olmakla elde edilir.

b. Kısmi İctihad (Mezhepte Müctehidlik) Mertebesi

Kişinin, bir mutlak müctehid gibi içtihad için gerekli olan bütün şartları rastanmam elde edememesi halinde, iki mezhebi telfik etmesi²⁷⁵ (yani birleştirerek amel etmesi) câiz olur. Yalnız böyle bir telfik için şu şartları hâiz olmak icap etmektedir:

²⁷⁵ Telfik: lügatle, bir kumaş parçasını diğerine ekleyerek dlenek, iki şeyi bir araya getirmek manalarıdır. İstilahta ise, iki veya daha fazla mezhebin birbirlerine ait ve aykırı olan hükümlerini belli bir işre, bir hadîsde oom' etmekir. Telfik yapılmışa icmâa aykırı bir durum olmayı dâğılebileceğiz gibi, bazen gelmevebilir de. Bu bakımdan telfiki iki kısma ayırmak mümkündür: a. İcmâya aykırı olan telfik. b. İcmâya aykırı olmayan telfik. (Bkz. Fahrettin Atar, Fıkıh Usulü, s.325, İFAV yayınları, İstanbul, 1996.) İmam Nablûs'un kaleminde, Telfik: Müctehid olmıyana mütelefifin, çeşitli mezhep ve müctehidlerin kavillerinde faydalararak bir amelde birkaç mezhebin hükümlünü birleştirip tarrık etmesine denir. Bu şekilde birkaç mezhepten birleştirilerek tarrık edilenn meseleyle de "mütelefik mesele" denilir. Hacıfî ilimi Abdulgani Nablûsı, mezhepler arası telfikre bulunarak amel etmenin hem müctehid hem de mukallid için câiz olmıdına dair ulemâarasınca icma bulunımda şunıbelirtmiş ve konuyu delilleriyle ele alarak in-celemiştir. Bkz. Nablûs, Hülasatü-Tahkik Risalesi, (İctihad Tartıması) Çevr. Şukrî Özen, s.143-155, Pınar Yayınları, İstanbul 1987. [M]

i. teliflik yapacak kişinin, o iki mezhebin delillerini iyice biliyor olması..

ii. telifliksonucu ulaştığı görüşünün ise; mutlak müçtehidin içtihadının uygulanamadığı alanlarda olmaması gerektiği gibi;

iii. kâdının hükümünün kabul edilmediği hususlarda ve

iv. müftilerin fetvalarının da geçersiz olduğu konularda da olmaması lâzımdır.

Mezhepremüçtehidlik mertebesini yakalamış bir fakih, kendinden öncekilerin yaptıkları bazı tahrirleri, sıhatsız olduklarını anlaması halinde terk edebilir.

İşte böyle bir cevaz sebebiyledir ki: mutlak müçtehidlik iddiasında bulunmamış nice âlimler, öteden beri tasnifler yapmışlar, kitaplar düzenlemişler, tahrirlerde bulunmuşlar ve tercihler yapmışlardır.. hala da yapmaktadırlar.

Madem ki cunhura göre: İctihad da, tahrir de tecezzi kabul ediyor (kısmılara bölünebiliyor).²⁷⁶ Madem ki içtihadın ve tahrirlerin gayesi: bir "zanni bilgi"nin elde edilmesidir ve teklifi ilahi de insanlardaki bu zanni bilgi yörüngesinde dönmektedir, onun üzerine oturmaktadır. O hâlde mutlak müçtehidlik makamına ulaşamamış bir fakihin (yani mezhepte müçtehidin), mezhepler arasında telifikte bulunmasına engel nedir?²⁷⁷

²⁷⁶ Yani içtihadın bir bütün olarak var ya da yok olacağı, parçalarına kabilenmeyeceği meselesi tartışılmalı olmakla birlikte cunhur, parçalanabileceği görüşünde ictmaetmiştir. [M]

²⁷⁷ Üstü, karî esasar üzerine kuruludur. Furû ise zan ifade eden, yani yüzde yüz karî olmayan, fakar yüzde ellinin üzerinde bir kesinlik arzeden bilgi üzerine kuruludur; ki buna "zanni bilgi" denilmektedir. Aksi takdirde bir nisbet arzeden bir bilgi bir hüküm ifade ettiğince, içtihadın bölünebileceği de ilke olmak kabul edildiğine göre, mezhepte müçtehid olanlarınla şaikhleri neticede bir aklam ifade eder; buna bir mani yoktur. [M]

c. Halkın Mezhebi

Daha aşağı mertebede olan Müslümanlara gelince, karşılaştıkları çoğu meselelerde bunların mezhepleri: arkadaşlarından, atalarından ve içinde yaşadığı çevre-den, oralarda tâbi olunan mezheblere dair öğrenebildikleri şeylerdir. nâdiren vuku bulan olaylar karşısında ise mezhepleri: müftinin vereceği fetvalara ve mahkeme davalarında da kâdımın vereceği hükümlere uyarlar.

Eski-yeni her mezhebden olan muhakkik âlimleri hep bu düşünce üzere bulmuşuzdur ve mezheb inanlarının, tâbilerine tavsiye ettikleri yol da bu olmaktadır.

Mezhepleri, Delillerini Bilerek Taklid Etmenin Gerekliği

Bu konuda meşhur bazı fâkihlerin sözlerini el-Yevâkît ve'l-Cevâhir isimli eserden iktibasla aşağıya şöylece kaydetmiş olalım:

İmam Azam Ebu Hanîfe (r.a.) demiştir ki: “Delilini bilmeyen bir kimsenin, yalnız benim sözümle fetva vermesi doğru değildir.”

Allah kendisinden razı olsun, İmam Âzam bir fetva verdiğinde şöyle derdi: “Bu, Nu'man bin Sâbit'in (yani kendisinin) re'yi'dir. Bizim düşünebildiğimiz en güzel görüş budur. Kim, bundan daha güzeli getirirse, elbette ki ona uymak daha evladır.”

İmam Mâlik'in (r.a.) bu konuda çok özlü bir sözü vardır: “Rasûlullah'ın (s.a.s.) hadisleri hariç, her kişinin sözü, kabul edilebilir, red de.”

Hâkim ve Beyhâkî, İmam Şâfi'nin (r.a.) pek çok defa şöyle dediğini nakletmektedirler: “Eğer bir hadis sahih ise, benim mezhebimodur.”

Diğer bir rivayette ise: “Eğer bir sözümün hadis-i şerîf'e ters düştüğünü görürseniz, siz hadisle amel ediniz ve benim sözümü de duvara çalınız” buyurmuştur.

İmam Şâfii bir gün Müzenî'ye²²⁴ şöyleleyecektir: "Ey İbrahim! Her dediğim şeydebeni taklid etme. O mevzuda kendinde araştırma yap. Çünkü bu bir din (meselesi)dir."

Yine o, "Allah kendisinden razı olsun- demiştir ki: "Rasulullah'ın (s.a.s.) hadisleri dışında, hiç kimsenin sözü -ne kadar çok da olsalar- kesinlikle delil olmaz; aynı şekilde ne bir kıyas ve ne de herhangi bir şey hüccet olabilir! Allah ve Rasûlü'ne (s.a.l.s.) tam bir teslimiyet içinde itaatten başka hiçbir şey yoktur."

İmam Ahmed b. Hanbelî'n (r.a.) sık sık dile getirdiği şöyle bir inancı vardır: "Allah ve Rasûlü'nün sözü varken, hiç kimseye sözdüşmez."

Ulemanın Görüşlerini Bilmeden Fetva Vermenin Câiz Ol-

ması

İmam Ahmed, bir adama şöyle öğüt vermiştir: "Kesinlikle ne benî, ne Mâlik'i, ne Evzâi'yi vene de bir başkasını taklid et! Onlar hükümleri, Kur'an ve Sünnet'in neresinden ve nasıl alınmışlarsa, sen de usûlince o kaynaklardan al! Bir kimsenin şer'i fetvâlar konusunda, ulemanın görüşlerini ve onların mezheplerini bilmeden fetva vermeye kalkışması doğru değildir. Kişi, kendisine sorulan sorunun cevabı mevzuunda, mezheblerine tâbi olunan imamların ittifak halinde olduklarını bilse, o takdirde: "Bu câizdir" veya "câiz değildir" diyebilir; demesinde herhangi bir sakınca yoktur, bu "câizdir" veya "değildir" sözü ise sadece bir rivayetten ibaret olmuş olur. Eğer sorulan meselenin cevabı, ulemaarasında ihtilâflı ise, bu durumda da: "Bu, flân âli-

²²⁴ Ebu İbrahim İsmail b. Yahyâ el-Mizzenî el-Misrî: 175 yılında doğmuş, ilim tahsil etmiş, hadis rivayetinde bulunmuştur. İmam Şâfii Mısır'a gelince ondan fıkah almıştır. Âline, zâhid ve müdazracı biriydi. İmam Şâfii, onun hakkında: "Müzenî, benim mezhebimin yanlısıdır." demiş. Şâfii mezhebine temel teşkil eden eserleri vardır. 264/877 yılında vefat etmiştir. [M]

min görüşüne göre caizdir.” “Falan’ın görüşüne göre de caiz değildir” diyebilir; fakat delilini bilmeden, onlardan birinin görüşünü tercih ederek cevap vermeye kalkışamaz.

İmam Ebu Yusuf, İmam Züfer²⁷⁹ ve daha başkaları şöyle demişlerdir: “Bizim bir görüşümüzü nereden aldığımızı bilmeksizin, sırf o görüşümüzle fetva vermeye kalkışmak, kimseye helal olmaz.”

İsâm b. Yusuf, “Sen, Ebu Hanîfe (r.a.)’ye çok muhalefet ediyorsun.” diyen birisine şöyle cevap vermiştir: “Çünkü İmam Ebu Hanîfe (r.a.)’ye, bize verilmemiş üstün bir anlayış verilmişti ve o üstün anlayışıyla da bizim anlayamadığımız nice şeyleri anlamıştı. Bu sebeble, onun anlamadığımız görüşleriyle fetva vermemiz bize caiz olmaz.”

Muhammed b. el-Hasan’a (ö. 189/805) “Kişi ne zaman fetva verebilir?” diye sorulduğunda, şöyle demiştir: “Doğruları, hatalarından çok olduğu zaman.”

Ebu Bekir el-İskâf el-Belhî’ye sorulur ki: “Beldesinde kendisinden daha bilgili bir kişinin bulunmadığı birâlimin, fetva vermemesi caiz olur mu?” Cevaben: “Eğer o âlim, içtihad ehlinde bir kişi ise, o takdirde caiz olmaz” der. “O halde bir kişi, ehl-i içtihadı ınnasıl olur?” denildiğinde ise şöyle karşılık verir: “Eğer fikhî meselelerin değişik vecihlerini (hikmet, illet, menat ve hükümlerini.. vs.) biliyor ve kendisine muhalâfet edenlerle o meselelerde münazara yapabiliyorsa, bu takdirde o kişi, içtihad ehlinde olmuş olur. Denildiğine göre: Müçtehidlik için gerekli şartların en basiti el-Mebsûr isimli Fıkıh kitabının ezbere bilinmesidir.”

el-Yevâkit ve’l-Cevâhir’den bu kadar nakle yetinmiş olalım.

²⁷⁹ Züfer b. el-Hüseyl: Hanefî mezhebinin dörtuncü büyük fıkıhıdır. Ehl-i İhadiyetten İken fıkıh ınnasıl galebe şalmıştır. Başta kadıkı yapmış ve orada 158/775 yılında vefat etmiştir. [A]

c. Fıkah Kitaplarına Dayanarak Fetva Vermenin Hükmü

el-Bahrü'r-Râik isimli eserde, Ebu'l-Leys'in şöyle dediği kaydedilmiştir:

Ebu Nasr'a (v. 477/1084)²⁸⁹ şöyle bir mesele sordular: "Allah sana merhamet etsin; senin yanında dört kitap, yani İbrahim b. Rüstüm'ün kitabı, Hassâf'ın Edebü'l-Kâdi'si, Kitâbu'l-Mücerred ve Kitâbii'n-Nevâdir -Hişam rivayetiyle- bulunsa, bize bu kitaplara dayanarak fetvaverme caiz olur mu? Hem bu kitaplar, sencc makbul müdür?"

Şöyle cevap verdi: "Mezheb imamlarımızdan bize sahih bir senetle nakledilenler, bizce makbul, mahbub ve merğub birer ilimdir. Lakin fetva verme meselesine gelince; benkişinin, anlamadığı birşeyle fetva vermesini ve halkın vebalini yüklenmesini doğru bulmam. Eğer mezheb imamlarınıza ait olduğu meşhur ve mevsuk olan meselelerden ise, onların görüşlerine itimat etmenin kendim için caiz olduğunu zannedirim."

Halkın Mezbeli: Müftünün Fetvası

Yine el-Bahrü'r-Râik adlı kirapra şöyle bir husus zikredilmektedir:

"Oruçlu bir kimse hacamat olsa (bir tür kan aldırma) veya birini giybet etse ve sonra bunların, orucunu bozduğunu zannetse, bu zan ile de yese içse; eğer bir fakihe sormamış ve kendisine de o mevzuda herhangi bir hadis de ulaşmamış ise, bu durumunda o kişiye keffâret gerekir. Çünkü bu kişinin hali, mücerret bir cehalettir (bilgisizlik) ve cehalet ise İslâm diyarında (yaşayan biri için) mazeret teşkil etmez. Yok eğer bir fakihe sormuş, o da (kan aldırmanın veya giybet etmenin orucu bozacağına dair)

²⁸⁹ Ebu Nasr Abdusseyyid b. Muhammed: İbni's-Sabbâğ diye meşhurdur, cı-Şamî ve'l-Kâmil, Uddetu'l-âlim, Kifâyetu's-Sâil, el-Ferâğ gibi eserleri vardır. Devrinde şâfillerin en büyüğü idi. 477/1084 yılında vefat etmiştir.

fetva vermiş ise, o takdirde keffâret vermesi söz konusu değildir. Zira halktan bir kişiye (âmmî) vâcipoğan fetvasına itimatettiği bir âlime uyması, onu taklid etmesidir. Bu durumda -herne kadardır müftî, verdiği fetvasında hata etmiş de olsa - o kişi yaptığı iş de mazur sayılır. Bir müftîye sormamış, fakat kendisine o meseleyle alakalı bir hadis yani "Hacamat yapmanın da, yaptırmanın da orucu bozular",²⁸¹ "Gıybet, orucu bozar"²⁸² gibi hadisler ulaşmışsa ve o kimse, nesh veya te'vil denen olayı da bilmiyorsa, bu durumda ise o kimseye, bozmuş olduğu orucundan dolayı keffâret lazım gelmez. İmam Ebu Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre bu böyledir. Çünkü amel edilmesi vacip olan: hadisin zahiri manasıdır. Ebu Yusuf'a göre ise: "Halktan birinin, hadislerde nâsîh ve men'sûh nedir bilmediğinden dolayı, doğrudan doğruya hadis ile amel etmesi caiz değildir."

Birerkek, şehvetle birkadına dokunsa veya öpseyahut şehvetle gözlerine sürme çekse, sonra da bu yaptığının, orucunu bozduğundan ile yese işse, bu durumda da kendisine keffâret lazım gelir; ancak o meseleyi, bir müftîye sormuş ve o da 'orucunun bozulduğu' yönünde fetva vermişse, ya da bozulduğuna dair bir hadis kendisine ulaşmış olsa, bu takdirde herhalıngibirkeffâret gerekmez.

Keza bir kimse, şayet zevâlden önce oruca niyet etse, fakat sonra tutsa orucunu bozsa; Ebu Hanîfe'ye (r.a.) göre, buna kef-

²⁸¹ Behâri, Savm, 32; Ebu Davûd Savm, 28 [M]

²⁸² Hadis kitaplarında bu ihtilâflarda bir hadis bulunamadı; yalnız Kenzu'l-Ummal, 3/8054'te zikredilen bir hadise "Allah Rasûlî (s.a.s.), gıybet eden iki kadını hakkında şöyle buyurmuştur: 'O iki kadını oruçturmazlar; insanlara etlerini yitirenler kimse'nin orucu nasil olur!' Yine Kenzu'l-Ummal, 8/23820'de "Beş şey vardır ki, orucu ve abdesti bozar; yalnız gıybet, nemine, şehvetle nazar ve yalan yere yemin." Ancak yukarıda zikredilen şekilde hadis değil de, İhyâ-u Ulûm'd-Dîn, (Kitâbü Et'râ'i's-Savm, İkinci Fasıl)1/351'de Bişr b. Hâris'in naklettiği Süfyan'a ait bir söz var: "Gıybet, orucu ifsad eder/bozar" diye. Yine aynı sayfada, Leys b. Sa'd, Mücâhid'in şu sözünü naklediyor: "İki haslet vardır ki, orucu bozar; gıybet ve yalan". [M]

farz lazım gelmez; Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre ise lazım gelir 'el-Muhit' isimli eserde böyle yazmaktadır.

Yukarıda serdedilen bütün sözlerden anlaşılmaması gereken esaslı sonuç şudur: Halktan birinin (âmî) mezhebi, müftünün fetvasıdır.

Yine el-Muhit'ta "vaktinde eda edilmemiş namazların kaza" bahsinde şöyle geçmektedir:

"Eğer kişi, belli bir mezhebi olmayan avamdan biri ise, onun mezhebi, müftünün fetvasıdır. Kişiye, Hanefî bir müftü fetva vermişse, o kişi, ikinci ve akşam namazlarını kaza eder; yok fetva veren müftü Şâfiî ise, o zaman kaza etmez.²⁸² O mevzuda kişinin kendi görüşüne itibar edilmez. Eğer herhangi bir müftüye sormaz yahut tevafukun bir müşteliinin görüşüne uygun olacak şekilde hareket ederse, bu, kendisi için yeterli olur ve iade etmesi gerekmez."

İbni's-Salîh demiştir ki

"Şâfiî mezhebinden bir kişi, eğer kendi mezhebine muhalif bir hadis bulsa, bakar; eğer (mutlak müçtehid ise yani) kendisinde mutlak müçtehidlik için gerekli şartlar tam olarak bulunuyorsa, veya (meselede müçtehid ise yani) yalnızca o mevzuda ya da o meselede içtihad edebilme ehliyetine sahip ise, bu durumda o hadis ile kendisi müstakil olarak amel edebilir. Yok içtihad şartlarının haiz değilse ve yaptığı araştırması sonucu, hadisin hilafına doyurucu bir cevap bulamaması nedeniyle hadis-i şerif'e muhalefet de kendisine ağır geliyorsa, yine eğer o hadisle İmam Şâfiî'den başka müstakil bir imam amel etmiş ise, o da edebilir.

²⁸² Teribe riayet hançilere göre gerekli, Şâfiîlere göre gerekli değildir. Bu durumda ribi terap bir kimsenin ikinci namazını geçirmiş olduğunu unutup akşam namazını kılsa, sonra ikindiyi kaza etse, her ikisini de iade etmesi gerekir. Şâfiîlere göre ise bir şey gerekmez. [M]

Bu, kendi mezheb imamını terketmesi mevzuunda o kişi için kabul edilebilir bir mazeret teşkil eder.

İmam Nevevî,²⁸⁴ İbnü's-Salâh'ın bu sözünü güzel bulmuş ve onun bu fikrine işirak etmiştir.

IV. FUKAHA İHTİLÂFLARI

Fakihlerin ihtilâflarının doğuş yeri: tercih meselesi

Gençek şu ki: Fukahâ arasındaki ihtilâf şekillerinin çoğu, aynı konuyla alakalı iki ayrı içtihadından birini diğerine tercih etme noktasından doğmaktadır. Özellikle bakkında sahâbeden iki farklı içtihad bulunan meselelerde bu ihtilâflar daha çok ruku bulmuştur. Mesela: teprîk tekbirleri, bayram tekbirleri, ihramlı bir kimserin nikahlanması, İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd'un teçellîdii, namazda besmelenin ve 'amîn'in gizli söylenmesi, kâmette bazı kısımların tek ve yağıft okunması gibi hususlar zikredilebilir.

Selef-i salihin, asli meşrûiyyethususunda ihtilâf etmemişlerdi; onların ihtilâfı sadece, iki şeyden hangisinin daha evla olduğuna clairdi. Bunun bir benzeri de, kıraat imamlarının kıraat vecihleri üzerindeki ihtilâflardır.

Sahâbe'nin farklı görüşlere sahip olmaları

Fakihler, ihtilâflı mevzularda çoğu kez sahâbe-i kirânı örnek getiriyor ve onların hidayet üzere olmalarına rağmen farklı görüşlere sahip bulunduklarını delil gösteriyorlardı. Bunun içindir ki âlimler, öteden beri içtihadî meselelerde müftilerin vermiş

²⁸⁴ Muhyiddin Ebu Zekeriyyâ Yahyâ b. Şerefu-Nevevî: Şafî mezhebine mensup büyük müctehidlerden biridir. Muhtasarü's-Şerh'ül-Kebîr'in muhtasarı olan er-Ravza, el-Mecmû' gibi pek çok ve hacimli eserlerin müellifidir. 676/1277 yılında vefat etmiştir. [M]

olduğu fetvaları caiz kabul etmişler; kadıların hükümlerine razı olmuşlar ve kimi zaman da kendi mezheplerinin bilafına amelde bulunmuşlardır. Görülür ki; mezhep imamları bu gibi konularda kendi görüşlerini beyan ettikten sonra, konunun ihtilâfı olduğunu belirtirler, sonra "Bu, ihtiyara daha uygundur. Muhtâr (tercih edilen) kavil budur. Bu, bana daha sevimli gelmektedir..." derler ve "Bize ulaşan, ancak budur" gibi ifadeler kullanırlar. Bu çeşir ifadeler, el-Mebsûr'ta ve İmam Muhammed'in eserlerinde, İmam Şâfiî'nin sözlerinde çokça bulunmaktadır.

Selef sonrası âlimlerin belli bir mezhebe bağlı oluşları ve bunun sebepleri²⁸³

Bu selef-i salihinin ardından gelen hayırlı nesil ise, tükalanın sözlerini ihtisaretti, ibarelerini veciz hale getirdiler; ihtilâf nokta-

²⁸³ İmam Nablusi (v. II 43) Hulusatü'l-Tahkik adlı risalesinde şöyle demektedir: "Zamanımızda dört mezhepten (Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî) başkasını taklid etmek caiz değildir. Caiz olan ancak diğer mezheplerdeki noksanlıktan ve dört mezhebin onlardan üstün olmasıdır ki kaynaklanmıyor. Çünkü onlardan arasında bütün ümmetin en üstünleri olan ilk halifeler vardı. Ancak onların mezheplerinin tedvin edilmemesi, şu anda o mezheplerin şartlarına, kayıtlarını bilmeyişimiz ve bize nevaris yoluyla ulaşamamaları sebebiyle onları taklid etmemiz caiz değildir. Eğer bu şartları taşıyan herhangi bir şey bize ulaşmış, nâkâd olduk gibi bunu da taklid etmemiz caiz olurdu. Fakat bu şekilde bize ulaşmadı. Meisavi, Suyuti'nin el-Câmiu's-Sâğir adlı eserinin perhinde derki: "Şâfiî'yi taklid etmek caiz değildir; mübini taklid etmek de. Nitekim İmam Şâfiî-Haravî'nin de dediği gibi dört mezhepten başka, mezhebi tedvin edilmeyen (diğer müctehidleri) hüküm ve fetvâlarında taklid etmek mümkün değildir. Çünkü dört mezhep yaygındır ve onların hükümleri eserlere geçti. Öyle ki, bu mezheplerde, murakkâ olanların kayıtları, genel hükümlerin özel şartları apaçık gayyüzüne çıktı. Diğerlerinin ise etbâı kalmadığından böyle bir şey söz konusu değildir. İbn Nüceym'de el-Eşbâh ve'n-Nezâir adlı eserinde şöyle söylemektedir: "İbnü'l-Hinnâm, el-Tahrir'de açık ifade ettiğine göre, dört mezhebe muhalif bir mezheple amel edilemeyeceğini ima etmişizdir. Çünkü bu mezhepler, sağlamlı bir şekilde muhafaza altına alınmış, yâhırlar bulunmuş ve bunların etbâı çoğalmışlardır." (İlkz. Abdalgani Nablusi, Hulusatü'l-Tahkik, c. IV. Şikku Özet, Mezheplerin Doğuşu ve İçihad Tarzıması, s. 125-126). [M]

larını te'vîl etti, açıkladılar ve tâbîsi oldukları imamların muhtar görüşleri üzerinde sabit kadem oldular; öyle ki selef'ten nakledilen rivayetleriçinde sadece kendi mezhebini destekleyen görüşlerle itibar etti ve hiçbir şekilde imamlarının yolundan ayrılmadılar. Mezhep imamlarınakarşı sergiledikleriibu ayrılmaz tutum:

a. Ya cıbilli bir sebepten kaynaklanıyordu. Zira her insan, giyin-kuşan, yeme-içme gibi hususlar da dahil olmak üzere her mevzuda kendi inanlarının ve mensubu bulunduğu kavmin tercihlerini fitraten daha çok sever.

b. Ya da delilleri değerlendirme metodundan kaynaklanıyordu. Selef sonrası Müslümanların bu intisab, itiba ve taklidi, tabii ki başka sebeplerin doğurduğu bir tutum da olabilir.

Bazıları, bu tutumun dini taassuptan kaynaklandığını zan etmişlerdir; hâşâ ki onlar, kesinlikle böyle bir taassuptan münezze ve dahi müberradılar.

Sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînin şer'î hükümlerde ihtilâflarının çok olması

Sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn nesli içinde: namazda besmelevi okuyanlar vardı, okumayanlar vardı; onu açıktan okuyanların yanında, içinden gizlice okuyanlar da vardı. Sabah namazlarında kunut duasını okuyanlar olduğu gibi, hiç okumayanlar da bulunuyordu. Yine hacamat, burun kanaması ve kusma sebebiyle yeniden abdest alanlarla beraber, almayanlar da vardı. Onlardan bazıları, şehvetli olarak kadına dokunma ve cinsel uzvuna el değdirmekten dolayı yeniden abdest alırlarken, bazıları ise almıyordu. Kimileri ateşte pişmiş aş yemesisebebiyle abdest tazelerlerken, kimileri ise tazelenmiyorlardı. Yine onlardan niceleri, deve eti yemenin abdesti bozluğuna inanırken, niceleri ise aksine böyle bir şeye inanmıyorlardı.

Mezhep imamlarının, bazen birbirlerine uymaları

Fakat aralarındaki bütün ihtilâflara rağmen sahâbe ve tâbiîn, birbirlerinin arkasında namaz kılarlardı. Meselâ: İmam Azam Ebu Hanîfe ve talebeleri, İmam Şâfiî ve daha başkaları, Mâlikî mezhebinden veya başka mezheplerden olan Medine imamlarının arkasında namaz kıyorlardı; ve onların namazda besmeleyi gizli veya aşîkar hiç okumamaları, arkalarında namaza durmalarına engel teşkil etmiyordu.

Meselâ Harun Reşid, hacamat yaptırmış, sonra da imamı olarak namaz kıldırılmış; ve İmam Ebu Yusuf da onun arkasında namaz kılmış, fakat namazını iade de etmemişti; oysa ki İmam Mâlik, hacamat yaptıran bir kimsenin abdesti olmadığı yönünde ferâ vermişti.

İmam Ahmed b. Hanbel, burun kanaması ve hacamatın abdesti bozduğuna inanırdı. Kendisine: “İmanın bir yeri kanasa ve yeniden abdest de almasa, arkasında namaz kılar mısın?”²⁸⁶ şeklinde bir soru sorulmuştu. Şöyle karşılık verdi: “İmam Mâlik ve Said b. el-Müseyyeb’in arkasında nasıl namaz kılınan!”²⁸⁶

Rivayet olunur ki: İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed, bayram namazlarında İbn-i Ömer’in bayram tekbirini getiriyorlardı; zira Harun Reşid, ceddinin tekbirini beğeniyordu.

İmam Şâfiî, Ebu Hanîfe’nin kabri yanında sabah namazı kılardı; O’na karşı edebinden dolayı, –kendi görüşünün zıddına olarak– kunut duasında bulunmadı ve “Herhâlde –bu noktada– ihtimal, Irak ehlinin mezhebine meylettik, ona uyduk dedi

İmam Mâlik de, Halîfe Mansûr ve Harun Reşid’e, daha önce zikrettiğimiz sözünü söylemişti.

²⁸⁶ Yani İmam Mâlik ve Said b. Müseyyeb, burun kanaması ve hacamatın abdesti bozmadığına kâidiler; bir iki zatın arkasında namaz kılınmaz mı, demiş oluyor. Bir nevi sözkonusu dönümde bu iki imama tâbi olmuş olacağını bildiriyor. [M]

el-Bezzâziye isimli eserde, Hanefî mezhebinin ikinci imamı olan Ebu Yusuf ile alakalı şu hâdise anlatılır: Kendisi, bir cuma günü hamamda yıkanır ve önlere geçip insanlara namaz kıldırır. Cemaat dağıldıktan sonra, kendisine hamamın su deposunda ölmüş bir fare bulunduğu iletilir. Bunun üzerine İmam, O halde bizle, Medineli kardeşlerimizin “su, iki kulle miktarına ulaşırsa artık pislik tutmaz” kavlini alır, ona uymuş oluruz, der.²⁴⁷

İmam el-Hocendî'ye (İbrahim b. Ahmed, v. 857/1447) “Şâfiî mezhebine mensup birisi, bir ya da iki sene namaz kılmazsa, sonra da döner Hanefî mezhebine geçerse, böyle bir durumda namazlarını Şâfiî mezhebine gör-e mi, yoksa Hanefî mezhebine göre mi geçmiş namazlarını kaza eder?” diye sorulunca, şöyle cevap verdiler: “Câiz olduğuna inandıktan sonra, hangi mezhebe göre kaza ederse ersin, geçerli olur.”

Kâdının hükmünün, şahsî görüşten ve fakihin fetvasından daha bağlayıcı olması

Câmiu'l-Fetevâ'da denilmiştir ki: Hanefî birisi, “Eğer falân kadınla evlenirsem, üç talâkla boş olsun” dese, sonra da Şâfiî bir fakih veyamüftiden fetva istese; o kişi de ona “Kadın boşalmaz. Yeninin de hânıdır” diye fetva verse; işte bu takdirde o Hanefî

²⁴⁷ el-İnsâf'ın “Dört Mezhepte Taklîd Meselesi / Yanlış Anlaşılan Bazı Önemli Hususlar-” başlıklı bu 6. bölümü yalnızca Abdülfettâh Ebu Güdde'nin tahlilini yaptığı nüshada bulunmaktadır. Dr. Rahmi Yaran'ın her ne kadar Ebu Güdde nüshasını esas aldığı belirtilirse de- yapıldığı terâfide bu 6. Bölüm içinden sadece 2-3 sayfalık bir kısım mevcuttur -ki IV. Fıkaha İhtilâfları ana başlığımızda tartıştığımız buraya kadardır, min-bakiyesine bulunmamaktadır. Yaran, eğer esas aldığı Güdde'nin tekli orijinal nüshanın yayınevini, yayın yılı ve yayını da geçirirsenin giriş kısmına kaydetmiş olsaydı belli karşılaştırmaya imkanımız da olabirdi; en azından bu, araştırmacılar için yararlı bir kitap basım metodolojisi açısından daha isabetli olurdu (Bkz. İhtihât Risalesi, s.78, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2002).

kişinin, böyle bir meselede Şâfilere iktida etmesinde herhangi bir beis yoktur. Çünkü sahâbe-i kirâmdan pek çokları, bu meyanı aynı görüşü paylaşıyorlardı.

İmam Muhammed, Emâli'sinde şöyle demiştir: "Fakih biri, hanımına: 'Sen kesin kes boşusun!' dese ve bu sözün üçtalâk manasını ifade ettiği görüşünde olsa, sonra da meseleyi götürdüğü kadı, hanımının ric'î talâk ile boşanmış olduğuna hükmetse; bu durumda o fakihin, o hanımla evliliğini sürdürmesi -kendi re'yi-ne rağmen- caizdir. Fukaha'nın kendi aralarında ihtilâf etmiş oldukları haram kılma, helâlsavma, âzâd etme, mal alma.. vb. gibi her husustaki hüküm de aynı şekildedir.

Fakihin, kendi re'vinin aksine de olsa kadının hükümüne uyarak kendi görüşünü terk etmesi ve kendisini kâdının verdiği hüküm ile yükümlü tutup onun verdiği şeyi alması gerekir.

İmam Muhammed de şöyle demiştir: "Aynı şekilde, ilmi olmayan kişi, bir mesele ile karşılaşsa ve onun çözümünü fakihlerden sorsa; onlar da o işin haramlığına veya helalligine fetva verseler. Daha sonra o meseleyi, kadıya götürse; o da fakihlerin aksine hüküm verse; eğer bu durumda o mesele, eğer üzerinde ihtilâfedilen meselelerden ise, bu takdirde o kişinin, fukahanın verdiği fetvayı terkedip, kâdının hükümüne tabi olması gerekir."

Cemiu'l-Fetevâ'dan yaptığımız bu kadar alıntı ile iktifa etmiş olalım.

El-İnsâf'ı bitirirken şu son bölümde sözü biraz fazlaca uzatmış olabiliriz... Her şeyin en doğrusunu en iyi sadece ve sadece Allah bilir. "Bizim Rabbimiz Rahmân'dır ve sizin tavsif etriklerinizden de Müsteâdır."²⁸⁸ Başta sonda, gizli aşikâr her zaman ve her yerde hanîd, yalnızca Allah'a mahsustur.

²⁸⁸ Enbiyâ, 21/112 [M]

BİBLİYOGRAFYA

KUR'AN-I KERİM.

NABLÜSİ, *Abdülğani, Hidasati't-Tabkâk*, 4vt. Şükrü Özen, (Mezheplerin Doğuşu ve İçtihat Tartışması), Pınar Yayınları, İstanbul, 1987.

NURSÎ, Bediüzzaman Said, *Hakikat Nurları*, Sözler Yayınevi, İstanbul.

NURSÎ, Bediüzzaman Said, *Sözler*, Işık Yayınları, İzmir, 2004

TOPALOĞLU, Bekir, *Kelâm İlmi*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1993

EBU DAVUD, *Risâletü Ebi Dâvûd ilâ Ehl-i Mekte*, Neşrederi: Muhammed b. Lâtif es-Sabbağ, Bevrut, 1405.

ATAR, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, İFAV yayınları, İstanbul, 1996.

GAZALÎ, Ebu Hamid, Muhammed bin Muhammed, *İlyâ-ı Ulûm'd-Dîn, Dâri'l-Kitâb'l-İlmîye*, Beyrut, 1412/1992.

HEYET, "Mezheplerin Doğuşu ve İçtihat Tartışması", 4vt. Şükrü Özen, Pınar Yayınları, İstanbul, 1987

IBN KEMAL PAŞA, *Tabakâtül-Fukaha*, Süleymaniye Dügümü-ki Baba Kütüphanesi, no: 351/16, vt. 127-131.

ASKALÂNî, *Şihâni'd-Dîn Ebnü'l-Fazl Ahmed*, İbn-i Hacer (v:852 h.), *Fethü'l-Bâri fi Şerh-i Salihül-Buhârî*, Mısır, 1959.

- İBN HÜMÂM, Kemaleddin, *Tahrîr*, Kâhire, h. 1351
- İBNÜ'L-KAYYÎM, *İlâimül-Muvâkilein*, tdk. M. Muhyiddin Abdülhamid, Mısır, 1955.
- EBU ŞEYBE, Muhammed, *Hadîs Müdafaa*, Mtc. Mehmet Görmez, M. Emin Özağar, Rehber Yay. Ankara, 1990
- EBU ZEHRÂ, Muhammed, *Ebu Hanîfe*, Çevr. Osman Keskioğlu, Hilâl Yayınları, Ankara, 1984.
- KEVSERÎ, Muhammed Zâhid, *Fikhu Ehlî'l-İrâk ve Hadisühum*, (Hanefî Fıkhu'nı Esasları), Çevr. Abdülkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu, Divanet Yayınları, Ankara, 1991.
- NEVEVÎ, Ebu Zekerîya Muhyiddin Yahya İbn-i Şeref, *Tehzîbül-Esmâ ve'l-Lüğa, Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye*, Beyrut, tsz.
- BİL-MEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-u İslâmiye ve İstalahatı Fikhiyye Kanunu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985
- DİHLEVÎ, Şah Velîyullah, *el-Cüz'ü'l-Latif fî Tercemeti'l-Abiddaif*, Delhi, 1897.
-, *Füyûzü'l-Harameyn*, Matbaa-i Ahmedî, Delhi, tarihsiz.
-, *el-İnsâf fî Beyâni Esbâb'l-İhtilâf*, Tahkik: Abdülfettâh Ebu Gâdde, *Dâru'n-Nefâis*, Beyrut, 1986.
-, *el-İnsâf fî Beyâni Esbâb'l-İhtilâf*, Tahkik: Muhammed Abdullah et-Tâlibî, *Mektebetü's-Sünne*, Kâhire, 1996.
-, *el-İnsâf fî Beyâni Sebebi'l-İhtilâf fî Ahkâmül-Fikhiyye*, Yayınevi Adı yok. Kâhire. Tarihsiz.
-, *el-İnsâf fî Beyâni Esbâb'l-İhtilâf*, Matbuât-ı İlmiyye Şirketi, Mısır, h. 1327.
-, *el-İnsâf fî Beyâni Esbâb'l-İhtilâf*, Mektebet-i Mansûra, Mısır, Tarihsiz.
-, *Gâyetül-İnsâf fî Beyâni Esbâb'l-İhtilâf*, (Huccetullahi'l-Bâliğa'daki ilk şekli, Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye), Beyrut, 1195
-, *el-Huccetullahi'l-Bâliğa*, Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1195.

-, *el-Haccetullabî'l-Bâliğa*, Çev. Mehmed Erdogan, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.
-, *el-İnsâf*, Çev. Rahmi Yaran, (İçtihat Risalesi), Gelenek Yayınevi, İstanbul, 2002.
-, *el-İnsâf*, çev. Şükrü Özen, (Mezheplerin Doğuşu ve İçtihad Tartışması), Pınar Yayıncısı, İstanbul, 1987.
- NEDVÎ, Zaferu'l-İslâm *Hân Abdülhayy*, *Nüzhetü'l-Havâtr*, Dâiretü'l-Meârifil-Osmâniyye, Havdarabâd, 1957.
- SUYUTÎ, Celâliiddin, *Dürrü'l-Mensur*, *Dâru'l-Fikr*, Beyrut, 1983. *Şerhu't-Tenbîh*, Beyrut, 1996.
- SÜBKÎ, Tâciiddin, *Tahkâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Beyrut, tsz.
- ZİRİKLÎ, Hayrettin, *el-A'lâm*, Beyrut, 1969.

İNDEKS

A

A'neş 124, 132
 Abbâs el-Esm 192
 abdest 54, 58, 67, 73-74, 83,
 156, 174, 238-239
 Abdülfettah Ebu Güdde 32, 118,
 144, 187, 209, 215, 224,
 244
 Abdülfettah Ebu Güdde 30, 240
 Abdülgani Nablusi 237
 Abdullah b. Abbâs 54, 69, 125
 Abdullah b. Hırâş 84
 Abdullah b. Mes'ûd 6, 60, 63,
 78, 90, 114, 122
 Abdullah b. Ömer 55, 66, 70,
 78, 83, 86, 105-106
 Abdürrahim 48, 164
 Abdürrahman b. Avf 59
 Abdürrahman b. Ebî Zî'b 19, 91
 Abdürrezzak 64, 93, 96, 102,
 109, 118, 128, 185
 açıkoturum 29
 Âdîb 60
 Âdîbu'l-Füyâ 166

Âdil 177

Adîy b. Hürüm 221
 Af 217
 Ahkâm 127, 130, 173, 185, 195,
 218-219, 227
 Ahmed b. Hanbel 159, 67, 70-74,
 83, 93, 101-102, 105,
 108-109, 116, 118, 126-
 128, 133-135, 145, 157,
 171-172, 190, 192, 196,
 199-200, 202, 206-207,
 227, 231, 239
 Akaid 43
 Akıl 25-26, 29, 133-134, 140,
 184, 205
 akli 16, 42, 48, 132
 Âlemgîr Evrengîzib 39
 Âlî b. Ebî Tâlib 219
 Alkame 76, 78, 86, 90, 136-137
 Alkame, Mesrûk 76
 Allah 14, 18-20, 24-25, 47-49,
 53-54, 56-73, 76-78, 83-
 86, 88, 92, 94-95, 102-
 103, 107, 109, 115, 120-

- 127, 129, 132, 134-137, 142, 146, 148, 151-152, 162, 179, 183, 190, 196-197, 200, 210-211, 216-218, 221-224, 230-231, 233-234, 241
- Allah Rasûlî 18, 47, 53, 56-73, 86, 88, 107, 115, 122, 125, 129, 134, 136, 146, 216, 218, 222-223, 234
- Allah Tâlâ 18, 48, 76, 83, 94, 126, 137, 162, 183, 197, 216
- allâme 48, 170, 205
- amelî 16, 19, 53
- Amrâr 66, 75
- Amr b. İshak 56
- Ankara 27, 58, 95, 107, 118, 131, 144, 184, 186, 190, 244
- anti nezhep 26
- anti sûnnet 26
- Arap dili 124, 178, 219, 225
- Arapşürekleri 181
- Arapça 2, 15, 21-22, 33, 45, 48, 87, 127, 129, 135, 143, 175
- Araplar 61, 65
- âsar 96, 105, 116, 119, 143, 157, 159-161, 185, 188, 191, 206
- âsar-ı selef 159-160
- Ashab-ı Ehric 163
- Ashab-ı Tercih 163
- Asr-ı saadet 14, 23-24, 28, 53, 62, 161
- Atab. Ebi Rebah 17, 76
- Atâ İbn Yesâr 89
- Ara'55
- av 43, 54-55, 60, 63, 67, 78, 84, 95, 102, 107, 119, 139, 146, 170, 175
- aybaşı 67
- Âyet 15, 29, 31-32, 55, 62, 73, 124, 199-200, 216-218
- âzâdetme 241
- Azimet 174, 217
- B**
- Bâbu't-Talâk 165
- Bagdâdî 132, 166, 169, 171, 184, 186
- Bagdat 109, 155, 166, 168, 171, 189, 202
- Bahr 43, 167
- Basra 18-19, 76, 91, 109, 113-116, 232
- bedî' 182
- Bedir 55, 92, 119
- Bediüzzaman Said Nursi 173-174, 176
- bengisu 14, 30
- beyaz 58
- Beydâ 70
- Beyhaki 60, 64, 68, 70, 128, 185, 192, 199, 230
- Beyrut 92, 107, 118, 152, 169-170, 197, 209, 215, 224, 243-245
- bid'atlar 14, 40

Bu Ülke 34

Buhârî 6, 39, 42, 44, 59-61, 65,
88, 90, 97, 102, 118, 123,
128-129, 143, 170, 184,
186, 187, 191, 192, 200,
225, 234, 243

Bulkinî 163-165

C

Câbir 72-73, 84, 86

câiz 31, 228, 231, 240

Câmiu'l-Fetevâ 240, 241

Câmiu's-Sahih 129

carîye 58, 73, 201

Cehalet 15, 39, 132, 185, 233

Celebeddin Suyûti 165, 169

cem 6, 31, 70, 74, 118, 126-128,
130, 161, 227-228

Cemaat 13, 21, 26, 69, 174, 180,
240

Cemal Sofuoğlu 95, 118, 131,
144, 184, 186, 190, 244

Cemil Meriç 34-35

Cenab-ı Hakk 217-218

Cenaiz 71-72

cerh 209

cihan-şümûl 16

cinî 28

cizye 59

cuma 163-164, 166, 240

Cumhur 32, 41, 74, 99-100,
120, 229, 165

cumhurbaşkanı 41

Cumhur-u hukû'a 120

cürup 64-65, 75

cüz 19, 21, 25, 44, 96-97, 160,
244

D

Darîmî 56, 58, 69, 72, 86-87,
90, 105, 114-115, 122-
125, 128, 135-136, 191-
192, 199

Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye 169,
215, 224, 244

Dârü'l-ulûm 40

dünyevî ilimler 25

Dârü'n-Nefâis 34, 86, 209, 211,
215

Davud ez-Zâhiri 206

deve eti 238

Devr-i Risâlet Penâhi 54

Dihlevî 17-20, 30-32, 37-43, 45,
96-97, 108, 165, 177,
179, 185, 187, 208-209,
215, 224

Din Usûlû 43

dini 2, 15, 25, 28, 31, 54, 56, 85,
87, 105, 108, 132, 156,
211

dîthem 135, 174, 189

Divân 44

Doğu Hindistan Şirketi 39

doktor 180-181

E

Ebu Bekr İbn Arabî 187

Ebu Cafer el-Mansur 91

Ebu Cehil 25

Ebu Davud 7, 58-60, 63, 65-67,
69, 70-74, 101-102, 105,

FIKİHİ İHTİLÂFLARDA ÖLÇÜ

- 109, 118, 123, 130, 134,
146, 191,-192, 199-201,
243
- Ebu Hâmi del-İsferâyîni 170
- Ebu Hanîfe 74, 78, 94, 96-100,
106, 109, 125, 137, 149-
150, 157, 171, 176, 184,
188,-189, 190, 196-198,
203-204, 218, 230, 232,
234, 239
- Ebu Hureyre 13, 67, 68, 83-85,
88, 93, 106, 189, 202
- Ebu İsa et-Tirmizi 39
- Ebu İshak Şirâzi 165-166
- Ebu Leheb 25
- Ebu Musa el-Eş'arî 60, 71, 116,
117
- Ebu Saîd el-Hudrî 60-61, 86,
114, 125, 200
- Ebu Şekme 114
- Ebu Tâhir Muhammed b. İbra-
hîm el-Medîni 39
- Ebu Yusuf 97-100, 149, 157,
190, 232, 234-235, 239-
240
- Ebu Zûr 164-165, 169
- Ebu'l-Leys 233
- Edille-i Şer'îye 33, 161
- Efendimiz 13, 24, 38, 47, 54-55,
59, 72, 86, 89, 92-93,
102, 223
- Ehl-i İhtilâf 7, 31, 109, 115, 117,
119, 121, 123, 125-127,
129, 131, 133, 135, 137,
139, 141-143, 145, 147-
149, 151, 224, 232
- ehl-i ilim 19, 106, 176
- ehl-i re'y 31, 33, 131, 133, 137,
142, 205-206
- Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat 13, 21,
26
- Ehl-i tahric 163, 226, 228
- el-Bahrü'r-Râik 233
- el-Bahrü'r-Râik 233
- el-Bezzâziye 240
- el-Cizi 150
- el-Erbaün 42
- el-İnsâf 11, 17-20, 27, 30-31,
33-34, 36, 43, 49, 89,
209, 211, 215, 224, 240-
241, 244-245
- el-İrşad 42
- el-Mebsûr 100, 141, 185, 205,
232, 237
- el-Muhir 235
- el-Münziri 70
- el-Yevâkîr ve'l-Cevâhir 230
- Emâli 241
- Emetülazîz 38
- Emîr Necîf Ali Hân' 40
- Emirü'l-mü'minin 59
- er-Nehru'l-Fâik 177
- Envâr 171-172
- er-Ravza 236
- Esrâr-ı Şeriat 43
- eş-Şâmil ve'l-Kâmil 233
- es-Sicistânî 7, 118, 130
- et-Tâlibî 32, 244
- Evtas 72
- Evzâi 78, 132, 231

F

Fâdhîye 168
 Fahr-i Kâinat 92
 fakih 132, 149-150, 197, 223, 241
 farazi 53, 56, 131, 133, 209
 Farsça 37, 40-41, 45, 135
 farz 8, 24, 54, 103, 146, 167-168, 172, 175-176, 199, 223-224
 Fariha 173-174, 200
 Fatima binti Kays 64-65
 Fâzîlî Hadis 33, 127
 fer'i meseleler 108, 134-135, 150, 161-162, 180
 feraset 137
 Fetâvâ 38, 163, 166, 233, 240-241
 Fetevâ-yı Hindîyye 38
 Fethü'l-Bâri 68, 72, 75, 90
 fetva 6, 8, 18, 31, 33, 55, 57, 60-62, 73, 76-78, 84-85, 90, 92-94, 103, 105, 113-117, 122-123, 126-127, 131-133, 155-157, 159, 165, 168-169, 174, 177, 185, 195, 197, 203, 207-208, 219, 222-224, 227, 229-235, 237, 239-241
 Fervâ Metodu 6, 123
 fetvasızma 222
 fetva verme 57, 105, 114-115, 122, 132, 223, 230-233, 237
 fukhi ihlâf 19, 23, 30

Fukah 7, 14, 16, 22-23, 30-31, 33, 43, 53, 62, 65, 76-77, 94-96, 98, 102, 108-109, 113, 119, 125-126, 129, 131, 136, 138, 147-148, 151, 159, 161, 163, 166-167, 170-172, 177-183, 185-186, 195, 197-199, 201, 203-205, 207, 209-211, 219, 223, 228, 231-233, 243

Fukahîlmi 43

Fukah ilminde cede 131

filolog 140

Fir'avnî 11

Fukahâ 8-9, 24, 33, 90, 93, 99, 106, 108-109, 120, 177, 207-208, 236, 240-241, 243

Fukahâ-i Seb'a 33, 93, 106

G

gayr-i müslim 13

Gavher 233-234

gurre 58

gusül 66, 83, 156

H

haber-i râhid 102-103, 179, 203

hac 54, 58, 67-70, 83, 91, 125, 198

Hacamat 233-234, 238-239

Hadis 7, 13, 15, 17-18, 25-27, 29, 31-33, 39, 42, 54-55, 57-67, 70-74, 76, 78, 83-89, 92-97, 100-102, 104-

FİKHİ İHTİLÂFLARDA ÖLÇÜ

- 107, 113-114, 118, 123-124, 126-127, 132-134, 146, 149, 183-190, 199, 202, 204, 207, 217, 219, 231-232, 234
- Hadis İlmî 42
- hadis-i şerif 13, 17-18, 25, 58, 62, 67, 75-76, 84, 86, 91-92, 96, 104, 106, 115-117, 120, 123, 136, 146, 157, 161, 175, 199-200, 210, 217, 219, 222
- Hâkim 15, 24, 60, 64, 70-71, 74, 128, 230
- Hakk 15, 25, 45, 110, 217-218
- Hal Tercümelere 44
- halife 57, 74, 76, 91-92, 98, 110, 113, 126, 195, 237, 239
- Hakikar İlmî 43
- Halife Harun Reşid 92
- Halife Mansûr 239
- Halkın Mezhebi 9, 230, 233
- Hanbelî 65, 109, 133, 144, 175, 189-190, 216
- Hanefî 22, 32, 65, 95-100, 118, 131, 141, 144, 156, 174, 177, 184-187, 190, 196-197, 202, 204-205, 216, 222, 228, 232, 235, 240, 244
- Hanefî mezhebi 32, 95-100, 156, 174, 185-187, 196, 204-205, 232, 240
- haram 9, 72, 97, 114, 123, 145, 216, 218-219, 221-222, 241
- Harameyn 43, 77, 97, 166, 168, 237, 244
- Harun Reşid 92, 97-98, 239
- Hasan 18, 76, 98, 102, 106, 114-115, 118, 142, 149-150, 169, 179, 186, 202, 224, 232
- Hasan Rasri 18, 76, 106, 142, 224
- Hasan Za'ferânî 169
- Hasen-Garib 70
- Hâss 87-88, 198-199
- Hattâbî 7, 65, 147, 152
- Hattâbî, Avn'u'l-Ma'bûd 65
- Hedâ'î's-Sâri 65
- Hemeât 43
- Hicaz 27, 39, 65, 76-77, 96-97, 115
- Hicâz Ekolleri 31
- hicri 31, 33, 37, 147, 149-150, 155-156, 158, 163-171, 184, 188, 191, 195, 202, 204, 206-207, 209, 219
- Hidâye 185, 205
- hidayet 13, 18, 36, 47, 134, 236
- hikmet 17-19, 148, 166, 173-174, 232
- Hilâfer 15
- Hind 38, 40, 67, 181
- Hindistan 37, 39, 41, 175, 184
- Hindûs 40
- Hırsızlık 199
- Hişam 109, 186, 233
- Horasan 97-99, 116, 207
- Huccetullahi'l-Bâliğa 38, 41-43, 187, 215, 224, 244-245

Hüccetullah'ı-Bâliğa 30

Hudeybiye 68

Hukuk-u İslâmiye 62, 87-88,
119, 163, 244

Hulâsa 185

Hulâsan'ı-Tahkik 237

Hulefâ-i Raşidin 195

Huneydi 93, 170

Huneyn 72

hür 177, 201

Hz. Âişe 65-66, 68, 70, 74, 77,
89, 92

Hz. Ali 37, 72, 74, 78, 90, 114,
117, 123, 221

Hz. Annâr 66

Hz. Ebu Bekir 25, 89

Hz. Ebu Bekir 5-6, 57, 121, 126

Hz. Muhammed 18, 47, 136,
151

Hz. Ömer 5-6, 22, 25, 37-38,
55, 57-61, 64-66, 70, 74-
78, 89, 92, 114, 117, 122-
123, 126, 134, 136

Hz. Osman 77-78, 89

I/İ

Irak 27, 78, 97, 115, 132, 144,
186, 190, 202, 221, 239

İrâkî 84-85

İsâm b. Yusuf 232

İblis 132, 152

İblis-i İkin 152

İbn Abbâs 55, 68-69, 72, 74, 77,
89, 114, 123-124, 208,
219, 236

İbn Abdilber 65, 187

İbn Abdilhâdi 185

İbn Adîy 83-85

İbn Avf 59

İbn Cerir 169

İbn Cüreyc: 19, 91, 93

İbn Ebî Şeybe 65, 75, 96, 185

İbn Hacer Askalanî 65

İbn Hacıb 88, 101

İbn Hazan 134, 143, 206, 216-
217, 219, 221-222, 225

İbn Hibban 74, 84, 93, 105

İbn Hümâm 156, 204, 208, 244

İbn Mes'ûd 60, 63, 75, 77-78,
83, 85, 114, 125, 219, 236

İbn Nüceym 204, 237

İbn Ömer 55, 66-68, 70-71, 74,
77, 84, 86, 89, 92, 94,
105-106, 114, 137, 200,
219

İbn Salâh 166-168

İbn Sirin 124

İbn Teymiyye 44, 59

İbn Uyeyne 19, 91, 93

İbnü'l-Mübârek 94, 106

İbnü'l-Münke 115

İsmâ'îl-Sabbâğ 233

İbnîr's-Salâh 235-236

İbrahim 18, 39, 69, 76-79, 83-
86, 90, 93-94, 96-99, 106,
109, 113, 118, 124-126,
132, 134, 136-137, 147,
149-150, 166, 171, 179,
186-187, 204, 231, 233,
240

FİKHİ İHTİLÂFLARDA ÖLÇÜ

- İbrahim b. Ahmed 171, 240
 İbrahim en-Nehai 77-78, 94, 96,
 98-99, 106, 113, 125, 134
 İbrahimî Harbi 109
 İbrahim Nihâi 18, 76
 İcmâ / icmâ-i ümmet 21, 28,
 161, 179
 içtihad 9, 12, 17, 31, 33, 38, 57,
 60, 62-63, 75, 78, 84, 87-
 89, 91-92, 94-96, 99, 102-
 104, 106-107, 109, 119,
 122-123, 131-134, 135,
 138, 141, 144-145, 155,
 158-160, 162, 164-167,
 169-170, 172, 176, 185,
 187, 190-192, 208, 219,
 223, 226-228, 229, 232,
 235-236, 237, 243, 245
 İçtihad Risalesi 176
 idrak 16, 25, 56, 105, 133, 162
 ifrat 16, 20, 68, 142, 224
 ifrat haca 68
 iftirak 14-15, 23
 ihlâs 25
 İhtilef 22, 48
 İhtilâf 15, 19-20, 22, 24, 29, 30,
 35, 43, 45, 48-49, 53, 55,
 57, 59, 61, 63, 65, 67, 68,
 69, 71, 73, 75, 77, 79, 85,
 87, 89, 90, 91, 92, 93, 95,
 97-99, 101, 103, 105, 107,
 109, 115, 117, 119, 121,
 123, 125, 127, 129, 131,
 133, 135, 137, 139, 141,
 143, 145, 147, 149, 151,
 197, 208-209, 211, 215,
 226, 237, 240, 241, 244
 ihtilâf-i tenevvur 14, 23
 ihtilâf-i tezdad 14, 22, 23
 İkrime 89
 iktiza 23, 77, 85, 91, 121, 126,
 139
 ilâh 47, 224
 İlâhi kader 15
 ilim 12, 17-19, 23, 25, 27-29,
 33, 37-40, 42, 45, 48, 55,
 75-76, 79, 83, 85, 87, 92-
 94, 96, 104, 106, 109,
 117, 127, 131-132, 136,
 151-152, 157-158, 160-
 163, 176-177, 182, 187,
 191-192, 196, 204, 206,
 209-210, 220, 227, 231,
 233
 illet 19, 66, 88, 103, 106-107,
 133, 139-140, 145-146,
 151, 188, 197, 226, 232
 illet-i halkîkiye 19
 ilm-i esmâ-i ricâl 209
 imâ 32, 61, 77, 85, 91, 121, 126,
 139, 210
 İmam 2, 6, 13, 17, 19, 27, 32,
 37-42, 44, 55, 59, 67, 74,
 75, 78, 86-88, 90-110,
 113, 116, 118, 124-127,
 130-132, 134-135, 140-
 141, 146-147, 149-150,
 157, 163-174, 177-178,
 184-187, 189, 192, 204-
 206, 228, 231, 237, 239

- İmam Abdülkariz 41
 İmam Ahmed 13, 37, 102, 106,
 109-110, 118, 124, 126-
 127, 157, 172, 188, 192,
 218, 231, 239
 İmam Ahmet b. Hanbel 27
 İmam Azam 230
 İmam Beğavî 167
 İmam Buhari 39, 90, 118, 170,
 192
 İmam Bulkini 163-165
 İmam Ebu Hanîfe 27, 32, 94,
 96-97, 101, 109, 149,
 184, 197, 218, 232, 234
 İmam Ebu Şame 220
 İmam Ebu Yusuf 27, 99, 186
 İmam el-Begavi 167
 İmam el-Kerhi 202
 İmam el-Mâverdi 167
 İmam er-Ruvayni 167
 İmam Gaffâl 170
 İmam Gazali 92, 130, 166, 168
 İmam Humeydi 170
 İmam Mâlik 19, 27, 78, 86, 88,
 90-94, 98, 101, 106, 109,
 113, 131-132, 135, 149,
 171, 186, 189, 191, 218,
 230, 239
 İmam Mâvensî 167
 İmam Muhammed 27, 41, 96,
 99, 102-103, 157, 186-
 187, 234, 237, 239, 241
 İmam Muhammed İshak 41
 İmam Nablusi 237
 İmam Nevevî 166-170, 177, 236
 İmam Şa'bi 74, 87, 124, 134
 İmam Şâfi 6, 27, 100, 102-109,
 116, 134, 146, 150, 170-
 172, 178-179, 182-183,
 191-192, 197, 218, 221,
 226, 230-231, 235, 237,
 239
 İmam Şâribi 27
 İmam Sübki 165
 İmam Velîyyullah Dihlevî 41
 İmam Züfer 186
 İmam Zühri 17, 67, 75
 İmam-ı Azam 13, 171
 İmamul-Haraneyn 166, 168,
 237
 İmrân b. Husayn 75
 Incil 28
 İndifa 41
 İngilizler 39
 irsi 28
 irşîkâk 15, 23
 intisab 149, 159, 238
 irade-i küllîye 19
 İslâm 2, 5, 7, 11-17, 19-24, 26-
 32, 37-39, 41, 43, 48, 51,
 53, 55, 57, 59-63, 65, 67,
 69, 71, 73, 75-77, 79, 84,
 91, 95, 102, 108, 115,
 123, 126-127, 130, 132-
 135, 137, 140, 145, 155,
 157, 159, 161-163, 165-
 167, 169, 171, 173, 175,
 177, 179, 181, 183, 185-
 189, 191, 195, 197, 210,
 221, 224, 233, 245
 İslâm huku 27-30, 32, 188
 İslâm uleması 23

İslâmi 14, 21, 23, 31, 36, 41-42,
48, 90, 174

İslâmi teğri 41

İstanbul 4, 15, 36, 38, 62, 87-88,
119, 138, 163, 177, 228,
240, 243-245

İsti'zan 60

istiâare 182

istidlal 61, 86, 90, 104, 108,
144, 227

İstihkâc 67

İstihsan 33, 107-108, 134-135,
161

istinbat 25, 62, 64, 87, 113, 126,
129-130, 133, 136, 138,
159, 161, 178, 185, 187,
197-198, 205-206, 209-
210, 219, 222-223

istisna 73, 174

irikâclî 14, 16

irtibâ 33, 88, 119-120, 173-174,
222, 238

İyi ne'î 131

K

Kadı 6, 78, 84, 106, 116, 122,
177-178, 187, 204, 241

Kadı Şurayh 6, 78, 122

Kâdı Yâhya b. Said 17, 76

Kadılık 97, 113, 141-142, 164-
165, 177, 196, 202

Kadın 57-58, 60, 63, 67, 72-73,
199, 234, 240

Kâmilîye 168

Kâsım 56, 84, 89, 109, 149, 169,
184, 187

kavil 17-18, 75-76, 87, 106, 120,

138, 145, 148, 150, 163,
191, 203, 210, 228, 237

kavl-i muharrec 141, 197, 203

keffârer 189, 233-234

kelâm 15, 24, 43, 152, 191, 197

Kıcratıyl 40

Keşmir 40

Kevseri 95, 118, 131, 144, 184,
186-187, 190, 244

kezib 65

Kifâyetü's-Sâil 233

kıran 68

Kısa 217

Kitabü'n-Nevâdir 233

Kirâbü'z-Zekât 169

Kâib ul-Hac 68

Kıtabullah 122

Kır. b / Kırıp 13, 21-22, 26, 30-
31, 34-35, 37-39, 48, 53,
61, 64-65, 67, 77, 84, 90,
96-97, 102, 108, 115,
116, 121, 127, 129-131,
132, 133, 135, 140, 155,
157-160, 161, 168, 175,
177, 180, 184-185, 188,
191, 196-197, 200, 203,
205-206, 219-220, 223,
227, 229, 233-234, 240

Kıyas 28, 33, 94, 96, 98, 107,
113, 131-132, 134-135,
139-140, 144-145, 161,
163, 172, 174, 179, 202-
203, 205-206, 219-220,
223, 231

kıyas-ı eczîmi 139

Kıyas-ı hamli 139

Kıyas-ı İktirâni 33,139

Kıyas-ı Şarîi 33, 139

köke 58,145

konferans, panel29

Kötüre'y 131

Kudâtu Kurtubi 132

Kûfe 5, 18, 31, 74, 76-79, 90,
94, 96, 98-99, 123, 136,
206, 221

Kûfe Ekolü 5,31,77

Kullereyn 105

Kur'an 13-14, 24-26, 28-29,40-
42, 55, 57, 64, 98, 114,
120, 123-124, 133-136,
161, 169, 177, 179, 188,
191,217-218, 228, 231

Kur'an Müslümanlığı 24

Kur'ani25,29

Kur'an-ı Kerim 24, 40-41, 55,
135, 217

Kur'an-ı Kerim 28

Kur'an-ı Nötik 120

Kur'an İlimleri42

Kutbuddin 37, 187

kutsal 14, 85

Kütü'l-Kutüb 155

Kuzey Afrika94

L

Lebbeyk 69

Leme'at43

Leys b. Ebî Süleym 71

lohusalık 67

Lübnan 215, 224,244

M

M. Ebu Şehbe 26, 58, 107, 184

Ma'kul İbn Yesâr 60,63

Mağrib94,163

Mahz-ı hayr 16

mahz-ı şer 16

maksad-ı İlâhi 25

Mâlik b. Enes 92, 125, 196

Mâlikî 22, 100, 149, 168, 175,
177, 216, 239

manevi 11, 119, 174

Maveraü'n-nehr97,99

Maveraünnehir 175

Mebsûr'u 185, 205

Meclis60. 69, 105

Mecûsi59

medih 182

Medine 17, 19, 59-60, 68, 75,
77-79, 89-93,97-98, 102,
109, 114, 132, 176, 239-
240

Mehdiyyîn 195

Mekhûl 18, 76

Mekke 17,19,55,68,76-77,89-
91, 96-97, 109, 118, 166,
171, 176, 243

menar 33, 144-145, 232

mendup53

mensub 61, 88, 103

merfû 118, 126

Merginâni205

Mesruk 78, 90, 113

Mess-i nûsran 174

metodolojisi 31, 79, 102, 108,
161, 209,240

- Mevâdia 59
 Mevkuf 33, 126
 Meymun b. Mihran 121
 meyyit 71
 mezheb 6-7, 9, 12-22, 24-26, 29-32, 35, 38, 74, 77, 81, 83, 92, 94, 96-98, 100-101, 106, 108-109, 119, 127, 130, 138, 141-142, 148-150, 156, 158-160, 162-164, 166, 168, 170-172, 175-177, 180-182, 185-188, 190-192, 197, 204-206, 208, 213, 215-216, 219-220, 222, 228-230, 237-240
 milâdî 33
 Münâc 177-178
 miras 24, 57-58, 60, 63, 89-90, 146, 192
 Mısır 2, 116, 149, 189, 231, 243-244
 modernist 11-13, 16, 21, 24, 28, 35
 mü'min 26-27, 54, 71, 73, 95, 122-123, 152, 217, 219, 223
 mü'min-kâfir 71
 Muaviye 13, 135
 Muaz b. Cebel 83-84, 114
 mübah 61, 67, 217-218
 mübeyyen 198-199
 Mücahid 125, 234
 Müceddid 14, 37, 45
 müçtehid 7-8, 18, 31, 62, 94-96, 99, 109, 119, 133, 138, 140-142, 144, 149, 156-158, 160-168, 170-172, 176-178, 180-182, 184-186, 188-189, 191-192, 205-206, 208, 225-229, 232, 235, 237
 müçtehid fîl-mezheb 141
 müçtehidin-i fihâm 18, 47
 müdellistir 71, 84
 Müellif 32, 45, 47, 72, 96, 99, 108, 217
 Mugir: b. Şu'be 57-58
 Muhaddis: el-Osmani 188
 Muhaddisler 60, 64, 109, 118-119, 187, 225
 Muhakale 33, 86
 muhakame 137
 Muhammed 2, 14, 18, 24, 27, 32, 38-41, 47-48, 55, 58, 65, 76, 84, 91, 93, 95-100, 102-103, 105, 107, 109, 118, 129, 132, 136, 147, 149-151, 155-157, 165-171, 178-179, 184-187, 190, 197, 204-206, 215, 232-235, 237, 239, 241, 243-244
 Muhammed Abdullâh 32, 178, 184, 187, 244
 Muhammed Abdullâh et-Tâlibî 32, 244
 Muhammed b. Hasan 97-98, 102, 149
 Muhammed b. Mesleme 58

- muhkem 74, 143, 220
 Muhtâr 237
 Muhtasar 32, 221
 Muhtasarü'l-Usûl 88
 Muhtasarü'ş-Şerhü'l-Kebir 236
 mukallid 119, 163, 177, 218, 220, 228
 mukellef 25, 145, 177
 mukredâbih 62
 mümin 13
 Munka 33, 75, 86, 100-101, 148, 179
 Müntekâ'l-Ahbâr 59
 Müntesip 7-8, 26, 99, 109, 158-160, 163-164, 166-168, 172, 177-178, 180-182, 184-186, 188, 190, 192
 mürsel 33, 83-86, 100-102, 126, 188, 225
 Mürsel Hadis 33, 84, 100-102, 188
 mürsellik 225
 Mürsil 101
 Musa Hüb 2-3, 32, 36
 Musannef 65, 96, 102, 185
 Musarrat 32-33, 146, 201, 202
 Musarrât Hadisi 146, 201
 Müsebbib-i'l-Hakîki 19
 Müsedded 118, 128
 Müsk 33, 125
 Müslim 6, 13, 48, 58-61, 64-75, 86, 88-89, 102, 105, 109, 126, 128-130, 145-146, 188, 191-192, 199-200, 207, 226
 Müslümanlar 8, 13-14, 17, 31, 114, 155-156, 172, 188, 220, 222
 Müsnevi 71, 86, 102, 109, 118, 184-186, 192, 207
 müstagrip 12, 16, 20-21, 24
 Müstacân 211
 müstehap 53, 61, 125
 müstehaze 67
 Müstehize 33, 67
 Müsteşrik 12-13, 16, 20, 24
 Mut'a nikâhı 72-73
 mütassıp 26, 218, 220
 müteahhirin 48, 199, 201-203, 208
 müteahhirin 205
 Murlak içtihadı 99, 227
 Murlak müçtehid 8, 31, 96, 99, 164, 166-167, 177-178, 180-182, 184-186, 188, 191-192, 227-229, 235
 Murlakzikir 22
 murtasıl 86, 118, 126, 128-129, 143, 178, 225
 murtasilsener 178
 Muvafakât 27
 Muvatta 42, 58-59, 64, 67, 71, 86, 91-92, 94, 98, 106, 191, 200
 Müzabene 33, 86
 Müzenî 150, 171, 204, 221, 231

N
 nafaka 64-65, 144
 nakli 16, 48

namaz 54, 67, 69-70, 83, 124, 144, 156, 188, 199-200, 208, 235-236, 238-240

Nasbu'r-Râye 102, 105, 185, 202

Nâs 15, 28, 33, 77, 85, 87, 103, 107, 126, 131, 138, 140, 143-145, 163, 172, 185, 191, 198, 200, 206, 218, 223

Nebi 20, 25, 32, 47-48, 64, 74, 85, 87, 90, 92, 124, 140, 151, 174, 222

Nebiy-yi Ekrem 54

Nebiy-yi Zîşan 84

nedb 217

nes 17, 31, 73-76, 83, 85, 87-88, 103, 121, 127-128, 162, 184, 189, 218-219, 238

Nesâi 58, 60, 63-64, 70-72, 93, 105, 123, 128, 191, 201

Nesh 33, 61, 198, 234

Nu'man bin Sâbit 230

O/Ö

oryantalist 12, 16, 21, 24, 28

Ömer b. Abdülazîz 121, 124

Ömer b. Hatrab 22, 38, 56, 58, 218

Ömer Nasuhi Bilmen 62, 119

Oruç 64, 134, 145, 156, 203, 233-234

oşur 200

P

Pakistan 40

Pencâb 40

peygamber 12, 25, 29, 47, 58, 68, 73, 95, 97, 107, 134, 143-145, 173, 190, 220

pozitivist 26

R

r.a. 10

r.ha 67, 70-71

ra'z rûrkûler 182

Rahmân 42, 241

rasûl 54-55, 83, 107, 120, 224

Rasûl-i Ekrem 54, 83

Rasûlullah 5, 30, 54-57, 59-61, 63, 65-67, 69-73, 78, 86, 88, 118, 120-125, 129, 133, 199, 219, 221, 223, 230

rasyonalist 26

Re'y 7, 31, 33, 92, 107, 109, 124-125, 131-134, 137-138, 142, 185, 205-206

Rebiab. Abdîrrahmân 17, 76

Recep 70, 101, 188

renil 68

ric'l talâk 241

Risâle 30, 42, 44-45, 49, 118

Risâle-i Dânişmendi 45

Ruhsar 67, 72, 174, 217

Rûyd 33, 108

S

Sa'd b. Ebi Vakkâs 217

Sahâbe 5, 13, 14, 17-18, 21, 22, 25, 30, 47-48, 51, 53-55, 57-59, 61-63, 65, 67, 69-71, 73-77, 79, 86-89, 91,

- 98, 100-101, 103-104, 106, 107, 114-117, 119-120, 130-131, 136-137, 157-158, 176, 178, 180, 206, 208, 218, 222, 236, 237, 238-239, 241
- sahabi 61-62, 131, 161, 184
- sahih 27, 43, 58, 60, 64, 71-72, 74, 77, 85, 89, 93, 98, 101-106, 116, 118, 126-127, 129-130, 134, 140, 142-143, 146, 158, 163, 179, 185, 188, 191, 210, 220, 224-225, 230, 233
- Sahih-i Müslim 191
- Said b. el-Müseyyeb 17, 75, 76, 77-78, 89, 93, 105, 113, 124, 239
- Said b. Zeyd 217
- Şâlihiye Medresesi 168
- salâr 47-48, 199-200, 219
- Salim b. Abdillâh b. Ömer 17, 75, 78, 89, 137
- Sarf, Mir 45
- sarîh 86, 167, 225
- savaş 16, 41, 47, 55, 89, 92, 221
- Sebr-Hazf 33, 139
- sekili atlar 58
- selâm 47, 59-60, 168
- selefi salihin 236
- selefi salihin 14, 76, 175-176
- semavi 13, 29, 174
- Serahsi 141, 205
- Serga 59
- Seyyid Ahmed 41
- Sifin 117, 221
- sistematik 30
- Siyâlkûti 39
- stres 11
- Sûfîân 131
- Süfyân-ı Sevrî 117
- Süfyânî's-Sevrî 94
- sülkî 64-65
- Sultan Muhammed Şah Afî 40
- Sünen 61, 118, 130, 147, 152, 185, 192, 228
- Sünenîl-Kübra 68
- Sünenet 9, 13-14, 16, 21, 26, 28, 31, 55, 64, 68, 77, 90, 92, 115, 120-122, 126, 129, 132-133, 135, 157-161, 171, 173, 179, 184, 206, 218, 220, 223, 227-228, 231
- Ş
- Şa'bi 18, 74, 76, 87, 90, 115, 124-125, 134, 136
- Sâdık 34
- Şâfiî 6, 22, 27, 100, 102-109, 116, 129, 146, 150, 163-164, 168-172, 175, 178-179, 182-183, 190-192, 196-197, 206, 216, 218, 221, 226, 230-231, 235, 237, 239
- Şâfiimezhebi 108-109, 163-164, 168-170, 171, 174, 190-192, 196, 222, 231, 235, 236, 240, 241

Şâh Abdülazîz Sâhib 38
 Şâh Abdulgarî Sâhib 38
 Şâh Abdüfkâdir Sâhib 38
 Şâh Muhtamed 38
 Şâh Rafiuddîn Sâhib 38
 Şahcehân 40
 Şam 18, 59, 74, 76, 109, 115-
 116, 186, 204, 219, 233,
 235, 238
 Sâmîl 133, 188, 233
 Şâri' 107, 145
 ŞâriTeâlâ 225
 şâzz 33, 127, 148, 227
 Şâzz Hadis 33, 127
 şâzz-fâzz 227
 şehir 37, 62, 104, 127, 174, 189
 Şer'i hükmü 9, 31, 227, 228, 238
 Şerh 94, 99, 169, 203, 243
 Şerhu Kenzî'l-Dekâik 177
 Şerhu'l-Mûhezzab 166-167
 Şerhu't-Tenbîh 165, 169, 245
 Setaâr 43
 Şeyh İzzüddin b. Abdüsselâmî 219
 Şeyh Muhammed Efdâl es-Seyâ-
 likürî 39
 Şeyh Seyyid Sâbık 41
 Şeyh Subkî 164
 Şeyh Tacüddînes-Subkî 170
 Şeyh Tacüddîn Subkî 170
 Şeyhu'l-İslâm-41
 şeytan 152

T

ta'dîl 93, 174, 198-199, 209
 ta'mîn 62
 Tabakâr 168, 170-171
 Tâbiin 13, 17-18, 25, 47, 55, 57,
 59, 61, 63, 65, 66, 67, 69,
 71, 73, 74, 75, 76, 77, 79,
 81, 83, 86-87, 89-91, 94,
 101, 103-104, 116, 119-
 120, 121, 130-131, 136,
 142, 157, 180, 238, 239
 tabiîn-i izâm 18, 47
 Tahâvî 187-188, 204-205
 tahdîd 62
 tahkîk 18-19, 32-33, 68, 76,
 137, 144, 168, 209, 240,
 244
 Tahkîk-i Menar 33, 144
 tahrîc 7, 31, 33, 57, 66, 138-
 139, 141, 143-146, 155,
 157, 163, 170, 177, 185,
 191, 197-201, 203, 224,
 226, 228-229
 Tahrîc-i Menar 33, 144
 tahaib hadisesi 67
 tahsis 54, 60, 63, 72, 74, 200,
 210
 tahsis 62
 Tâkid 33, 43, 57, 119, 146, 156,
 164, 172, 176, 191, 207-
 208, 210-211, 215-223,
 225-227, 229-231, 233-
 235, 237, 239-241
 talâk / talâk-ı selâse 60, 64-65,
 165, 241
 Talha 184, 217

İndeks

Tarih 16-17, 19, 21, 24-25, 27-
29, 33, 41, 44, 47, 93, 97,
99, 170-171, 209

Tarihseclilik 24, 28

Tasavvuf 12, 16, 25, 37, 43, 182
tasrih 61

Tavûs b. Keysan 18, 76

Tayalisi 71, 109, 187

te'lif 97, 130, 141, 219

Te'vâ'ül-Ehâdis 42

tebe-i râbiün 13, 19, 81, 83, 89-
91, 103-104, 131, 157,
180, 218, 238

tehyin 62

tecczi 229

Tedvin 6, 18-19, 31, 33, 38, 53,
91, 100, 102, 115, 117,
126, 127-128, 136, 186,
190-191, 216, 237

tefrika 23

tefir 16, 142

tefrite 20

tehlil 33, 69-70

Tehzib 167

Tefik 33, 97, 228-229

tevhil 61

te'vâ'ü' 23

Tenkih-i Menar 33, 144

Tercih 33, 163, 177

Teslim 24, 34-35, 60, 108, 151,
218

Texbe 221

te'vil 26, 220, 234, 238

Tewat 28

Teyemmüm 66, 75

Tiber 40

Tirmizi 7, 39, 60, 63-65, 69,
123, 125, 128, 130, 191-
192, 200, 221

Türkçecl-İnsâf 30

U/Ü

Ubeyy b. Ka'b 61

Uddetu'l-âlim 233

uhrevi 119

Uhud 55

Übâde b. Nüseyr el-Kindî 56

Ümm 100, 178

Ümmet 14, 17, 21, 23-24, 28,
48, 87, 91, 119, 155-156,
158, 174, 177, 207, 210,
215

Ümmet-i Muhammed 14, 24,
48, 155, 215

V

vâcib'i 217

vâcib 31, 146, 151, 217, 234

veba 59, 233

Veki 109, 125

Velî Ebu Zûr 165, 169

Veliyyullah 11, 17-19, 32-33, 37-
41, 43-45, 47-48, 65, 72,
96-97, 99, 108, 177, 179,
187, 209, 224, 244

vesk 200

vesvâs 28

Y

Yahudi 55, 71-72, 221

Yahya b. Said 17, 76, 89, 118,
127-128

Yemen 18, 76, 109, 116, 163

Yesrib 68

Z

Zâhir 33, 88, 205

Zahirî mezhebi 189, 206

Zâhîriler 145, 205-206

zan 11, 48, 60-62, 69, 71, 97,

118, 133, 145-146, 149-

150, 174, 177, 181, 187-

188, 203, 205-206, 210,

223, 229, 233, 238

Zannî Bilgi 33, 229

zaruret 73, 113

zekât 169, 200-201

Zevîl-erham Hadisi 146

zevîl-kurba 226

Zeyd b. Esleme 89

Zeylâi 102, 185, 187, 205

Zina 1-15, 199

Zübeyr 93, 105, 170, 217

Züfer b. el-Hüze'î 186, 232

Zühri 17, 67, 75, 89, 92, 105,

113

Zühhüleyfe 69